

ЮРІЙ ЛИПА

ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

ДРУГЕ НЕЗМІНЕНЕ ВИДАННЯ

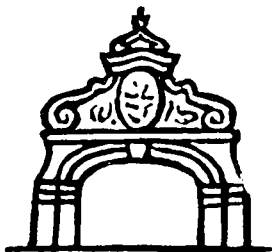
1953

ЮРІЙ ЛИПА

ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

ДРУГЕ НЕЗМІНЕНЕ ВИДАННЯ
з 1 мапою і 12 схемами в тексті

Накладом Української Книгарні „ГОВЕРЛЯ”
41 E. 7th St., N. Y. C.

Printed in the United States of America.

1953

YOURIY LYPA
PRYZNACHENNIA
UKRAINY

(DESTINATION OF UKRAINE)

1 Map and 12 Schemes in Text

SECOND EDITION

PUBLISHED BY
"HOWERLA" UKRAINIAN BOOK STORE
41 E. 7th Street, New York 3, N. Y.

NEW YORK

1953

U.S.A.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Думка перевидати всі публіцистичні праці сл. п. Дра Юрія Липи постала в нас, у першу чергу тому, щоб запізнати сучасне покоління українців з цими працями, які, хоч появились перед, або в час Другої Світової Війни — мають, своїм змістом і тематикою, першорядне значіння саме тепер, коли справа визволення України з московсько-комуністичного поневолення покріплюється безустанно боротьбою Української Повстанської Армії в Краю та пожвавленими акціями українських і чужинецьких чинників за кордоном.

Понадто видаємо цю й інші праці Ю. Липи ще й тому, щоб вшанувати пам'ять вірного Сина України, що віддав своїй Батьківщині весь труд та своє життя.

Др Юрій Липа, син лікаря Дра Івана Липи, відомого українсько-го діяча та письменника, поет, письменник, публіцист, лікар і водночас воїн УПА, прийшов на світ 1900 року. А вже 1945 р. краєве підпільне видання журналу „Ідея і Чин”, в. ч. 9, в статті п. н. „Впали на полі хвали”, повідомило коротко, що **Др Юрій Липа, визначний публіцист і письменник, лікар УПА, згинув геройською смертю в бою з більшовиками**”. Відійшов він від нас у повному розквіту свого плідного життя, проживши всього 44 роки. Але Його Дух і ідея, за яку віддав своє життя, житиме довго в серцях і душах сучасних і майбутніх поколінь української нації.

Як автор, Юрій Липа оставив нам, між іншими, такі праці: „Козаки в Московії” (повість), „Нотатник” (збірка оповідань), „Призначення України”, видана вперше у Львові у видавництві „Хортиця”, 1938 р. „Чорноморська Доктрина”, видана у Варшаві 1940 р., та вдруге — Одеса (Варшава) 1942 р., в видавництві „Чорноморського Інституту”, й „Розподіл Росії” — Київ (Варшава) 1941 р. Останні три книжки — це три окремі проблеми, які своєю оригінальністю і глибиною трактування предмету, творять „Всеукраїнську Трилогію”, українську „Євангелію”, що є „епохальним з'явищем в історії Всеукраїнської політичної думки” — як пише **Лев Биковський** у брошурі „Апостол Новітнього Українства”.

Всі ці праці, в наслідок війни, були майже вповні знищені й українському читачеві — невідомі.

Випускаючи в світ оце друге видання книжки „Призначення України”, віримо, що українське суспільство привітає її радо та водночас допоможе нам видати й інші праці вірного Сина України — сл. п. Дра **Юрія Липи**.

За В-во: Др М. Сидор

ВСТУП

»Треба належати до своїх часів. Отже, і революціонер, і реакціонер видаються мені однаково нерозумними. Реакціонери хочуть жити так, як колись жилось. Це божевільня. Революціонери хочуть жити так, як колись будемо жити. Це — ще більше божевільня, бо ніхто не знає, що буде змістом завтрашнього дня. Ми повинні тільки вивчати, оглядати і підтримувати«.

Андре Моруа.

Треба належати до своїх, до теперішніх часів. Ані до вчорашніх, ані до завтрашніх. Бажання вхопити зміст сьогоднішніх часів, бажання бути сучасником є підставою цієї скромної праці.

Добре було б, щоб для читача була вона оwoчeм духового життя попередніх поколінь і впливала б органічно з українського духу. Це значило б, що книжка написана для вільних українців, тобто тих, що є відповідальні в своїх чинах не перед чужою духовістю, а лише перед Провидінням і цінностями предків.

Належати до своєї доби, до її перспектив і розмаху не легко, бо ж треба віднайти себе в сучасності.

Але в великім мистецтві думання — найважче відкривати. Відкриття себе не дасться зробити шляхом витягання висновків із сьогоднішньої. Лише звертаючись до минулого, не одно дасться зрозуміти в теперішній. А в зрозумінні її може частка й того, що діятиметься.

В цій скромній, синтетичній праці не буде місця для такого частого по 1920—23 рр. тону „направлювача”. Ще менше буде тут розсмаковування сварок, чи групкоїдства. Життя людське коротке, а сварки безконечні. Зрештою, при кожній із цих нових сварок певне не один українець почав повторювати собі мудрі слова „сокільського батька” Боберського: „Незвичайно дивна поява, що говоримо про боротьбу і перемогу, а переочуємо, що продовжуємо далі сварку в різних формах і не стараємося зближатись до себе та лучитись до спільної оборони і до спільного планового наступу”.

Правда, з усіх сьогоднішніх теорій одна чи не найбільше надавалася б до практики. Це один із бистрооких українців, приїхавши з Півн. Америки до старого краю, зауважив: „Добре тут є, — лишень я дістаю непереможне бажання — впливати все довкола”.

Поможи, Боже, вмивати, і то духово вмити! Колеса возу історії часто котяться баюрами і захляпують не одну ідею і не одного керманіча. Зрештою, багато роблять злого і слабі нерви людей без відповідальності. Тимчасом під болотом і брудом нераз криються відвічні українські цінності.

Бажання „обмити лице” присвічувало авторові при збиранні матеріялів до праці і їх опрацюванні. Властиво, справа йшла про в порядок вання важнішого в великій матеріялі української духовости. На те й написана ця книжка.

Призначення України є тільки в ній самій, її доля є в її людях та в їх моральних і матеріяльних засобах.

Цим твердженням нав'язуємо радше до традицій українських синтетиків перед дев'ятнадцятим століттям, — до „Історії Русів”, до козацьких, до руських літописців, ба, навіть до гелленських таблиць українських праміст-держав. Там є безпосереднє відношення між народом і Провидінням, там виразно поставлена відповідальність вождів і взагалі кожного громадянина за долю народу. Там також — спокійне і мудре переконання, що нема ніяких т. зв. об'єктивних перепон до вивищення і утвердження наново великого народу, що мав поразку.

Ця спроба синтези первнів призначення України — поділена на чотири частини.

Перша частина — це спроба в'яснити собі гру головних сил, що діють в Європі. Історія останніх десятиліть — це зміцнення віддільності кількох окремих світів. Ці світи — центри і джерела сучасної історичности. Чи серед них займе місце й український світ? Чи є до того підстави в самій Україні?

На це дають відповідь дальші три частини.

Друга частина оперта переважно на українських працях. Існують добрі праці українських учених про українські землі, вузол важних торговельних доріг від світанку історії: З синтези цих праць виникло б поняття геополітичних ознак української території.

В частині третій — синтеза української раси, поняття передовсім психологічної натури, а потім і біологічно-історичне, давало б ще один первень призначення України.

Врешті в останній, четвертій частині змістом були б провідні думки укрзінців, генеральні ідеї української еліти.

Сам підхід до цієї синтези може викликав би в деяких осіб застереження. Україна є в ній скрізь головним предметом (суб'єктом) роздумувань. Тому тут часто навіть не згадано таких майже мітичних головних предметів української історіографії XIX-го століття, як „вага переселення народів“, „праславянство“, „індогерманство“, „чергування автократій і демократій“ і т.п.

Можливо, що декому не здаватиметься доцільним впроваджувати Україну до сучасної схеми історії, що для Європи сягає аж від подій зперед 3500 років перед Христом, коли південна Месопотамія була далеко культурнішою, ніж половина сучасного світу. Ранне облічування початків України може викликати тепер у декого таку ж реакцію, як це сталося на одному з археологічних зібрань перед великою війною в Берліні.

На цьому зібранні з ентузіазмом обговорювано найновіші знахідки бібліотек у розкопах славного Міннса, що потверджували б цілковито думку про початок європейської культури і зросту Європи від часів егейської потуги.

Тоді встав один із гідних німецьких істориків і запитався:

— Чи це значить, що властиво треба починати європейську історію від третього тисячеліття перед Христом?

— Так.

— Я не можу на це згодитися, — сказав рішуче історик, — тому, що в той час німецькі землі були порослі густим лісом і заселені лишень вбогими купками волоцюг-звіроловів. Це не відповідає моїм устійненим формам.

І вийшов, покинувши зібрання.

Можливо, що багатство цитат з українських праць не викличе задоволення. Однак є деяка вартість у ствердженні, що хтось із людей української крові вже висловив подібну думку. Це дає певність звязку з власною расою.

В кінці книжки читач знайде спис головніших джерел в українській і чужинних мовах.

Крім друкованих джерел у писанні цієї книжки відіграло нераз важну ролю і якийсь синтетичне зауваження моїх професорів із школи політичних наук і права. Спеціально багато дали мені виклади та зичливі розмови з проф. Юрієм Курнатовським, одним із цікавіших синтетиків суспільно-господарської історії світу та знаним теоретиком солідаризму. Багато завдячую і прихильним та змістовним листам проф. Вадима Щербаківського та розовам із ред. Андрієм Жуком. Дещо з синтетичних думок великого Володимира Антоновича передав мені його внук, др. Михайло Антонович.

Всім їм складаю свою гарячу подяку.

ЧАСТИНА ПЕРША.

»Нації проходять і по них нема й сліду, та історія дає нам нагу причину цього, просту й єдину розгадку у всіх випадках: впали народи тому, що не були приготовані.

»Ніщо на світі, — ні багатство, ні слава, ні таланти — не заступлять одного, того, що с Законом понад усі закони: будь приготований! Це є єдина наука, що впливає з усіх часів і з усіх країн, одна незмінна Правда серед усіх змінностей світу — і для дітей, і для жінок, і для націй, і для цілих рас: будь приготований, будь приготований, іще раз скажу — будь приготований!».

Редіард Кіплінг.

1. ЕВРОПА БЕЗ ЕВРОПЕЙЦІВ.

Здається, можна говорити про зникнення поняття Європи, як духової цілості.

Справді, де поділась та європейська одність? Тут колись войовничі племена з Азії й Півночі замирено християнством, пізніш деяку рівновагу серед держав середньовіччя утримувала споріднена між собою півна аристократія, а ще дуже недавно обличчя одности надавали Європі відчуття права й засади рівности європейських держав. Тепер по великій, по абісинській, по еспанській війні багато змінилося.

Що сталося? Спробуймо пошукати, наприклад, духового осередку сучасної Європи, — де є тепер така столиця Європи, якою, скажім, в XVIII. ст. був Париж?

Може Л ь о н д о н? Ще недавно там, де був вплив ідеї парламентаризму, там був і вплив англійського демократичного світогляду. Ще недавно назагал узнано англійську концепцію Європи за „рівновагу потуг“ (розцвіт 1878—1914 рр.). Деякий час по великій війні справно функціонував у краю докладних годинників докладний барометр англійських впливів, але від кількох літ і Ліга Народів втратила значіння. Тепер Лондон є центром світу, але англійського світу, і Британський острів — це тільки гігантський корабель-транспортовець, прив'язаний своїми причалами до скандинавських, данських, бельгійських і португальських баз. Однак обернений він лицем до доміній і кольоній, а не до Європи. Змінилося відношення і до англійської духовости, що, як із жалем підкреслює А. М о р у а, „не є, як то часто думала Європа, абстрактною системою,

яка скрізь надається, лишень збираниною порад, які тільки в цьому краю помагали". („Історія Англії", 1937).

Може Рим Мусолінія є осередком Європи? Навіть не претендує на це. Для італійського фашизму існує тільки міт Риму, імперія середземноморська, панування вибраного, італійського народу над трьома приляглими до моря частинами світу. Зрештою, з кожним роком усе виразніше Рим обертається до свого велетенського кольонізаційного терену в Абіссинії. Що ж до самого поняття Європи, то воно в Італії не є в великій почесі. „Людство — пише в своїй книжці італійський віцеміністр освіти Бодреро — складається з 42 мільонів італійців, що живуть у ріднім краю, та 10 мільонів італійців, що мешкають поза краєм. Решта не має жадної вартости".

Берлін Гітлера має претензії до провідництва усіх арійських і протикомуністичних сил. Та, здається, в практиці це буде тільки об'єднання ста мільонів німців в Європі. Стремління до злиття всіх німців в один німецький легіон — це найголовніше завдання Берліна. Як виглядали б інші народи обіч цього можливого легіону, дає передсмак одна з книжок видатного теоретика-расиста Німеччини Гінтера (Guenther), що підкреслює нижчість українців, литовців, поляків, вважаючи їх за „вроджених слуг із нахилом до нігілізму, замкненістю, недовірливістю, дрібязковістю і швидкою зміною супротивних настроїв". Що їм до інших народів — їхня культура тільки для них самих! „Доісторія, старовинна історія Німеччини, наука про расу, етнографія — дістали нові, могутні імпульси, щоб ввійти в істоту німецького духа". Берлін не хоче асимілювати не-німців, не хоче навіть приєднувати інших європейців. Дивиться на них з висоти мурів своєї держави, велетенського військового табору.

Від військового перейдім до велетенського концентраційного табору совітів, до Москви. Це звідти з радіювих веж, як з мечетів, що-ночі трикратно лунає: „Пролетарі всіх країн", і одночасно звідти — прокляття на всіх, хто інакше думає, ніж Москва, і це звучить, як церковне: „Ізидіте, оглашенні"... Совіти відокремлені не тільки духово, відокремлені й територіяльно від решти Європи. Тепер, кажучи за Гоголем,

справді „рідко яка птиця долетить до середини Дніпра“, і тепер далеко легше подорожувати по Китаю, чи в африканських пралісах, ніж по „щасливих“ совітах.

Ось чотири осередки на терені сучасної Європи, „півострова, розруйнованого вибухами новітніх вибухових середників, жадобю золота й духом бунту“ (П. М о р а н), цього духового змісту, що, запліднивши

ЄВРОПА БЕЗ ЄВРОПЕЙЦІВ.

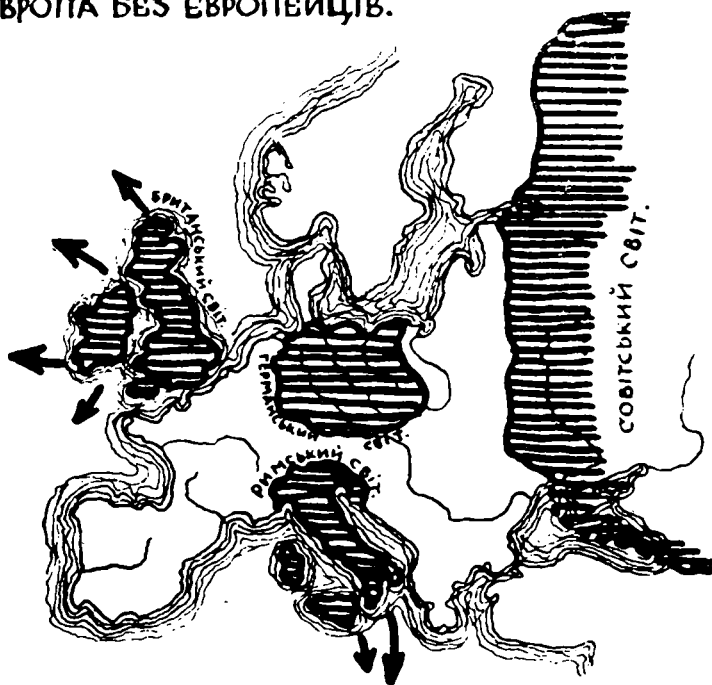

Схема 1. Європа в 1937 р.

обидві Америки, здається, тратить сам зміст, як цілість. Це н а д Європою височаться ці чотири осередки з власною динамікою, із самовистарчальним світоглядом і енергією, але ні один із них не репрезентує давньої Європи. Ці осередки стараються якнайдокладніше відділяти свою духовість від розгойданої або закостенілої духовости решти європейського півострова. Вони є ви-

ключні, їхня сила — це сила не братання, а в и к л ю ч н о с т и.

Чи буде то відвернена від Європи, атлантийська виключність Британії, вихована в щасливім тисячелітті еволюції, чи середземноморська, стара виключність Риму, оновлена фашизмом, чи примітивна, касарняна германськість, чи низьковартісний механізм сталінізму, — для всіх цих осередків-бльоків решта Європи, це тільки поле до експанзії, до безжалісних досвідів, до впливу. Так само, остаточно, як і решта світу поза Європою.

Де ж вона, та психологічно-політична Європа? Нема тепер такого суцільного поняття. Це в однім із портів людства, що зветься Європою, стоять на непевних кітвах погрозливі фортеці-дреднавти, а поміж цими дреднавтами лявірують поодинці й групами інші, менші кораблики, без порівняння гірше озброєні й опанцирені.

2. СТИЛЬ МАРШЕВОЇ КОЛЬОНИ.

Людина в середині кожного з цих осередків-бльоків: Рим, Берлін, Москва піддана спеціальному шліфуванню, гострій обробці, важній і доцільній для цілого блоку. Від давнього збірного ентузіязму, що ним починали свою одностійкість фашизм, гітлеризм чи навіть комунізм, може зосталося й дуже мало, але тепер це є вже система зоднаковілости, „гляйхшальтунгу“, хоч і своєрідного в кожному окремім випадку. Це є окремий стиль.

Про італійський стиль говорить Мусоліні в своїй недавній розмові з Тітаяною:

„Кожна людина мусить консервувати в собі деяку порцію варварства і зіставатись твердою. Не треба боятися холоду, голоду і боротьби. Легке життя провадить до упадку. Народ, що думає передовсім про вигоди, не є міцний. Мусить жити твердим життям, бути твердим щодо себе, щоб мати право бути твердим супроти інших“.

Особиста свобода одиниці — головна тема духових прагнень романтичного і ліберального девятнадцятого століття, не грає ролі внутрі сучасних блоків-

осередків. Одиниця має висловлювати душу збірну, душу й накази бльоку. „Свобода — це привілей праці для держави“, каже італієць проф. О. Фантіні. Йому вторує Дітрих, шеф німецької преси: „Свободу осягнули ми в найвищому рівні й вона зробилася в нас творчою повинністю щодо суспільства“.

Одиниця тоді лишень чогось варта, коли висловлює хоч трохи духа своєї збірноти — бльоку. „Ти є ніщо, твій народ є всім“ — повторює німцеві його сучасна наука. „Про що ти мрієш — питається в совітській пісенці пропагандист юнака — про свою матір, чи про комунізм?“.

Доля одиниці є менш цікава від призначення і долі її збірноти — бльоку. „Велика Пригода — ось що світить німецькій молоді!“ — каже Розенберг. Велика Пригода? — це слово знане. Його уживають американці, коли окреслюють свою історію, похід фанатиків-осадників серед іще незайманих країн. Велика Пригода — це для кожного бльоку зоднаковілих людей марш із власною виключною моральністю серед країн, з якими ніяка, або майже ніяка моральність їх не вяже. Це вже не турнір національностей, це вже не Наполеон, що з тріумфом визволяв і пробуджував нації в романтичній і мальовничій перспективі братерства своєрідностей.

Виключність, зоднаковілість, власна мораль не дозволяє на ніякий націоналістичний сентименталізм. Такий бльоку у своїх посуваннях не ошаджує, бо органічно не терпить нічого поза своїм усталеним порядком життя. Коли в дотеперішній національній боротьбі в Європі не випадало не вшанувати лицарства противника, не випадало нищити його мистецтва, науки, — то в посуві такого бльоку є лишень знищення і мистецтва, і науки, і самої назви противника. Бо цей похід — це похід окремої замкненої системи моралі, науки, мистецтва, це — тотальна війна, похід орди, похід р а с и підчас переселення народів.

Цілі їхнього маршу є в середині самих орд. Стиль їх маршу не був знаний Європі від кільканадцяти століть. Альфред Розенберг у своїм „Формуванні ідеї“ пише про теперішній „стиль німецького народу“: „Це є стиль маршевої кольони, при чому однаково, куди

і в яких цілях буде вжита ця кольона". Зміст цього стилю — це одностайний подив свого і свідоме пониження всього, що не своє. Це стиль тоталізму, не — універсалізму.

Кроки орд в Європі? Але ж це звучить дуже дивно в наших часах, коли стільки ще є де-не-де залишків інтелігентщини й лібералізму, віри в міжнародню правосудність, таких питомих минулому століттю. Де воно те загальне переселення рас-народів? Де та боротьба рас?

Покіль-що ще нема загального руху, але він уже є в психології навіть у підсвідомості. Ритм тотальної війни передчувають сучасні мистці, так, як передчував Маринетті вибух фашизму, а московський футуризм — бунт большевизму.

Коли хтось слухав у Берліні модерні марші (як, напр., „Тріюмфальний марш" Р. Штравса), той запам'ятає дивно новий, а zarazом прадавній характер тих маршів. Це не зручні мелодії Шопена, чи Лисенка, це — монументальні фрази, гідні полчищ Вавилону, чи стародавнього Єгипту, майже монотонні, як „там-там" примітивних племен. Такою самою, аж китайською, важкою монументальністю звучить большевицький новий „Інтернаціонал" Ейслера, що ним Москва поволі заступає легку мелодію дотеперішнього „Інтернаціоналу" французького походження. Є цей монументалізм руху і в різьбі.

Так само й письменники відчувають ритм безжальної „маршевої кольони". 1-го травня 1937. року з веж Кремля по всяких нахваляннях і блєфах, на взір „О жізні пайом ми велікай, щаслівай", залунав інтернаціонал і супровід його, слова поета „шукання катастроф, захватів і шляхів" — Миколи Бажана. У вірші своїм він славить „людей, що знають смерть, що знають кров". Він навіть не має збірної назви для цих людей, він не визначає їм постійних кордонів:

„Для моря твоїх людей
Берегів тепер не найти"...

Він оспівує нагий великий ритм, інстинкт руху:

„Я чую, як ти ростеш,
Я чую, як ти встаєш,
Як люди твої ідуть"...

3. КРОВНА СПІЛЬНОТА.

Ще недавно і в підручниках, і в практиці війни uznawali європейські народи противника за рівного собі й вартого пошани. В спогадах з XVIII-го століття (к. Кітвича) найдемо, що українські козаки (а також гайдамаки), атакуючи противника, перед самою атакою салютували йому. Ба, ще перед Наполеоном при зустрічі військових відділіз начальники просили противника, щоб він стріляв перший, бо того вимагав добрий тон тодішньої війни. Дещо з того настрою було і в національних війнах XIX-го століття, у поведінці маршалів Бліхера, чи Мюрата. Але ця традиція взаємопошани на землях Європи все більше маліла, переходила в плиткі „ввічливості“. Велика війна цілком їх знищила. В сучасних військових школах не тільки перестали викладати про пошану до самого противника, а навіть до його шпиталів і церков.

По практиці рр. 1914—1918, а в нас і рр. 1917—1923, нікого не здивує теорія ген. Людендорфа з його „цілковитою війною“, „озброєним народом“ і „війною аж до винищення“. Це лишень підсумки минулого і докладні напрямні для будуччини.

Взаємопошана, європейська спільнота тепер не вяже. Нема загально визнаних підстав, що на них вона полягала: християнський неофітизм, лицарські звичаї, врешті гуманітаризм XIX-го століття, коли й існують, то лишень для власного бльоку.

З другого боку дивлячись, — як же виросло значіння спільноти в середині кожного з великих європейських бльоків. 12-го травня 1937. р. ми були присутні при велитенській урочистости коронації англійського короля. Це — були міліони англосаксонців у делірії, в маячінні. Цей їхній льоялізм для короля викликав здивування в чужинців. „Що то є англійська королівськість?“ — питається Кудріє де Шасень, французький дослідник психології англійців, і дає відповідь: „Бути льояльним супроти короля — це бути йому вірним у всіх обставинах, бо ж він є живе втілення всіх законів і закону найвищого, свободи громадянина. Всі знаємо внутрішню, глибоку пошану, що її має кожний англієць до закону. Це — характеристична риса

германських рас, бджіл, муравлів і термітів. Чому? Таємниця!.. В дійсності англієць себе самого подивляє в дзеркалі королівськості, і йому служить, і шанує... Може в цім почуванні, що його він сам докладно не окреслює, хоч йому підлягає із спадщинного відгуку, може в нім головну роллю грають не пошана, не любов, чи сентимент, а лишень інстинкт заховання себе самого, свого збірного організму, своєї раси”.

В британському спільному світі, що в тисячелітті зложився шляхом незлічених компромісів і єднає дуже неоднородні елементи, потрібен живий символ, знак самооборонних традицій бльоку. Королівськість — це завершення органічної гієрархічної спільноти, єдиної досі в історії британського „спільного світу”.

В італійському і німецькому бльоках, більш однородних і примітивних, важчим є поняття кровної спільноти. Війна й живлові почування підчас переворотів очистили й устійнили тип німця, чи італійця. Ритм „маршевої кольони” і небувале піднесення власних моральних святощів відділяють їх від решти світу. Для них є дорогий лише той, що має всі дані органічно відчувати й виконувати накази того ритму.

Тому нема нічого дивного, що найважнішим завданням бльоку є збереження кожної кровної одиниці, незалежно від її переконання. Нема недовіря до неї: органічний ритм сучасної германськості, чи римськості буде завжди глибшим від мислових, партійних спекуляцій німця, чи італійця XIX-го століття.

Коли недавно німця Штіклінґа засудили в Москві на смерть, Берлін гостро запротестував і домогся визволення смертника. Берлінський „Ангріф” просто пояснює це: „Штіклінґ є марксист, та це не здержує наш уряд пригадати всіма способами і про цього члена нашого народу. Націонал-соціалістична держава бачить в Штіклінґові не старого комуніста, а лише члена нашої кровної спільноти. Та й для ГПУ вистарчило, що в його жилах пливе німецька кров”.

Навіть у третьому, суходоловому бльоку, в Світах, заговорили в останніх часах про вартість кровної спільноти москвинів і про обережне відношення до тої крові в будівництві. В „Соціалістическому Земледеліі” з 12. квітня 1937. р. найдемо бідкання над доте-

перішнім самовинищуванням москвинів і заввагу, що „раса (москвинів) стає щораз бідніша на активні первні”.

Всі три суходолові бльоки на терені Європи характеризує моральна і взагалі духовна виключність та власний окремиий енергетичний ритм. Є там і дуже визначний інстинкт самозбереження, що виявляється в великій вірі у свою к р о в н у спільноту, безжалісну для інших, чужих. Це останнє є в Берліні й Римі, але не в Москві, завважмо це.

4. ПІДСВІДОМІСТЬ В ОСНОВІ.

В своїй „Геополітиці” (Краків, 1936), одній із кращих компілятивних праць у цій ділянці, проф. К. Гжибовскі, аналізуючи поняття „нація”, „народ”, по перегляді всіх дотеперішніх окреслень стверджує тільки одно певне у всіх цих окресленнях: „існування в якійсь суспільній збірноті своєрідного почуття солідарности в супротиставленні себе — „чужим”. Поза тим до якоїсь міри це почуття солідарности звязане з окресленою територією. Воно не звязане ані з мовою, ані з біологічною спільнотою крови, лишень у найбільш сильнім своїм вияві звязане з поняттям власної, своєрідної місії.

Власний терен, власна місія і почування нехиті до чужих — ось що є найпевніше в окресленні слова „нація”!

Коли власний терен, як поняття, не може бути постійним (змінність границь, навіть втрата теренів народами, хоч би в Великій війні), коли власна місія не завжди є в своїм часі відчута елітою нації, то ця „нехить до чужих” є мабуть найвиразнішою і найпостійнішою, живловою ціхою кожного народу.

Це поняття „чужий” найбільш тепер актуальне поняття в Європі, поняття, що розбило остаточно європейську духовість і знищило всяке глибше розуміння слова — європеєць. Це поняття виявилось найсильнішим, найбільш закоріненим і врешті найпереможнішим серед сучасників. Воно є так органічне, що для нього навіть не знаходимо окреслення: „нехить до чужих” само робиться окресленням найглибшого, окреслює — „своє”.

Це „своє“ вже є підсвідоме. Це „своє“ прийшло від тисячеліть; було впродовж дуже довгого часу виразним наказом, свідомим звичаєм, врешті перейшло в відрух. Не цинили його в останнім столітті ліберали, не надавали ваги соціялісти, не бачать і не розуміють сучасні дефетисти („нищення органічного вицвіту століть“ вимагає Е. Маланюк, „Вістн.“ 1937, ч. 3). Тимчасом, воно є те, що всисається з молоком матері від предків. Те підсвідоме є ще сильніше тоді коли перестало бути свідомим. Воно стало мораллю поведження, і то такою, що навіть цей „свій“ не потрапить „чужому“ пояснити, чому він так робить, а не інакше.

Це підсвідоме бачимо передусім у реакціях, збірних відрухах, що зрзсумілі в сім у данім середовищі. Це органічні збірні ритми почувань, яких теорія психології в спокійних часах ХІХ-го століття, особливо континентальна, досі не визнавала й не розуміла.

По жорстоких часах на Україні тепер кожний відчуває живу доторкальність і міцну випуклість цих основ. А що найголовніше, вони діяльні, вони чинні тепер більш, ніж коли-будь. Чому? Бо віддавна вже не було на європейським пляцдармі такої боротьби без ослони, без жалю і без надії погодження на майбутнє. Це боротьба не на знищення фізичне, а далеко більше — на знищення моральне, тобто на довічне знищення поконаного, на довічне його невільництво. Це те, що діється в Азії, а давно не діялось у Європі.

Насильство в цій боротьбі — це тільки останній зкорд, не більше, а зовнішні декорації в цій боротьбі — дрібниця. Ба, навіть Ленін намагався говорити українською мовою, організуючи похід проти Києва (спогади Затонського). Найважливіша боротьба — це заломати. Спочатку заломати активні сили, а пізніш викорчувати й саму підсвідому традицію життя (побуту, родини, права).

Ті, що билися з большевиками в 1917—1923. рр., знають, як нищено мораль запілля і війська. Ті, що тепер живуть на Україні, знають, як викорінюють мораль раси. Смішно слухати Донцівського повторювання про небезпеку „малоросіянізму“ і взагалі статистичних еле-

ментів раси. Та ж тепер ці первні і боротьба за них стала динамізмом.

Шевченківське: „сімя вечеря коло (своєї) хати, а мати хоче научати” — це тепер протимосковський рушійний важіль, бо з Москви пливе безвласницький, безтрадиційний урало-фінський дух ненависти до української родини. Це не похід війська, чи урядування адміністрації, це похід ворожого світогляду проти тисячелітнього світогляду.

Багато прикмет самих українців стали виразними в цій боротьбі. По масових жорстокостях москвинів стає виразним, що „не забивай без суду” було завжди в українській підсвідомості. По пониженні чужинцями жіноцтва й його ролі — законом стає право українства „шануй гідність жінки”. Серед матеріялістичної вакханалії чужинецької еліти усе яскравіше в мовчазних українських масах дозріває віра в свого володаря, що прийде вищий понад матеріялізм і по українськи моральний.

Викорчувати, знесилити мораль супротивника — це закон сучасної боротьби. Дуже часто ворог приходить замаскований. Це, щоб перетравити силу 400-мільонового Китаю, працюють у нім замасковані під китаїців всякі чужинецькі „чорні дракони”, організації аморальні для його моралі. В подібний спосіб всякі замасковані „червоні дракони” Совітів нищать те в п'ятсотмільоновій Європі, що є в ній поза бльоками: Францію, Чехословаччину і т. п.

З другого боку на початку новітнього відродження римськості й германськості була турбота насамперед за мораль, за чесноти раси.

Це в 1923. році арештований з групкою прихильників став Гітлер перед судом і сказав підчас розправи:

— Говорять про те, що ми, німці, багато втратили матеріяльно по Версалю, але не говорять нам про те, що наша душа є в ривчаку.

— Вас, націонал-соціялістів, є так мало, — сказали йому.

— Нас є тільки тисяча, — відповів Гітлер, — але в нас перебуває ціла німецька душа. (П. Домінік: Два дні в Людендорфа. 1924).

І нова еліта, ці вожді Риму й Берліну, шанували душу поколінь найвище, і їхнє намагання було передусім знайти той моральний ритм, що пливе з тисячеліть. Недарма так змінили і поглибили італійські й німецькі історики геополітичні конечності.

Це — одність, де на першій місці поставлено традиції духа (як найглибші) та геополітичні конечності. З тих традицій і з тих конечностей випливає їх політика і дороги до експанзії.

Як мореплавці на морі, так сучасні політики Риму чи Німеччини беруть під увагу в своїй внутрішній політиці й підводні течії, що від віків існували, і джерело та напрям вітрів, що віють постійно, і врешті витривалість корабля. Правда, дорога складних внутрішніх компромісів і столітніх вичікувань перед посуненням, дорога британського бльоку не надається для спішливого Риму й Берліну, але все ж будівництво те є органічне і тим самим ці три європейські бльоки, споріднені в розумінні державної організації, тісно звязані з організацією раси. Бо до італійського, німецького, а тимбільше до англосаксонського світу можна вже тепер прикласти термін „раси — результату”. Вони є творами, що вирости більш чи менш органічно з тисячеліть і мабуть є не менш об'єднані, як ті раси, що 1500 або 3000 літ тому давали підвалини європейському життю і в тій органічності є підстави їхньої тривалости.

Як же виглядає четвертий бльок на пляцдармі Європи — московський? Цей бльок найбільш торкається українців.

5. СОВІТЬСЬКА МІШАНИНА.

Традиції большевизму, як влади, не звязані ні з мораллю, ні з традицією підбитих ним народів. Москва від початку відкинула рішуче всякий пошанівок до минулого. Це не Рим, Берлін, чи Лондон, — тут віссю кермування є доктрина.

Суть цієї керми окреслив Сталін в одній із своїх останніх енуціяцій: „Ми маємо марксизм, цей надзвичайний інструмент, що дозволяє розв'язувати всі питання без винятку. Наша соціалістична програма, — це

незрівняна метода й вказівки для будуччини не тільки господарських, але й культурних відносин”.

Виявом такої керми може бути тільки диктат механічного типу, що відкидає природну споеність, глибину історичних інстинктів, чи своєрідність моралі своїх племен і народів. Такий диктат не сягає глибоко.

В такому разі, як мав би соціалізм встановити однорідність совітського бльоку? Бо чим витонченіше й жорстокіше совітська поліція буде назовні воднороднювати населення совітів, тим глибше ховатимуться, власне, підсвідомі відрубності народів. А ці відрубності психології є живучіші від усіх поліцій. Недарма так інстинктивно змогло відродитись знищене в 1775. р. вільне козацтво в 1917. р.

Яко головний засіб утотоження своїх територій, кремлівські доктринери поставили переселення мас, маневри мас людей. Ставка Москви на те, що їй удасться попросту перемішати свої народи, як ось мішається оливу, бруд і воду. Ставка на те, щоб своїми маневрами мас перейти від формули „совітські народи” до „совітського народу”. Тоді тільки блок Москви був би чогось вартий обіч інших європейських і азійських бльоків, як Японія, Британія, Рим. Можливо, що приваблює Москву й приклад американського (З. Д. А.) котла племен і народів.

Зрештою, маневри-переселення й знищення великих мас від 1914. р. не є новиною на європейському півострові. Не згадуємо ні про мартирологію кількох мільйонів холмських і волинських українців з жахливого наказу генераліссімуса Миколи Миколаєвича, ані про анабазу сербів.

В останніх часах маємо в кольоніальній війні в Еспанії намагання знищити фізично цілий народ, кривних наших кавказців, що називає себе басками й посідає залізну руду майже без фосфоритів.

В останніх роках бачимо переселення, навіть не звязані з війною. Ось, напр., Греція й Туреччина провадять виміну сотень тисяч своїх земляків, переселюючи їх з Малої Азії до Греції і навпаки. Правдоподібно кельти, гунни чи вандалі підчас переселення народів не переселялися в більшій від них кількості.

Так само число недавно виселених жидів із Німеччини мабуть не було менше, як витиснених знад Волги хозарів.

Москва робить у себе переселення людських мас на широку скалю. Вивозили вони з Туркестану цілі міста, а з Кубані цілі повіти. За мінімальним обліком з території України вигнано чи вивезено коло двох мільйонів українців і то спеціально з прикордонної смуги або з районів, де були найбільші повстання.

Багато та в поспіху працювала большевицька адміністрація й над розбудовою нових осередків людности, особливо в Зауральщині й на Уралі.

Проте це не є маневри мас ані типу тактично військового, ані американсько-економічного. Вони не дають тривалих наслідків. Ці пересування повстали не з потреб людських, а з обіжників бюрократії, як колись села Потьомкіна, або міста Аракчезва. Правда, повстають цілі великі, досить густо населені провінції. Але людність їх є рідинна, пливка, без коріння. Тому такі „запроєктовані“ міста, чи ділянки із сотисячним населенням раптом маліють і підупадають до ступеня дрібних містечок, як це сталося не з одним Дніпрельстаном. Мало що помогло тут і впровадження кріпаччини, рідинности не затримано нею). Передусім вона не затримана психологічно. Давніші вигнанці на Сибір завжди памятали, якою дорогою їх привезено, тепер думка про поворотні поїзди може окрилити в слушну хвилину вже не скремих людей, але цілі села й повіти. Століть треба, щоб вигнані фізично села психічно були викорінені з свого краю.

Зрештою й убогий стан доріг, і страх перед остаточним економічним самознищенням стримує Москву перед створюванням мішанини народів у краю. Бльск її далі є й буде механістичний. Що ж до органічності складових частин того бльоку, то тут хіба найбільше можуть сказати сучасні українці. Бо ж і вони переводили в рр. 1917—1923. свої власні маневри мас.

---

*) Цікавою книжкою на цю тему є дотемова «Рзсія в концлагере» білоруського речегата Селоньвіча. 1937.

6. МАНЕВРИ УКРАЇНСЬКИХ МАС.

Недавно один з інтелігентних утікачів із Совітів оповідав на сторінках варшавських газет про своє перебування в совітських „концлагерях” і „бупрах”. На одному з допитів, по кількох інквізіційних годинах, слідчий суддя сказав йому суворо:

— То все добре, — формально ви є в порядку. Але ваш найбільший злочин, що ви не є советський громадянин.

— Чому?

— Ви не думаєте так, як підданий совітів. Ви порівнюєте з тим, що було.

О, так, чекістам залежить на знищенні пам'яті.

І варто пригадати найважливіше з того, що було на Україні перед опануванням її совітами. Особливо рухи й відрухи мас. Те, що в органічній збірності людській дуже мало змінюється і то впродовж століть. Тим більше, що українські маси в іспиті тих великих років виявили себе, як однородна людність, як раса-результат, а не як раса в формуванні.

Виявили це вже в сімнадцятому році, нераз всупереч своїй еліті, що не мала тоді загалом ані традиції керми, ані концепції війська чи держави, що зрештою було і в багатьох інших елітах, як напр. польській („Люблинський уряд”).

Українські маси, об'єднані расовим інстинктом, нераз без офіційних провідників ішли до іспиту історії. Тим можна пояснити й факт тодішньої селянської отаманії, коли розгублені інтелігенти-теоретики й спеціалісти-військові були безвідповідальні і нераз підлягали самохиті селянинові-вождеві.

Правда, не вперше вже за останнє століття. Згадаймо хоч би т. зв. Київську Козаччину 1855. р., коли на терені мало меншим від пересічної європейської держави кілька мільонів хріпаків селян змобілізувалося в повнім порядку й у власній організації тільки на саму вістку, що має відродитися якась мітична, нова Козаччина (Праці Шамрая й інших). Не було серед тих мільонів ні одного інтелігента, ні одного Куліша, чи навіть Білозерського, не було книжечок і програм. Це був добрий доказ того, про

що писав москаль Герцен пізніше в „Колоколі” (1859. р., ч. 34), що на Україні населення має „дуже розвинену свідомість роду”.

Тільки цій свідомості роду завдячуємо факт т. зв. „українізації частин російської армії”.

Хоч майже мільйонне військо пізніш розсіялось завдяки доктринерству й нежиттєвості інтелігентів, але сам факт можливості швидкої, стихійної мобілізації українців в одно тіло, в разі розпаду чужинецької організації, лишається й надалі. Дуже б цікаво було в спогадах військових по періоді критиканства й нарікань, що, здається, вже вироджується, зустрінути нарешті описи цих яскравіших і дуже важних духових процесів.

Ця „свідомість роду” — це відчуття власної раси дозволить ще не раз перепроводити масову мобілізацію тої чи іншої групи української збірноти.

Друга прикмета 1917—1923. років — це процес чисто расового, самохитнього очищення від чужинців. Всупереч навалі утопійних паперів і розпоряджень, що надходили з міст, опанованих соціалізмом, українські села виганяли насланих чужинців. Мешканці московських осад, щедро розсіюваних іще царським урядом впродовж століття, діставали від автохтонів наказ вигнання. Москвини мали брати тільки те, що змістилося на возі. Нераз упродовж одної доби ліквідовано було цілі московські села (напр. на Поділлі). В 1917. р. довгі валки москвинів тягнулися на північ, туди, звідки їх прислано.

Врешті третьою важною прикметою цих великих маневрів мас була здібність їх до природної боротьби раси. Про суть цієї боротьби дуже добре пишуть самі большевики (М. Равич-Черкаський), коли говорять про „українського, стихійного ворога”, що в боротьбі мав тисячу лиць і тисячу масок, але стремів тільки до одного — знищення наїздника.

То була жорстока боротьба, далеко цікавіша, різnorodніша і в більшому стилі, як боротьба еспанської гверіллі, голяндських „гезів” чи німецьких селян з часів „селянських воєн”. З ненавистю нотує совітський шовініст, М. Кольцов, втрати комуністів на Україні. Для самого Лівобережжя, напр., нотує він в р. 1919. — забитих українцями в повстаннях 50 (пятьдесят)

ти сяч добірних комуністів і коло 300 очищених повстанцями від комуністів міст і містечок. („Створення світа”. Москва 1934). Правдоподібно, тільки завдяки такому страшному нищенню українцями совітських людей і затрималась під Варшавою в 1920. р. військова офензива Москви проти Європи.

По цих маневрах зосталася на Україні пам'ять і з тої пам'яті завжди може вирости наново і мобілізація мас, і очищення від чужинців, і стихійна боротьба. Українські маси легко пригадають свою одність, і виразно відділяться від чужинців, і підуть на боротьбу. Лишень, чи потрапить тепер українська еліта вкласти в ту відновлену боротьбу свій глибокий зміст, стратегію і тактику? Чи потрапить дати свідомість, місію, організацію тим масам?

7. ГЕНЕРАЛЬНІ ІДЕЇ.

До зорганізування духовости якогось краю мало мати вражіння, симпатії й антипатії. Треба мати щось більше.

Може то „більше” мав великий французький завойовник, генерал Л ь й о т е й, що опановував і зорганізовував кольоніяльні території, не менші від самої Франції!

Письменник Моруа оповідає про його життя, покладене на збудування цілости, на оглядання великих перспектив минулого, а тим самим передбачування майбутнього.

Колись у розмові запитали Л ь й о т е я про всякі подробиці, розгалуження його будови.

— Я маю своїх фахівців на те, — сказав генерал. — Розпитайте їх, вони все скажуть.

— А ви самі, — що ж ви робите, пане генерале?

— Я? Я є будівничий головних ідей, — відповів Л ь й о т е й, усміхаючись.

Власне головні ідеї, г е н е р а л ь н і і д е ї в першу чергу потрібні до організації української духовости.

Для скристалізування тих ідей треба глибоко відчувати свою батьківщину, як цілість. Не дарма на вигнанні пізнали найглибше свій край і Данте, і Шевченко, і польські патріоти. На вигнанні зродився плян Гарі-

бальді і на чужині спритний Ленін усвідомив собі рабські інстинкти своєї московської маси. Без виїзду до Голяндії трудно собі уявити реформи Петра I-го. Треба відійти від дрібниць щоденности, щоб побачити великість.

Це велика англо-саксонська раса в звичаї має висилати своїх дітей на чужину, щоб пізнали чужо, а найважливіше — оглянули своє ззовні. Оповідують, що то мати підповіла Кіплінгові, поетові британського розмаху, його один із найсильніших рефренів:

What do they know of England,
Who only England know ?

(Що знаєте про Англію свою,
Як тільки Англію ви бачили в життю?)

Тому не диво, що на вигнанні в українців є стільки концепцій України, як цілоти. Знайдемо їх і в наукових розправах професора, і в кривульках во-яка-заробітчанина. Правда, нераз знайдемо в них забагато згіркнілості по поразці, або цілковите емфатичне негування історичної дійсности.

На окраїнних, галицько-буковинських землях із середовища кількадесяти тисяч тих, що відвідали цілу Україну, теж зроджуються своєрідні синтези України. Позитивні твердження в них виглядають або занадто загально, або привязані не до цілої України, тільки до рідного загумінка (О. Назарук — Галичина; Білий — Кубань, і т. д.).

Може тих генеральних ідей української свідомости треба шукати не тільки серед вигнанців і в окраїнних землях? Адже ж вигнанцем може себе почувати українець і в самому середку України, відчувати розпач і гнів в центрі тої цілоти, zagrożеної жорстоким расовим викорчовуванням. Ті синтетики знаходяться в більшому напруженні, ніж емігранти й окраїнні діячі. Вони слухають виття скаженої бурі в верховіттях українського дерева і переживають на всю глибину струси українського коріння.

Життя цих синів своєї раси є завжди в небезпеці. Їхня служба Україні — це не спокійна посада в інститутах, чи в університетах. Їм заглядає в очі смерть, і вони вміють гинути. Цей інтелектуалізм звязаний

з українською кровю й обагрений українською кровю в расовій боротьбі. Чи гинуть де в заслання чи під кулями поети за поезії, а рецензенти за рецензії, як згинули Влизько, Хвильовий, Фальківський?

Зрештою, що їм думати про власне життя: цілий край обмитий кровю. Послухаймо листів із країн, підбитих Москвою. Їх автентичність є стверджена. Листи — недавні.

„Ми не знаємо, чи діждемося кращого, хоч уже й небагато зосталось терпеливості і сил нема... Ми звикли переступати через трупи і не озиратися на дикі крики скорчених від голоду в агонії, і кожний думає, що не сьогодні, то завтра зо мною буде те саме”.

Це ж є животіння під гнетом Мертвої Доктрини.

„Дивне й отуманіле є життя людське серед цих шарлятанів, цих душителей, цих тиранів і в додатку бездушних бандитів, що ані на зойки, ані на сльози людей — чи дітей, чи дорослих, — не звертають, не хочуть звертати ніякої уваги” („Листи з СРСР”. Вид. Інституту наук. досліджування комунізму, Варшава, 1934).

Це є перебування серед мертвотних людей-убивців. Тут життя одиниці постійно zagrożене. Тут „давно скасовано законами жаль”, і в „годину смерті смертники сміються”, хоч і „змозолив кат свої брудні долоні”.

Серед цих мертвих людей і мертвої тиші в духовості може зродитися найжагучіше прагнення повного життя, як не для себе, то хоч для власного краю. Власне при такому відчутті зродилася найглибша свідомість України, як цілоти, найсуттєвіші генеральні ідеї.

Українські вчені й мислителі в СРСР протиставляють мертвій, нівеляційній доктрині Москви свідомість України, як органічної цілоти впродовж тисячеліть. Це зродилося не відразу. Але ці генеральні ідеї мало не розсадили совітського бльоку.

Я. ВЕЛИКА ВТІЧКА МОСКВИ.

Заповіджена червоною Москвою в рр. 1921—23. свобода націй не була дійсною, всеж у самому проголошуванні свободи була небезпека для держави СРСР.

І серед самих комуністів, і серед еліт підбитих народів знайшлася якась кількість інтелектуалістів, що повірили в хоч відносну волю творчості й досліду. Нова ленінська мораль виразно ще не нищила відрубностей племінних, національних, чи расових. Ці відрубності треба було тільки окреслювати з погляду панівного в Москві історичного матеріялізму. На підставі цієї ленінської програми треба було не тільки окреслювати місцеві особливості країв, але й намагатися якнайшвидше вжити ці особливості, спровадити їх до пережитків. Тоді лише мала прийти заповіджена Марксовим кораном цілковита однаковість суспільних процесів, утопійне королівство соціялізму.

Отже навіть випадало шукати того коріння історичних особливостей, щоб пізніш (правда, для добра соціялізму) зрочисто викорчувати раз назавжди ці особливості.

З якою ж злорадістю й тріумфом почали совітські історики відкидати дотеперішню тупу, царську, примітивну історичну науку! Як виразно показували всю нужденність ошуканства, робленого всякими офіційними московськими істориками, від Карамзіна й Іловайського аж до Солозйова й Платонова! Не один потерпів при тому, — згадаймо хоч би вмерлого на засланні історика Литовсько-Руської Імперії проф. Любавського. Не легковажін одначе цієї ревізії історії земель під Росією. Була це річ глибока від партійних патякань, і ця глибока річ тривала досить довго, а саме більш-менш від 1922—24. року до 1932—34.

Марксизм перший раз в історії (і можливо, що востаннє) опанував академії, університети, наукові інститути, став державною методою у всіх історичних і суспільних науках. Це був час, коли в Москві виринула захоплена думка, що вона є центром пригнічених народів і пролетарів Африки, Азії, Європи. „До Єгипта розчепірю ноги!“ — викрикував юродивець Маяковський. Цілком інший, ніж досі, підхід до народів Азії, що вони є рівні з європейцями, нищив багато упреждень. Вперше застосовано при дослідях над азіятами, а навіть над європейськими народами, на широку скалю історичну літературу і критерії а з і с ь к и х культур.

Повстає захоплення доктриною, методою і техні-

кою монголів Джингісхана, що його так добре відзеркалив у своїй книжці *Правдін*. Захоплення монголами, а разом із тим рівнолеглим до європейської культури Китаєм, запроваджує дослідників дуже далеко. Запал цей передається й московській еміграції (*Хара-Даван*, *євразійці*). Цікаву книжку пише в німецькій мові українець *Коростовець* („Від Джингісхана до СРСР“, Берлін, 1926). Врешті „далекосяжна і віроломна стратегія і політика“ монгольського бльоку зперед семисот літ дістає офіційне узнання совітського бльоку. Найвидатніший спец СРСР, генерал *Свєчін*, у своїм капітальнім творі „Еволюція воєнного мистецтва“, в розділі „Стратегія монголів“ узнає з гордістю сучасні СРСР за наслідників монголів в історії. Знані *Бородінівські* сміливі посунення в Китаю починають будити надію в Москві: ану ж вона потрапить зорганізувати його 400 мільонів військово, щоб потім з пів мільярдом людей посунути на підбиття цілого світу, як то зробили колись монголи? Що супроти таких рухів людських мас — невеличка Європа з її зіштивнілою Францією, з тоді безсилою Німеччиною, з її іншими скромними, повітовими державками? Адже ж навіть повоєнна Японія перестає вже вчитися енергії і знання від Європи, а звертається до нового вчителя, *З. Д. А.*

І в цій атмосфері зроджується нова концепція минулого, „Історія Росії“ академіка *Покровського*, доброго синтетика і старого большевика. *Покровський* зриває з царистівським поняттям „триєдиної Русі“, викпиває його. Він борониться від усякого звязку з Україною (*Києвом*) і взагалі Європою. Він гордий з історії своїх москалів, він вихваляє їх вищість над Європою, бо Москва (він блискуче це довів) у своїй політиці, організації й тенденціях є наслідницею *Золотої Орди*, улусу потужних монголів над *Волгою*. Це прообраз і праджерело її розмаху, і до того праджерела провадить правильно зрозуміла історія Росії. Дуже багато в цьому допоміг *Покровському* нечуваний досі розвій археології, синтетичної і дослідчої (напр. розкопи *Баллодом* руїн столиці *Золотої Орди*). Вона дала виразну органічну, духову традицію *Московщини*.

Не менш цінним виявилось і значіння історичних торговельних шляхів. За історичним матеріалізмом прадавні торговельні шляхи є важніші від окремих держав і є передумовою їх розвитку.

Глибокі праці — шкіци українця проф. Гурко-Кряжина про торговельні шляхи в світовій історії треба вважати за найблискупіше досягнення в тій ділянці.

В освітленні цієї методи і працею кількох груп талановитих учених у різних „Інститутах” взагалі зникає дотеперішнє плітке, не геополітичне розуміння історії совітських народів. Адже-ж землі їх мають свої окремі історичні, торговельні путі, своє власне історичне скермування, свою традицію.

В першу чергу українці зрозуміли це й побіч московського „Інституту Вастоковеденія” швидко повстає другий на території Сопітів, харківський „Інститут Сходознавства”. Повстають спеціальні катедри. Розростається лядиною археологічна праця. Праукраїнські торговельні путі і прастарі геополітичні традиції України, інші від московських, були й є дуже тривалі — така була головна тенденція цих ніби чисто марксистівських учених, що були передусім силами своєї раси. Так зявляються українські генеральні ідеї. Там, у працях прикритих для ворожого ока балакучою, марксистівською діалектикою, загорівся яскравий вогонь синтези підстав раси. Всупереч чекістам, всупереч „концлагерям” і смерті від голоду — повстає о р г а н і ч н е розуміння українського „я”. Воно стає відрубне і міцне побіч московського „я”, зсинтезованого Покровським і його великою школою. Врешті будяться такі самі історичні тенденції і серед інших народів — вірмен, татар, народів надволжачських, кавказьких, сибірських. Прийшло шукання історичних особливостей у всіх окремих народів у Сопітах.

Але не приходило їх самочинне викорчовування, як того вимагала марксистівська теорія. Навпаки, це відродження органічного звязку з минулим складників совітського бльоку нічого доброго не віщувало для цілої механістичної совітської мішанини. Це всупереч усім геопейвцям і карним переселенням почав

від еліти твориться органічний розклад новітньої Росії, духовий розподіл совітського бльоку.

Та сама засада, що зміцнила й зміцнює британський, римський, берлінський і японський бльоки, почала руйнувати, розколювати на окремі частини Совіти.

Москва зрозуміла це... Ще й досі європейські соціялісти (напр. Отто Б'ауер в „Дер Кампф“, 1937 р.) не можуть зрозуміти, що то раптом струснуло совітською наукою. „Зовсім несподівано, — пише Бауер, — в році 1934 засадничі тези Покровського узнано ухвалою партії за фальшиві. Від того часу безнастанно зростають напади на школу Покровського, хоч він є старим большевиком. Оголошено його антимарксистом і антиленінцем. Деяких його учнів окреслено просто, як „німецько-японсько-троцькістівських шпигунів“. Російські історичні інститути, комуністичні академії, академія наук, факультети історії (особливо в Москві), редакції найважливіших історичних журналів (як „Історик Марксист“) попросту виметено від учених, що раптом стали „шпигунами“. Не згадуємо вже про українські, білоруські, грузинські, вірменські й інші наукові інституції. Нищено цілі науки й їх представників на всякий випадок.

Напр. науку педольогію, що досліджувала спадщинні прикмети учня і залежність від них його успіхів у науці, скасовано цілком. Знищено археологію, знищено антропогеографію, знищено окремі наукові школи (як Пашуканіса, Деборіна), де могло б хоч на деякий час знайти свій притулок зненавиджене органічне розуміння історії. Знищено фізично тисячі професорів і вчених. Дарма понижались вони в найбільш невільниче писаних книжках. Міг настрашений проф. Піонтковський писати навіть про „СССР в XIX-ім столітті“ — його не минуло заслання. Нема історичної науки в Совітах, — тепер зісталися тільки назви інституцій, де періодично цитують Леніна і Сталіна.

Це — втеча Москви, це — раптовий жах її перед своїм найбільшим ворогом — органічністю. Як же тепер ясно стало, що вона справді складена з дуже різнородних, непримиримих елементів. Як же ненавидить вона органічні бльоки Європи, як ненавидить большевицька еліта органічне тепер від-

родження азійських племен і народів! Де її успіхи в Китаю? Вона тепер боронить Сибір.

Правда, ще є невиразні терени, де Москва пробує виграти. Який же історизм вибирає для себе?

В кожному разі не „Нарис історії Росії“ акад. Покровського, що його так хвалив свого часу Ленін. Адже-ж іще в 1932 році акад. Покровського проголосили не марксистом, а пізніш, навіть, і контрреволюціонером. Для середніх і початкових шкіл затверджено підручник А. Шестакова, що приймає всі старі тези царського підручника Іловайського. У підручнику Шестакова навіть не так, як у Іловайського написано, що Грузія і Україна прилучилися на федераційній підставі чи протекторату, ні, їх приєднано до ССРСР., щоб вони не піддалися якимсь іншим державам, де тепер би був фашизм.

У вищих школах введено трохи менш тупий підручник часів царату — буржуазійний „Курс історії Росії“ проф. Ключевського.

І ось під тарахкотіння фельдфеблівських барабанів аракчеїзму еліта Москви показує своїм народам „нову добу“, нові свої євангелія з „царем Петром“, з „русским человеком Ягеллом“, з „російським князем Владиміром“, витягає брудного, замусоленого царськими жандармами Іловайського.

Не знаходить уже нової синтєзи, ні, вертається до найнужденнішої схеми з часів царату й панщини. Це не тільки велика втеча совітської еліти, це ганебна втеча Москви.

Це втеча взагалі від творення власного життя.

9. МАРР, СОВІТСЬКИЙ ЧУДОДИЙ.

Совітський поет В. Луговській видав у 1937 р. збірку віршів. Вірші ці були друковані в совітських журналах у попередніх роках. У тих роках обов'язувало ще совітських поетів (що є урядовцями держави) оспівування безбережних марксистівських утопій. Тому, перейнятий візією злиття всіх народів, Луговській пише про свій власний куток землі:

„Села, як чортові очі,
І страшна, московська, зла земля

Відчаєм серце точить”.

І йому „страшно навіть назвати, вимовити хижацьке слово: батьківщина”... Тимчасом поет спізнався.

Урядовці-критики підкреслили урядовцеві-лірикові, що коли хоче жити не на засланні, або взагалі жити, — нехай пише якнайшвидше про свою „любов до батьківщини”. Ця „любов”, призначена від 2—3 літ кожному совітському підданому, й є в програмі оборони грядиць совітського бльоку. Це так звана „любофь к стране”, чи совітський патріотизм. Сам край — це мішанина народів, наразі недовершена фактично, бо це неможливе. Довершена тільки бюрократичними розпорядками.

Урядовці-лірики вже оспівують в урядово-ліричним стилі цю „країну”. Зате вчені, особливо історики, є безсилі дати тій мішанці народів яку-небудь мудрішу синтезу.

Властиво серед сучасних совітських учених-синтетиків є лише один. І він один варт уваги, це — професор Марр, совітський чудодій, засновник „яфетичної теорії”, цілої школи.

Це лінгвіст, теоретик мови, син грузинки й шотландця. Його взагалі західні лінгвісти не цитують, як нерозума.

Тимчасом у Совітах є він єдиним офіційним авторитетом у такій органічній частині духовости, як мова. Але чи ж сама „яфетична теорія” органічна?

Марр у першій своїй більшій праці („Індоевропейські мови Середзем’я”, 1924) відкриває основні засади європейської лінгвістики. Це можна сформулювати так: „т. зв. расові мови — це просто різні стадії в розвитку єдиного мовного процесу, і ніякої расової мови, прамови, ніякої сімі мов не існує... Індоевропейська сімя мов не становить собою будь-якої расової цінности”... (В. Середя: „Яфетична теорія Н. Я. Марра і мовознавство”, 1937). Для Марра, напр., нема великої різниці між українською і, скажім, вірменською мовою.

Це, як бачимо, проба знищити взагалі всяке поняття про расу в мові. Це властиво нищення самого поняття відрубности мови.

Дійсно, „яфетисти говорять не про мову, не про прамову, а про велику кількість прамов, про „прамовність“. Від цієї первісної різnorodности йде шлях до майбутньої однородности, до єдиної світової мови“ (там же).

Отже справа ясніша. Марр узнає найважнішим у житті мов процес посування від численних недовершених мов до менш численних, довершених.

Що ж то так сполучує і довершує ті нещасливі „недовершені мови“? Марр подає просту вказівку — суспільний примус:

„Коріння мови не в небі, землі, крові, горлянці, не в індивідуальнім бутті, а в колективнім, господарським зєднанні для загальнєго, матеріяльного добра“ (І. К. Зборовський: „Н. Я. Марр і український язык“. „Язык і Мишленіє“, 1937).

Отже на підставі цієї теорії те, що 90 совітської території — це власне такі примусові „колективні господарські зєднання“, — цього вистарчить для утворення нової мови. Отже бачимо, що механістична колективізація в Сєвітах, за Марром думаючи, має всі підстави до творення нарешті чогось органічного в бльоку народів під Москвою — мови Сєвітів.

Що ж Марр бере за підставу до „совітської мови“: може шотляндську (по батькові), або грузинську (по матері) мову? Відповідь на це дає Марр у своїй „Мовній політиці яфетичної теорії“ (1931).

Там Марр хоче насамперед примирити амбіції пригноблених мов підсовітських народів і рас з московською мовою. „Нова моя наука про мову, пише він, не супротиставляє мови мас визволених націй мові великодержавної нації, в першу чергу не протиставить російській мові...“

Отже російська мова має стати підставою „совітської“, і Марр єзуїтствує в своїй праці: „Не можна протиставити мову москозських (русских) мас мовам тих націй, що оточують, або співживуть із русскими. Яфетична теорія не може їх розлучати, бо знаходить між мовами інших націй і московською генетичний звязок“.

Яке ж то поліційне „творення“ мови через заганяння в совітські колгоспи під окрики московських

„смотрітелій“! З великим числом подробиць і широким розмахом написана книга Романа Смаль-Стоцького („Українська мова в Совєтській Україні“, 1936, Варшава) дає поняття про цілість московської мовної політики в СРСР.

Це звичайна собі, відроджена, „обрусительна“ політика адміністрації, далеко нужденніша і примітивніша, ніж царська. Виразна так само, як і виразний відігритий для „цілей оборони краю“ фельдфебель московської історії, Іловайський.

А чи ж створюється та нова мова? Ні, мова ніколи не створиться бюрократією. Ніколи, напр., однаково на забиття людини не будуть реагувати українець, москаль і хунхуз, ніколи родини однаково не збудує українець, москаль і хунхуз. Відвічні, глибокі, р а с о в і відрухи і підсвідомі накази зістануться. І завжди відродяться в мові.

І врешті де ж та „нова мова“ має творитися? У вільній атмосфері, повній щирих поривів і надій? Ні, в духовій мертвеччині.

„Скрізь, — пише англійський кореспондент, — скрізь панує в Совітах нечувана підозрілість. Люди опановані бажанням ухилитися, уникнути якої-будь відповідальности. Це бажання ні за що не відповідати перетворилось у манію. Тепер життя затроює все більше зростання підозрінь. Письменники, правники, творці фільмів і театральних пєс допроваджені до огиди, до млостей, до отупіння обовязком підписуватися під безпереривно змінною ідеологією. Вони дбають про одно тільки — обережно ходити, нікого й нічого не зачіпати і — нічого не прагнути“. („Таймс“, 1937, 25. V.).

Ця ж „нова совітська мова“ зістанеться не більше, як зразком тюремної говірки (арго) велитенської тюрми СРСР.

І більш мабуть нічого не залишить совітський чудодій Марр по своїй розпачливій і нахабній спробі. І це буде ще одним доказом безсилости совітської механістичности.

10. УКРАЇНСЬКИЙ ОРГАНІЗМ.

Дуже важним для цілої будуччини совітського блоку є духовий процес утечі Москви (в 1932—35 аж донині) від органічності. Це — затримання кермівної творчости Москви, це — знерухомілість змісту її державности. Єдина ідея Кремля тепер — це нерухомість ідей, страх перед несподіванками, страх навіть перед головами, що можуть дати несподіванки, хоч би то були генеральські чи маршальські голови. Нова мовна політика за вказівками чудодія Марра — це ніяке органічне зближення рас і народів СРСР, це тюремний задум, що тільки ще більше підкреслив відірваність Москви, ще більш уяскравив механістичність її влади.

Тим більш виразнішає на тлі совітської державности великий і живий організм української расової збірноти.

В англійського журналіста З. Граббса знайдемо на сторінках його спогадів з 1932. р. опис прийняття й розмови з Дем'яном Бєдним (Підворовим), кремлівським прихлібником-віршарем. Англієць описує різnorodність напиктів і наїдків на прийнятті, багатий кабінет і, врешті, самого грубоватого і самозадоволеного паразита Бєдного. Цим разом паразит виступав у ролі господаря й тому охоче вживав слова — „ми” в значінні „Кремль, уряд, еліта”.

Говорили про Азербейджан, Туркестан, і, вкінці, дуже щиро про Україну. Зрештою даймо слово Граббсу.

— „Українці? — сказав Бєдний, частуючи мене сигарою. — О, з ними треба бути дуже обережними. Чи ви зауважили, що ми ніяких важніших обектів не будемо на Україні?”

— „Щоб не повторилась історія з фабриками в Лодзі, правда?”

Бєдний притакнув.

— „Всі наші цінніші обекти будемо на Уралі і в Сибірі. Україна — непевна земля. Повірте, — вибухнув совітський письменник раптовно, — нікому з українців ми тут не довіряємо, хоч би був найкращий комуніст. Нікому з них не можна вірити”.

Не можна в і р и т и нікому, хто має в жилах українську кров. Навіть у совітських жорстоких обставинах не можна довіряти українцям, як занадто органічному народові, як расі. Сприятливішого слова про українців не міг сказати балакучий герольд Кремлю.

Так, не можна довіряти українським масам, і звідти повстають усякі масові карі, переселювання й голод з наказу Кремля. Зрештою, без наслідку, бо в расовій боротьбі є лиш один вихід — знищення фізичне. Але на знищення великої і опорної кількості людського матеріалу не мають змоги й совітські провідники.

Ще менше змоги має, скажім, така Румунія з її українським населенням. Що з того, що найгарніші полки проходять у румунських одностроях перед румунськими штабами? Але коли ці полки є в м а с і українські, чи допоможуть зовнішні форми?

Зрештою, в тому типі війни, що завис над будучиною країн в Європі, не так важні будуть уніформи, як дух, зцементованість людських збірнот. В тотальному, расовому типі війни почуття покривдження й гноблення внутрі краю може бути причиною більшої поразки, ніж чисто військова поразка.

Тому слушно не довіряють чужинці українським масам. Слушно розумніші з них не довіряють прийняттю чужих зознішніх форм там, де рішатиме голос крові. Адже-ж маневри українських мас у 1917-1923. рр. довели практичну вартість того голосу крові. І ці велитенські маневри відбулися по с о т н і літ ворожої нівеляції, а що ж про них сказати т е п е р? Якась розмова, чи уривок книжки, чи просто військовий гудзик з недавніх років у вирішальний момент зможуть цілком усунути всі хитро сплетені, але чужі зовнішні умовности в душі одиниці, а тим самим і збірноти.

Правда, деяку надію вбачають гробокопателі України у денаціоналізації й асиміляції. Але тут нема думки про інший вислід, як негативний. Талановитий польський публіцист М а ц к е в и ч не дарма підкреслює в цій квестії важність часу т р и в а н н я. Він нагадує, що напр., на асиміляцію деяких частин (Бретань і т. д.) сучасної французької нації треба було керування династії кількадесяти французьких королів

і великої французької революції, отже кількох століть. Асиміляція потребує забагато часу й забагато сприятливих моментів. Теперішні ж „асиміляції“ — це самоошукування бюрократів. Атмосфера цих адміністративних „асиміляцій“ тільки впливає на поглиблення національної ворожнечі аж до обнаження расової ненависти.

Але самих мас, хочби й як органічно звязаних, замало. Як же стоїть справа з елітою?

Свого часу харківські „Вісти“ принесли нотатку про скандал на виставі пєси І. Дніпровського „Яблуневий полон“ в році 1927 в найбільшому театрі столиці України під Совітами. Премієра „Полону“ відбувалася в добі нечуваного зросту органічної українськості й одночасної ненависти до Москви. Підчас вистави трапився один інцидент. Акторка, що грала українку-старшину національної армії, ловить москаля-чекіста і промовляє до нього з погордою. Акторка-українка, згідно з акцією, промовивши до актора слова: „Ти не признаєшся? Ти не знаєш такого большевицького ката в Жмеринці? Убивця української інтелігенції? Ти не знав Сатани?...“ —

звернулась зі сцени з дальшими словами до... льожі правительства з комісарами Чубарем, Затонським, Петровським:

— ...Кожний із вас сатана. Звірячий ваш трибунал! Стріляєте цвіт України. Ногами топчете її алмаз. Хто ж ви такі? Тюремщики, дрібні злочинці, нічні убивці — заразний смітник*...)

Це — свідомий жест протесту проти знищення еліти і свідоме прагнення зберегти її. Свідоме нагорі, як свідоме й надолі, хочби в тих київських селян, що возили самохить харчі для Української Академії Наук у роках голоду.

Еліти (людей-провідників, що потраплять обєднати коло себе групи своєї крові, чи служити ширшій організації раси), еліти не знищили ані совіти, ані інші чужинці. Це річ неможлива хоч би з огляду на її кількість, що до війни облічувано її на десятки тисяч, а по-духовім зриві (в рр. 1917-23-32) на сотки тисяч. Також

---

*) »Яблуневий полон« дія XI.

неможливим є знищення еліти й з огляду на її розслоєність по селах та розпорошеність по державах (що в часах доброї комунікації не є хибою).

Праця сторонніх сил обнизила, треба сказати правду, значіння сучасних політичних представництв тої еліти. Зрештою, виявилось, що і в цих представництвах замало, як на сучасну добу, не тільки політичного вишколу, але й глибшої політичної інтуїції.

Чи ж з благородним гнівом не писав один з найвизначніших галицьких політиків напередодні вибору Гітлера в Німеччині, що „хіба німці всупереч своїм традиціям гієрархічності й пошани до мундуру не виберуть на голову держави колишнього фельдфебля й покоевого маляра?“ Не в одного з таких численних представників українців бракує і глибшої віри в себе, і довіря до власної крові.

В кожному разі вони не репрезентують всієї еліти. При новому історичному здвизі можливе повніше зсинтезування, і то в дуже швидкому часі.

Найважливіше однак, що недовіря чужинців до українських мас і понижування української еліти дає щораз глибше відчуття власної самоцінності, як сили історії. Серед текучости дрібних народів сучасної „Європи без європейців“, на тлі непевного совітського бльоку, на континенті Європи найбільшу будучність має тепер ця людська, велика числом органічність, що перебула, як німці й італійці, хоробу большевицького примітивізму. Український збірний організм перейшов кризу матеріялізму. Все виразніше стає, що найголовніше не в смерті навіть і соток тисяч, не в страті добробуту, а в відпорности, традиціях і моралі споріднених мільонів українців.

Ці традиції і відпорність — великі. Над їх окресленням попрацювали українські вчені, головно під Совітами.

11. ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА.

Здавалося б — не така важна подія: сорок літ тому київський археолог В. Хв ой ко разом із С. Ш т е р н о м відкриває одну з найстаріших і найцікавіших культур України.

Це — трипільська культура*). Культура трипільського, чи як його зве проф. В. Щербаківський, праукраїнського народу — обіймає новокамінну, бронзову і початок залізної доби й є анальоґічною до культури і складу південних держав мікенців, геттїтів, митанїїв, егейців і може етрусків. Це культура, що звязує органічно Україну з південною Європою і почасти зі західною, з її прадавнім мистецтвом, моральними, правовими та реліґійними здобутками. Культурі тій не брак і циклопічних будівель (вали 2000 кільометрів, вали Гельону 15 метрів висоти, мегалїти).

Співзвучні великі культури були в Анау, Сумирі, Елямї, навіть в Індїї. „Зацікавлення трипільською культурою, — писав недавно совїтський учений проф. Б о р о з д і н, — особливо збільшилося в найновіших часах в звязку з надзвичайними відкриттями в Китаї й Індїї”.

Нї, не тільки в звязку з Індїєю, а передусім у звязку з сучасною українською духовістю.

З цілою енерґією українські вчені взялися до праці над Трипїллям. Проф. Хвойко знаходить найстарші пам'ятки цеї культури на Чернигівщині, проф. В. Щербаківський відкриває найбільш висунений на схід її пункт розповсюдження (с. Лукаш на Переяславщині). Це було ще перед війною 1914—17 рр., а в рр. 1922—32 починається масова праця над розкопами, й Українська Академія Наук в Києві видає поважні збірники п. з. „Трипільська культура”, крім того виходять сотні праць і причинків українських учених.

Чому таке зацікавлення культурою, що цвіла дві три тисячі літ перед Христом? Яке психольогічне підложжя цього? Чи знайшлося щось у нїй, що давало б підставу для сьгоднішньої боротьби українців? Що в трипільській, праукраїнській культурі є важне й типове?

Фінляндець, археольог Т а л ь г р е н окреслює її, як „типову рільничу культуру, з населенням, що ґрупувалося часто над берегами рік у фортифікованих оселях. Західні первні тут були знаменні для політичної й економічної організації в степах завжди осілого на-

---

*) Назву взяла від розкопів в с. Трипїлля на Київщині.

селення, а ніколи кочовничого". („Передскитійська Понтида", 1926).

Отже культура осіла, хліборобська, розвинена політично, із власними правовими і моральними нормами, із традиціями, що безпереривні аж до наших днів.

Тимчасом що бачимо обіч? Расу цілком номадську. Археологічні розкопи не викрили на Московщині слідів хліборобства раніш IX-го віку по Христі. Отже — цілковита прірва між праісторією України й Москви.

З другого боку в тих часах „витриски Балтика досягають тільки Волині і Полісся в неолітичну добу". Отже — прірва між праісторією України й Польщі. „Ні з Балтиком, ні з Уралем не маємо нічого спільного", зазначає сучасний український учений, і вже на еміграції у 1932 році з'являється, як практичний вислів цього, поділ сучасних словянських народів на дві групи: 1. народів осілих і хліборобських ще в неоліті, як Україна, Югославія, Чехословаччина, 2. народів номадів і звіроловів з підложжям урало-алтайським (Московія) і балтійським (Польща, Білорусь). („Синоптична таблиця праісторичної структури словянських народів" В. Щербаківського).

Оповідують, що один із найвизначніших київських археологів інакше не називав Москву, як „цей народ — парвеню, прибуду". Є в цім мимовільний вираз гордості за свій край.

Досліди над трипільською культурою дали глибокі границі сучасним українцям, а кількатисячелітня безпереривна традиція густо населеної Пра-України, як висловився один з українських учених у своїй праці, — знов дає сучасним українцям „доказ непорушности володіння своєю землею упродовж тисячеліть".

12. ДИНАМІТ АРХЕОЛОГІЇ.

Б о л о д и м и р Б. А н т о н о в и ч, основоположник блискучої київської історичної школи (В. Липинський, М. Грушевський, В. Щербаківський) на своїх викладах охоче давав антропологічну характеристику окремих народів і між ними москвинів.

— Москаль — гозорив професор — має довгий тулуб і короткі ніжки і, коли він сидить, видається вам високим. Коли ж устає і йде до вас, то вам здається, що він підкрадається, щоб кинутись на вас...

І професор, і студенти добре знали цю постать чужинця, майже символічну, що підкрадається до кожного вислову української душі, щоб його затерти, здеправувати, знівечити.

Цей самий професор свій вступ до історії українських земель викладав (в 70—80-их рр. мин. ст.) в університеті цілий рік. Лише для форми, для ока москвина, вступ до історії, а в дійсности це був перший на Україні (а в тих часах і взагалі в Європі) систематичний виклад протоісторії (праісторії) рідного краю, опертої головню на археологічних даних. Викладав В. Антонович потаємно тому, що в царській Росії не вільно було викладати ані археології, ані праісторії.

Чому так? Чи це походило з бажання і в університетах наслідувати традиції московської армії підчас завойовань, а пізніш і московської адміністрації?

Пригадаймо собі. Фальшували історичні документи. Фальшували навіть свої власні, не тільки чужі. Ось, нпр., 23. квітня 1734 р. Російська Академія Наук у Петербурзі вперше надумалася видати історичні літописи, ідучи за прикладом Києва і взагалі Заходу. На те надійшла резолюція Сенату й Синоду, що коштів на те не видадуть, „понеже... там неіснуючі правди, що від них можуть піти спокуси серед людей“. Лише 112 літ пізніше, в 1846 році, ці літописи „з поправками“ змогли зявитися в друку. Знаємо зрештою численні літописи, свідомо сфальшовані, щоб довести право Москви до підбитих теренів, як „Літопис Строганових“, „Сказанія про Сибірську землю“, „Повість про Вятку“ і т. п.

Не тільки геврестика (джерелознавство) історії, але й герменевтика (аналіза) історичних джерел була так укладана, що треба б вважати її за звичайне фальшування. Осине гніздо московських істориків принесло багато шкоди. Вони затроїли душу не одного українця, почавши від Куліша і Костомарова. І то все на те, щоб „не пішли від них спокуси серед людей“.

Але крім небезпек від документів і сумлінної істо-

ричної аналізи й синтези існували для Петербургу й інші, ще наглядніші небезпеки. Не можна ж було фальшувати матеріяльних пам'яток історії. Треба було нищити, але як?

Остаточно можна було нищити напр. портрети і монети українських монархів, але як поступати з цілими будівлями, містами, особливо, коли вони були не з дерева?

Тут на допомогу московській науці стає традиція московських воєн. Уже від початку історії Москви величезні міста, столиці розквітлих держав, як Новгород Великий, Перим, Вятка, були стерті ордами москвинів, а їхнє населення вимордоване.

Зрештою, не оглядаймося на дуже дазні часи. Ось як описує подорожний-очевидець, Е. Д. Клерк (Clarke), професор з Кембриджу, здобуття московською армією (Мініхом, Долгоруковим і т. п.) одної з найбагатших перлин античної цивілізації — Тавриди (Криму) в 18. столітті.

Ось москалі приходять до Херсонесу, повного тисячелітніх гелленських і римських будівель, статуй і храмів, не торкннутих досі ані татарами, ані навіть гунами.

„Руїни Херсонесу ще були тривалі і скрізь були ще навіть двері. Як лише прийшли москалі, все було відразу здемольоване. Ці варвари зайнялися своїм улюбленим заняттям — плюндруванням. Перекидали, розбивали, закопували і нищили все, чого лише досягнули і що послужило б до висвітлення старовинної історії цієї країни”. (Клерк, т. II).

Росіяни, як описує Клерк, що бачив на власні очі, закладають міни під античні храми, гаками розтягують мармурові бльоки. І то все роблять систематично, з наказу з гори.

Ось приходять до Бахчисараю, де були не тільки арабсько-татарські, але й готські, гелленські й руські (старо-київські) будівлі:

„Росіяни задовольнили свою варварську насолоду руйнування, знищивши цілковито цю столицю. Місто було колись поділене на багато частин; грецька колонія сама займала цілу широку долину. Нові завойовники знищили її цілковито, не зіставивши каменя на камені”. (Клерк, т. II).

В Керчі, місті Митрадата Великого, Картагені Евксинського моря, повного памяток з трьохтисячлітньої історії, росіяни повелися найжорстокіше. Там, зустрівши стрункий мармур слави й величі, показали себе:

„В Керчі, зрівнявши з землею п'ятьсот будівель, вони дозволили збудувати серед руїн коло тридцяти вбогих бараків". (Клерк, т. II).

П'ятьсот античних будівель одночасно були знищені росіянами!

Мимоволі в холоднокровного шотландця-глядача при нотуванні своїх спостережень виривається увага:

„Коли б грецький архипеляг попав під панування Росії, не зосталося б там теперішніх прегарних памяток старовинної Гелляди. Зникли б Ацени і московитські наїзники не зіставили б і корінця, який би показав, де було це місто. В порівнанні з росіянами, навіть турки видаються освіченими і культурними". (Клерк, т. II).

Прикладів „нищення того, що послужило б до висвітлення старовинної історії", можна було б наводити без кінця. Ці нищення відбувалися не тільки в часі воєнним з поміччю порохових мін і залізних гаків, але і в часі спокійнім. Історики Києва уже в 19-ім і 20-ім столітті зазначають, що пляни нових вулиць російська адміністрація робила часто так, щоб, прокладаючи їх, усунути старовинні будівлі.

Росіяни мусіли це робити. Адже ж століття і тисячеліття дивилися на них з призи́рством з тих храмів, веж і будівель. Адже ж підбиті, чи зфедеровані народи знаходили б у тих памятках віру в себе, в свою давню велич і передусім у свою індивідуальність, в красу власного, органічного життя. І це було небезпечне для російської імперії, для її механістичности (цар, військо, урядова релігія і тисячі адміністраційно-поліційних, зоднаковілих фельдєгерів). Бо коли в органічно звязаній британській імперії вартість обличчя її складових частин є підкреслювана й король там є висловом ідеї співжиття, то тут було інакше. Тут цар висловлював одну ідею — підбиття, а всі сімдесят важніших народів Росії були тільки менше, чи більше кольоніяльно звязані з метрополією-адміністрацією — Петербургом.

І тому памятки гордості народів — були для Петербургу динамітом, що розсаджує.

Викладаючи те, як пізнати матеріяльні дороги свого найдавнішого минулого, викладаючи вперше в цілій Європі археольогію, професор Володимир Б. Антонович розпочав боротьбу з Росією. Він (1830—1908) і його дружина, археольог Катерина Мельник-Антонович, були перші, що на велику скалю взялися до дослідів органічних джерел України. Були тими, що супротиставили динамітові військ московських варварів — динаміт археольогії.

13. ЗАКОХАНІ ПРОФЕСОРИ.

Археольогія сучасних десятиліть — це не запоршені шкла музейних габльоток із залізяччям, кістками й камінням, що їх ніхто не відвідує. Це щось інше. Нею займаються люди уперті, завзяті ентузіясти. Ентузіясти пізнання свого чи чужого расового „я”. Бо ж це „я”, дароване Богом, є може більш укрите в археольогії й протоісторії, ніж в історії. Чи ж не більше знайдемо до її пізнання в чотирьох тисячах літ протоісторії, ніж у тисячі літ історії?

Зрозумілім стане нам уривок із промови проф. Бреггера (A. W. Brögger) на відкритті 1-го Археольогічного Конгресу в Лондоні дня 1. VIII. 1932 року.

„Передісторія людства стала активним ферментом модерного життя, і ті, що її студіюють, почувають себе тепер відданими реальній суспільній потребі. Наша наука перестала бути приємною манією колекціонерів на малу ногу та ізольованих антикварів. Модерні, гарні, молоді панни й хлопці, що тісняться в цій салі, показують нам, яке буде завтрашнє лице нашої науки.

„Та вже від наших часів техніка археольога піднеслася понад техніку копання землі. Він користає тепер і з авта, і з літака, не менш, як і з розкопових інструментів.

„Коли ж він працює над відбудовою минулого, то не тільки для марного задоволення розворушити порох віків і смерти, але робить це свідомо, знаючи, що буде нові підвалини для власного життя”. („Antropologie”, XLII).

Чому археольогія — це (поза біольогією) найулюбленніша наука сучасности (особливо в англо-саксонському світі)? Чому молоді люди і взагалі живі серця ентузіястів віддають себе на службу цій науці?

Хто знає, може тому, що там, у глибині цієї науки, живе золоте марево Великої Пригоди, те, що вабило завжди білу расу. Тепер є знані всі міста світу і акції золотих копалень в своїх ваганнях знайомі кожному біржевому агенту. Велика незнаність є в глибині тисячеліть, і на відкриття скарбів незнаних міст і чудесних культур спішать каравани своєрідних Колюмбів, Веспуччів, Ермаків і Лівінгстонів — археологів.

Памятаймо про це, коли читаємо, напр., скромну замітку про засідання в Києві Інституту Сходознавства. Там, напр., знайдемо:

„Проф. Дложевський у своїй доповіді говорив про найдавніші звязки української території з Малою Азією, а також про Ольбію й Мілет, користаючись новітніми археологічними даними” („Нов. Восток”, ч. 18.).

Ця замітка не для колекціонерів і бюрократичних дідусів. Це — для мандрівників, що розкошують. Власними руками відкривати велич і упадок, знаки віри й війни, прагнення і гордість, — відкривати і пізнавати історію — чи це не молодеча майже радість?

Не диво, що нераз і сивоголові професори були в своїй праці закоханими. І часто цим своїм закоханням, своїм цілим єством обхоплювали одно якесь місто і працювали, сидячи в ньому дослівно й думками, мов причаровані. Самі закохані, вони вміли любові її оживлювати і показувати здивованому світові, як казку й як правду в камені, своє укохане місто.

Мало, що вони взагалі кохали українську археологію, як Антонович, Мельник-Антоновичева, Біляшівський чи навіть чужинці, як чех — Хвойко, фінляндець — Тальгрєн, москвин — Самоквасов чи швед — Мартін. Вони вибирали окремі міста. Міста або й тепер живі, як ось М. Макренко — чудеса архітектури Чернигова, або вже вмерлі, а то й дуже давно вмерлі, як ось Вадим Щербаківський, що вибрав собі стародавній Гельон із валами на п'ятнадцять метрів заввишки і славною традицією.

Ось перед нами місто Херсонес на Таврійському півострові. Описував його ще О. Аркас в 1848 році, згадували про нього і Бронєвський, і Пляс, і Сестренцевич-Богуш, і Клерк, про-

бували його розкопувати в 1888 р., і нарешті аж Гриневич довершив пізнання цього велитенського торговельно-військового центру на північному Чорномор'ї. Це місто-державу, що її знаком була Артеміда з ланею, зміцнювали і боронили упродовж шести віків такі боспорські й римські вожді, як Скилур, Діофант, Асандр, Сильван, а пізніш вожді Візантії й Києва. Багате й напружене життя його очаровує дослідувача. Ще знаходить він серед фігових садів і виноградників цистерни, гробівці й вежі; циклопічні мури міста видні на віддаль кільканадцяти кілометрів. Маяк — фара, здається, ще стоїть над морем, ще служать у храмах богині Діві, ще брентить між його кольонами міт про Іфігенію в Тавриді. Там багато є до шукання. Адже Страбон (I. ст. до Хр.) оповідає про мур, що тягнеться від Херсонесу до Меотіди, потужний мур на 360 стадій*), із 10 вежами на кожній стадії. Розкопи проф. К. Гриневича (разом з Янсоном) в 1924 р. виявили там вісім городищ-осель із монументальними будівлями. По його звіті інші вчені мусіли назвати Херсонес Таврійський — „нашими Помпеями“, або українськими Помпеями.

Ось стає перед нами другий, ще більший ентузіаст, ціле життя закоханий в своє місто. Він і вмирає з думкою про нього. Це — професор Б. Фармаковський, а його місто — велитенська Ольбія над Богом (Парутино), що існувала протягом найменше 1200—1300 літ. Торговлею своєю звязувала вона землі над Балтією і за Уралом. Це — може чи не найстаріше українське місто. Фармаковський у своєму звіті в 1924 р. нараховує дванадцять античних нашарувань на території міста, але є певні дані, що воно жило й перед гелленською кольонізацією, — і вчений говорить про розшуки архаїчної Ольбії. Не диво, що кохав це місто старий Фармаковський, блукаючи серед написів, домів і форумів, решток храму Аполлона, перебуваючи в гробівці Еврисивія й Арети, слухаючи голосів Крети, Атен і Риму. „Дуже сильне й незабутнє вражіння викликають відвідини руїн Ольбії“, — пише чужинець, проф. Бороздін.

---

*) Одна стадія — 185 метрів

Чи згадувати розкопи третього міста, Пантикапею (Керч Таврійська) з його військово-аристократичною культурою, з монументальними гробівцями, що в них були закохані десятки вчених і мистців? Вже в третім десятилітті нашого віку величезна Тамань — Тмутаракань, така ж кольонія Великого Києза на півдні, як і Новгород на півночі, теж дістає своїх закоханих дослідувачів.

Тоді ж оживилися досліди генуезьких памяток у Теодосії Таврійській і Судака з його славною фортецею.

В році 1921 розпочато розкопи в Усатові (8 верст від Одеси), що викликали захоплення своїми багатствами. „Памятки Усатова, — пише археолог, — особливо розписна кераміка, фігурки і т. д., належать до трипільської культури, що так пребагато виявилася і так широко розмахнулася на українській території”. Проф. М. Болтенко, директор Одеського музею, захоплений багатством Усатова. Воно для нього є „результатом багатвікових складних взаємовідносин на різних великих просторах від Середньої й Передньої Азії на півд.-сх. та егейсько-кретського світу на півд.-зах. аж до середньоевропейського світу на півн.-зах. (особливо краї Судетів і над Балтією)”.

Вчені працюють. Недарма чужинці стверджують, що під Совітами українські старовинності вивчені найліпше.

Не тільки під Совітами, але й деінде є закохані в свої старі міста українські вчені. Ярослав Пастернак, напр., назавжди звязав своє ім'я з пращарою столицею князів — Крилосом коло Галича. Він свідомо вивчає минуле з IX—XIII ст., бо „сліди княжих теремів — це для нас руїни палат римських цезарів, фундаменти церков їхніх владик — це останки пишних римських святинь, а сліди княжих осель, стародавні цвинтарища та всякі дрібні знахідки княжих часів — це для нас ті різні памятки клясичного життя й мистецтва, що їх так часто добувають із землі на терені Італії чи Греції. Отже є нам чим похвалитися, бути на що гордимися”. (Яр. Пастернак: „Княжими слідами”, 1937).

Закохані археологи є закохані не лишень при бюрках і столиках, — вони віддають і віддавали найліпші сили, ціле життя на здобування минулого.

Уже на початку дослідів над трипільською культурою (1897. р.) бачимо таке віддання в постаті В а с и л я Д о м а н и ц ь к о г о. „Цінне відкриття нової культури, з якого почалася справді нова доба в археологічних дослідах на Україні, незвичайно цікавило тодішніх київських археологів, як Антоновича, Біляшівського, Катрю Мельник та Хвойка. Їх захоплення перейшло також на студентів-істориків, що між ними був В. Доманицький”. Як археолог, він зробив цінні відкриття при розкопах, однак археологічні екскурсії в недовідних умовах знищили його здоров'я: він помер у 1910 р. на туберкульозу. Любов збирає жертви.

Але лишень під Совітами починається справжня мартирологія українських археологів. Починає її пристрасна й велика постать Д а н и л а Щ е р б а к і в с ь к о г о. Він потрапив працювати серед тяжких обставин московського царату, зібрав і упорядкував величезні цінності. Його виклади, знання та відданість захоплювали молодь. Деякий час під Совітами він іще міг працювати й будувати. Однак прийшли роки великої втечі Москви від культури. Умисне руйновано розмахи культури українців, затирано сліди її багатств. Совітські ж газети почали приносити відомості з цієї політики втечі від культури. „Частину музеїв у Вінниці, Одесі, Житомирі, Проскурові та інших містах України просто закрито, а стан решток майна, що зберігся в них, невідомий... З архівів тисячелітньої Печерської Лаври невідомо куди щезли документи... У Святогорському монастирі на Харківщині пропали історичні документи”. („К о м с о м о л ь с ь к а я П р а в д а”). Києво-Могилянську Академію перемінено на ткацьку фабрику. І т. д., і т. д.

І на цьому тлі стане зрозумілим трагічний жест Щербаківського. Замітка про нього коротка, але говорить багато:

„Др. Данило Щербаківський, який готувався бути професором математики, ще в молодих літах захопився українською археологією і, покинувши все, вступив на посаду помічника директора київського музею, де діставав меншу платню, ніж сторож, бо московський уряд вживав усіх заходів проти розвитку цієї інституції. Др. Щербаківський мав в організації цього музею, а особливо в наданні йому українського напрямку, вели-

чезні заслуги. Не маючи засобів на подорожі, він пішки з торбиною на плечах обходив цілу Україну, вишукуючи всюди пам'ятки старовини, та водночас своїм гарячим словом навертав змосковщену українську шляхту до рідного берега. Зібрана ним величезна збірка українських портретів, які без нього напевно згинули б в часі революції (понад 260 портретів з 17—19 віків), є дорогоцінним датком до скарбниці української науки та культури, за що йому будуть вдячні майбутні покоління. В часі революції та большевицької війни він бадьоро продовжував свою працю, рятуючи в голоді та холоді улюблені музейні скарби, але не витерпів знущання над ними настановлених большевиками комісарів. Бачучи, що справа, якій він присвятив усе своє життя, передається в брудні московсько-жидівські руки, яких завданням є нищити українські пам'ятки, він вийшов темної ночі з музею і кинувся в Дніпро" (Нов. Час, ч. 2347.).

Помер Данило Щербаківський у році 1927.

Дальші роки — це була чим-раз швидша ліквідація, але вже не окремих ділянок музеїв чи окремих учених. Людей висилано масово, а в початках 1937 р. зліквідовано цілу Історичну Секцію Української Академії Наук разом з її установами. Гине на вигнанні осліплений велитень Михайло Грушевський, а в „Тематичному пляні Академії Наук У. С. Р. Р. на 1938 рік" нема навіть рубрики для історії й археології. В сучасній „Советській Археології" (журнал) майже нема згадок про українську праісторію. Немов і не було української історії. А це тому, що не стало тих багатьох відданих людей, закоханих у своє минуле. Зостались тільки їхні могили. Але й ті могили є вказівками для будуччини.

В р. 1932, як оповідає один із чужинців, відвідувала група туристів наукові інституції Києва. Чужинця найбільш цікавила правда щодо дійсного стану української науки та її розвою. Скрізь зустрічав знайомі, шабьонові, похвальні фрази про совітський уряд і його опікування українською наукою.

В подвірі Печерської Лаври, що її від 1930 р. перемінено на „антирелігійний музейний городок", зауважив чужинець старого професора-емерита, ветерана української науки. Підійшов до нього і отримав таку:

саму шаблянову похвалу Совітам. Пізніш, коли чекисти, що супроводили чужинців, відійшли, старий раптом ухопив чужинця за руку, потягнув в один із темних кутків Лаврського подвіря, показав на невеликий горбок і схвильовано шепнув:

— Це — могила Данила Щербаківського.

І в цьому була відповідь на питання щодо підсовітського стану української науки та її закоханих професорів.

14. ВЕЛИТЕНСЬКИЙ МАТЕРІЯЛ.

Українські ентузіясти науки не перевелися, тільки працюють більш роздрібно, ніж досі, у Празі, Львові, Ужгороді, Берліні, Варшаві, в Америці. Але й те, що зроблено в останніх десятиліттях у наукових асоціаціях Києва та інших міст совітської України — це величезна праця.

По-перше, само збирання історичних і доісторичних пам'яток набрало небувалого розмаху, — і це дало пребагату п а н о р а м у історичних дій на терені України. Коли археолог описує, скажім, історично-археологічний музей в Одесі, то в цьому описі знаходимо попросту ліричні тони захоплення. Це ж о д н і с т ь п а н о р а м и впродовж 3—4 тисячеліть: ці керамічні багатства трипільців, ці йонійські пам'ятки державности, врешті вироби понтійської культури, імпортовані речі з Єгипту й Крети, римська архітектура, староруська зброя, венеційські й генуезькі багатства з часів хрестових походів, турецькі нагробники, запорозькі відзнаки й старовинності...

Це ж історія говорить із старих римських і геллнських написів, що їх знаходимо по наддніпрянських, наддністрянських, кубанських і таврійських містах, як Тирас, Ольбія, Фанагорія, Херсонес. Ось варязький рунічний напис з о. Березані, бронзові львині голови знад Дніпра, бочівки на вино й оливу знад Дністра, камяні причали з Ольбійського порту, велитенські запорозькі кітви з Куяльника, зброя і врешті дивні монети цих праукраїнських держав (у формі рибок), — їх є до двадцяти тисяч преріжних форм, місця, походження і часів.

Ця одність історично-археологічної перспективи дала віру в одність українського організму. М и с т ц і

знайшли там щось більше — гордість з мистецької творчости цього українського організму. Втіхою з духового багатства України напоєні томи „Історії української літератури“ Михайла Грушевського, які в великій мірі заслуговують на назву „Джерел української культури“. В совітських часописах часто зустрічалися вислови, що підкреслювали в описах міст українську гордість. Наш Чернигів і Київ мають пам'ятки, не гірші від Равенни, а Херсонес — це наші Помпії, пам'ятки Тамані-Тмутаракані — це пам'ятки нашої старої Венеції, — так говорили мистці.

Зрештою послухаймо голосу одного з них, що описує монументальне стінне малярство. Його замітка віддає, власне, запал мистецького утвердження України.

„Цей матеріал, — каже совітський дослідувач про пам'ятки Новгороду, Києва, Чорномор'я, — є дійсно величезний. Сам тільки сухий перелік пам'яток, що часто знаходяться поблизу нас, зайняв би багато сторінок. Пам'ятки ці: такі розмаїті щодо часу повстання, стилю, мистецької вартости, ждуть іще докладного висвітлення на сторінках наших мистецьких журналів, а малярі, що ще не бачили тих пам'яток, матимуть вражіння попросту обявлення“.

Врешті від захоплення однією історичною панорамою України, від захоплення багатства її духовости в мистецтві приходять до дослідників-політиків захоплення її економічно-політичною ролю упродовж тисячеліть.

Глибші історичні перспективи дали це захоплення. Археологія і протоісторія — це для українських економістів-дослідників під Совітами була передовсім історія торговельних взаємовідносин, історія торговельних шляхів. Це був як би погляд з лету птаха: багато подробиць, що досі уважано за важні, затиралося, зате виростали і вияскравлювалися своєрідні історичні повторення, ритми українського життя, звязаного з пульсуванням історії цілого світу. І з того погляду значіння України виросло, як значіння великої одиниці у всесвітній історії.

Причина цього перелому поняття України має свої інші, не тільки психологічні підстави. Довершилася в понятті українських учених велика зміна в дотеперіш-

ньому образі відношення археології, протоісторії до властивої історії.

Яке ж воно було досі?

З одного боку, неслухно історики не узнали значіння доісторичних студій і археології. Однак так не повинно бути. „Результати і праці археологів повинні бути знані в цілій повноті істориком, тому що багато епох не зоставляли взагалі письменних пам'яток”. (В. Щербаківський). Та чи вже така велика різниця між доісторичними й історичними часами? „Велику рацію мають ті, що заперечують сам термін „доісторія”, доводячи історичну неспроможність та штучність його, бо „доісторія”, — це ж та сама історія людини, лише з тою різницею, що пізнають її з різних джерел” (Б. Лунін. „Східній Світ”, 4—5, 1930).

З другого боку, історик дуже часто не бачив нічого устійненого в археології, ніяких висновків у доісторії. Недарма скаржитья проф. Юр. Готьс на ці „хиби археологічної науки”, на „уникання висновків і узагальнень”, на „віддаленість від історичної науки”.

Вкінці сполучім разом повище в добрій формулі автора „Нарисів матеріальної культури Східньої Європи” (1925.): „Нагромадження та уникання узагальнень стало в нашій археологічній науці такою ж самою традицією, як в історичній науці обмеження себе IX-м століттям” (Готьс).

Отже ця традиція була зломана, а зближення синтез протоісторії й історії дало поглиблення значіння території й одности її матеріальних можливостей і експанзії впродовж знаного досі існування людства.

І коли ми читаємо блискучу синтетичну схему проф. В. Гурка-Кряжина: „Великі шляхи світової історії”, перед нами виростає найглибша синтеза велитенського матеріялу праці відданих українських учених: Україна, як один із важних вузлів великих шляхів історії світу.

Про це є мова в другій частині.

Ч А С Т И Н А   Д Р У Г А .

»Кожне покоління повинно наново написати свою історію. Нові події набирають ваги і давні події треба розуміти по новому«.

Галдейн (J. B. S. Haldane), професор університетів у Лондоні й Кембриджі.

»Українські землі від камінної доби — це край великих торговельних шляхів і культурних впливів«.

Проф. Юрій Готьс.

15. ЗНАЧІННЯ ТЕРИТОРІЇ.

Що дають найпростіші генеральні ідеї про якийсь край? Погляд згори на нього, як на цілість, погляд на географічну карту. Бо ж географія найбезпосередніш може віддати те, що творить одність населення якогось краю.

Гляньмо на мапу. Маємо перед собою велику пляму Чорного моря (Понту, Рутенського моря) з його затокою Озівським морем (Меотидою) і ріки — Кубань, Дон, Дніпро, Дністер й Дунай. Ці ріки є нагорі, на північних бережжях, — надолі, на півдні рік нема. Ми могли б представити пляму Чорного моря, як своєрідну цибулину з буйними наростами вгорі. Надолі є тільки корінь, — вузька протока до Середземного моря. І це дійсно корінь: геологічно Чорне море — це затока Середземного, це — решта великої затоки, що від неї ще залишилися Каспійське й Аральське озера.

Звернім увагу насамперед на ріки. Вони об'єднують населення і його оселі, як найважливі засоби комунікації. Особливо важні великі, спокійні, долинні ріки. На їх значіння для людей звернув увагу ще перший антропогеограф Ф. Ратцель. Ріка для мешканців обох її берегів є засіб найдогіднішої комунікації. Недарма донині китайці звуть шоси „сухими дорогами“ в протиставлення до ідеальної дороги — ріки. Ріками в житті кожної раси від початку кружляє крам, зброя і закони.

Річна мережа формує одність території, її торговлі, влади, звичаїв, врешті мови й релігії. Ріки формують групу людности на Україні впродовж тисячеліть. Сітка внутрішніх доріг української території достосована до мережі рік, до переправ, бродів і гирл. Як у біо-

льогії індивідуальність зародку починається від пульсування окремої системи обігу крові в безформній плязмі, — так духовий організм починається на Україні від пульсування мережива річних і звязаних з ними суходолових доріг. І це пульсування аж донині оформлює значіння української території і зариси її духовости. Всі інші дороги, як залізниці, повітряні шляхи, закоротко діяли, щоб приписати їм глибші впливи. З другого боку і вони наслідують часто вісь водних шляхів.

Тому легко можна прийняти слова геополітика: „Ріка об'єднує велику кількість людей. Об'єднує їх не тільки в просторі. Вона ставить цілу велику групу людей в обличчі спільних питань, дає їм спільні інтереси” (Горрабін: „Географічні підстави історії”).

Річна система українських шляхів кінчається з гирлами цих рік. Але це ще кінець лучби, це розвинення її в ще більшу систему, систему морську. Чорне море органічно звязане з українськими ріками виявом і матеріальних, і духових тенденцій української території. Це тенденція найнатуральніша в світі і історик морей і морських воєн зазначає:

„Над водами повстали всі осередки цивілізації, Асиро-Вавильонія над Евфратом і Тигром, Китай над Янг-Тсе-Кіянгом, Єгипет над Нілєм, Греція й Рим над Середземним морем і, врешті, Понтида над Чорним морем. Кожна з тих держав посувалася з течією ріки, доходила до її морського гирла і розпочинала відкривання земель уже на своїх морських дорогах”.

Не можемо твердити, що українська духовість почалася від верхів'я, чи середини річного ложа, а потім посувалася до гирл. Може почалося навпаки. Проф. Готье виразно зазначає, що порти в гирлах українських рік і на побережжі Чорного моря існували ще в неоліті (новокамінній добі), більш-менш на тих самих місцях, де їх застаємо в першій тисячелітті перед Христом.

Проте можемо зазначити чергове пересування центрів української духовости й державности здовж українських рік; чи то в верхів'ях, чи в середньому бігу рік (Галич — верхів'я Дністра, Київ — середина Дніпра), чи в їх гирлах, отже на побережжі моря (Ольбія — Дніпро, Бог, Тірас — Дністер, Фангорія — Кубань). Завжди ці пересування відбувалися

по лінії південь-північ, бо вона здебільша відповідає головній осі українських рік. Навіть такі центри території чи духовости України, як Пантикапей в Тавриді, чи великі дочерні держави: Новгород Великий над Балтією, або Тмутаракань на Кубані — ілюструють цю тезу: українська територія мала більш чи менш надморський характер, але головною тенденцією її життя було чергування півночі й півдня в формуванні її культури і державности впродовж тисячеліть. Коли ж в останніх століттях прийшли впливи заходу й сходу (балтійські й урало-алтайські), вони вже майже нічого не змінили в сформованій попередніми часами духовості. Суперечности між східними і західними впливами (квестія така важча для молододі польської духовости) майже не існує для української духової індивідуальности. Можна говорити найбільше про очищення від західних і східних впливів, для вияскравлення властивої української індивідуальности, опертої на органічному житті території.

Власне в кільканадцяти коротких шкідцах спробуємо зясувати це органічне життя території.

16. ТРИПІЛЬЦІ І ПШЕНИЦЯ.

Може єдиними працями в Совітах, що мають значіння для всього людства, були праці проф. М. Вавілова, що стояв донедавна на чолі відділу ужиткової ботаніки і збіжжевих ростин. Енергійні розшуки Вавілова (знані його виправи до Абисинії, Афганістану, обох Америк і т. д.) є продовженням пошукувань великого Де Кандоля (de Candolle) і йдуть рівнорядно з дослідями міністерства хліборобства в Вашингтоні. Цікавить його перш за все те, де с батьківщина збіжжевих ростин і де ті дороги, якими вони йшли в Європі.

Культура збіжжя — це, з погляду біольогічного, симбіоз людської збірноти з рослиною, і історія цього симбіозу — це властиво найстаріша історія осілого людства, що її Вавілов облічує на час дуже довгий, далеко довший, ніж 5—10 тисячеліть.

Спеціально українців повинна цікавити культура пшениці, що майже стала символом краю, зафіксованим навіть на національному прапорі (небо і лан пше-

ниці). Хто знає, чи не найбільш давнім звичаєм українців є ритуал символів різдвяної ночі, що святкується всіма європейськими народами (крім москвинів), як найбільше свято в році. Тоді символом перемоги над злом і зимою є в українців не галузка омели, як в Англії, не ялинка в огнях, як у Німеччині, а — сніп пшениці і кутя, страва з вареної пшениці й меду.

Треба підкреслити, що власне культура пшениці характеризує українську територію, а не культура жита, що є знаменем для її сусідів. Досліди Вавілова змушують трактувати жито, як буряну рослину в пшениці, що розповсюдилося саме там, де кліматичні умовини забивали пшеницю. І тим самим культура пшениці є далеко давніша, ніж культура жита. Як каже Вавілов, „у повній згоді з походженням культурного жита із бурянів, що засмічували засіви пшениці, стоїть факт, що за всіма даними лінгвістики й археології культура жита виникла значно пізніше від культури пшениці“ („Походження культурних рослин“).

Культура пшениці — це не тільки символ давности української території (де знаходимо безперервну управу пшениці від кількох тисяч літ), це також вказівка того, якою дорогою прийшли основоположники тої найдавнішої одности українських земель. Походження культури пшениці, за даними Вавілова й американців, це південно-західня Азія, землі між північною Індією і Західньою Персією: Месопотамія, Афганістан, Іран^{*)}. Звідти прийшла пшениця на землі між Дунаєм-Дніпром і Доном-Кубанню.

Звідти, з Месопотамії принесла пшеницю на початку 3-го тисячеліття перед Христом хвиля хліборобського, некочовничого народу. Недарма в найстаріших колядках і найстаріших українських вишивках зустрічаємо пишні пави знад Тигру й Евфрату. Цей народ протоісторики звуть народом трипільської культури або просто трипільцями. Перед ним були лишень номадські кочовничі народи. Він перший дав одність території, що триває й донині, одність духову й матеріяльну. І від нього починається національний

---

^{*)} Тут говоримо про походження тільки т. зв. м'якої пшениці, залишаючи на боці значно менш важну, тверду пшеницю.

експорт України — пшениця. Значно меншу роль відіграють продукти пасішництва, садівництва, скотарство.

Від трипільців починаємо історію української території, як одности, і її торговельних взаємин з іншими країнами. Крім вивозу з цієї території можемо говорити вже й про привіз до неї бронзових, залізних виробів, а також кам'яних виробів з обсидіану (вульканічного скла), головню з тодішньої Вірменії (Гурко-Кряжин).

В. Щербаківський дає короткий перелік тодішніх торговельних шляхів з української території.

Схема 2. Колиска цивілізації (за Горрабіном): 1. Єгипет. — 2. Месопотамія. — 3. Індія. — 4. Китай. — 5. Егея. — 6. Трипільська культура.

„Культура бронзової доби в Україні — каже він — показує на тісні зв'язки, як з егейською, так і з малоазійською геттійських часів та угорською. („Веpr у великодньому обряді на Україні“). 1930.)

17. ГЕТТИ І ЗАЛІЗО.

Поміж цими торговельними шляхами звернім увагу перш за все на шлях до геттів, чечтру культури металів у Малій Азії. Це ж звідти, звідки через Вірменію і Кавказ прийшла на українську територію колись пшениця, тепер посунули на Україну — бронза й залізо. Гет-

тіти — ця федерація гірських племен на плоскорівнях Малої Азії, широко використали в другій половині II-го тисячеліття до Христа свої багаті мідяні копальні на південнім побережжі Чорного моря, а з часом почали розробляти залізні копальні в тих самих місцевостях і мало-по-малу заміняти бронзову зброю залізною та сталеву (Р о с т о в ц е в). Геттіти були третім (по єгиптянам і халдеям) культурним народом старого світу, що влаштував свої головні селища на вузлах караванних шляхів і поблизу залізних копалень (Гурко-Кряжин). Ж. Контено порівнює їх ролі в цивілізації до фенікійців. „Те, що здобули фенікійці завдяки морським шляхам, геттіти здійснювали караванними“.

Зрештою геттітські купці могли легко почуватися й морською дорогою з північним побережжям Чорного моря. Українська територія була блізько від тодішнього центру цивілізації. Правдоподібно, завдяки геттітам трипільці були в торговельних зв'язках із землями Еламу (Персія) і Анау (Закавказзя).

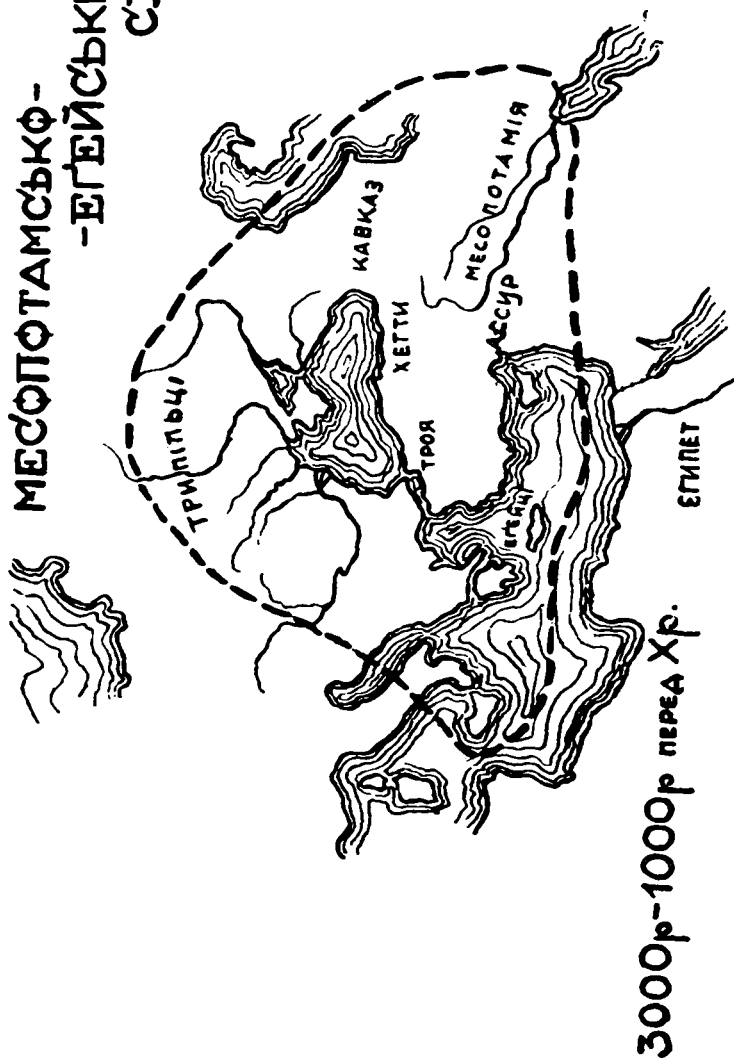
Що ж до самих українських земель, то вони, за думкою Гурко-Кряжина, експортували збіжжя до малоазійських держав геттітів, а також і до іншого промислового світу, що повстав на островах Егейського моря.

18. МІЖ ЕГЕЄЮ І ПОНТОМ — ТРОЯ.

Цивілізація Егеї, перша європейська цивілізація з широким державним розмахом, розвинулась головним чином на острові Креті в Гелляді та частинно на Балканах. Еге в 2-м тисячелітті до Христа подивляємо експанзію цього своєрідного світу торговців, войовників і піратів з культом природи і вмерлих героїв.

З погляду українського, найважливішою подією в історії егейських держав була — війна їх з Троєю, бажання за всяку ціну здобути це місто, положене так недалеко від пізнішої Візантії, від сучасного Царгороду. Місто „контрольних пакетів“, як сказали б геополітики, місто в тіснині, що сполучує Середзем'я з Чорномор'ям, місто, що контролює тзери на караванному тракті з півночі й сходу, тобто з української території і Азії — Троя, що її заложення було мабуть іще в неолітичній добі і що вже тоді мабуть

МЕСОПОТАМСЬКО-
-ЕГІПСЬКИЙ
СВІТ.

3000 р.-1000 р ПЕРЕД Хр.

Схема 3.

контролювало експорт збіжжя з півночі (Гурко-Кряжин).

Федерація егейських держав мусіла здобути ключ — Трою, щоб поширити свої впливи на Понтиду і розпочати з нею широку виміну. Але цей ключ треба було видерти від старіших торговельних держав, із торговою традицією геттітів.

„Дуже важною є, — стверджує Ростовцев, — велика війна союзу європейських егейців проти союзу малоазійських держав, згрупованих коло Трої. Ця війна, оспівана в „Іліяді“ й „Одисеї“, відноситься правдоподібно до кінця 2-го тисячеліття. Дуже можливо, що війна ця була викликана стремлінням європейських егейців до південного берегу Чорного моря, до його залізних копалень із золотим прошарком. Ця експедиція, треба думати, залишила слід у грецькім епосі про Аргонавтів“.

Ця експедиція залишила більший слід, — вона зробила те, що море українців, Понтида, із своїми багатствами відкрилося для світу егейського і єгипетського, для середземноморського світу. Не лишень хліб, мідь і залізо могла вона дати в виміні з цими державами.

Гурко-Кряжин звертає спеціальну увагу на такий важний тоді метал, як оливо, і на його шлях через українські землі. Ще правдоподібно перед відкриттям фенікійцями Британії оливо йшло до Єгипту із сходу, правдоподібно з Індії, а також через українські землі. М. Еберт у своїй „Південній Русі в старовину“ (1921) зазначає, що „в кожнім разі уже в VI віці до нашої ери величезна торгова магістраль ішла від гирла Дніпра й Дністра до Волги, а звідти через Урал і західній Сибір до багатого в олівяну руду Алтаю і „Небесних гір“. Отже — шлях олива: Тянь-Шань-Дніпро-Егея — контролювала Троя.

„Хто знає, — питається Гурко Кряжин, — чи не був славний похід егейців на Трою такою ж війною за оливо, як сучасні війни за вугілля, залізо й нафту, що їх проваджено досі в наших XIX. і XX. віках?“

Троя впала, і внаслідок того середземноморський світ получився з чорноморським світом. Сталося це всупереч барєрі, поставленій Малою Азією, — і в цім є геополітичне значіння цього донині важного факту. Важною і в тодішніх обставинах, і в відвічнім повторенні

цього укладу: Понтида — Середземне море, і між ними — бар'єра Малої Азії.

Властиво, треба було б уважати першою важною історичною датою в історії української території — цю дату війни за Трою — 1189—1180 рр. до Христа. Троя може бути символом і Візантії, і Константинополя, і тої вузької протоки, де вирішувалося, чи ми є духовна й матеріальна затока всесвітнього моря, його важною частиною в продукції, чи ми відділені від нього і не живемо в однім ритмі з елітою світу, елітою моряків. Бо ж морські, мистецькі, воєнні закони прийшли на цілий сучасний світ від Середземного моря. Середземне море — це школа, „що лагідно провадила людину до її долі від півострова до півострова, від затоки до затоки, аж до опанування океанів світу“ (Д. Конрад: „Дзеркало моря“). Морські закони Балтії (Ганза) — це лишень наслідування законодавств, що виростили із Середзем'я (Візантійський кодекс, Закони Родосу, Амальфі, Каталонії). Відділення від Середзем'я — це для української території заломання натурального розвитку, обниження ритму експанзії, або й одночасне підпадання під вплив Малої Азії.

Упадок Трої — є символом більшої експанзії і життєздатності українських земель, символом важкості відвічної української магістралі: Чорномор'я — Середзем'я.

19. РОЗМАХ ГЕЛЛЕНІВ.

Властиво, на чім полягало значіння великих торговельних доріг — магістралів і їх посідання?

Про їх вартість пише український геополітик:

„Головним побудженням до заволодіння великими торговельними магістралями було те, що вони самі були великою цінністю. Старовинні караванні і торговельні шляхи були такою ж державною власністю, як тепер залізничні шляхи. Держави їх пильно експлуатували. Каравани й кораблі обкладавано преріжним подорожнім митом; вкінці, уже за три тисячі літ до Хр., установлено розроблені тарифи для всіх ввезених і вивезених товарів. Не диво, що впродовж тисячеліть держави провадили таку ж жорстоку боротьбу за володіння великими торговельними шляхами, як вони

проводять це нині за джерела нафти, чи за залізні копальні" (Гурко - Кряжин).

Так, наприклад, змінюються від VII-го (до Хр.) аж до XV-го ст. (по Хр.) імперії (перська, гелленістична, римська, халіфат, київська), а їх ідея — це контролю над великими торговельними шляхами-магістралями.

Історія торговельних шляхів в дуже великій мірі пояснює політичну й культурну історію світу. Дуже часто зустрічаємо в закордонній політиці імперій на першій місці — дбайливість за торговельні магістралі. І то не лишень у наших часах. „Єдиною вимогою вавилонян у зовнішній політиці, — каже Деляпт (Delapte), дослідувач Вавилону, — була безпека торговельних шляхів”

Включення якогось великого центру продукції в світову виміну товарів мало величезне значіння для світової історії. Першою такою важною подією було включення в виміну (дві тисячі літ перед Христом) двох центрів промисловости: Вавилону й Єгипту. На цій першій світовій магістралі розпочинається мореплавство. Мореплавство купців-фенікіян (мішанини єгейців і семітів) опановує Середземне море і доходить до Атлантику в другому тисячелітті до Христа.

По восьми століттях, у великім дохристовім сьомім віці почалися правильні зносини з Індією морською дорогою. Одночасно була получена вона з магістраллю Єгипет-Вавилон караванною дорогою через Персію, Афганістан. Це було важніш, ніж відкриття Америки для Європи в XVII. столітті. Індія включена в світову виміну" (Гурко-Кряжин).

Індія! Велитенський експортвий до Євроспи край упродовж двадцяти кількох століть. Це вона давала залізо, корабельно-будівельний матеріал, корінности до консервації мяса в Європі (Горрабін). Індія, край десятків тисяч промислових варстатів, що давали колись бавовняні матерії для цілої римської імперії, як недавно Манчестер для цілої Європи. Індія — центр витвору пурпури й індиго для Європи, так, як тепер ним є Німеччина з її аніліновими фарбами. Індія, що, як скарбиться Пліній, періодично витягала з римської імперії на 100 мільонів сестерцій римських золотом (600 тис. амер. долярів) в заплату за свої люксові вироби і врешті, як твердять сучасні геополітики, зруй-

нувала фінансово Рим. Індія — збір багатств, що й тепер утримує цілу Британію.

З відкриттям магістралі Середзем'я — Індія, став довершений перший трансокеанічний шлях Атлантик—Індійський океан.

Сьоме століття перед Христом було великим не тільки на шляху Індія — Середзем'я. Воно було великим і для української території.

Коло сьомого ст. перед Христом фенікійських мореплавців витісняють геллени, що опановують усе

Схема 4. Культура українських земель в I тисячелітті до Христа — Понтійська. Чорні крапки — визначі надморські міста й середсуходолові (за проф. Юр. Готьє і проф. В. Щербаківським).

Середзем'я, шляхами егейців проходять на Чорне море, розпочинають глибоке торговельне посування вглиб України і цим завершують своє опанування великої Середземноморської магістралі, частини магістралі Атлантик—Індійський океан.

Геллени йдуть переважно з тих своїх держав, де є зріст промислових міст і голод землі (Коринт, Мегара), або втікаючи від натиску лідійських царів в Малій Азії. „Лідприємчивість шукання свободи й про-

сторю, — каже проф. Готьє, — давали найбільш сильні імпульси до закладання кольоній при Чорному морі". Посування гелленів цей історик називає „кольонізаційним потопом”

Не знаємо імен цих сміливих людей. „Історія, що зазначає звичайно дії царів і полководців, на жаль, не заховала нам імен перших морських мандрівників на Україні, що були властивими основоположниками тодішньої європейської цивілізації” (Г у р к о-К р я ж и н).

Зате знаємо назви їх осель, потім міст-держав при Чорному морі. Це — Синоп, Трапезунд, Аміс, Істр, Ольбія, Апольонія, Тирас, Одессос, Месембрія, Томі, Теодозія, Пантикапей, Фанагорія, Фазис, Танаїс, Діоскуріяда, Халкедон, Гераклея, Херсонес, Керкініт. Це все — торговельні ринки, переважно в гирлах рік, або в протоках.

Вони вирости на Чорноморі в короткому часі, упродовж одного-двох століть. Гелленські кондотери і шукачі не зупиняються лишень на побережжях, вони йдуть угору великими ріками, особливо Дніпром, і засновують там свої торговельні факторії-держави. Аж у верхівях Дніпра знаходимо храми їх, де молились Артеміді, Діонізу й Апольонові (Лубенщина).

Українська територія з її системою річних шляхів стає звеном у системі тодішніх морських шляхів, стає одним із осередків гелленського багатства й гелленістичної культури. Морська культура робиться назавжди частиною світогляду українців, і це назавжди відріжнює їх психологію в торгівлі від типово континентальної психології сусідів. Памятаючи про це, легше зрозуміємо енергію Київської Держави в здобуванні ринків морською дорогою, її пізнішу експанзію на Каспій і Егейське море, пізніші морські походи козацьких когорт, нарешті своєрідний характер торгівлі українських чумаків в XIV—XIX-м століттях. Від гелленської доби морська торговельна культура є невіддільна від української території.

Гелленські осадники, хлібороби й риболови, в скорому часі почали працювати не тільки на себе, але й для широкого ринку збуту, що розростався на Середземю. „Гелленські міста невдержно зростають, — пише про ці часи проф. історії Ростовцев. — Зріст міського населення змушує шукати таких ринків, що давали б не

тільки сирівці для промислу та нових рабів, але й продукти відживлення. Головним чином потрібне збіжжя. Заміною мяса стає риба”.

Є першу чергу вимагає харчів промисел Малої Азії. „Малоазійське побережжя даєно вже жило культурним життям, бо було в звязку із Сходом і добре знало морську торговельну путь і на протоках і в Чорнім морі” (Ростовцев).

Що вивозили з Чорноморя? Розходилося головним чином про збіжжя і про вуджену чи солену рибу, — експорт для населення упромисловлених грецьких міст. Адже-ж в самій тільки Малій Азії „пятьсот міст торгує і виробляє одяг, килими, металеві предмети (золото, срібло, бронза), вина, мармуровий й мзльований посуд, архітектонічні оздобы. Через ті міста так само пропливає ціла торговля, скермована до Китаю, Індії і Центральної Азії” (E. C. Semple).

Так само багато міст і атенського союзу, держав прагнуло понтійських (чорноморських) харчів”. Що ж до грецької столиці Атен, то туди з одного тільки Пантикапейю (Пантикапейон) щороку ввозилося не менш, як один міліон пудів збіжжя на 3 міл. драхм (коло 1 міліона американських доларів), а з Теодозії одного разу було привезено туди ж 2,100.000 кварт пшениці. Крім хліба чорноморське побережжя постачало Гелляді сало, сіль, рибу, товар, (худобу), мед, віск, прядиво, будівельне дерево, смолу, шкіри, футра і т. д. В м. Херсонесі (Крим) збереглися до наших часів недоламки величезних, камяних кадовбів для посолу риби. З них видно, що рибалки давнього Понту солили одним заходом від 500 до 1.000 пудів (80—160 сотнарів) риби” (Загоровський).

Взагалі техніка заготівлі солоної, консервованої риби багато в чому була не гірша за нашу сучасну.

Властиво, як уявити собі сам процес експорту з українських земель такої кількості хоч би збіжжя? Де ті залізничні валки, наладовані збіжжям, якими торами йшли, де були кінцеві елеватори (зернозбори) і як контролювано експорт?

Тут треба пригадати ролю рік у лучбі на українській території. Вони вказували напрям найрізніших „хлібозаготівель”, вділ водою йшли каравани човнів із збіжжям, спочатку припливами, а потім головними рі-

ками. Збіжжя те перевантажували в гирлах рік і власне при гирлі кожної більшої української ріки й були великі елеватори — торговельні міста. В такому Тірасі в гирлі Дністра зсипали й продавали збіжжя з цілого водозбору Дністра, почавши від карпатських, бойківських верхів. Отаксоване в містах збіжжя плило здовж берегів моря аж до контрольних пунктів-міст над протокою до Мармари й Середземного моря і далі до чисто грецьких міст з їх банками, біржами і промислом.

Гелляда потребувала цього. Росли міста з промисловими майстернями, де працювали в кожній десятки робітників. Все меншала кількість сільського населення. Атенські банки в повнім своїм розвої (уже в IV віці до Христа) займалися тими ж операціями, що й нинішні, звертаючи пильну увагу на всі прояви міжнародньої торгівлі і промислу в міждержавному (міжміському) житті.

„В величезній кількості ввозилися в Гелляду збіжжя, солонина, риба, метали, шкіри, льон, прядиво, будівельне дерево для кораблів (давніші багаті ліси в Гелляді тепер безслідно зникли)“.

З української території мали геллени збіжжя, білугу, осятрів, макрелів, шкіру, мед, віск. Невільників мала Гелляда головно з Тракії, не з України. „Рабів з північного побережжя Понту вивожено тільки в малім числі. Взяті до неволі трипільці не були добрими робітниками. В найкращому випадку в Атенах уживано їх до служби в поліції“ (Юрій Готьє).

Власне характер корінного населення української території не дозволяв на трактування її з боку Гелляди, як кільканадцяти пасивних кольоній. Понт був занадто багатий, занадто енергійне і самостійне було його населення, що, зорганізувавшись, в кожній хвили могло б супротивитися торговельному протекторатові потужних сполучених держав Гелляди.

20. АРМАДА ПЕРІКЛЯ.

Гелляда в V і IV-м століттях до Христа була найбагатшим краєм Європи. Вона на магістралі Індійській Океан — Атлантик опанувала цілий Середземноморський тракт. „Вивіз вина й оливи, — каже Ростовцев, — став особливо значним, коли культурний вплив гелленів

ГЕЛЕНСЬКО-ГЕЛЕНІСТИМНИЙ СВІТ

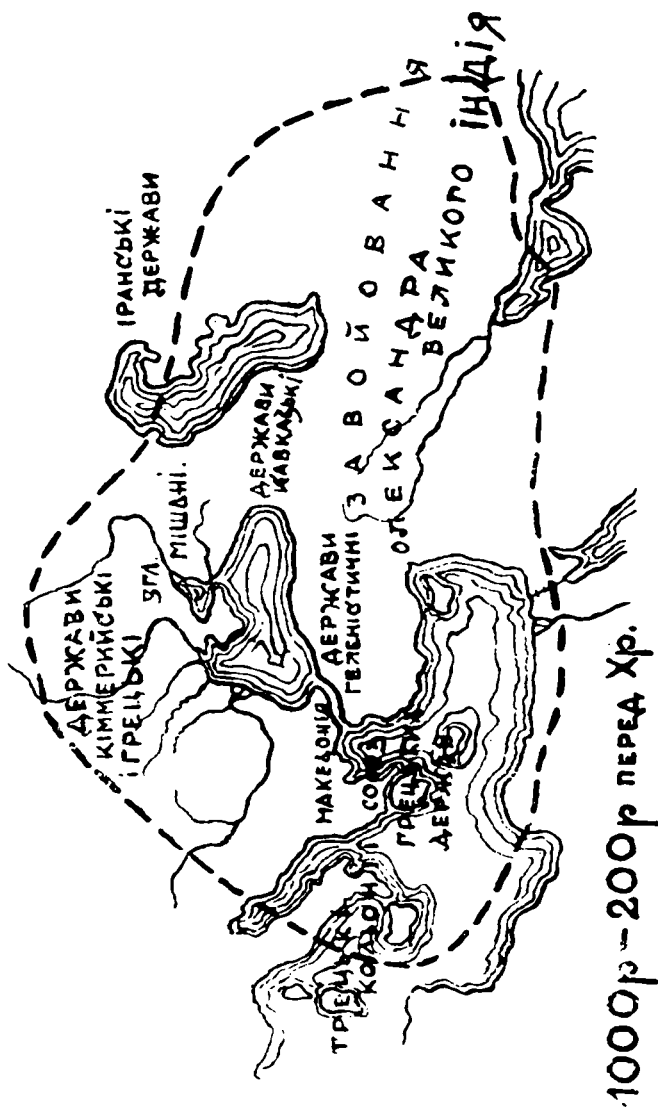

Схема 5.

в Чорнім морі, Малій Азії, Єгипті, Італії, Сицилії, Галлії, Іспанії привчив місцеве населення до вина й оливи, а також до витворів гелленського ремесла”.

Тоді ж Гелляда видала свого найбільшого державного мужа. Періклес (499—429), „перший муж” свого народу, впродовж п'ятнадцяти літ кермував атенською імперією; це був символ найбільшого політично-господарського і мистецького розцвіту Атен.

Однак уже в тій імперській його політиці йому довелося на деяких відтинках відмовитися від контролю торговельних доріг. Спроби надати виключність Атенам у торгівлі з Єгиптом і Кипром викликали війну з фенікійцями, спроба цілковитого опанування дороги до Італії — викликала боротьбу з Коринтом. Обидві війни не були щасливі. Фенікійців і коринтян не вдалося витіснити.

„По цих невдачах на терені великої імперіялістичної політики Атени зайнялись справами свого союзу (держав), щоб зміцнити своє становище в тих місцевостях, де провідництва Атен іще ніхто не заперечував — отже в Тракії і на берегах Чорного моря.

„Бажанням зробити вражіння на залежні від Атен міста-держави, а також прагненням поширити межі атенської імперії — пояснюємо морську експанзію Перікла. Він на чолі велитенської військової фльоти в році 445. обплинув береги Чорного моря і Крим” (Р о с т о в ц е в).

Правдоподібно атенський диктатор союзу гелленських держав шукав на Чорному морі перш за все представників чистого гелленізму, правдоподібно пробував заімпонувати колишнім виселенцям з Гелляди мілітарною силою батьківщини їхніх дідів і прадідів. Можливо, що в менших, слабших містах Понту для ліпшого переконання висаджував Перікль відділи гоплітів, важкої піхоти атенців, що вживали коней тільки до переслідування ворога і швидких переходів. Знаємо й про те, що Перікль закладав підчас подорожі своєї армادی військові кольонії для контролю побережжя. Одною з перших таких військових стратегічних пунктів була закладена Візантія, невеличке містечко з гелленською залогою, недалеко від давньої Трої. Вибудування Візантії в місці злиття чорноморської і середземноморської магістралі освітлює виразно генеральну

ідею тодішніх Атен — контролю української території і взагалі земель над Чорним морем. Отже знову відживає тенденція Трої, — обмежити розвій Понту.

Однак праця Перікля і його армади пішла намарно. Непотрібно відкликався він до чистого гелленізму, — на берегах Чорного моря не було чистого гелленізму. Місцеві, переважно трипільські, елементи почали давно грати більшу роль в політичному житті міст-держав від Танаїса і Фанагорії аж по Тірас. Ці збуджені сили надають своєрідний характер цим державам, бо, як твердять знавці тих часів, „економічне та громадське життя чорноморських гелленів було тісно звязане з життям тубільців країни” (проф. В а р н е к е).

З другого боку, економічне життя цих держав на українській території витворювало власні експортіві центри, що їм дуже не на руку були всі спроби контролювати їхню торгозлю. Особливо один із таких державно-торговельних центрів зміцнів так, що не Атени йому, лишень він Атенам диктував закони для експорту до Атен. Який же то був центр?...

Кільканадцять літ по морській експанзії Перікля і кілька літ по його смерті — так промовляє в Атенах славний Д е м о с т е н (450—413 р.):

„З усіх портів нам найбільше постачає збіжжя Понт. Це сталося не тільки тому, що країна ця багата на збіжжя, але й тому, що володар цього краю, Л е в к о н, звільнив від мита всіх, що пливають до Атен, і наказав, щоб у першу чергу вантажити кораблі, що йдуть до нас”. Взагалі „з промови Демостена випливає, що Боспор постачав щороку 400 тис. медимнів збіжжя, а в р. 357 боспорський цар Левкон прислав аж 2.700 тис. мед.” (Ф. С л і с а р е н к о).

Хто ж той Левкон, що помагає занепалим по смерті Перікля Атенам? Якої країни він є володарем?

Левкон є царем Боспорського цісарства, що його столицею є Пантикапей у Таврії (Криму), а це цісарство репрезентує економічні інтереси української території і всього Чорноморя.

21. PAX BOSPHORICUM.

Два є Боспори на Чорнім морі: один більше знай тепер, Боспор Тракійський, у протоці між Мармарою і Чорним морем, другий на протоці в Таврії (Кримі) — т. зв. Боспор Кімерійський, де закладено велику державу, що коло тисячі літ була важним чинником у світовій політиці й торгівлі.

Політичному значінню цього Боспору віддавали багато пошани стародавні історики й географи (Страбон, Юстин, Мемнон, Аппіаній, Плутарх, Посідоній, Пліній), в сучасности дали багато чужинці (Th. Reinach, Toussart, Meyer, Minns). Тисячелітньою панорамою його дій захоплювалися і вчені української крові (Юргевич, Бурачков, Кулаковський, Ростовцев) та вчені українці — від підсовітських аж до Ф. Слісаренка і В. Щербаківського. Цей Боспор очолив одну з найбільших політично-торговельних офензив народів причорноморської, головно української території, до безпосередньої участі в виміні на магістралі: Індійський океан — Атлантик. Це Боспорське цісарство мало на чолі блискучу людину, що про неї сказав захоплено Ціцерон: „Mithradates, rex post Alexandrum maximus” (Митрадат — найбільший король по Олександрі Великім).

Боспорське цісарство розвинулося з оселі, зложеної в V віці до Христа над протокою між Чорним і Озівським морем, на території півострова Криму.

Крим, чи, українською мовою кажучи, Перекоп, чи історичною назвою звучи — Таврида — це ідеальний ключ до панування над Чорним морем. Взагалі півострови в геополітиці — це символи тенденції суходолу до панування над водними просторами. Таке ж значіння має й потужна жадібна долоня Тавриди з її розчепіреними пальцями: нераз в історії тими пальцями були міцно натягнені кермівні віжки до всіх важніших пунктів чорноморського побережжя (Пантикапей, Херсонес, Севастопіль). Крим — це осередок торговельних і політичних доріг Чорного моря. Це — рушійний важіль до кермування не тільки побережжя, але й до контролі всіх територій і річних систем, що їх ріки впливають в Чорне море. Врешті Крим рішає, чи озівська система рік впливається до замкненого озера, чи

до затоки Чорного моря. Крим контролює тим самим і приозівські, і кубанські землі. Сильна влада на Кримі може діяти й глибше: спираючись на Дон, замкнути і волзьке гирло на Каспю, і просуватися на Каспій. Це ж звідти йшли напади українців (русинів) на Каспій в VI—VII стол. по Хр., згадувані в арабських істориків. Врешті здовж рік території Кубані влада на Кримі може просуватися на Кавказ аж до одного з найважливіших стратегічних пунктів передньої Азії — Вірменського узгір'я.

Тому до Тавриди-Криму стремлять і Атени, і Рим, і другий Рим — Царгород, і турецький Константинополь. Там хочуть вони утвердитися і звідти кермувати затокою Середзем'я — Чорним морем (*Mare Ruthe nicum*). Здавалося б, кожна сильніша державна влада, що осіла в Пропонтиді (Мармара), мусіла була стреміти до опанування Понту, перш за все Тавриди. Але то все характеризувало чужинців. Тимчасом перша сильна влада, перший розмах виріс не від них, а від самого Криму — Тавриди, від Боспору з його столицею Пантикапеєм. Не наступ на Тавриду, лишень наступ на Тавриду на чужинців стоїть на початку історії української території. Наступ, що розв'язує цілковито інший комплекс української геополітики — „комплекс Трої”. Це був наступ цілого союзу чорноморських держав, сполученого з малоазійським союзом у боротьбі за поважну роль на Середземному морі. Цей наступ Тавриди від часів Боспорського царства зв'язаний органічно з геополітичними традиціями українських земель і хто є їхнім володарем, той перебирає на себе завдання „наступу Тавриди”, чи то буде Володимир Великий, чи міністр Росії, що в 1914 р. домагався Дарданел.

Історик Тавриди (Кулаковський) згадує, що ще в першій половині XIX-го ст. були видні в колишній Пантикапею (Керчі) на Митрадатівій горі монументальні руїни мурів боспорського Акрополю. Акрополь цей яснитиме завжди в духовості українців, — як символ природної експансії їх земель.

Пантикапей, осада мілетців, розбагатів на торгівлі головним чином рибою і збіжжям. Його кораблі продавали свої товари на біржах Візантії, Синопу й Кизика, зв'язаних з Чорномор'ям, пізніш однак

везуть вони товари*) Чорного моря (збіжжя, шкіру, смолу, клоччя, будівельне дерево, полотно, вовняні матерії, невільників) на велитенській біржі острова Родоса, або й Дельоса, що лежить між Геллядою й Італією.

Атени, що намагалися здобути на Чорнім морі догідні порти для себе, не могли прилучити Пантикапею, лишень підтримували сусіднє невелике місто — Німфей. Там, як і в багатьох інших портах Евксинського Понту, лишили Атени озброєну залогоу. Німфей в короткому часі осягнув деякий економічний розцвіт, але це не знищило Пантикапею.

Можливо, що потреба протиставитися імперіялізмові Атен викликала зміну в устрої пантикапейської держави. Досі влада була там в руках представників найстаріших родів, правдоподібно гелленських. В рр. 438—437 до Христа владу перебирає в свої руки не геллен, полководець Спарток Перший. Дуже можливо, що два роки пізніше морська експедиція Перікля була викликана цим переворотом, що дав Пантикапеєві „сильну єдину владу в руках енергічного і талановитого вождя“ (Ростовцев).

Однак армада Перікля не заатакувала міста: вже тоді Пантикапей був засильний. Перікль вибрав догіднішу роль союзника свіжонародженої династії: між Атенами й Пантикапеєм був підписаний договір взаємної підтримки.

Це — початок постійного вивищення Пантикапею, а властиво вже Боспорського царства. Вже наступник Спартока підбиває під свою руку Німфей і оголошує вільну торгівлю, змінивши договір з Атенами. Третій цар, Левкон, підбиває Теодозію і успішно воює з малоазійською Гераклеєю. Врешті по столітті Боспорське царство, що розрослося під династією Спартоکیدів, розвиває велетенську торгівлю продуктами української території в Середземнім морі. Гелляда підупадає через анархістичні свари, а це тільки сприяє зміцненню Боспорського царства.

Коли по блискучій епопеї Олександра Великого відкриваються великі ринки для Середзем'я, зявля-

*) Ростовцев підкреслює в своїй «Історії стародавнього світу», що Пантикапей вивозив також метали, особливо золото, яке йшло через Україну в Гелляду з Уралу.

ються сильні конкуренти вивозу боспоритів — експорт з Єгипту й Месопотамії, однак і з цієї конкурентної боротьби Понт Евксинський виходить непереможеним, (Ростовцев).

Боспорська династія об'єднала ціле північне Чорномор'я, Тавриду, Приозівщину й частину південного Чорномор'я. В руках династії — великі грошові засоби, сильна наємна армія. Боспорське царство впродовж 800 літ витворює врешті своєрідний північно-понтійський культурний рух, що розсипає по цілій Україні пребагате понтійське місцецтво, яке неслухно уважає Ростовцев за витвір півдикої групи скитів-кочовиків (Вадим Щербаківський).

Але найважливішою для української економічної й політичної історії була торговельна фльота боспоритів.

Коли врешті в кінці III-го і в II-ім ст. до Хр. запанувала в гелленських державах анархія і багато піратів почало нищити торговельні кораблі, в Егейському морі потужна фльота Родосу взяла на себе завдання підтримувати безпеченство торговельного мореплавства. В цей час на Чорному морі порядок і спокій підтримувало виросле на велику суходолову і морську державу — Боспорське Царство. Рука Тавриди обійняла всі важніші торговельні й політичні дороги Понту: на Чорному морі запанував *Rex Bosphoricum*. Герб його — крилатий грифон з повним колосом під копитами і з списом у дзьобі — стає символом єдності, гербом Чорного моря.

22. ЧОРНОМОРСЬКА КАРТАГЕНА.

Династія, що кермувала Понтійським і Боспорським царствами в III—I столітті, почувала себе спорідненою і з династією Спартоکیدів, і з династіями держав Олександра Великого. Основник династії, Митрадат I Ктист (302—266 до Хр.), виводив свій рід від царя Дарія. Для старої Боспорської держави розвій республіканського Риму був тим, що підривало найстаріші традиції Понту й спадщини великого Олександра.

Далеко небезпечнішим було економічне посунання римської потуги та встановлювання римської контролю на вільних торговельних трактах Малої Азії й Греції. Адже-ж царі боспоритів посилали своїх висланців до

вербування війська вже тепер не тільки до Пропонтиди, але й далі, до Гелляди й на острів Крету. Таксамо в Малій Азії під їх протекторатом була Кападокія і Галатія.

Тимчасом володарі Чорномор'я тільки придивлялися до посування Риму, не виступали проти нього й ждали слушного часу. Митрадат V. має навіть титул „союзника й приятеля римського народу“. Підчас третьої пунійської війни (149—146 до Хр.) він навіть посилає частину своєї фльоти на поміч римлянам проти Картагени. Тимчасом Рим всіма засобами перешкоджає розвоєві цісарства Понту.

Але ось приходять і слушний час. Це час панування Митрадата VI. Великого (121—64 до Хр.).

В Римі — заворушення одно по другім, революції в провінціях, боротьба окремих полководців між собою. Римська контроля ослаблена, майже знівечена.

У 111 р. перед Хр. двадцятилітній Митрадат VI. стає на чолі значно ослабленого Понтійського цісарства. Упродовж року енергійний володар притягує гелленських міністрів і старшин та організує на македонський зразок фалангу з 6.000 вояків. Ця фаланга була основним ядром і кадром його війська (Reinach). Уже в 110 році він розпочинає боротьбу з кочовиками в прибережному пасі українських земель. Метою Митрадата було стати твердою ногою на північному березі Чорного моря й використати тамошній величезний запас людської військової сили.

З тих часів маємо першу памятку української воєнної історії, — херсонський декрет на пошану Діофанта, Митрадатового воєводи, кондотєра, дипломата і письменника. В 106 р. перед Хр. війну закінчено перемогою: основано Евпаторію, прилучено Херсонес, Неаполь Таврійський, Палякіон, Теодозію і взагалі землі від Кавказу до Дніпра з Ольбією перейшли під безпосередню владу Митрадата. Тирас над Дністром підбив другий воєвода Митрадата — Неоптолем. Міста на західньому березі Понту, Істр над Дунаєм, Калетіс, Томі, Апольонія відтоді були під протекцію Митрадата (Ф. Слюсаренко). Міста південного берега належали вже давніше до Понтійського цісарства. Отже в руках молодого цісаря є вже дуже багато. Далі Митрадат підбиває Кольхиду на Кавказі і просувається

поза Озівське море до Дону та прилучує кельтійські народи між Дунаєм, Дністром і Карпатами.

Сталася велика річ: ціле побережжя Озівського та Чорного моря з містами в гирлах рік, отже й цілими надчорноморськими країнами, дістається в руки Митрадата, цісаря Понтійського.

Він черпає величезні доходи з торгівлі підвладних країн, постійно розбудовує армію і флоту (з базою в Кольхиді) й уміло розсовує свої кордони в Малій Азії, підбиваючи краї, де панувала колись культура геттитів. З потужним цісарством Вірменії й її цісарем Тіграном Митрадат вступає в союз. „В 89 р. Рим мусів рахуватися з тим, що переважна частина гелленістичного Сходу перейшла на бік Митрадата та що знищене все латинське населення Малої Азії, урядовці й купці. Врешті Митрадат захоплює головний посередницький торговельний центр в Егейським морі — Дельос” (Ростовцев).

Упродовж двадцяти літ геніяльний цісар підбиває краї трипільської культури, опановує краї геттійської культури, з потужною флотом покорує держави Егейського моря і ставить на чолі імперських Атен вже свого ставленника — Атеніона.

Престіж Риму на Сході падає дуже низько. Знівечені всі овочі ста літ його експанзії на гелленістичний світ. Та йому в пожарах внутрішніх роздорів уже не розходиться про престіж. Відійшли від нього його найбагатші джерела доходів, найбільш розгалужені торговельні магістралі. Треба було напружити всі сили держави, щоб мати підстави до дальшого існування. Чорноморська Картагена грозила з півночі Римській державі так само, як кількадесять літ перед тим грозила йому Картагена з півдня. Лишень держава Понту була ближче. Чорноморські війська окупували Гелляду, а союзники Митрадатової флоту — середземноморські пірати з Крети й інших островів — кружляли довкола самих портів Риму.

Очайдушна диверсія Сулли (88—86) в Гелляді стримує на деякий час наступ Митрадата. Вкінці Суллі підписує з Митрадатовим трактат із не дуже почесними умовами для Риму.

Але це тільки хвилива перерва в боротьбі. Великий Рим не може існувати без своїх східних магістралів,

а малим він бути не може. З перемогою Митрадата Рим і так небагато втратить, з перемогою над Митрадатовим він здобуває відразу велитенські простори від Наддністрянщини до Месопотамії і сіль потужних торговельних магістралів на цілий світ.

„Ще до нинішніх часів не оцінене як слід, — пише український геополітик, — значіння тих довготривалих воєн, що провадили римляни з імперією Митрадата, — період цих воєн назв'їм „понтійською добою“, що прийшла по „картагенській добі“ експанзії Риму“ (Г у р к о І р я ж и н).

23. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ГАННІБАЛЬ.

В 74 році до Хр. Митрадатові Евпатор захоплює Бїтїнію, що досі була під протекторатом Риму. У відповідь на це цього ж року Рим розпочинає наново боротьбу з чорноморським володарем.

В цій війні виступають з боку Риму — Помпей, Марк Антоній і пізніше Цезарь. В 74. році римський сенат спїшно посилає Марка Антонія на боротьбу з союзниками Митрадатовими — піратами. М. Антоній не має успіху в цій боротьбі. Ліпше йде Л. Лукуллові, що посувається вглиб Малої Азії і нищить у Вірменії силу Тїрана, Митрадатового союзника.

Швидко Лукуллові за незвичну чесність Рим відкликує і посилає Помпея. Той застає ситуацію для себе дуже догідну. Десятки держав під берлом Митрадатовим розсварені, римські агенти працюють серед них. Митрадатові врешті усувається з Малої Азії на українські землі, до резервів людської сили. „Неуспіх Митрадатового пояснюється не так силою Риму, як несконсолідованістю населення в Малій Азії“ (Ф. Слюсаренко).

Помпей переслідує Митрадатового до Кольхиди, бази Понтійської фльоти. Він не йде далі. Енергія 60-літнього цїсаря Чорного моря ще величезна: він гарячково підготовлює армію і флоту до другого походу на Рим, тим разом іншою дорогою: через південну Україну, по Дунаю, тобто пізнішою дорогою переможних готських походів на Рим.

Та в цей час серед мешканців Фанагорії вибухає повстання. Фанагорійцї облягають фортецю, де замкнулися Митрадатові діти, і вогнем змушують фортецю частинно піддатися. Не піддається тільки Клеопатра,

донька Митрадата. Цісар здавлює повстання, визволяє з облоги доньку, але інших його дітей уже завезли повстанці в подарунок до римського табору.

Лишається ще син Митрадата, Фарнак, та він — у проводі іншого повстання, що вибухнуло над Дністром і огортає Ольбію, Херсонес, Теодозію. Митрадат кличе свої кінні війська з півдня України, та вже запізно: Пантикапей оточено з усіх боків повстанцями, на чолі повстанців — Фарнак. В 63 р. великий цісар Понту й Боспору заживає отруту. Тіло його привозять до Синопу, щоб Помпей міг переконатися в його смерті.

Помпей вертається до Риму з радісною вісткою про смерть дуже небезпечного противника. В театрах Риму прославляють Помпея, описують його тріумфи над різними народами. В тріумфальному поході Помпея ведуть дітей Митрадата, полонених Фанагорією, ведуть володарів Кольхиди, провадять пань-аристократок трипільських народів, начальників альбанців, іберів. Несуть таблиці з іменами десятків побіджених народів, іще недавно підвладних Понтові. Тішаться римляни, — закінчена дуже небезпечна *Bellum Mithradaticum*.

І не диво — страшний Митрадат не живе. „Муж уважний і на свої слова, і на свою мовчанку, — каже римський сучасник, — надзвичайно швидкий у війні, нечувано відважний, нераз удатний, завжди великодушний, вождь у задумах, вояк у виконанні, в ненависти до римлянин рівний Ганнібалеві” (В. Патеркул). Плїній зве Митрадата найбільшим володарем свого часу, Ціцерон — найбільшим цісарем по Олександрові Великім, а взагалі найбільшим цісарем із тих, що з ними Рим коли-небудь провадив війну.

Син Митрадата, Фарнак, хвилево тільки приймає протекторат Риму. Він слідкує із свого Пантикапею за римлянами. Коли вже новий воєначальник римлян, Цезар, має хвилеві поразки в Александрії, — Фарнак проголошує війну римлянам, збирає свої чорноморські війська, знов підбиває Кольхиду, Каппадокію і йде на південний захід, вглиб Малої Азії. Врешті в серпні 47 року на р. Галіс зустрічається з Цезарем. Та свіжо-сформовані війська Фарнака — це не фаланги Митрадата. Цезар швидко побиває їх і дає знану реляцію: „*Veni, vidi, vici*” (Прийшов, побачив, переміг!).

Фарнак гине в цьому ж році — і на Чорному морі запановує римська влада. Спочатку — тільки протекторат.

Лишень за цисаря К л я в д і я римська фльота й військо прибувають до Боспорського цисарства. Від цього часу треба вважати українські землі під владою Риму. Одночасно до римського світу римське військо прилучує Велику Британію. Замкнені дві цінні застіжки пишного убору середземноморської імперії. Рим є Римом.

24. ПЛЯН НЕРОНА.

Завдяки жадібній політиці Риму зубожіла Греція і Мала Азія, а тим самим це відбилося і на понтійській торгівлі. Одну річ дали римляни, що їй не було досі, — включили чорноморське побережжя в сітку своїх шос, перших європейських шос.

„З Риму й Італії широким віялом розходилися шоси; ними легко було дістатися і до берегів Атлантийського океану, і до пропливів, і до берегів Чорного моря” (Р о с т о в ц е в).

Дороги Риму! Дороги духові в суспільних взаємовідносинах, і торговельні, камінні дороги — це єдине, що він по собі полишив аж донині. Ще тепер дивується стратег, оглядаючи літунські знімки, — скажім, шляху Пальміра — Ктезифок, дороги між Евфратом (Месопотамія) і Середземним морем. Ця фортечна й комунікаційна система, що нею плинули до Риму пахощі, корінності і люксус Індії, є дисльокована з такою продуманністю і прецизією, що їй позаздрив би не один сучасний генеральний штаб. Тоді торговельні каравани оберегалися може пильніше, як у сучасній Александреті: римські адміністратори не вагалися сотнями розпинати здовж римських шос розбійників і нальотчиків.

Бо цими римськими шосами шла нестримна, завжди чуйна експансія Риму за багатствами всього світу.

Римський світ на Заході кінчався в британських копальнях олива, — там далі нікуди було йти. Зате широкі перспективи були на Сході. Там перш за все була вже вказана Олександром Македонським дорога до Індії. Цеї магістралі Рим уже не зміг опанувати. Дійшов лишень до Евфрату. Далі дорога була в руках іранців. „Коли ми навіть побіжно глянемо на мапу, —

каже український геополітик, — то зауважимо, що середній відтинок магістралі Середзем'я — Індія лежить на території Персії. Тому те, що ми звемо в торгівлі „контрольним пакетом“, було завжди в руках спочатку парфян, а пізніш імперії Сасанідів” (Гурко - Крижин). Там дорога була замкнена для Риму і за свій великий імпорт з Індії він платив величезні суми посередникам-іранцям.

РИМСЬКИЙ СВІТ 200 р. до Хр. — 400 р. по Хр.

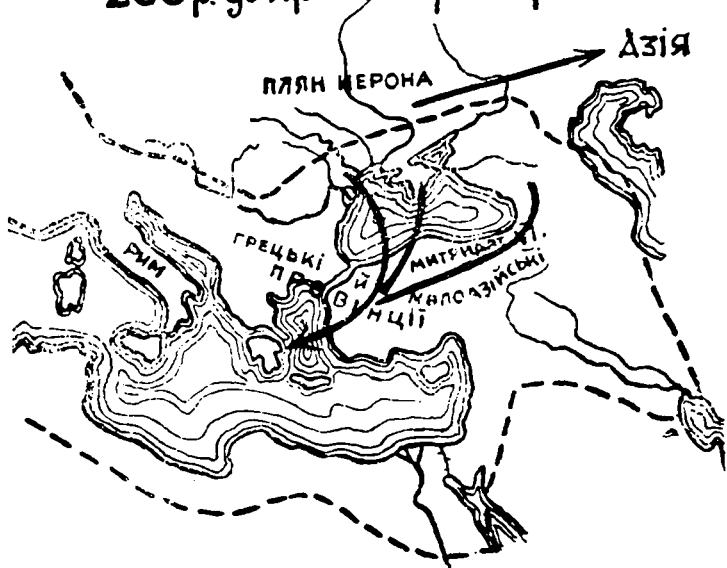

Схема 6.

Але відкривалася ще друга велика магістраль — дорога до Китаю. Китайська торговельна експансія від I. ст. по Хр. розвивалася в напрямі на Туркестан, до цього важного торговельного вузла, а далі йшла через шляхи, контрольовані персами. Китайські літописці тих часів однак підкреслюють, що римляни, дуже гноблені перською контролею, старалися обминути її і ввійти в безпосередні зносини з китайським промис-

лом і торговлею; кілька римських посольств відвідувало в цій справі китайський уряд, але нічого не досягли.

Треба було іншої магістралі, ніж ті, що існували досі.

Геній Нерона, імператора Риму, що його найбільш подивляє тепер Муссоліні, оцінив тоді геополітичну вартість Понту й цілої України. Він звернув увагу на значіння цих теренів в новій дорозі експанзії до багатств Азії. Понтида, — ця величезна країна, ця прастара „Америка“ Егеї й Гелляди, що давала від правіку збжжя, рибу й дерево Середземю, — могла б стати прегарною базою для легіонів Риму. Там можна було зимувати, тримати резерви, а звідти йти просто в саме серце Азії.

Плян цей приписує, зрештою, проф. Ростовцев ще Цезареві, але впровадити його в життя спробував лишень Нерон, і в тім є може великість цього імператора.

Нерон звертає увагу на українські землі. „Він задумував, — пише український археолог, — велитенський військовий похід на Схід і в звязку з тим плянував Україну зробити економічною базою для утримання в своїх руках далекого Сходу. Ось чому все північне побережжя Чорного моря в добі римської могутности було вкрите цілою сіткою військово-стратегічних фортифікацій” (К. Гриневич).

В Херсонесі була головна залага римлян і база їхньої фльоти*), крім того аж до гирла Дніпра і Бору були розкидані уфортифіковані табори римлян. Останніми часами завдяки блискучій праці Шурра (E. Schur: Die Orientpolitik des Kaisers Nero, 1923) маємо багато цікавих подробиць із чорноморської політики Риму. Нерон посилає Плявта Сильвана, щоб той відновив фортифікаційну систему боспорських цісарів. Наново, почавши від вартової, сильної, не до здобуття, башти коло Пантакіпею („Золота могила”), пішли на північ оборонні мури, вал за валом, лінія, що мала відділити резерви Риму від пляцдарму. Римський цісар нагльть.

Врешті, підготовчі роботи скінчені і Нерон наказав шляхами через Балкани сконцентровувати когорти на

*) Українська чорноморська фльота персбрала традицію римлян (Севастополь Херсонес), а не Боспору (Кольхіда).

північних берегах Понту. З найдальших північних окраїн імперії плывуть когорти, ідуть війська з Македонії, з островів Середзем'я. По концентрації має бути наступ вглиб Азії, в напрямі на гирло Волги й Каспій.

Концентрація відбулася, але когорти не дістали наказу наступати.

В 68 році Нерон, зненавиджений римлянами за своє геллснофільство, оточений безжалісними змовами, по невдахах військових посувах кінчає життя самогубством.

Перед смертю він відкликав до Риму більшість когорт з україн. пляцдарму. Там зістались лишень кипрська та тракійська когорти. Про інші пише в своїх „Аналах” Тацит (56—117 р. р.), особистий ворог і калюмніатор великого цісаря: „Місто (Рим) було переповнене надзвичайною кількістю військ. До них іще приєдналось багато військ із Германії, Британії і Ілірії, що їх Нерон закликав до себе і скермував до Каспійських Брам. Тепер він відкликав їх усі назад”.

Дві найбільші геополітичні концепції мала Європа Середзем'я: одна — путь Олександра Македонського, путь до Індії й Індійського океану, друга — путь Нерона, путь до Китаю й Тихого океану.

25. МАГІСТРАЛЬ ГОТІВ.

Боспорська держава під опікою Риму дотривала до приходу готів. Вони продовжували боротьбу Митрадата Великого. З Танаїса (Дону) і Боспору вони на боспорських кораблях опанували Понт, потім, маючи за базу своєї фльоти Дністровське гирло, розпочали свої війни з Римом, що дали їм перемогу (Кулаковський).

Коли Рим поставив греблю проти посування готських народів із Скандинавії над Рейн і Дунай, їхня головна сила появляється на сточищах Дністра, Дніпра і Дону. Коло 200 року вони вже мають у своїх руках всі українські землі аж до Чорного моря, а дотеперішніх надморських кочовиків проганяють у Підкавказзя (алани — ясси — осетини).

Політично готи поділилися на східні і західні. Західні готи, що пішли вглиб Європи і навіть до Малої Азії, не дали більших зцентралізованих держав, східні готи витворили над Дніпром і Дністром одноцільну,

сцентралізовану монархічну державу. Трьохсотлітнє існування держави остроготів спричинило цілковите злиття їх з місцевим населенням і дало багато також у геополітичній ділянці.

Від держави готів на українських землях в середині IV-го ст. більше чи менше були залежні всі племена між Чорним і Балтійським морями. Тому, як твердить у своїй історії Ст. Томашівський, „саме цій остроготській державі треба приписати промощення великого водяного шляху між Балтійським і Чорним морем, славної пізніш „дороги варягів у Грецію“, по рр. Дніпру, Двині й Волхову, яка відіграла таку велику роль в історії східної Європи. На ці часи припадає також початок зросту Києва, як торговельного осередка”.

26. ПУТІ СВЯТОСЛАВЛІ.

Короткотривалі, а однак жорстокі хвилі кочових народів (гунни та інші), що проходили вузьким степовим прибережним пасмом Чорного моря, значно підірвали звязок надморських міст-держав з краєм. Частина з них у Таврії й Кубані пробують приєднати держави Малої Азії, особливо Візантія, наслідниця Трої й малоазійських володінь Митрадата, частина в безперестанній війні упадає назавжди, як це сталося з велитенською Ольбією. Центр державності українських земель пересузається вглиб краю здовж його головної артерії, Дніпра. Там розвивається і міцніє готська великодержавність (Данапарстадир), а пізніш і держава Києва. З настанням норманської династії, що швидко зукраїншилася в Києві — розпочинається епоха великої торговельно-військової експанзії українських земель.

Три тоговельні магістралі мала держава київських Великих Князів.

Найбільше znana з них це — путь Г р е ц ь к а — „із Варяг во Греки і із Грек по Дніпру“. Г р е ч н и к — як зве його літопис. В а р я г и, тодішня назва цілої західної, прибалтійської Європи, і Г р е к и — землі Малої Азії і Середзем'я — давали великі торговельні користи київській імперії. Цей шлях був значно раніший від Києва, але почав зростати на вазі особливо в часах розвою і розбудови тоді ще убогої Зах. Європи. На пів-

ніч сягали купці Києва до всіх країн Балтії і далі, навіть до Ісландії. На півдні згадує про них І б н - К х а р д а н - Б е г, що вже в VIII ст. продавали по цілім Середземю лисячі й боброві футра. Костянтин Багрянородний стверджує тривалі торговельні звязки Києва з Коринтом і Єгиптом. Взагалі одним із головніших завдань київської держави було утримати в своїм володінні цю торговельну магістраль, найважлишу тоді на землях між Балтєю і Уралом.

Схема 7.

Друга путь, що схрещувалася з Грецькою в Каневі, була Залозна путь, чи Залозник київського літопису. Сполучувала вона Київ суходолом через Олешся з Болгарією, уграми, нададріятицькими державами, а також володіннями Візантії на Балканах, отже з дуже багатими країнами. Існування цієї магістралі, правдоподібно, треба звязати ще з традиціями звязку українських земель з гальштатською культурою на Балканах. Про зносини українських земель, напр., з Тракією, говорить іще Геродот.

Третя магістраль, Солонна путь, ішла суходолом на південь, спочатку рівнобіжно до Гречника, а пізніш повертала на схід до Таврії, Дону й Волги. Про неї теж знайдемо деяку згадку вже в Геродота.

Врешті пригадаймо собі, що дві дочерні держави Києва, що їх звязок із метрополією міг би бути хіба окреслений по теперішньому, яко домінії — Великий Новгород над Балтією і Тмутаракань в дельті Кубані, — мали крім того свої власні торговельні магістралі. Напр., Великий Новгород, що був з одного боку як би закінченням Грецької путі, розпочав уперше в Європі користуватися торговельною магістраллю до підбиття північно-західного Сибіру. Окремі завдання мала й Тмутаракань, що стояла в середині впливу Солоного шляху*).

Найсильнішим зовнішнім виразом експанзії Києва було безумовно коротке володарювання Святослава Завойовника. Цей великий стратег упродовж дванадцяти літ свого завойовницького розмаху дав найсильніший вияв геополітичних тенденцій українських земель.

Коли Митрадат Евпатор підняв Україну, Кавказ і Малу Азію проти Риму в обороні торговлі цих земель, Святослав став уособленням наступу. Літописець-сучасник із докором звертається до володаря (968 р.): „Ти, князю, шукаєш тільки чужої землі“... а теперішні захоплені ним історики, як М. Грушевський, називають його „першим запорожцем“, щоб підкреслити розмах його завойовань на півдні. Бо на півночі, на сході і на заході мав Святослав або незначні й убогі, або вже підбиті племена.

Дві українські торговельні магістралі продовжив своїми завоюваннями цей нормано-українець.

Солонна путь, до Таврії, Дону і Кавказу була перегороджена тюркською торговельною державою Хозарів. Святослав нищить їхню фортецю над Доном і звільнює Таврію, Озівщину та Кубань для експанзії Києва. Ще більше значіння мав удар на столицю камських болгар (нинішня Казань). Цим ударом знищив Святослав значіння Волзько-Скандинав-

*). Окремо стоїть одна, дуже важна внутрішня магістраль імперії: Київ — Солє — низовий басейн (Удечів — Коломия — Перемишль) і взагалі Галич, центр сильного промислу від прачосіє.

ського шляху, що суперничав з українським Грецьким шляхом. Святослав заходить із своїм військом до Вірменської держави, колишньої союзниці Митрадата Великого. Там підбиває він місто Бердаа, вузловий пункт торговельних доріг до Мідії, Сирії, Месопотамії і егейського побережжя (Гурко-Кряжин). Походом на Волгу й Закавказзя Святослав на кількасот літ припізнює розвій Скандинавсько-Волзької магістралі, а тим самим припізнює й повстання якоїсь визначнішої держави на цьому путі. Лишень від XV—XVI-го століття з розвитком Московії ця магістраль набирає важнішого значіння.

Друга серія походів Святослава — це продовження магістралі Залозника, походи над Дунай, вглиб Балкан. Багатство цих країв і оживлена торгівля спокшали Святослава, цього українського Олександра Великого, до заложення нової столиці українських земель — в дельті Дунаю (Переяславець коло теперішньої Тульчі). Там могла б бути третя (по Пантикапею і Києву) велика столиця українських земель. Звідти було б вигідно контролювати ціле мореплавство Руського моря, отже й Візантію. Там у гирлі Дунаю контролював би український володар більшу частину торгівлі угорської, богемської та інших менших наддунайських держав. Врешті там столиця була б лекша для оборони її від прибережних північно-чорноморських кочовиків.

Властиво, зміст кількасотлітньої експанзії імперії Києва вкладається в здобування доступів до Руського моря і в розвій головних торговельних магістралів тих часів.

27. МОНГОЛЬСЬКА МАГІСТРАЛЬ.

Християнська ера застала три великі скупчення людей, три культури на великих просторах континенту Евро — Афро — Азії: Европу, Індію та Китай, розкидані на великій віддалі одно від другого. Получення безпосередніми торговельними магістралями цих велитенських, густонаселених резервуарів енергії й багатств — це величезні перевероти в історії людства, подібні до утворення (в XVI віці), скажім, магістралі: Европа — Америка. Коли в VII-му віці до Христа поча-

лися правильні зносини між Європою та Індією сухо- доловою (Іран — Афганістан) та морською (Єгипет — Індійський океан) дорогами, — це було величезною подією, що на кільканадцять століть заважила на формації європейських багатств і духовости.

Як же могло б заважити таке безпосереднє получення Європи з великою і промисловою потугою, що нею був Китай з його трьохтисячелітною культурою! Адже-ж іще в XVII—XVIII ст., як стверджують історики, багато промислових галузей у Китаю стояло вище від подібних галузей в Європі. Не згадуємо вже про блискучу організацію торгівлі в китайській імперії в той час, коли в Європі ще не було ані пошти, ані банків, ані валютних систем і монополів.

Тож не диво, що Китай перший починає торговельну експанзію до Європи, а властиво до Малої Азії та її культурних європейських околиць*). В III-му віці до Христа по багатьох революціях і війнах Китай стає централістичною монархією. Торговельна експанзія його сягає навіть берегів півдикої Америки, одночасно купці його шукають збути своїх товарів на Заході. В II-м віці до Хр. китайці доходять до Туркестану, звідки привозять до Китаю виноградну лозу, коноплі та маршрут на Далекий Захід. Врешті, в I-м столітті нашої ери великий полководець Пан-Чао йде на підбиття європейських торговельних ринків. Не доходить до завоювання Європи тільки тому, що в половині першого століття смерть Пан-Чао затримує китайців на східнім березі Каспію. Лишень 200—250 кілометрів морського простору відділяли китайські війська від західного берега Каспію, що належав уже до Римської імперії (Гурко-Кряжин).

Європа в геніяльнім пляні Нерона виявила свою тенденцію прокладення дороги до китайського світу, проте це не вдалося. Довершили це лишень

---

*) Український геополітик, захоплений китайською культурою й розмахом торгівлі, пише: «Недалеким той час, коли в елементарних підручниках всесвітньої історії велика китайська цивілізація займе врешті належне їй місце. В Північній Америці вже вживають заходів для такого доповнення підручників, навіть у початкових школах» (О. Івин).

в XII—XIII ст. монголи, своєрідні германи Азії. Треба дуже обережно приймати перебільшені й ненависні описи монголів покореними і заляканими європейцями.

На підставі останніх фахово-військових дослідів (ген. С в є ч і н і інші) треба ствердити, що їхня воєнна організація була далеко вища від європейської. Їх стратегія, тактика й організація більше пригадувала б сучасні європейські методи, аніж тодішні турнірово-поєдинкові засади християнської Європи, чи мусульманських арабів.

Завоювання (і то не головними силами) Європи тривало тільки шість літ. Упродовж шости літ монголи розбили війська Києва й Галича, знищили під Лигніцею хрестоносців і поляків, підбили Чехію, Угорщину, Болгарію, сплюндрували Київ, спалили Краків, Люблин і Вроцлав, скупали свої коні в Балтії й Адріатику і вернулися до своєї столиці на виразний наказ згори в 1242 р., не цікавлячись спеціально безсилою та убогою північною і західною Європою.

Монгольські спустошення не були такі великі: значно менші, ніж, скажім, сучасні руйнування в Іспанії чи ще недавно Туркестану або України над Дніпром. Монголи нищили головним чином фортеці й аристократію підбитих країн. Ремесло та торговля мало терпіли від них. Пляно Карпіні в шість років по негаді монголів на Київ описує великий торговельний рух у цій столиці.

Монголи перед нападом на Європу опанували китайську імперію і пішли на Захід, пересякнуті торговельним вишколом і інтересами китайців. Організація велитенської монгольської імперії спричинила утворення нової всесвітньої торговельної магістралі. Вона йшла від портів Чорного моря через південну Україну, Волгу, оази Середньої Азії аж на Ханбалік (Пекін) до Тихого океану.

Побіч того, працюючи разом із генуезцями, монголи відновили бічну магістраль: Трапезунд — Іран (В. Гурко-Кряжин).

Правдоподібно, тодішнє українське мандрівне купецтво (чумацтво) доходило тою магістраллю аж до Далекого Сходу. Монголи уряджували спеціальні охоронні пункти й зимовники здовж цієї магістралі. В кож-

ному разі, як пам'ятку звязків Києва з Китаєм, знаходимо звістку з 1330 р. про те, що в цісарській гвардії в Пекіні є окрема руська когорта наємників. Пригадує це службу кілька століть пізніше козацьких наємників у чужинців.

Вкінці турки відрізали Середзем'я від Руського моря й України. Агенти їхньої політики, невеличка Кримська Орда, перервали в XV столітті зв'язок і з Монгольською магістраллю, що вкоротці відійшла назад, до Туркестану.

Політичну й економічну гру з Туреччиною перепро-ваджували вже козаки: спочатку окремі полководці, вкінці засновник козацької держави, Богдан Хмельницький.

28. ШАБЛЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

По внутрішнім ослабленні Києва і його воєнним упадку (XIII ст.) центр державности й торгівлі українських земель переходить над Дністер до Галицько-Волинського Королівства (XIII—XIV ст.), що торговельно використовувало головним чином розгалуження Залозної путі, а також менші шляхи полуки з Балтією по Вислі й Німану. Ерешті повстав третій політичний центр українських земель над р. Вілією (Любавський), що спирався головню на відтинку Грецької магістралі (XIV—XV ст.). Держава ця, що мала 90 українців (В. Антонович) на чолі з литовською династією Гедиміновичів, стреміла до знищення конкуренційної Скандинавсько-Волзької магістралі. Великий князь Витовт (1382—1430), мов би повторюючи геополітичні посуви великого Святослава щодо Хозарії, стремить до знищення Московії, а Ольгерд навіть спалює осередок її, Москву (1378 р.), так, як колись Святослав зруйнував був хозарський осередок, Ітиль.

По вимертю династії Гедиміновичів (останній Ягайлович — Жигмонт II Август) в 1569 р. польська держава офіційним актом анектує велику більшість українських земель. Анексія ця тривала лишень кількадесять літ, тобто до 1648 року, коли знов — над Дніпром за-клав Козацьку Державу великий реформатор і полководець Богдан Хмельницький. Велитенська енергія його була виразно окреслена, і недарма, як

символ своєї держави, наказав він бити на своїх монетах рисунок козацької шаблі.

Як усі великі реформатори, був він передусім завершенням досвіду попередніх поколінь. Він розв'язав хитання своїх попередників, козацьких політиків, як, напр., блискучого геополітичного стратега середини XVI-го ст. Дмитра Байди-Вишневецького. Цей аристократ ціле своє життя вагався поміж Московією на її волзько-скандинавській магістралі, поміж об'єднаними Гедиминовичами, Польщею і Литвою з їх прибалтійськими путями (Висла, Німан) та Оттоманською державою, що замкнула Чорне море, пануючи на Балканах і в Малій Азії та маючи свою експозитуру в слабій Кримській Орді.

Хмельницький оперся на невеликій військовій державі Запорожжя і зв'язав будучину своєї козацької держави союзом з Оттоманською імперією. Таким чином пішов він на найбільш природну геополітичну формулювання свого державного центру (В. Д у б р о в с ь к и й). Зрештою, і торговельні обороти Запорозького Ордену були найбільш на Дніпрянсько-Чорноморським шляху. Опираючись, як французькі королі, на Туреччині, деякі українські гетьмани мали великі успіхи (гетьман Дорошенко і накинений Польщі султаном Буцацький трактат). Останній видатний гетьман України, Пилип Орлик (1710—1742) в союзі з Портою кермував визволенням свого краю, і по невдатнім для Петра I-го Прутським поході Туреччина включила до Прутського трактату умовину: „Москалі повинні відмовитися від усіх претенсій, які вони неслухно мали до Козацької Нації”.

Коли геополітичний наказ Хмельницького заважив на політиці усіх важніших його наступників упродовж ста літ, на ще довший відтинок часу заважили його економічні реформи.

„Хмельниччина, — каже історик, — зірвавши замкнену фільварочну систему, дала простір грошовому й товарному обігові, виробництву на продаж, на ринок, також і міжнародній” (С. Баранник: Економіка України в істор. перегляді).

Завдячуємо передусім Хмельницькому оживлення чумацького (мандрівно-купецького) руху на південь і схід з усіх земель України, контрольованого державою запорожців. Запорожжя збирало великі зиски

з мита і утримування, властиво посередництва між купцями. Московська держава вже кільканадцять літ по смерті Хмельницького намагалася відтяти Лівобережжя від доріг, що контролював Запорозький Орден: в 1667 р. заборонено було вивозити з Лівобережжя збіжжя, сало, коноплі і льон до всіх країв, крім Московщини. По українській невдачі 1709 р. Москва відрізала Лівобережжя залогами від Ордену, скермовуючи вивіз цілковито на волзько-скандинавську путь. На Правобережжі Польща так само старалася замкнути доступ до дніпровсько-чорноморської магістралі, яку репрезентувала Січ, і це було одною з головних причин велитенського повстання проти Польщі, піднятого агентами Запорожжя (Гайдамаччина 1734, 1750, 1768 років).

Врешті, в кінці XVIII-го століття упадає Запорозький Орден і українські землі опинюються під владою Петербургу.

В часах по упадку Запорозького Ордену аж до наших днів виступали на українських землях три політичні сили, три грати, що своїми посувами уяскравили сучасне геополітичне становище України. Ці грати: англійський, німецький і московський (совітський).

29. АНГЛІЙСЬКИЙ ГРАЧ.

В 1721. році Петро I. офіційним рескриптом оголосив, що його держава називається Росією, і видав величезні суми за кордоном, щоб спопуляризувати цю нову назву замість старої „Московської Держави“. Уже від його часів вироблено відповідні двірські церемоніяли, взято голяндські кольори за „російські“, трохи пізніш на мельодію голяндської великодньої пісні наказано співати „російський“ гимн „Боже, оберігай царя“. Однак до уніфікації цієї нової держави було ще далеко. Ще сто кільканадцять літ мала вона характер скорше федеративно-унійний. Не були певними провінціями ані Донська Держава, ані Грузинське царство (1782), ані польське королівство, ані українське гетьманство. Зрештою, всі вони прилучилися до Москви на підставі умови. Сто літ працювала безжалісна адміністрація Петербургу, проте ще за Олександра I-го (1801—1825) були такі міністри закордонних справ у Росії, що скермовували політику Росії

з погляду рації стану Польщі (Чарторийський), або намісники Росії на Україні, що більше збали про самовистарчальність Гетьманщини, як про її звязок із Московщиною (гр. Рєпнін - Волконський), врешті начальники військових сил, що в критичну хвилю походу Наполеона на Москву мали замір передатися із своїм краєм на бік ворога (отаман Дону — гр. Платов)*).

Та ось прийшла на трон постать, яка постановила стерти всі ріжницї, а між ними й геополітичні, земель

Схема 8.

під Петербургом. За його панування усі, що були узнані за людину, були в мундурах. Всі інші, цілі народи, краї — уважано за малолітні. Тільки за Миколи I-го вперше повстала нарешті правдива Росія, символ цілковитого тот лїзму, цілковитого адміністративного зрівнання („гляйхшальтунг“) земель між Балтією і Ура-

*) Тут годиться згадати про проект Наполсона утворити держззу наполескіду — Україну. Але цей, як і інші проекти Наполсена, запримітившого на умовини в Сх. Європі, не мали практичного значіння.

лом. Росія, що переселяла цілі провінції, переносила з місця на місце міста й племена.

Микола І-й, цей олівяноокий німець, вихований в стайнях і касарнях, тридцять літ сплосчував життя на велитенських просторах. Він урядував тридцять літ через адютантів та джур і не допустив ніколи до адміністрації видатнішої людини.

Коли визначений ним на міністра фінансів генерал Вронченко відмовився від теки, бо не мав ніяких кваліфікацій і боявся відповідальності, Микола І. сказав на це:

— Дурниці говориш. Нащо тобі кваліфікацій? Існують інструкції, форми й таблиці, і треба тільки бути дбалим, усе записувати — і буде добре. Глянь на мене, я так роблю, і хоч кермувати державою тяжче, ніж міністерством, усе-ж даю собі якість раду.

Назовні видавалася Росія наисильнішою державою в Європі, опікуном реакції і гноблення, жандармом Європи. Ерешті, найефективнішим посувом її було згноблення угорської революції в 1848-му році. Коли в 1849. р. від військ Пашкевича надійшла депеша до Миколи: „Угорщина є коло стіп Вашої Цісарської Величності!“, володар Росії міг думати, що так станеться колись і з цілою Європою. Протоптаним шляхом до Угорщини думав Микола пізніш вирушити далі, на Балкани, до Середзем'я.

Однак був у Європі великий грач, держава раси, що поняття розуму-орієнтації завжди сполучувала з поняттям зручності виконання.

В четвертому році по марші Пашкевича на Угри — Англія і Франція оповістили війну Росії Миколи І-го. Як нотує історіософ, „Англія провадила війну, щоб не допустити Росію до Середзем'я, а Франція, щоб здобути для другого царства авреолу борця за ліберальні засади“ (Е. Францель).

Чи добре облічував англійський грач? Чи добре вибрав місце удару в систему тоталізму, що звалася Росією? Чи не замало було цього невеликого десанту, військ, привезених до Криму на кораблях Середземним і Чорним морями?

Англійський грач облічив добре. Грім гармат коло прадавнього Херсонесу (Севастополя), коло козацького Козлов-города (Евпаторії) — з місяця

на місяць (1854—1855) усе виразніше виявляв світові правдивий образ Росії.

Величезна Росія, що її тінь лягала ще недавно на цілій політиці Європи, тепер не могла скинути з Таврійського півострову воєнної англо-французької експедиції. Струс Кримської війни показав, що під адміністративно-воєнною системою ховалася сильніша від неї системи крадежі й продажности. Під Севастополем було вжито вперше пливучих батарей, прообразів панцирників. Але там відіграв ролю більший винахід — відкрито слабість Росії.

В дуже щирих спогадах молодого петербурзького штабовця знаходимо опис цього моменту кінця найсильнішого і єдиного правдивого російського самодержавця, Миколи I-го:

„Цар очунявся і протер очі тільки тоді, коли його обудили гарматні стріли в Севастополі й Евпаторії. Довкола нього все мовчало. Злодійство він мав під боком, скрізь були надуживання, не було правдивого привязання до трону. Тут скрізь були позапінані гудзики і ковніри, а тимчасом там, на півдні, гинули армії, тонули кораблі, греміли гармати і лилася кров. Микола вперше переконався в своїх помилках. Незмірна амбіція не дозволяє йому піти іншою дорогою і він постановляє вмерти” (І в а н С а в и ц ь к и й).

Третього березня 1855. року, отримавши відомості про невдачу ген. Хрульова під Евпаторією, цар кличе свого улюбленого лікаря, німця Мандта, і каже йому:

— Направити те, що виявила ця війна, я вже не маю змоги і тому мушу вмерти. Я покликав тебе, щоб ти мені дав отрути.

Мандт описує докладно цілу розмову й останні хвилини Миколи I-го. В 11-й годині вночі стан царя вже був дуже грізний, а на другий день, 4-го березня, труп його під впливом сильної отрути вже почав розкладатися.

За рік сер Гренвіль, англійський амбасадор в Росії, міг спокійно вітати нового монарха, зляканого і слабодухого Олександра II-го. Будучність Росії була вже підтята. (В 1856. році трактат у Парижі заборонив Росії навіть тримати флоту на Чорнім морі).

В 1857. році комісія будови пам'ятника вмерлому

тиранові оголосила конкурс на напис. Якийсь анонім прислав такий проєкт: „Миколі 1-му за 3. березня 1855 (день смерти) — вдячний московський народ”.

Ще з більшим правом могли б претендувати до вміщення подібного напису українці. Відрубність їх земель була найбільш жорстоко нищена тираном. Блискучий удар англійського грача захитав тоталістичною російщиною. Вона хиталася все більше й більше, аж вкінці на початку двадцятого століття розсипалася цілковито.

Тоді зпід неї, зпід ошуканчої заслони адміністрації, наново вияскравилася геополітична відрубність українських земель, що більшу частину з них обєднала човітня українська держава.

30. НІМЕЦЬКИЙ ГРАЧ.

В новітній українській історії золотими літерами записаний Кримський похід в 1918. році. Це був відважний рейд невеликої групи вибраних частин української новітньої держави: 2-й Запорозький (гвардійський) піший полк, 1-й ім. Костя Гордієнка кінний полк, інженерський курінь, автопанцирний дивізіон, три легкі і одна важка батареї, кінно-гірський дивізіон, два панцирні поїзди та додатково: Павлоградський гусарський полк, партизанський відділ полк. Лубяницького і добровольці з галицьких У. С. С. Полковник Болбочан, один із найліпших вояків України, був призначений командантом групи, і 11. квітня 1918. р. Кримська Група залишила Харків, посуваючись з боями на південь. Від 12. квітня, зайнявши Лозову, група йде на Синельниково — Мелітопіль — Крим. Полковник Болбочан, крім 3-ї армії Лазарева, мав проти себе далеко сильнішу „червону армію Кримської Соціалістичної Республіки”, складену з москвинів і татарів.

Посування групи було бравурове. Вона розбила III-тю большевицьку армію і 18-го квітня затрималася під Мелітополем, у брамі Криму, розпочавши важкий бій з армією Кримської Соц. Республіки, що нею командував Гольдштайн. 19. квітня армія Криму відступила в паніці, кидаючи все своє майно. 2-й Запорозький полк, доганяючи большевиків, 20-го квітня захопив і їхню армійську скарбницю з 15-ма міл. карбо-

ванців. Лишалася ще велика група кримських большевиків на чолі з „Штабом Оборони Кримської Республіки“, що затрималися перед вузьким Сивашем — брамою Криму.

Похід на Крим мав велике історичне значіння: розуміли це всі українські вояки Кримської групи. В спогадах молодого поручника знайдено слова, що „наказ про похід на Крим зустріли старшини й козаки з ентузіазмом. Чи ж не на кримських походах гетьмана Са-

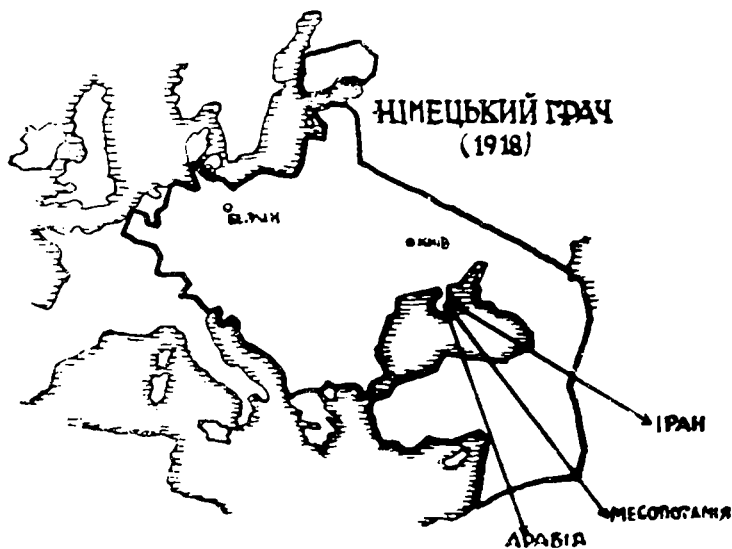

Схема 9.

гайдачного і кошового Сірка наша свідомо молодь виховала в собі завзяття?... Крим пройшов червоною ниткою через нашу історію останніх століть і його назва була звязана і з відродженням давньої держави, і з її упадком. Отже це був традиційний похід" (Б. Монкевич: Слідами новітніх запорожців).

Був перед ними Сиваш, брама Криму — дорога геополітичної і державної традиції українських земель. Позиції Сиваша, цієї вузької стрілки, що звязує Крим із його природним суходолом, з натуральних умовин були неприступні. Крім того

здовж цілого берега була зроблена лінія окопів з бетоновими гніздами для скорострілів. Артилерійські форти з далекосяжною і важкою артилерією були збудовані за останнім словом техніки. Будова фортів коштувала большевиків 3 мільйонів карбованців. Болбочан зручним маневруванням, зухвалістю і грою на психології противника форсує вночі великі підміновані мости на магістралі Лозова — Севастопіль. Вночі на 22-го квітня українці взяли Сиваш і пішли вглиб Криму. Упродовж одної ночі здобув Болбочан Сивашські переправи від численніших кримських большевиків. Ці самі переправи пізніш, у 1920. році, міг тримати ген. Слащов упродовж кількох місяців проти тридцяти тисячної большевицької армії, маючи в себе тільки три тисячі бійців.

Українські війська беруть із боєм вузлову станцію Криму, Джанкою, 22-го квітня беруть із боєм найбільше місто Тавриди Симферопіль, форсують дорогу на Бахчисарай, Теодозію...

„Ніде на всій Україні, — пише учасник походу Болбочана, — не зустрічали українського війська з таким ентузіазмом, з такими оваціями і з таким захопленням, як робило це населення Симферополя та інших зайятих кримських місцевостей” (Монкевич).

В Севастополі, де стояла велика чорноморська флотія, 2. квітня на нових дреднавах (2), крайсерах (2), міноносцях (11), підводних човнах (8), лінійних кораблях (2) та кільканадцяти інших старих кружляках і міноносцях залопотів український прапор. Це українська кров відізналася в залозі чорноморської флотії, і вона самохіть відкинула російські червоні й білі прапори.

Та тоді виступив — німецький грач. Німці, союзники, які досі були певні, що кримська група не дасть собі ради з большевицькими арміями і фортецями, по майже цілковитому здобуттю Криму поставили ультимат київському урядові: війська полк. Болбочана мусять опустити Крим, їм на зміну прийдуть германські дивізії. Ультимат німців Запорожцям і їх погрозна постава викликали відрухове розброєння українцями 15-ї німецької ляндверної дивізії генерала фон Коша (26. квітня, на ст. Джанкою). Однак на виразний наказ Києва Кримська група полк. Болбочана

передала відвічну власність України, Крим-Тавриду, в руки німців. Обурення Києва, хоч і зовнішньо стримане, було дуже велике, що видно із спогадів сучасників.

Чому так сталося? Чи то була тільки нехиті німецьких військ до українських частин? Навпаки, німці високо цінили боєві прикмети Запорожців і фон Кош, напр., офіційно заявив, що „вважає за честь битися спільно з таким військом”. Учасники походу лишень скаржались на „неприєтливість і сухість начальників штабів німецьких частин”.

Нема нічого дивного, бо для німецьких стратегів Крим мав передусім геополітичне значіння. Це мала бути важна карта в руці берлінського грача. Ніякі договори Києва, чи спротив молодого українського війська не врятували б у квітні 1918. р. Криму від німецької окупації.

Опубліковане Москвою в 1936. р. тайне донесення (13. VI. 1918.) начальника австрійського генерального штабу міністрові закордонних справ Буріянові не лишає сумнівів щодо цього:

„Німеччина ставить собі на Україні окрему господарсько-політичну мету. Вона хоче (як це дуже вдало зазначив у своєму звіті ротмістр барон фон Вальдботт) раз назавжди закріпити для себе найбільш безпечну путь до Месопотамії й Арабії через Баку й Іран. Ця можливість спеціально приваблює німців саме тепер, коли вони об'єдналися з Україною. Шлях на Схід іде через Київ, Січеслав і Севастопіль, а звідси починаються морські шляхи на Батум і Трапезунд. На мою думку, німці з цією метою залишать за собою Крим, як свою кольонію, або винайдуть для цього іншу форму. Вони вже ніколи не випустять із своїх рук такого вартісного кримського півострова”.

Крим — морські путі, Крим — путі через Каспій, Кавказ і Малу Азію до Месопотамії, Арабії, Ірану. Це було найважливіше для німецького грача на Україні. Німці добре знали старі геополітичні магістралі, недарма їхня багдадська залізниця просто наслідуює старий егейсько-візантийський тракт.

Молода кількадесятьлітня німецька держава давала ще молодшій кільканадцятьмісячній українській державі її першу лекцію геополітики.

31. МОСКОВСЬКИЙ ГРАЧ.

Кільканадцять літ московський большевицький уряд в ділянці геополітики ішов цілком новою дорогою. Цілу державу трактували комуністичні урядовці-інтелектуалісти, як щось наново відкрите. То й не диво, що попередня петербурзька адміністрація цікавилася тільки адміністративним зовнішнім устроєм країв під Росією. Не тільки геополітичного, але й географічного поняття часто не мали навіть міністри.

„Коли одного з царських міністрів запитали про Сибір і північну Московщину: — „Що то за „віддалені місця“, куди ви висилаєте політичних злочинців?“, — то міністр відповів: — „Прс ці місця ми знаємо лишень одно: там не можна жити. Тому туди й висилаємо“.
(Константинов: „Оповідає карта“).

Нема нічого дивного, що вчені дослідувачі вже під большевизмом відкривали цілі країни. Так у 1926. р. геолог С. Обручев відкрив у Колимській тайзі Сибіру новий гірський хребет довжиною коло тисячі кілометрів, в деяких місцях заввишки до трьох тисяч метрів. І цей хребет, і ріки не були зовсім, або дуже недокладно зазначені на російських мапах.

Так само дуже недавно відкрито нові ледівці в горах Хан-Тенгри, трохи досліджено пустелю Кара-Кум і т. д. Зрештою ще є багато білих плям на мапі земель під Совітами.

Це відчуття новини і як би початку держави дало Кремлеві в перших кільканадцятьох літах правління деякий геополітичний розмах. До цього долучилася непевність щодо утримання звязку України з Москвою, а також прикриваний бундючністю пропаганди страх перед інтервенцією культурних держав Заходу. Отже, як наслідок усього цього, повстав плян перенесення промислового (а з часом і державного) центру земель під Совітами до Уралу, де на гвалт почали совітські панщинні люди будувати Магнітогорск, Свердловск і т. п. штучні промислові міста. Одночасно робилися спроби перенести туди і на південь від промислових осередків також осередок збіжжевого постачання. Коротко кажучи, це було б перенесення ваги видобування вугілля й заліза з України (Донбас і т. д.) до Уралу (між ріками Кама—Урал—Тобол),

а ваги пшениці України й Кубані — до Середньої Азії й Надволжя.

Геополітично ще за царських часів дав підстави цьому перегрупуванню проф. Гриневецький своєю теорією про невідхильний пересув промислового центру земель під Росією в напрямі на північний схід.

Крах багатьох теорій і занепад сучасної адміністративної бюрократії Москви викликав втечу не тільки на полі історичних ідей, але й у ділянці геополітики. Зрештою, не помогли кільканадцятьлітні зусилля больше-

Схема 10. Проекти каналів (за Константиновим, 1937). 1. Ока — Дон (нема). — 2. Волга — Дон (нема). — 3. Дніпро — Москва, властиво: Десна — Ока (нема). — 4. Волга — Москва (збуд. в 1937 р.). — 5. Дніпро — Балтія, властиво: Ловать — Волхов (нема). 6. Західній — Східній Менич (нема). 7. Аму-Дарія — Каспій (нема).

вицьких володарів: не вдалося пересунути ваги промислу на північний схід — і, скажимо, у 1937. р. Україна дає 70.5 тисяч тон вугілля, а Урал лишень 13 тисяч тон.

Можна сміло говорити про поворот до України, як найголовнішої бази промислового постачання (залізо, вугілля) земель під Москвою. І тепер головним завдан-

ням Москви стало геополітично звязатися з Україною.

Московський грач поспішає. Його завдання не-легке. Насамперед треба звязати саму столицю з водними шляхами, бо, як каже совітський геополітик, „Москва стоїть саме посередині між Окою і Волгою. Волга тече на північ від Москви, а Ока — на південь. Обидві ріки мов порозумілись, бо обходять довкола нашої столиці і зливаються коло Горького (Нижнього)” (Константинов). Отже перше — це закінчити 128 кілометрів каналу Волга—Москва.

Пrawdopodobно, в другу чергу буде поліпшено отлучення з північчю відповідно до геополітичної доктрини Ордіна-Нащокіна, канцлера Московії в XVII. в., що вбачав будуччину Московії тільки на півночі. Там було б найважливішим поглиблення дотеперішніх каналів Волга—Балтія та дуже важка будова каналів Кама—Печора й Уса—Обь. Однак поки-що Москва провадити тільки літунську експанзію на північ.

Получення Оки, Волги й Балтії каналами з українською системою рік (Дон—Дніпро) дало б Москві врешті хоч сяке-таке повязання з Україною. Однак, беручи під увагу дотеперішнє темпо большевицької праці й економічне самовинищення Совітів — коли це й станеться, то не дуже швидко.

Інші лекші отлучення, як канал Волга—Дон, або канал Сх. і Зах. Маничі, не отлучать обох геополітичних комплексів — москво-балтійського і киево-чорноморського.

Врешті при кінці треба було б згадати деякі спроби ввійти в геополітичну гру і зі сторони сучасного державного організму над Вислою.

Ціла територія теперішньої польської держави складається головню з басейну Висли з виходом до Балтійського моря. Третина території належить до чорноморського басейну (доріччя Припяти, Дністра й Пруту). Отже сучасна Польща є надбалтійською державою з деякими чорноморськими тенденціями. Получення однак басейну Дністра і Висли водою (каналами) дало б виразну зміну геополітичної вартости Польщі, а навіть виразну напрямну її евент. експанзії (Дністер).

Від сканалізованого Сяну, каналом до Радимна через ріку Вишню до Дністра, і далі до вододілу Пруту

(румунська частина проєкту) до Новоселиць, разом від гирла Висли до гирла Дунаю. Такий є польський проєкт.

Реалізація цього пляну коштувала б найменше 400 мільйонів злот. Польщу, а 270 мільйонів Румунію, а час реалізації — тридцять літ. Поза тим потрібні не менше значні (як для Польщі) суми взагалі на регуляцію відповідних рік у цій системі: Висла—Дністер.

Експансія поляків напрямною Висли затрималася вже в XIV—XV віці, напрямна Дністра і Прип'яті перетята шаблею Богдана. Лишень одна напрямна Німана (на Інфлянти) лишається Польщі.

Гра трьох грачів триває далі.

32. ВІДВІЧНІ ЧУМАЦЬКІ ВАЛКИ.

В попередніх розділах обговорили ми давні й сучасні геополітичні й торговельні шляхи України. Але які особливості мала українська торговельна експанзія?

Раса, що вже на початку свого існування показала себе торговельною і мореплавницькою, — не стратила свого потягу до моря і торгівлі, навіть підчас найгірших своїх часів, що ними були часи упадку київської, а потім галицько-волинської державности. На цьому місці треба згадати — українське чумацтво, що гідне стояти в проявах білої раси обіч балтійської Ганзи, чи купців Родосу, або Венеції. Мандрівне купецтво - чумацтво дочекалося гарних монографій (Рудченко), хоч варте ще докладніших.

Це були традиційні купецькі форми з давніх часів, форми організації людей, що співділяли з державою Києва, але були старіші від цієї держави. Це до мандрівних купців і вояків одночасно — звертається в 1170 р. Великий Князь київський Мстислав Ізяславич із закликом боронити дороги від Києва до моря, бо „вже в нас і Грецьку путь відбирають, і Соляну, і Залозну. А чи не лучче б було, браття, пошукати путей своїх дідів і батьків". Це про них згадує Рубріквіс в 1352. році, коли українці привозили до Теодозії куніці, соболі й інші футра в кри-

тих возах, запряжених волами. То вже були знані аж до половини ХІХ. ст. чумацькі мажі.

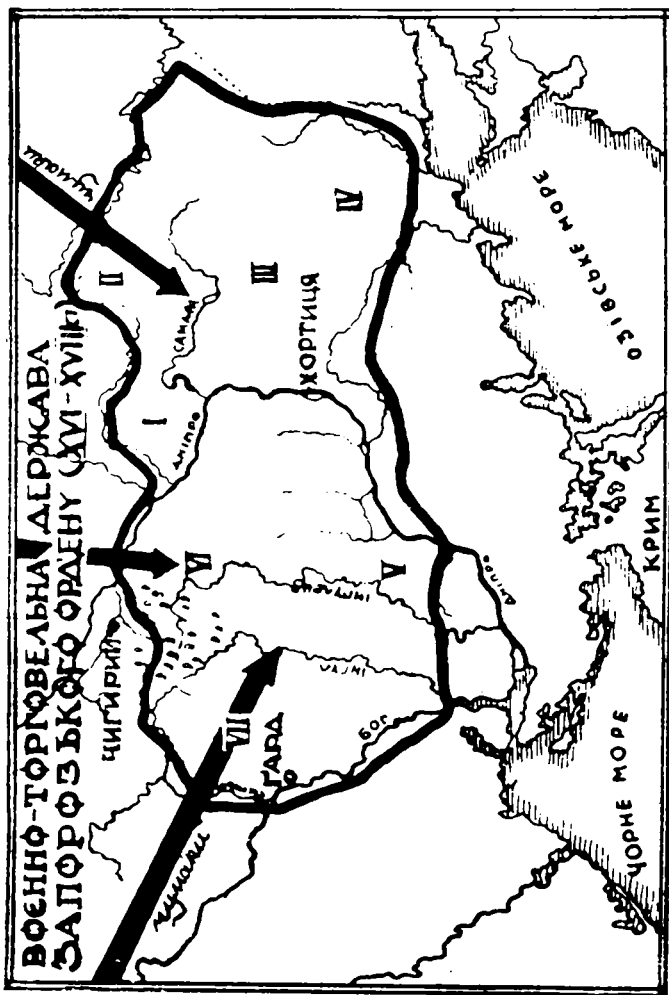
Пригадаймо собі, що перші згадки про козаків (грамота міщан Києва з 1499. р.) — це передусім згадки власне про купців рибою, про чумаків, а пізніш уже про тих самих людей, яко про воєнних людей.

Устрій цього мандрівного купецтва був освячений і устійнений упродовж майже двох тисячеліть. Уже на початку другого тисячеліття по Христі бачимо його яскравим і завершеним. Остання докладна праця (1874. р.) про устрій чумацтва підкреслює привязання чумаків до свого устрою. „Чумаки, каже дослідник І. Рудченко, мають свої освячені віками обичаї майже для кожного свого посуву. Чумак повинен виїздити з дому „по закону“, їхати дорогою „по закону“, навіть спинятися в дорозі, щоб пасти воли, теж „по закону“. І до нинішніх часів чумаки суворо доглядають за сповненням своїх законів: артіль завжди буває незадоволена, коли хто-будь „поломить чумацький звичай“.

Один з найпотужніших українських умів, Федір Щербина, в своїй вельми важній книжці „Нариси українських артілей“ (1880. р.) пояснює зміст слова „закон“. „Це форми, вибрані шляхом буденного історичного досвіду й традицій. Це — одвічні народні звичаї, передавані з роду в рід, з покоління в покоління, від батьків до дітей, форми, що їх достосовано до загального розвою життя. Чесне слово, раз зложена обіцянка, предківські обичаї, передання старовини — є тут позитивним законом. Зріст і розпад форми, взаємовідносини і загальноприняті права й обовязки членів асоціації укрите в самім обичаї, як у написанім кодексі. Вистачить впровадити в дію обичай, щоб з нього льогічно випливали всі формальні людські взаємовідносини“.

Така б була теорія чумацького устрою, а як же виглядає сам характер цієї асоціації та її практика?

Вже на зовнішність чумака накладало свою виразну сувору печатку його повне тривога півосіле, півмандрівне буття. „Чумак, — каже очевидець, — переважно помовчує, замкнений, він дивиться на життя з деяким

**ВОЄННО-ТОРГОВЕЛЬНА ДІРЖАВА
ЗАПОРІЗЬКОГО ОРДЕНУ (XVI-XVIII)**

Схема 11. Сім паланок Ордену, головні напрямні торговельних шляхів і Гард, центр для Шакового шляху та риболовних артілів (за І. Рудченком і Г. Будзинівським)

призирством. У всій його поведінці повно самопевности. В ньому завжди є іронія і він завжди готовий розважити жартом товариство, не тратячи власної гідности. Лице його горде й веселе, або задумане"... (Новосельський).

Товариські прикмети дуже багато значили в чумака. „Товариші ніколи не зоставлять чумака одного в нещасті: зрада товариша в нещасті уважана за один з найганебніших злочинів. Чумак, що зробив це всупереч совісті і „чумацькому звичаю“, не знайде собі валки, щоб його прийняла в товариші“, — каже !. Рудченко.

Чумацька дружність була потрібна і в важких подорожніх умовах, і в нелегких сутичках із своїми розбійниками (лугарями) та чужинцями. Лишень на території запорозької держави чумацькі магістралі були під охороною запорозьких бекетів. Не диво, що похорони впалого в сутичках чумака відбувалися часто з воєнними почестями й музикою (І. Рудченко).

Сама організація чумацтва мала подвійний характер: воєнний і торговельний. Валка, що значить властиво обоз, трен, була одиницею воєнного типу і складалася з 100—200—300 возів. Кожен член валки („добрий чумак“) мав рушницю, спис і відповідний запас пороху та куль. На чолі валки стояв отаман із заступником, осаулом, що був авторитетом у справах форми постачання, маршруту й оборони, а в разі нападу й диктатором. Знання було мистецтво чумаків, перейняте від запорожців, уставляти з возів, сцеплених ланцюгами, своєрідну фортифікацію.

Одночасно валка могла з погляду торговельного репрезентувати одну, чи кілька торговельних асоціацій, артілей, що звалися ватагами. Ці ватаги мали характер чисто купецький і були сформовані кількома (до 10—15) господарями на підставі умови. Кожен із господарів виставляв один-два, а то й більше возів. Віз - паровиця, запряжений волами, як вантаж, мав нести 3,5 до 5 сотнарів товару і міг принести валового зиску, рахуючи на сучасні американські долляри, 200—300 доларів за сезон, залежно від товару. Назагал паровиця могла дати (в середині XIX ст.) коло 100 амер. доларів чистого прибутку в середньому за сезон.

Асоціація, ватага мала спільну касу аж до повороту виправи і всі прибутки й страти ділила порівну. Лишень в ХІХ. ст. дещо змінилося в цьому.

Кухар варив їжу ватажанам: на його возі був символ його звання — залізний триніг і казан.

Валка йшла через свої й чужі землі, кермована власними законами; пійманих розбійників судила сама й власними силами виконувала навіть присуди смерті. „Астраханські й ставропільські калмики, — нотує Ф. Щербина (1879. р.) з жахом оповідають про „півтора — малахая“, як вони звать звичайний хліборобський ціп, що ним парили чумаки калмиків, коли зловили їх на крадежі волів”.

Керма й закони цих валок мусіли бути дуже тверді, бо відбували дуже далеку подорож своїми шляхами, а посувалися дуже поволі. В ХІ. ст. три тижні їхав преп. Теодосій з Курська до Києва „з купци, грядуще з вози, со бремени тяжкі”. Це б давало коло 25—30 кильом. на добу.

Швидкість ця не змінилася упродовж восьми століть. Важнішою була витривалість волів, ніж їхня швидкість.

Дороги мандрівного купецтва українських земель в старовину сягали далі, ніж в останніх кількох століттях (ХV—ХІХ. ст.). М. Грушевський згадує на підставі арабських джерел про купецькі валки Києва, що їздили в Х. ст. до Андалузії (Еспація), Риму й Царгороду. Маємо грамоту смоленського князя Мстислава (з поч. ХІІІ. ст.), де він обговорює умовини руської торгівлі в Ризі, Любеці і взагалі на „готським березі”. Річ ясна, що три магістралі великокнязівського Києва служили в великій мірі мандрівному купецтву.

Знаємо дві важніші чумацькі магістралі в ХVІІ—ХVІІІ. ст. Перший, Шпаковий шлях, від імени славного чумацького отамана Шпака, починався на Волині й ішов на Умань і на р. Синюху до Дніпра. Правдоподібно, була це частина колишнього Залозного шляху. Другий, Муравський (давнійшій Солоний), починався на Лівобережжі й верхівями Ворскли, Самари, через запорозькі паланки доходив до ріки Кінські Води. Заплативши запорожцям мостове (мити), а також мито від хури, ішли чумацькі валки вже без охорони до Перекопської Башти. Там платили мито Кримській

Орді і йшли або до солоних озер Криму, або до південного побережжя Криму, де були великі міста - ринки Отоманської імперії, виділені згідно з владою слабких кримських ханів. Такі міста, як Кафа — були форпостами торговельних артерій Малої Азії під владою турецького півмісяця.

Поza тими знаними дорогами заходили чумаки до західних міст Польщі і східної Пруссії, а на схід далеко за Волгу. В чумацькому епосі згадується і Крим, і Астрахань, і Варшава.

Яка була розповсюдженість чумацька? Може це була тільки невеличка група населення України, що нічого не значила в економічній житті ані світу, ані навіть власного краю? Яка була кількість чумаків, яка вартість їх краму?

На підставі урядового облічення російського міністерства внутрішніх справ в 1856. р., на самій Київщині було 17,5 тисяч чумаків, що мали в загальній сумі сімдесят тисяч „паровиць“. За офіційними обліченнями з семидесятих років XIX. ст. (А. Bouschen), постійних чумаків на Лівобережжі (Полтавщина, Чернігівщина, Курсько-Вороніжчина) і в Київщині зареєстровано 210 тисяч осіб. „Тимчасових чумаків“ нараховує російська влада ще більше.

Врешті поглянемо на вартість того, що возили чумаки. Самим трактом Харків—Таганріг провезли в 1860. р. чумаки товарів на 1,5 міл. срібн. карб. В семидесятих роках щороку привозили чумаки до Одеського порту на шість мільйонів срібн. карб. збіжжя. Взагалі, як занотували російські статистици в 1865. р., дві третини вивозу з чорноморських і озівських портів на загальну суму коло сорок мільйонів срібн. карб. постачали суходелом чумаки.

Чумацтво, мандрівне групове купецтво — це такий самий вислів духа української раси, як і хліборобство, як і своєрідна військовість — козацтво. Чумацький епос стоїть побіч козацького, як мистецький вислів одної з прикмет расового обличчя України.

„В наших часах — писав І. Рудченко в восьмидесятих роках, — де чути українську бесіду, там с й чумаки. Від Полісся до Лівобережжя знана є назва — чумак... Нема того села на Україні, де б не було кількох

родин чумаків, а деякі села, переважно козачого походження, виключно займаються чумацтвом”.

Не тільки чумацькі артілі-ватаги мали економічне значіння. Окремі чумаки так само не раз творили силу капіталу. Чумаки на селі — це були переважно кредитори грішми, збіжжям і продуктами („до нового хліба”). В 1871. р. одному з чумаків украдено було його власних 560 тисяч карбованців, і це змусило газетних кореспондентів зацікавитись найвищими заробітками чумаків. Виявилось, що мільонери серед них не є чимось дуже рідким.

Чумацтво відіграло величезну роль в історії української раси від її понтійської і київської доби аж до козацької і сучасної. Вільна торговельна мандрівна асоціація українців, — це зміст чумацтва. Зміст цей — це історія української торгівлі, так тісно звязаної з цілою українською історією.

Як була боротьба за політичні вольности українців, так була боротьба їх за власний спосіб торговельної асоціації. Боротьба ця була й проти монополів своїх володарів (соляний монополъ київського Святополка в XII. ст.), і проти чужих (вставлення на Україні кагальної жидівської організації торгівлі, що скінчилася революцією 1648. р.). Врешті, не зможемо пояснити фінансової спроможності держави великого Хмельницького без запорозької скарбниці, опертої на використуванні чумацьких торговельних магістралів. Так само не зрозуміємо добре стратегічних, дуже прецизійних посувів великих князів (Святослава Завойовника), кошових (Іван Підкова), чи гетьманів, коли не візьмемо під увагу чумацької торговельної стратегії.

Чи роля чумацтва закінчилась?

Так, каже дослідник. „Широкість задуму й справедливність, що лежить в основі чумацьких асоціацій, дуже виразно характеризують ці оригінальні твори українського ума. І однак, не дивлячись ні на ці прикмети, ні на блискуче минуле, нам доводиться заживо ховати таке найцікавіше явище народнього, суспільного життя, як чумацтво”. (Ф. Щербина).

Це писав дослідник в той час, коли прийшли не демократичні, не українські форми капіталізму, в час будови залізниць і бакханалії чужинців-купців на українських землях. Чи ж справді може згинуть щось, що

тисячеліттями кристалізувало характер раси? Адже-ж чумацтво — це не тільки торговельна організація великого закрою, а й одна з моральних форм у вияві української збірної духовости. Такі речі не гинуть.

І глибокий Ф. Щербина по сумнім сконстатуванні загибання чумацтва додає: „Чумацькі валки перестануть існувати, але народня духовість не перестане, звичайно, творити нові соціяльні явища в цьому роді”.

Чумацтво мало значіння не тільки історичне й економічне, але й соціяльно-виховне. Воно послужило підготовчим матеріалом до розвитку вищих форм асоціативного труду й інших відносин в теперішніх часах.

Як продовження чумацтва, як протест проти чужих форм капіталізму — уже в 30—40 років по тому, що сказав Щербина, бачимо, як починається розвій української споживчої, кредитової та інших родів кооперації*).

Вона розвивається, як ніде в Європі (крім Данії). Вона об'єднує в 20-х роках нашого століття чотирнадцять мільонів селян. І вона помагає українській революції 1917—1918. рр. Так само, як колись українське чумацтво помагало українській революції 1648. року.

33. ПОВІТРЯНІ ШЛЯХИ.

Ми окреслили старі українські магістралі, зариси геополітики останнього століття з їх грачами — англійським, німецьким і московським та дали зміст української торгівлі. Тепер спробуймо зясувати геополітичні можливості України на майбутнє. В цій прийдешній грі може буде вже й український грач, а з чужинців, крім згаданих, правдоподібно й італійський. Ці шляхи будуччини зарисовуються звичайно з політики автострад і повітряних шляхів. Для України в першій мірі — з повітряних шляхів.

В багатьох прегарних книжках сучасних мандрівців є вже інше розуміння світу, як досі. Недарма, скажім, спогади славної пари літунів зветься: „Вся земля згори”.

) Недарма першим міністром фінансів української республіки був найбільший дигнітар потужної української кооперації — Христофор Барановський.

Літуни бачать ліпше, виразніше і міста, і шляхи, і води, і заклик віддалі. Виразнішають перед ними і геополітичні індивідуальности, і їх шляхи, і їх перспективи.

Світогляд літунів — це найновіша здобич у духовості білої раси. Він потрібен саме тепер, коли струси збірних духовостей подібні до землетрусів. Так само варто їх оглянути згори й облічити можливі шанси духовних злук і конфліктів, як і в сучасній географічній

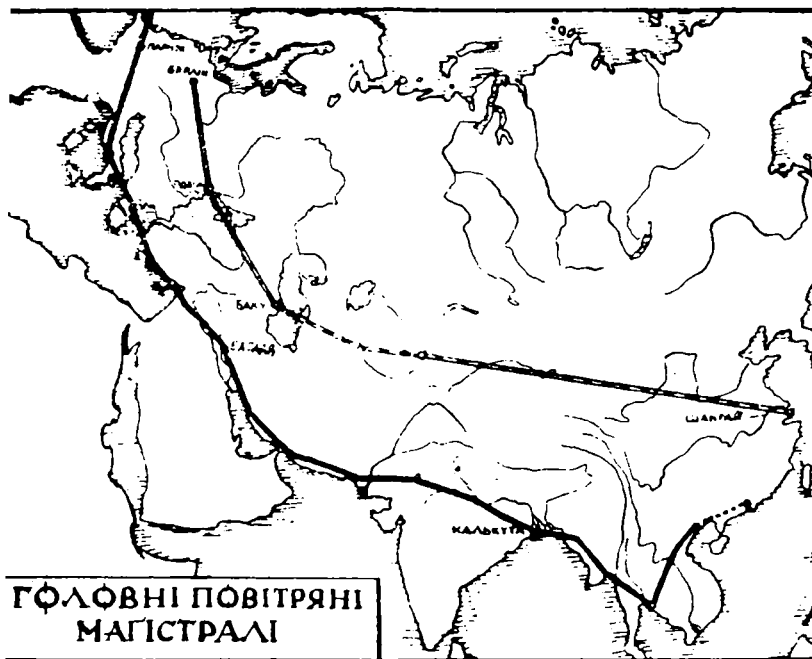

Схема 12. Берлін—Шангай — лінія проєкована. Лондон—Калькута — лінія чинна.

службі облічити шанси получень окремих країн. Зрештою, в повітряних шляхах і їх тенденціях знайдемо зміст і духовий, і географічний. Один із найбільших знавців повітряних шляхів світу прийшов до виразного твердження: „Повітряні шляхи — це шляхи також і політичних ідей. Напрямні лі-

тунських комерційних сполук так само є напрямними в діянні політичних сил”.

Літунський світогляд дає цілком нові перспективи. Залізничі шляхи йшли нерівно, — літак летить просто, як думки, як замір. Коли давніше генеральні штаби й уряди облічували вартість лишень зикзаків залізниць, луків заток чи долонь півостровів — тепер на перше місце все більше висувається інше облічування. Промінь ділання літака, справність двигуна, запаси палива — це є чинник, що змінить ще багато геополітичних калькуляцій. Більше того, — доля не одної держави, чи союзу держав залежатиме від літунства.

Проте, практично беручи, установа повітряних шляхів не є легка. Для встановлення, скажім, комерційної повітряної лінії треба „зорганізувати осід” літаків, що є дуже ускладненою і коштовною річчю. Потрібно дуже багато: аеропорти, міжпортові поля осіду, радіо-гонометри для невидних летів, маяки для нічних летів, метеорологічні й радієві стації, гангари, майстерні й т. д...

В українських очах перспективи літунства можуть тільки піднести відрубність української землі. Беручи українську геополітичну одність з лету літака, більше усвідомимо собі, що не багато річей вяже цю одність виключно з Європою. З гирла Дніпра далеко ближчий до нас є Єгипет, як Англія, а однаково віддалені Месопотамія, Німеччина, Москва й Італія.

Коли переглядаємо сучасні повітряні лінії України, то мимоволі порівнюємо дуже довгу лінію Київ — Чернігів — Брянськ — Москва і дуже коротку гідроплянову: Одеса — Батум.

Однак, повітряні лінії не йдуть випадково, а ще менше — великі повітряні магістралі. Скажім, Середземне море, що було зійшло на другий плян упродовж останніх двох-трох століть, тепер знов стає в дуже швидкім темпі першорядним інтернаціональним роздріжжям. Але сталося це завдяки великим політичним посуненням Франції, Англії й Голяндії, що скермовують всю свою енергію на зміцнення повітреплавного звязку з своїми індійськими землями.

Чи ж українські землі теж можуть мати якесь значіння для світового повітреплавства?

Не тільки можуть, але в ж е м а л и. Підчас українського державного життя в недавно минулому німецький грач дав добру науку українським політикам, захопивши Крим. Але це захоплення Криму було тільки подробицею в великим повітреплавнім пляні Берліну. В геополітичній доповіді Б а в м а н а, пересланій 14-го липня 1918 р. амбасадорові Німеччини в Києві баронові фон М у м м, знаходимо цікаві роздумування над вартістю повітряної експансії Німеччини через Австро-Угорщину й через Україну.

Бавман, зрештою, не був великим прихильником розбудови повітряних ліній через землі Відня, бо, „просто облічивши, шлях навіть до Царгороду через... Україну є тільки на десять процентів довший від шляху через Австро-Угорщину“. Взагалі Бавман волів би комунікуватися з Туреччиною не через землі віденського союзника. „Не треба зменшувати того значіння, що його матиме Одеса для повітряної полуки з Кавказом. Можливо, зрештою, ще і з економічного погляду треба буде літати до Царгороду тільки через Одесу“, — каже він.

Коли в своїй доповіді Бавман підкреслює значіння повітряної полуки тільки з Москвою при організації польської державности, то українська держава — це для нього терен для повітряного випаду передусім на Кавказ, а навіть і далі, до Месопотамії й Єгипту.

В своїй доповіді Бавман занепокоєний тим, як будуть заховуватися політики Києва. „Уряд України, — зазначає він, — уже знайомий з почтовими, повітряними лініями, що влаштовані німецьким військом. Цей уряд ліпше, як якийсь інший, зможе зрозуміти все значіння цієї справи. Треба вже тепер, завчасу перешкодити українському урядові, коли б він захотів на майбутнє взяти в свої руки повітряну лучбу Одеси з Кавказом і Царгородом“.

Від часів Бавмана значіння України для Німеччини тільки зросло. Сучасний Берлін майже закидає пруську напрямну політики (схід Балтії й кольонії), а цілу увагу звертає на чорноморський басейн. В 1938 р. Німеччина Гітлера осіла на Дунаю і там розпочала наново напрямну експанзії німецького народу, закинену 600 літ тому.

Але перейдім до не менш важних сучасних тенденцій повітреплавства в європейських державах.

Без сумніву європейська країна, що для неї найбільш важним є повітреплавство, це — Британія. Льорд Бівербрук (Beaverbrook) окреслив завдання повітреплавства коротко: „Комерційне повітреплавство так само потрібне сучасній Бритійській імперії, як колись залізниці Великій Британії... Коли надійде хвиля небезпеки, комерційне повітреплавство дасть потрібних літунів і апарати. Велика Британія завдячувала повстання своєї воєнної фльоти морякам, що обїздили цілий світ, шукаючи доброї торгівлі, а тепер подібно до того зродиться наша наймогутніша боєва повітряна фльота із торговельного повітреплавства“.

Повітроплавна політика Бритійської імперії майже виключно присвячена лучбі своїх розсіяних по цілім світі частин. Розбудова британського повітроплавства не легка, бо не завжди існують опертя для її ліній.

Найважлишою повітряною лінією імперії, магістраллю, що годує і збагачує Англію, є лінія Лондон — Атени — Александрія — Багдад — Калькута. Це — індійська магістраль, відвічна магістраль Європи, найважливіша магістраль Середзем'я і Риму.

Обіч британської дороги до Індії лягла дорога Голляндії, другої великої повітряної потуги Європи, і врешті третій шлях — лучба Франції з Індокитаєм. Ці всі три потужні лінії творять сучасну найбільшу магістраль Європи — (The Road To India).

Можемо зрозуміти причини гарячкової розбудови літунства двох потуг авіації, як Британія і Голляндія, або менших потуг, як Франція і Італія: їм треба звязатися найгустішою сіткою аероліній із своїми кольоніями.

Цілком інший характер має гарячкова розбудова повітроплавства в найбільшій потузі літунства в Європі, в Німеччині. Німецька повітряна Ганза розбудувала в своїм власнім краю найгустішу і найдовершеннішу аеро-комунікаційну сітку: повстає вражіння, немов би ціла Німеччина була тільки досвідним полем для Ганзи. Цього мало — амбітна Повітряна Ганза, як колись її попередниця — Морська

Ганза, звязала цілу Європу своїми лініями: Скандинавія й Італія, Португалія й Балкани — скрізь ширяють літаки німецької Ганзи. Врешті від 1934 повстала лінія Німеччина — Південна Америка, що сполучила нарешті німців з теренами їхньої торговельної експансії в сучасності.

Проте найважливішим (з погляду українського) стремлінням Німецької Повітряної Ганзи є опанувати одну з двох найбільших магістралів Європи. Про цю магістраль мріяв іще великий Нерон, висаджуючи свої когорти на півдні України. Це — шлях до другого об'їху Індії величезного резервуару людей і торговельних користей, шлях до Китаю, — *The Road To China*. Шлях, який був би коротший від дотеперішнього об'їздного через Індію, що триває 14 днів.

Ще в 1926 році два літаки Юнкерса довершили славний досвідний лет на лінії Берлін — Пекін. Та розрух в Китаю і спротив Совітів перешкодив реалізації полуки Німеччини з півмільярдом жовтих муравлів через північну чи середню Азію. В 1930 році Німецька Повітряна Ганза заклала вже в самому Китаю повітряне товариство — „Евразія”, що мало получити китайців із німецькою державою (Шангай — Лянджу — Совіти — Берлін). Однак Совіти застереглися проти цієї лучби. Покищо „Евразія” обслуговує внутрішні китайські лінії.

„Евразія” на Сході — це одна частина великої магістралі, Німецька Ганза з її лінією Берлін — Відень — Чернівці — Букарешт є друга частина тої магістралі, а які ж могли б бути дальші опертя цієї трансконтинентальної путі?

Правдоподібно, ішов би він тільки через українські землі і середню Азію. Чернівці — Одеса, властиво Крим — Тифліс на Кавказі — Баку, — це були б пункти опертя „дороги до Китаю”. Путь між Кавказом і границею Китаю (Лянджу) важко тепер окреслити. Трохи її окреслює досвідний лет Німецької Ганзи в 1937 р. з Паміру до Китаю. В березні 1938 Ганза продовжила свою європейську лінію до Дамаску й Багдаду. Новий прібний лет через Памір не вдавсь.

Не лишень Німеччина цікавиться магістраллю Європа — Китай. В 1937 р. відбулася цікава спроба політичного союзника Німеччини на Далекому Сході. Еперше в історії повітреплавства японський літак „Бо-

жеський Вітер" відбув безпосередній перелет із Токіо до Лондону упродовж дев'яности чотирьох годин.

Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним — це одна з найважливіших земель світу. Це значіння України тільки зростає в сучасному.

Бачимо, що Україна від початку існування осілого в ній населення аж донині була краєм, завжди звязаним з великими торговельними магістралями. В будуччині треба сподіватися скорше збільшення її значіння серед видатних геополітичних одностей світу.

Але чи тільки географічні й торговельні умовини творять призначення України, як самостійного осередка? Чи нічого не значать расові прикмети її населення?

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

»Видно дуже добре збоку, що всі політичні рухи, що присвоює їх мій край, є подібні тільки до німецьких і італійських рухів, — але також видно й те, що ми йдемо до нових форм життя, і ані фашизм, ані комунізм нічого нового нам дати не можуть. Треба бути дуже наївним, щоб повірити в те, що кимсь протоптаний шлях є добрий і для нас...

Не можна спиратись на старі ідеології, що виростили на сентиментальності. Треба дивитись на таку людину, якою вона є, а не вбачати в ній ідеальної людини, видумки XVIII го століття. Треба відродити поняття раси, що має перед собою велитенські можливості».

Alexis Carrel,

професор француз, автор *Men. The Unknown*,
біограф інституту Рокфелера в Н. Йорку.

34. ЗНАЧІННЯ РАСИ.

Дивно було б і небезпечно трактувати призначення краю, як витвір виключно землі й географічних умовин. Багато може вплинути оточення на поведження якоїсь людської збірноти, але всеж людина не рослина, що її формує земля й підсоння. Шляхи комунікаційні і торговельні шляхи багато значать для розвою народу чи раси, але це ще не все. Самою географічною конечністю не можна окреслити перспектив історії. Історичні напрямні не впливають безпосередньо з середовища.

Еізъм і приклади. Сусідство Атлянтику розвинуло мореплавні здібності англо-саксонської раси, зате сусідство Тихого океану не поширило мореплавного засягу китайської раси. Навпаки, знаємо, що підчас найбільшого розвою Хин китайці побудували „для безпечнішого плавання” здовж свого побережжя канал завдовжки кільканадцять сот кільометрів. „Китайці були зручними корабельниками на ріці, але ніколи не вишколилися до морської плавби” (Горрабін). Положення не зробило їх мореплавцями.

Знаємо, також, що для арабських племен, „мореплавців пустелі”, кінчалася їхня здібність до пересування з гряницями пустелі, на березі Середземного моря.

Зрештою, пригадаймо пізніші часи, коли Володислав IV, польський король, наймав чужинців-піратів і проєктував переселення хоч частини запорожців над Балтію, яко єдиний спосіб польської експанзії на тих водах. Цікаво теж, що над Чорним морем ані румуни, ані болгари, ані кавказькі народи не стали мореплавним народом, як це було з греками й українцями.

Бачимо, що мало мати догідні путі, ще треба мати відповідний характер, щоб використати ті путі.

Мало пізнати Україну, як один з осередків світової виміни товарів. Для більшої докладності її історичних перспектив треба пізнати ще біологічний характер її населення, її раси. Культурна спадщина, збірна психологія, здібність до життя і взагалі експанзії — це все те, що може дуже допомогти расі власне в опануванні і навіть переборенні злих умовин середовища.

Коли в попередніх розділах (про призначення землі) перспективи української історії були скоріш суб'єктом географічних і економічних умовин, то в цій групі ідей будемо трактувати Україну, як предмет, що створює сам умовини для сусідів і світу. Тут на першім місці поставимо українську расу.

35. ПОНЯТТЯ РАСИ.

Окреслювати расу дуже докладно — не легко, а навіть небезпечно, бо це ж поняття скорше життєве, біологічне, і вже самим процесом окреслювання можна це поняття знищити. Чи ж не було б небезпечним окреслювати поняття „мати”? Однак многобічність його й глибина почувань, із ним звязаних, є для всіх зрозуміла. Візьмім хоч би й таке поняття, як „любов батьків до дітей”: кожний відчув його, або й пережив, існує воно від тисячеліть, однак є занадто живе, щоб стреміти до остаточного удокладнення його в теорії.

Примусовість науковости і шабьон доктрини могли б знищити відразу істотне в українській живій расі. Це ж її найголовніша перша ціха, яка живе в її окремих людях і групах, у безлічі творчих здібностей, талантів, витревалостей і активних сил. Це те, що оточує українця і є ним самим. Тому так тяжко окреслити той чи інший процес, що відбувається у самій расі. Напр., є річчю неспівмірною окреслювати силу раси тільки її матеріяльними здобутками, чи розлогістю влади або науки.

Чи ж не бачимо неоаз, що матеріяльні втрати і бажання ворогів-чужинців знищити расу тільки збільшило відпорність раси та її гін до життя, як це було з англо-саксонською расою в 16—17 столітті. Твердим робить і тверде виховання, і нераз, скажім, масове замикання тисячі шкіл вкінці може стати одною великою школою для тої раси. Дуже часто примусове відірвання раси від її матеріяльних цінностей може значно зміц-

нити привязання до власних духових цінностей. Недарма ж юдейська раса винесла відчуття своєї вічної тривалости, а навіть вибраности, власне з важкої школи вавилонської неволі.

Відчуття своєї раси, як живого організму, є очевидне. Сучасний українець не задумується навіть над тим, чому може він покладатися на швидку свідомість і українське національне зорганізування скрізь там, де є расові більші чи менші групи, чи то в югословянській Бачці, чи в далекосхідній Приамурщині. Расові реакції є не тільки живі, але й устійнені, і це знають ті, що подорожували. Ось, напр., подорожній спогад з театральної вистави в Ташкенті. „Коли пригадаю собі сьогодні, після 15-ти років, вистави того театру, то не соромлюсь признатися, що тоді я сидів на них до глибини зворушений, зі стиснутим горлом, ледви описуючи себе. Уявити собі тільки: закутина на кілька тисяч кілометрів від рідних сторін, під боком Китаю серед чужого мусульманського моря — і тут дають українського „Невольника“. Лише слухаючи цю драму на тлі туркестанської екзотики, можна зрозуміти, чому українське „я“ реагує на означені історичні мотиви однаково, без огляду на те, де і коли їх слухає... (В. Кузьмович: „Укр. нац. відродження в Туркестані“).

Це „українське „я“, що реагує однаково“ скрізь і завжди на клич своєї раси, саме найбільш може перешкоджає українцеві окреслити свою власну расу. Відчуття живости й стійкости раси дозволяє хіба тільки на найпростішу методи окреслення її, на сумлінне описування важніших її ціх, лишень опис раси є її окресленням. Опис її перш ніж передусім.

Зрештою так представляють свої раси люди Заходу. Для британця Англія — це: бретонці, саксонці, нормани, гаелійці і т. д. Для нього нема нічого дивного, що, скажім, існує кельтський, чи шотландський партикуляризм. Навіть для француза — Франція, це — лігури, кельти, франки, бургунди. Зрештою, сам характер раси не можна описати інакше, як подаючи його складні. В одній із новіших книжок еспанець так описує свою расу: „Еспанію, її характер найліпше уявимо, оглядаючи її складні впродовж історії. Ось індивідуалізм, дух незалежности, відвага, льяольність — це прийшло від найдавніших прадідів — кельтів і іберів. Ось від-

чуття честі, гордості, пошани до традиції — від римлян, релігійні почування, пошана для гієрархії й гідність фізична та духовна — від готів і врешті велика порція фаталізму, войовничість і пасія — від арабів". (A. Jerez, Valencia, 1937). Ці описи первнів мають значіння в описі окреслення раси. Але не тільки вони самі. Потрібно так само міра (хоч приблизна) в з а є м о в і д н о с и н цих первнів, отже тим самим поняття, як ці взаємовідносини уложилися в часі. Це дасть хоч частинно динамічне поняття раси, що живе й росте.

Лишень по цих вступних дослідах можна описувати расу, як поняття устійнене. Не будемо тут робити пересади з окресленням анатомічним, чи антропольогічним. Перше, що звертає увагу в сучасних європейських расах — це не типи черепів, чи мязнів, лишень д у м а н н я, п с и х о л о г і я. Раса відрізняється одна від одної більше своєю психологією, своїми протореними дорогами в думанні й поведінці, навіть своїми духовними звичками більше, ніж будовою тіла.

Слово „раса", що вживалося досі тільки в антропольогії, тимчасом набирає тепер іще й іншого значіння. „Воно означає, — каже Марсель Ізрель, — також збірноту людей, що мали довге минуле із спільними традиціями, звичаями і спільними думками. Отже раса різниться одна від одної не так фізичною особистістю, лишень передусім духовою особистістю. Расі в значінні антропольогічним протиставляємо расу в значінні історичному".

Духові риси — це найважніший цемент раси. І передусім проти змішання французької раси з д у х о в о чужими елементами скермовані такі праці расистів-біольогів, як „Вхлинні здібності Франції", „Раса й імміграція" і т. д.

Не відкидаємо однак і антропольогічних цих, що зрештою в українців назагал цілком виразні. В останніх часах, як показали досліди, духовна одність має й свої підстави в одности біольогічній, що її легко окреслити т. зв. г р у п а м и к р о в и. Групи крові підлягають законам спадковости Менделя, і тим можемо пояснити з боку біольогічного тривалість раси в часі (переносення хромосомами людських характерів). Так, напр., досліди виказують, що українці зовсім не мають

групи „В”, зате 90 інших, як „А”, „АВ” та „О” (Sal-ler). Навпаки, в москвинів і монголів є до 80 групи „В”, зате брак інших.

Взагалі імя Мендля, як, скажім, імя Бергсона, можемо поставити на початку великого світогляду, що зростає в 20-ім віці.

Григор Іван Мендель (1822—1884), чеський монах, не був знаний за життя. Лишень в 1900. р., завдяки голяндському вченому де Вріс (Vries,) праці цього геніяльного біольога побачили світ. Марсіяль із Парижа, Сіменс із Мінхена, Косович, Бенуа і інші зробили важливі відкриття і доповнення до праць чеха. Мендель ствердив, що тривалість раси (в людей підложжя до мови й думки) не тільки можлива, але й існує, як нормальна річ, і що можна, знаючи закони її тривання, навіть впроваджувати деякі поправки до цього життєвого явища.

Коли б від метод окреслення раси перейти до самої істоти окреслення, то воно б представлялося дуже кількібчним.

Почнемо від менш важних і перейдемо до найважливіших.

З антропольогічного боку її характеризують подібні поміри черепа й кістяка, знайдені в подібнім геольогічнім оточенні з подібним знаряддям, посудом чи будівлями, нераз на лоні характеристичної звіринности, чи рослинности. З боку історичного — це група населення, що в окресленій території, без важнішої перерви в часі, переживала спільну долю. Врешті з боку демографічного раса — це наслідок змішувань, що відбувалися в тій чи іншій території, при чому не завжди існує одність тої території (кольонії, групи серед чужинців, мандрівні армії). Врешті найважніше — це психольогічне окреслення. Бо раса — це велика духова одність з боку морального, чуттєвого. Ця духова одність спричинює відрухи й поняття, спільні для тих, що складають расу.

Отже бачимо, що, зближаючись до формули раси, мусіли б ми брати під увагу насамперед історію з протоісторією, антропо-біольогію і психольогію, застосовані разом в описі-окреслюванні.

Загально можна було б дати таку формулу раси:

Расою звемо цілість населення, що його духові прикмети, укриті й явні (як звичай мова, властиво мови), а також антропо-біологічні риси — становлять виразну цілість упродовж часу (історії).

До формули окреслення української раси треба взяти первні, що існують. Отже:

Геополітичні прикмети української території, рік і морей, історія українських торговельних трактів і вузлів, зродження осілого людського життя в цих країнах і розповсюдження спочатку головного первня — месо-потамського, далі злиття гелленського, в загальному закінчення формування раси готами і врешті устійнення її великодержавністю, релігією і розмахом культури й цивілізації. Далі треба зазначити вартість домішок і історичну селекцію типів расової активності. Врешті, до формули української раси належить історія ідей її еліти, бо ці ідеї були духовими подіями, що формували расу.

Чи ця формула української раси відкидає дотеперішні поняття української нації, державництва чи патріотизму? Є це питання побічне, а однак супротиставлення понять — скажимо, „раса“ і „нація“ — може викликати хаос.

Назва „українська нація“ — поняття відносно дуже нове (на Україні вперше його вжив Богдан Хмельницький). Само поняття „націоналізму й нації“ найбільше спопуляризувалося за часів Наполеона і взагалі гегемонії французької духовости в Європі. По 1914 році сили історії показують глибше розуміння людства і більш жорстоку боротьбу рас, ніж у 19-му столітті. Не забуваймо також про упадок впливу доктринерського думання французів і про все вище видвигнення англо-саксонського світогляду. Для британця все його публичне життя, його великодержавність є виявом його раси. „Хто хоче зрозуміти історію британців, повинен старатися зрозуміти характер англійців, а цей характер пізнаємо, тільки вивчаючи формацію англійської раси.“ (J. Stoye). Англійський світ, що його мовою говорить півмільярда людей, більше значіння надає біологічному поняттю раси, як створеному династіями й елітою урядування поняттю нації.

Зрештою, поняття і „нації“, і „кляси“, і „державности“, і „патріотизму“ — це лишень в і я в и раси, яка їх у собі заключає. Але всі вони далеко плиткіші від поняття „раса“ і далеко менше дають підстав до розуміння процесів, що діються, чи діялись внутрі України. Сучасність України ніяк не може бути докладно окреслена без поняття „раса“.

36. ГОЛОВНИЙ ПЕРВЕНЬ — ТРИПІЛЬЦІ.

Найменше маємо на меті ставити на початку питання про чистість раси. Навпаки, повторимо за расистівським істориком Гобіно: „Отже тільки мішанина, всюди мішанина, завжди мішанина — це є наслідок найбільш певний великих суспільств і великих цивілізацій в їх найширшій розпросторенні і в їх найбільш переможнім поході“ („Нерівність людських рас“). Чим більший розгін якоїсь раси, тим більше чужих елементів вбирає вона в себе. Гобіно каже, що це діється головним чином підчас воєн, В а ш е д е Л я п у ж надає більшу вагу просочуванню, — але обидва расистівські історики-біологи відкидають поняття чистоти раси. Тому можна сказати, що складові, добре згармонізовані первні й домішки світогляду української збірноти — це є багатство України.

Є них є велика й в с е с в і т н я цінність української раси. Це добре розуміють зичливі чужинці.

В кінці 1936 року висланець англійського короля, лорд Твідомюр, генерал-губернатор Канади, краю, мало чим меншого від цілої Європи, звернувся до канадійських українців із характеристичними словами:

„...Я передам ваш щирий привіт королеві, як привіт від українського народу в Канаді. Я радий, що знаходжусь серед вас. Я ж перебуваю серед людей, що мають за собою довгу історичну традицію. Кожен британець, а головне шотляндець, повинен вірити, що найсильніші народи це ті, які виникли з ріжних расових первнів. Тому український народ спеціально є бажаний для Канади“.

З цих первнів і домішок української раси вибираємо первень найдавніший, як доказ тривалости раси, її безперервного володіння своєю землею впродовж тисячеліть. Цей первень є підложжям української раси. бо творить з антропологічного боку 60—70 (Щ е р б а

ківський подає до 90) відсотків української раси. Цей первень є також підставою української психології. Правда, на ньому виростають пзнівні світогляди але він спричинює їх діяння в українській расі. Співзвучність із ним рішає про гармонійність чи негармонійність духової домішки.

Власне в це підложжя, як у велитенську вазу-амфору, вливалися всі інші расові первні й домішки.

Це протоукраїнський народ трипільської культури, трипільці, як звать його українські вчені.

В своїй дуже цікавій великій праці п. з. „Етнографічний тип українця” пише В. Щербаківський:

„Дуже інтенсивна праця наших археологів уже за совітської влади доповнила наші відомості про передісторію України й утвердила те, що вже ясно було й перед великою війною, а саме, що вже в неолітичну (новокамінну) добу наша територія була заселена, і то незвичайно густо, хліборобським населенням як у степах, так особливо густо в передстепю...”. Ці хлібороби прийшли, як розселенці з Месопотамії, звідти, де Біблія умістила початок людства.

Сталось це так: „Базичне (основне) передньоазійське населення уже в III тисячелітті розрослося так, що зайняло тоді Кавказ, чорноморсько-українські степи й цілий дунайський басейн на Балканах. На Україні це населення було особливо густе в передстепю між Дніпром і Карпатами...”

„В Європу малоазійці привезли з собою вівці та свині й приручили місцевих турів... Очевидно, що територія України агрикультуру одержала, як і інші західньо-європейські землі, з Месопотамії, і значить вона від прадавна і до сьогодні зберегла традицію месопотамського культурного кругу, до якого належить також південна й почасті західня Європа від прадавна. Очевидно, що Україна звязана з південною Європою і почасті з західньою також цілим комплексом інших, напр. правових і моральних та релігійних, здобутків тої спільної культури, яка центром виходу мала Месопотамію”.

Цим своїм культурним кругом відрізнялась протоукраїнська раса різко від значно молодших культур, як московська, що культурно належить до північноазійського відтинку номадського кругу, або польська,

що належить до кругу надбалтійського. Це підложжя раси дає тяглість існування населення України на протязі пяти тисяч літ.

В. Щербаківський коротко окреслює значіння протоукраїнської раси: „Наші трипільці мусять нарешті одержати по заслугам те, чого варті. Вони створили тут, на Україні, першу тривалу хліборобську осілість, громадянство малоазійсько-еламського типу, матриархального устрою і магічного (може тотемічного) світогляду. Вони побудували ще в III тисячелітті городи-держави і окружили їх могутніми валами; деякі з тих городів безпереривно процвітали аж до князівської київської доби й обороняли їх доброю зброєю. Вони, власне, склали ввесь фольклор, який маємо, всі народні обряди, вірування і проче, майже всю устну словесність”.

Через це своє підложжя українська раса споріднена з північною Італією і Балканами, із польсько-чеським Шлезьком, із Швайцарією, півднем Німеччини й В. Британії, з Чехією, Словаччиною, а також Францією (Монтандон), як це можна судити з антропологічних даних та з кровяних груп.

Коли ж перейдемо до психології цього первня, то дуже важним є підкреслити те, що трипільська культура відноситься до месопотамської, як американська до європейської. Це є духовість осадників, кольоністів.

Чому вони посунули з своєї землі на північ? Можливо, що причиною була велика стихійна катастрофа в передній Азії (є дані на це), яка вигнала їх звідти, як вигнала пізніш кельтів із „землі Лятама”, галлів із Ютляндії, чи монголів із серця Азії.

В кожному разі це були кольоністи, що важко здобували землю.

Власне характер трипільців — це є те, що найбільш тепер може цікавити. Як важко й уперто мусіли вони здобувати цю країну лісів, болот і луговин, як не легко було їм будувати оселі й пробивати дороги, перший елемент культури, як жорстоко мусіли вони боротися із змінністю й суворістю природи! Передовсім дивує зосередкована енергія, незрівняна видержка цих темнооких круглоголових людей з півдня. Вони ж були

першими осадниками, бо перед ними є лишень сліди бродячих племен-доліхоцефалів.

Трипільці на Україні — це те, що лігури у Франції, — перші рільники, х л і б о р о б и. Вперше сполучили вони в своїм ритуалі пшеницю й мед, як символ цих земель. І цю символічну страву — к у т ю — споживає й досі кожен українець раз на рік, звязавши цей звичай із християнським Різдом.

Трипільці не створили спочатку великих державних організацій, — їхня експансія була передусім — опанування природи, опанування величезних теренів племенами, чи може лишень селищами. За статистикою Ль в а П а д а л к и, в самій центральній Україні відкопано перед 1914 р. коло 1.200 городищ давніх міст. По війні донині відкопано ще кількасот (В. Щ е р б а к і в с ь к и й). Пізніш потворилися здовж доріг держави — оборонні міста. Заслуга трипільців передусім у звязанні цілої території селами й дорогами. На їх плечах лишень могли пізніш повставати потужні держави, як боспорська, готська, чи київська.

Від тих часів zostались і досі пам'ятки — високі вали на сотні кільометрів і дольмени, велитенські каміння, уставлені по берегах Чорного моря від Кубанщини аж до Подністров'я. Ці каміння може були висловом культу мертвих, чи культу моря (як переконує про це Каміль Ж ю л я н в відношенні до дольменів в Бретані).

Трипільці надали характер українському селу, так, як колись лігури надали характер французькому, а пікти — англійському. Є багато даних, що не лиш зовнішній вигляд хат, але й розміщення сіл і головніші шляхи zostались у спадщині й досі від тих праукраїнців. Їх розподіл ланів, доріг і сіл зівстався тисячеліттями, як найдоцільніший. Можна справедливо сказати, що трипільці є основоположниками українських сіл, вони сформували села.

Не тільки села, але й психологію сіл. Як мусів привязатися до своєї нової землі осадник, що з великим трудом здобув її і здобувати мусів всупереч незичливій природі! Як мусів важко переживати скоки й непогоду змінного клімату! Врешті, як мусів шанувати ті звичаї, які символізували поворот на краще в цій безнастанній боротьбі (збільшення дня, кінець

жнив), як старанно передавав він своїм дітям все те, що йому самому й його селу улекшувало боротьбу за життя! Ця терпеливість, мовчазна відвага, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від образної лінії, холодність при невдачах — чи це не образ осілости й одночасно не тип українського селянина?

Цей характер — це підложжя українського характеру. Бо народи-предки — це не тільки архітектура, могили, звичаї, ритуали. Це — характери, що кружляють у крові сучасних українців, і завжди їх діла, їх здобування в них можуть відродитися. І найбільш можливостей до відродження в сучасному має характер трипільського первня української раси.

37. ДРУГИЙ ПЕРВЕНЬ — ГЕЛЛЕНИ.

В I-м тисячелітті перед Христом Гелляда дала своїй осадників в трьох головних напрямках: в Малій Азії, де кольонії пізніш стали підставовими пунктами для походу Олександра Великого, в південній Італії, де греки збудували т. зв. „Велику Грецію“, і, врешті, при Чорнім морі. З усіх трьох напрямів найтяжчою, найнебезпечнішою кольонізацією уважано опанування чорноморських узбереж, хоч би з уваги на віддаль і суворіший клімат. Недарма греки стільки легенд про небезпеки вмістили в тих околицях (за Есхілом, навіть Прометей перебував за кару в наддніпрянських степах!). В кожному разі до цієї своєрідної Америки-Понтиди висилала Англія-Гелляда своїх найвідважніших людей, свій найбільш будівничий елемент. Недарма стільки тривалих держав заклали ці іммігранти з півдня. Згадаймо тільки тисячелітнє існування Ольбії й Пантикапея.

Ці підприємливі конквістадори-мореходи заклали свої торговельні міста-держави, як знаємо, не лишень на берегах моря, вони сягали й вглиб краю.

Вони розносили скрізь, де були, свою релігію і свою культуру. Знаємо, що культ Гомера довше тривав в Ольбії (коло гирл Богу й Дніпра), ніж у корінній Греції. Зрештою багато традицій гелленської або гелленістичної культури жило ще донедавна на Україні, як, напр., культ пам'яті Олександра Македонського в козацькій еліті. Мандрівець Клерк (1800 р.) згадує, що і культ Гомера був дуже сильний на Чорноморі.

Пантеон гелленів і їх релігія багато вплинули на корінне населення, на племена і держави трипільців.

„Геродот говорить про храми на нашій території, присвячені Артеміді, напр. в г. Гельоні, в Ольбії, Пантикапею і т. д., і ці слова потверджуються написами, посвяченими цій богині на каміннях храмів, в городах. Містерії Діоніза справлялися на нашій території, і храми Діоніза були навіть в г. Гельоні, що лежав досить далеко від берега моря, мабуть на місці нинішнього Більського городища в Зінківському повіті на Полтавщині” (Щербаківський).

Трипільське підложжя і егейське, на яким зроста гелленська духовість, були дуже близько споріднені. Не диво, що гелленські первні легко змішувалися з місцевими, бо це відповідало деяким засадам гармонії духовости.

Маємо сліди гелленів не лишень у мові (каліка, халепа і т. п.), але передусім в обрядах. Пригадаймо хоч би нашого кострубонька, що є рештою тих „містерій, які в таких пишних формах справлялися в Малій Азії в релігіях Атиса та Адоніса і богині-Матері (Кибели), в Єгипті, в містеріях Озиріса та Ізиди, а пізніше в римських Сатурналіях” (Щербаківський).

Геллени прибували на Україну в більшому числі. Упродовж кількох століть припливали вони сотнями своїх суден, на 50—60 осіб кожне, до гирл Дніпра, Дністра, Богу, Дону й Кубані і посувалися ними вгору, вглиб краю, шукаючи багатств і ринків збуту. Прикраси, посуд, зброю виробляли тодішні атенські фабрики на ціле Середзем'я й Чорномор'я. Для гелленів українські землі мали загальну географічну назву — Скітія. Назву дикого племені дали вони величезним просторам, заселеним трипільцями. Є щось у тім аналогічне з тим, як у IX—X столітті по Різдві Христовім люди київської культури називали варязьким всі моря на Заході від Балтії до Середзем'я від назви невеликого скандинавського племені. В кожному разі Атени, тодішня столиця світу, прийняли в склад своєї культури „гіперборейців”, чи „скитів”, і серед семи атенських мудреців був і мудрець із „Скитії”, з країни Прометейя, амазонок і таємничого міста — Метрополіса над Бористеном.

Трипільські землі теж прийняли гелленів. Ці пірати, кольоністи, вільні і невольні гості з Атен, ці Язони й Оди-

сеї, шукачі золотого руна, і хитроумні Одисеї, купці й військові, спекулянти й розбійники, жерці, мистці й ремісники, напливали й залишалися на Подніпров'ї, Подністров'ї, Подонню і Кубані. В кожному разі ці люди, що йшли в найтяжчі кольонізаційні терени, в таємничу Гиперборею-Скитію, були найвідважніші й найенергійніші з гелленів.

Їони багато зорганізували в трипільському житті. Цілий край був звязаний тепер сіткою торговельних пунктів і об'єднаний у кількох містах-республіках. Тому, властиво, можемо назвати їх творцями міст на Україні. Це ж були перші, знані на просторах між Балтією й Уралом — міста з власною кількасотлітньою історією, політикою й торговельними тенденціями. Бо хоч трипільці й мали свої численні міста, — ми небагато про них знаємо.

Дуже важним у формуванні раси є те, що гелленські міста були лишень серед трипільського населення, зате нема цих міст на схід, серед тюрксько-фінських племен. Геллени мали духове споріднення з трипільцями.

З цього споріднення зросла друга (по трипільській) праукраїнська культура, що її все частіше називають українські вчені понтієюською, замість попереднього перестарілого терміну „скитська культура“*) (Ростовцев). Пребагаті її пам'ятки в сницарстві, архітектурі, а навіть письменстві (написи) — звязані переважно з боспорською імперією, що промінювала культурно з одного боку аж на Сибір, з другого — на Семигород і Угри (Щербаківський). В ній гелленська культура є значно змінена і висловлює часто місцевий смак і психологію. Цікава є також політична еволюція гелленського республіканізму, що над Чорним морем еволюціонував в бік династичного монархізму. В кожному разі, коли антропологічна домішка гелленської крові лишень у деяких місцях могла бути велика (Причорномор'я, Таврія, Полтавщина), то вплив гелленської духовости в формуванні української раси є вели-

---

*) Скитський, скити — терміни, що їх дуже часто єживено, не як терміни племінні, лише як географічні (порівн. — гипербореї). Особливо це видно в греків. Ганна Комнен називає напр. скитами й Скитією — київську Руську Імперію XI-го століття (Щербаківський).

чезний. Цю гелленістичність, скажимо, у мистецькій культурі українців і донині відчувають сусіди і взагалі чужинці. Можливо також, що первень гелленів відбивається також на здібності українців до мореплавства.

На те, що геллени були батьками українського мореплавства, маємо докази не тільки в археологічних дослідах. Є вони в найстарішій мореплавницькій термінології українців. Почавши від слова „корабель” (гелл. — корабіон), що його українці передали своїм сучасним сусідам, і скінчивши на формах будівництва суден, скрізь є прапечать гелленського духа (Вернадський).

Цікаво, що й сучасна термінологія чорноморського мореплавства, переслідувана царською Росією і офіційно висміювана Совітами, має всі ціхи гелленського походження. Там є також багато українізованих італійських, ба, навіть французьких термінів (напр. трамонта, пуппа і т. д.).

Врешті треба пригадати, що гелленські первні є дуже сильні і в одному з праукраїнських культурних періодів, саме в понтійській культурі (Тальгрєн), що її помилково з москвохапською тенденцією приписував Ростовцев диким скитам, спорідненим з алтайцями. Понтійська культура під впливом готів трохи змінилася і в тому зміненому вигляді прийняла її ціла західня й південна Європа, як готську культуру (Щербаківський).

38. ТРЕТІЙ ПЕРВЕНЬ — ГОТИ.

Готи, що в другім столітті по Христі примандрували з заходу на Придніпрянщину через Волинь, а пізніш розселились по всіх українських землях, включаючи й Крим, вплинули ще більш, ніж геллени, на формування раси. Їх поява й їх володіння зробили дуже багато. Не так важне навіть є те, що створили на Україні імперію остроготів (правдоподібно їм завдячуємо заснування Києва). Важніше, що це був первень північно-західній, інший від дотеперішніх південних: трипільського, гелленського та домішок іранської і римської. Значіння південних впливів так окреслює протоісторик:

„В історичній добі приходили впливи гелленські, іранські, навіть римські, але це здебільшого було, так би сказати, нове, поправлене й доповнене, видання старих

традицій, що жили вже в нашій народі здавна й увійшли в плоть і кров на нашій території; вони тому й приймалися легко, що не тільки не суперечили попереднім, а навпаки — були це наново підчищені, поправлені та осучаснені старі, милі знайомці”.

Отже змішання південних елементів з праукраїнцями не нищило соціальної структури головної маси населення України — селян-хліборобів, що зіставалися по них, правдоподібно, матріярхальною масою. Південні домішки не змінляли обличчя праукраїнців. Зміна прийшла з півночі.

Власне перевороту в цій масі довершили германи, готи, племена з півночі.

Треба думати, що готи, ці півкочові племена, не прийшли, як нагла навала, як носителі знищення і спустошення. Коли б так було, тоді б утеча й ховання трипільців на довший час унеможливило б, або й взагалі не дозволило б на злиття обох груп населення. Перебування готів (триста років найдовше) — було б закоротке в порівнянні з тими глибокими слідами, що вони зіставили в українській расі. Взаємне проглинення і впливи відбувалися поволіше і тому основніше. Можливо, зрештою, що германи були заслабі для іншого кермування краєм.

Але вони були сильні своїм характером, сильні своїм почуванням спільноти й дисципліни та виявом цього — організацією. Германи, готи мали спеціальну здібність до військової федерації і до творення військових союзів. Зрештою є це прикмета майже всіх германських племен. Пригадаймо, між іншим, що взагалі історія германів починається від повстання першої військової їх федерації з льонгобардів, семнонів і маркоманів — т. зв. свевів (де Куляж). Спеціально готи мають в історії традицію народу, що дуже вірно дотримує договори. Так само знаємо, що готи — це єдиний з германських народів, що так легко освоївся з римським способом урядування. Вони не раз були в службі Риму його найвищими достойниками, як, напр. Алярік, що потрапив накинути римському сенатові вибір імператора, свого ставленника. Врешті їхня психологія була стійка в будові держав: яко держава Аквітанія, вони звязали себе з Римом — договором, і римські автори часто згадують із похва-

лою про ненарушимість цього пакту, одної з підстав сили тодішнього Риму.

Це було геніяльне доповнення до характеру трипільців: вірність і привязаність до традиції одних, сполучена з уродженою військовою дисципліною і здібністю до розгалуженої організованості других. Практичність і твердість одних з духом розмаху й абстракції других. Можливо, що організація готської держави і взагалі вплив готів тому так швидко прийнялися на Україні, що вони давали стабілізацію і мир між поодинокими трипільськими численними племенами і державами-містами, досі порядкованими за гелленськими зразками. Готи не були вищі культурно від геллено-трипільців, навпаки, як твердять учені, готи понесли в західню Європу культуру, перейняту на Україні (Б у н а к о в, Ш е л у х и н). Їхня роль була інша.

Готи дали передсмак великодержавности в глибині теренів України, і це вплинуло на психольогію трипільців. Однак найбільшого перевороту довершили вони в самій структурі родини. Це відбілося в містерії українського весілля, що символізує перехід від передньоазійського матриархату до індогерманського патріархату. Готи, більш, ніж інший первень, змінили структуру населення назовні (велитенська держава) і внутрі (соціяльний устрій). „Готи принесли трипільцям імена „князь” і „боярин”, як імена кермівної кляси, новий соціяльний порядок і відповідну до цього родину та родину індогерманську номенклятуру”.

Готи, а властиво остrogоти, що ввійшли в українську расу, були своєрідним ферментом, що прispішив багато творчих процесів у праукраїнській расі. Передусім готська організація життя прispішила в и т в о р ю в а н н я української мови. „Витворювання це почалось іще мабуть у II тисячелітті перед Хр., там, де стикалися трипільські та дунайські хлібороби з тракzами, іллірами, італіками, кельтами і іншими індогерманами. Але формація мови за готів мусіла дуже раптово піти наперед, власне тоді, коли змінено соціяльний устрій” (Щ е р б а к і в с ь к и й). В кожному разі спадкоємці готів, анти і словяни, в VI і VII вів. по Хр. говорять уже праукраїнською мовою, а св. Кирило й св. Методій, перебуваючи в Криму, характеризували вже мову Києва, як одну з найбільш витончених і гнучких мов.

За готських часів понітійське мистецтво двигнулося з занепаду, його звиринний стиль малоазійського походження вподобали готи. Цей стиль, яке готське мистецтво, рознесли готи з України по цілій Європі. Готи рівнож приспішили християнізацію України і самі взяли в ній діяльну участь. Тим лекше це було їм зробити, що християнство, як витвір арійського духа в Месопотамії, занесене семітами над Середземне море і врешті оформлене гелленами й римлянами, було дуже близьке по духу праукраїнцям. Таврія, Кубанщина, Причорноморя вже в VI—VII століттях були християнські. Правдоподібно, засяг його був більший і узнання християнства за державну релігію Київської Імперії наступило б раніш IX-го століття, коли б не неприхильне становище поганської варязької династії (Святослав Завойовник).

Дехто з істориків твердить, що пізніші два словянські племена — поляни і деревляни є найближчі до готів (С. Томашівський).

Найважніше, це глибинність злиття готської й трипільської психології. Ніякий первень не ввійшов і не ввійде вже так глибоко в духовість підложжя української раси, як готський первень. Він висловився в найбільше людському, найбільше індивідуальному і найбільш вільному в заложенні ритуалі, що має раса, в ритуалі в е с і л л я. Це — містерія, що символізує спoenня двох велитенських сил раси — мужеськості й жіночости. Містерія ця має остаточне значіння в формуванні раси. Споєні в ній трипільський, готський, а також гелленський первні дають один із найгарніших ритуалів людства. Освячений церквою, ритуал цей триває й досі скрізь, де перебуває українська раса, як символ її о д н о с т и.

39. УТВЕРДЖЕННЯ РАСИ В КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.

Трипільський, гелленський і готський первні наситили й створили обличчя раси, дали їй відрубність і живлові традиції. Зате лишень від київської імперії, що зросла на цих праукраїнських традиціях, починається блискучий семисотлітній період свідомої експанзії української раси. Ця староукраїнська імперія не створилась випадково. Сам Київ виріс із трипільських

селищ, із гелленського Метрополісу, готського Дана-парстадиру (М. Думка).

Територіальна експансія цієї держави, що мала за вісь Дніпро, може бути окреслена трикутником: побережжя Фінської затоки, брама до Балтії і тракти до північного Сибіру, — Балкани, брама до Візантії і Середзем'я, — долішня Волга, Каспій, Закавказзя, брама до Ірану. Часті походи додали рису суворости цілій культурі Києва.

Культурна експансія сягала далі, ніж територіальна. Помогло в цім багато раннє прийняття Києвом християнства. Коли ще Святослав Завойовник слухати не хотів про християнську релігію, то вже його наслідники вважали за ціль свого життя провадити хрестоносні походи. Пригадаймо собі тільки велику кількість святих Києва, що їх замучено прамосквитами, як св. Кириак в Суздалі, св. Леонтій в Ростові і т. д. Поширення християнства на величезні простори (передусім серед московсько-фінських племен) стало завданням раси. Це вплинуло на характер, подібно, як хрестоносні походи дали забарвлення духовості Англії й Франції. Не лишень суворі життєписи „Київського Патерика“, але й законодавство „Руської Правди“ характеризують ті часи. Київ — це культурна вісь упродовж кілька сот літ взагалі для земель між Балтією й Уралом. Не можна взагалі студіювати, скажім, польського законодавства, чи московських християнських традицій, не узглядивши головної ролі Києва.

Татарсько-половецьке лихоліття (зрештою не таке спустошливе й велике, як уважано досі) знищило силу окремих князів і хоч принизило сам Київ, але уяскравило ще більше тугу за великою єдиною владою для цілої раси. Туга ця є і в „Слові о полку“ і в „Плачу о погибелі“. Туга ця є і в зовнішніх змаганнях династії від коронації папою в Римі Ізяслава й Ірини на королівський престіл у Києві (1075 р.) аж до коронування Данила (1253) та цілого його королівського роду. Не дарма так полювали москалі в 1915 (підчас окупації Галичини) на цю корону короля Данила. Це ж бо символ того, що завжди може відродитися в расі: стремління об'єднатися під авторитетом власної влади.

Корону заповідала, упадаючи в XIV-м столітті, велика київська держава дальшим українським поколінням

ням, як символ власної історичної місії. Свідомість своїх політичних традицій відтоді живе в українській еліті й масі аж до кінця козацької державности (скасування Гетьманщини в 1834 році). Дещо затьмарена в XIX столітті, ця свідомість відроджується наново по великим здвигу української раси, розпочатім у 1917 році.

40. ЗНАЧІННЯ ДОМІШОК.

Коли первні раси злилися в одну цілість дуже основно і діють більше в підсвідомості одиниць і мас, то домішки раси діють більш поверховно та зачіпають у своїм діянні переважно не цілу расу, а лишень її окремі групи. Тим самим і вплив їх не завжди є тривалим у часі, отже вони мало додають до характеристики чистоти раси.

Однак їх значіння є велике. Ними нераз можна пояснити ту, чи іншу духову еволюцію еліти (напр. самодержавство в устрої Пантикапею впливами іранської домішки), психологію окремих провінцій (напр. Кубань — кавказька домішка, дакійська в Бесарабщині), врешті ті, чи інші зміни в духовості українців-о а д н и к і в на нових теренах.

Треба розрізняти два роди домішок. Один має значіння фізіологічне — таку домішку можна викрити біо-антропологічними способами. Це — домішка кр о в и. Вона повстає найчастіше з просочування.

В житті рас і в діянні еліт однак відіграє не меншу, а може й більшу роль домішка імпрегнацією, духовим відбиттям.

Такою домішкою, духовим відтиском є римські впливи в англо-саксонській расі. Ані в мові, ані в крові їх не дасться виразно ствердити, але дух Риму є начний у формації англійської держави і англійських міст. Діяв тут вплив успіху переможців, атмосфера захоплення їх культурою. І дарма, що римляни, властиво, окупували лишень частину Британії, та й та окупація тривала лишень триста літ. Римський спосіб думання зріднився назавжди із духовістю праанглійців, піктів. Знаємо, що Британія була найбільш спокійною кольонією Риму, і Рим покинув її не через незадоволення краю, лишень з потреби стіснити свої грляниці перед нападами

варварів. Тут домішка, імпрегнація була добровільна, позитивна.

Але ми можемо говорити в формації раси й про іншу домішку-імпрегнацію, що повстає з нехиті расових первнів до цієї домішки. Така домішка витворює відпорність. Це — домішка-імпрегнація негативна. Візьмим, зрештою, приклад, що мав і має місце в Європі, з імпрегнацією французької духовости в формі французької революції 1789 р. На російську ліберальну інтелігенцію, а пізніш і взагалі на справи Росії (большевизм) вплинула вона безпосередньо, відтиснулася позитивно. Ідеї французької революції прийняли російські теоретики XIX століття без застережень до наслідування аж до часу втілення їх у большевицький державності.

Цілком інший відтиск зробила французька революція на духовости британців. В Британії імпрегнація була негативна. Там прийняли цю домішку англійці, як факт жахливої зради традицій власної раси, як огидний, кривавий примітивізм інтелектуалістів - кабінетників. Однак факт французької революції вплинув на еліту Британії. Вияснивши небезпеку деяких своїх суспільних явищ (процедура карна, праця малолітніх і т. п.), англійці змінили їх на краще, асекуруючись від несподіванок.

Вартість домішок завжди є нижча в обличчі раси в порівнянні з її первнями. Нераз домішки можуть навіть супротивитися первням раси, що діють безпереривно й є підставою самого існування раси. При творенні тих чи інших духових синтез в еліті дуже важно мати це на увазі. Неурегульовані домішки можуть бути великою небезпекою для існування еліти раси, а навіть загрожувати самій расі.

Властиво стремління до свідомої гармонізації домішок раси й є одним із головних завдань політики раси. Крім того українські расові домішки спеціально є важні для окреслень окремих областей і провінцій.

Але займімось короткою характеристикою головних домішок української раси.

41. ДОМІШКИ КОЧОВИКІВ.

Кочовики (татари, половці, печеніги, гунни і т. д.), що перебували на території України, завжди були куль-

турно нижчі від корінного населення і тому заслуговують на назву — варварів. Отже можливість домішки варварів треба брати з великим застереженням.

Насамперед народи арійські дуже нелегко сприймають домішки неарійців (а такими були кочовики-варвари). З другого боку за законом Менделя домішки в антропологічній расі дуже швидко є еліміновані. Що ж до психологічної раси, то на домішку варварів-кочовиків є ще менше підстав. Варварські народи, маючи убожшу й примітивнішу культуру, швидше підпадають дифузії вищої осілої культури. Так сталося з домішками монголів і манджурів, що дуже швидко скитаїчилися в китайській расі, не змінивши її в нічим.

Деякий дефетизм панує серед деяких інтелектуалістів, що дозволяють собі на думку про можливість значнішої домішки кочовиків, скажیم, хоч на окраїнах України. Спричинюють ці домішки: пограничність України, вага степових її просторів, як доріг кочовиків, велика кількість окремих варварських племен, пажерливість їх наїздів. Розгляньмо ці чотири причини.

Кордони України (особливо східні й південні) не можемо трактувати, як кордони Європи, а тим самим спеціально наражені на небезпеки наїздів. Правда, в понятті деяких європейців, напр., Гобіно, кордоном Європи був Дніпро; для інших (гелленів) лівий беріг Дону був уже азійським. Не будемо сперечатись щодо окремих погранич, але пограничним краєм європейського світу уважали ми, як уважають самі азіяти ще від часів Джінгісхана, Туркестан. Ця країна дійсно була наражена на безконечне число наїздів і схрещень воєнних путей з Малої Азії, Європи, Монголії й Китаю. Зрештою і з культурного боку в цьому цікавому краю уживаються обіч, напр., китайські і гелленістичні впливи. Що ж до спеціальної кількості наїздів, то Україна не мала їх більше впродовж своєї історії, ніж Франція з її нападами галлів, а потім германських народів, норманів, арабів і т. д.

Роля степових доріг взагалі перебільшена в українській історіографії, як показують останні досліді українських географів. Степове пасмо переходило понад морем і було дуже вузьке, порівнюючи

з цілою територією України. Лишець вирубування лісів значно посунуло грядицю степу на північ та спричинило навіть висихання деяких рік. Але це сталося досить недавно, заледве кількасот літ тому.

Знаємо з гелленських джерел, напр., що зараз від гирла Дніпра на схід лежала країна, що її геллени звали Г и л е я, густо вкрита великим лісом (В. Щ е р б а к і в с к и й). Знаємо також, що ріки Київської Русі були повноводніші, ніж тепер, через велике заліснення краю (В е р н а д с ь к и й).

Врешті, сучасна українська археологія категорично ствердила, що, не дивлячись на присутність кочовиків, зносини українських земель із північним і чорноморським побережжям ніколи не переривались.

Далеко тяжче уявити собі пересування таких кочовиків через незнайомий їм терен, цілком або частинно заліснений. Нехай би навіть ці великі маси людей і не згинули в тих умовах від хворіб, голоду й бездоріжжя, посуваючись тисячами кілометрів ворожої землі. У всякому разі вони мусіли б дуже поволі пересуватись, що цілковито обнижувало б їх головну вартість — швидкість руху. І це все мало б відбуватися серед ворожого населення, де мешканці добре знають усі властивості й небезпеки терену. Пригадаймо собі, чи цілі монгольські корпуси нищили свого часу мешканці гірських сіл у Карпатах, затопивши варварів у проваллях загаченими на деякий час гірськими потоками. „Погибоша, аки обри“ — це не одному кочовицькому племені було пересторогою на Україні.

Дуже велика кількість наїзників могла б іще дещо заважити в цих домішках варварів. Цифри? Ба, навіть тепер трапляються дуже перебільшені, навіть у наших часах великі маси в своїх посувах гіпнотизують статистиків. Напр., Ліга Націй опублікувала в 1930 р., що у Франції перебуває 400 тис. москалів-утікачів. Тимчасом офіційна, адміністративна французька статистика нарахувала в своїх звітах від р. р. 1926 до 1932 лишень 80—100 тисяч москалів. А що ж говорити про часи минулі?

Історики при облічуванні сил варварів треба пригадати слова стародавнього арабського історика І б н - Х а л д у н а: „Коли справа йде про силу якоїсь армії, то треба завжди сподіватись, що історики подадуть ба-

гато неправдивих і перебільшених даних. Треба завжди не довіряти таким цифрам і таким словам, як „кількість їх переходить усі грязиці того, що досі знало людство”. І далі Ібн-Халдун спокійно облічує, що армія ізраелітів царя Соломона мала не 600 тисяч вояків, а не більш, як 12 тисяч піхотинців та 1.400 кінноти.

Число кочовиків-варварів дуже легко подавати на 200—300 тисяч вояків, крім жінок і дітей, як то охоче роблять історики й історіософи. Недарма найблисучіший з польських істориків, Г у р к а, почав з усміхом (і науковою метою) „роззброювати” такі орди. Тоді виявилось, що, напр., на підставі кримських реєстрів кримчаки ніколи не могли нападати в числі 200 тисяч. Найбільша їх кількість могла бути 20—30 тисяч вояків. Взагалі, варто б було „роззброїти” і такого не одного з інтелектуалістів, що пише про „тучі ворогів” і поставити його хоч би при переході новітніми дорогами і при модерній організації 10—15 тисячного корпусу. Тоді б він може так щедро не орудував тисячами. Особливо, коли б мав на увазі, що ці кочовики ішли мізерними дорогами, або через ліси, болота, хащі й бездоріжжя при дуже нужденнім постачанні.

Чим же пояснити в такому разі існування таких великих чисел в літописах і тогочасних згадках? Ці великі числа кочовиків-варварів показують не те, що їх було дійсно багато, але сором перед упокоренням, врешті ступінь огиди й відрази до них. Дуже можливо, що це було також і своєрідним *memento* пропаганди київської еліти пробудження відпорности серед своїх мас. Так робили і римські історики, подаючи перебільшену оцінку кількості варварів-напасників. Це в кожному разі цифри, що характеризують вражіння ненависного кошмару. Врешті вони є доказом абсолютної нехиті і зливання української духовости з жовтолицими.

Зостановившись над явищем психічної нехиті, поставмо питання: чи взагалі інвазії насильників, що тривають назагал недовго, можуть дати расі якісь визначніші домішки? Такі речі діються і в наших часах, отже легких до спостереження. Власне, тепер французи занялись досліджуванням, як далеко жорстока німецька окупація підчас великої війни змінила їх расу. „Однолита окупація, — каже Марсіяль, — чотирнадцяти французьких департаментів від 1914 р. до 1918 р. не довершила ніякої домішки, і так само окупація лівого

берегу Райну союзниками після війни дала дуже малу кількість одружень з німкенями. Психольогічний стан — це надзвичайно сильна перешкода в відношенні до домішок”.

Треба раз назавжди покинути твердження дефетистів, що, замість шукати в собі джерела власного державного дефетизму, шукали його в зовнішніх умовах, напр., у пажерливості кочовиків-варварів, чи ситуації „чайки при битій дорозі”. Чи ж не був далеко більше при битій дорозі терен Пруссії, чи ж не переходили вбхід через Ляманш гості й до затишного острова британців? Недарма сміється вже згаданий історик Гурка із своїх земляків, що приписують упадок польської держави „пажерливості сусідів”. З пажерливістю кочовиків-варварів давала собі раду українська раса, зрештою, сама досить пажерлива.

Треба ствердити, що наїзди нічого не дали поважнішого до формації української раси. Напр., тепер, коли зникнення кримських татар іде швидкими кроками*), можемо зробити підсумок їхніх 300-літніх наїздів. Це ж кочовик-варвар, що найдовше сіпав українські землі. Як стверджують антропольоги й етнографи, сліди ці є ніякі. Те саме, правдоподібно, було і з іншими кочовничими народами, що переходили через досить вузьке причорноморське пасмо, як гунни, скити і інші номади. Треба підкреслити, що кожен з них зокрема перебував на території України значно коротший час, ніж перекопська орда в Крими. Зрештою, В. Щербаківський дає докладні пояснення, чому так сталося:

„Дикі номадські народи винищували в наших степах хліборобське населення, що втікало перед номадами й тому не могло перейняти їхніх культурних здобутків, — вони не пасували до хліборобства і були нижчі від культурного рівня осілих людей. Археольогічно знайдено матеріяльні, культурні останки цих номадських народів здебільшого в степах, і вони обрисовують гряниці кочовиськ цих народів. Ще менше слідів могли вони внести в духову скарбницю українства”.

Далеко важніші наслідки, ніж наїзди, дало змішування шляхом повільного, взаємного просочуван-

---

* В 1897. р. в Крими було татар 34,1% „, в 1921. р. — 25,7% „, а в 1926. р. — 25,1% „ (»Крими«, Симферопіль, 1928).

н я. Але то не були кочовики. То були домішки, що зазначилися в психиці окремих земель, чи окремих періодів історії України.

42. КЕЛЬТІЙСЬКА ДОМІШКА.

Це є найважливіша домішка української раси і значіння її є безпосереднє по первнях раси. В формації цілої раси кельти участі не брали.

Бойовничі й неспокійні кельти дали багато взагалі європейцям від Британії й Провансу з його *Civitas Ruthene* аж до княжого Галича, а навіть сліди їх походів лишилися і в Малій Азії (Галатя). В кожному разі вони відіграли велику ролю на Україні в III—V віках по Христі, як військова сила.

Уже в гелленів знаходимо мішання географічної назви для мешканців Чорномор'я — скити і кельтоскити. Новітні досліді українських учених виявили багато кельтійських назв місцевостей на південно-західних землях України. Відгомін кельтійських походів є й у перлі епосу Києва — в „Слові о полку”. Знаємо теж і про лист папи Іоанна XXII (1320 р.), де навіть про Київську Русь говориться, як про кельтів-галлів.

В поняттях Риму V-го віку є безперечний зв'язок із назвою „кельт” і „русин”. „Король русинів (*Rex Ruthenorum*) Одоакр, що в роках 476—490 кермував цілою Римською імперією і що був властиво королем кельтів, дав стару традицію козацьким літописцям. Ще в літопису Самуїла Величка (XVIII ст.) зустрічаємо слова про побіду козацьких предків над „ветхим Римом” і володіння ним упродовж 14 літ. Подібні традиції (про походження русинів від кельтів з Фляндрії чи Аквітанії) у XVII столітті знаходимо і в офіційного історіографа Людовика XIII-го (*Jaques de Charron*). В кожному разі домішка кельтійської крові, особливо до південно-західної області України і, можливо, північного побережжя Чорного моря, є значні. Дуже своєрідний характер, зрештою, хоч би такого Поділля, дає підставу називати цю частину краю українським Провансом, чи Гасконню. Зрештою і такі назви, як Сян, Кобрин — є кельтійського походження.

В новітніх часах акад. М. Грушевський так само підкреслив домішку кельтів в українців, але вважав цю домішку тільки духовою імпрегнацією. Більше

значіння прив'язує до кельтів дослідувач джерел України проф. В. Пархоменко, який твердить, що одним із головних складнів первісної культури України була „латинсько-кельтська культура”.

Поза увагами істориків, маємо на цю тему працю одного з визначніших українських правників і істориків українського права, де автор твердить без застережень, що кельти є „одним із предків українського народу”. (С. Шелухин: „Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі”. 1929). Врешті маємо й кельтійську теорію повстання одного з найстарших гербів в Європі, українського державного герба.

Духовість кельтів є дуже виразна особливо на тлі готської чи гелленської духовости й тому можна твердити, знаючи українську психологію, що в ній вони не займають панівного місця. Правда, нерідко обсервуючи деякі групи українців, доводиться пригадувати загальну характеристику кельтів, що її дав римлянин Страбон: „вони збираються в групи, чи юрби, щоб іти в бій, і це все роблять галасливо й без усякої організації, а тому легко падають під ударами тих противників, що вживають проти них стратегії”. Однак, піддані добрій організації, уняті в карби докладної дисципліни, кельти завжди були одним із найбільш творчих елементів Європи.

Великим багатством української раси є те, що в ній, обіч її потужних первнів, на південнім заході її знайшлася й дуже живлова й багато обдарована кельтійська духовість. Це — домішка, що в свій час спричинила зріст і Франції, і Британії.

43. РИМСЬКА Й ТРАКІЙСЬКА ДОМІШКИ.

Староримські впливи в світі не були сильні домішкою крові (подібно як тепер британські в кольоніях). Римляни впливали на причорноморські, галійські, іберійські, чи британські народи передусім — імпрегнацією, сильним вражінням від вищости своєї військової та адміністративної організації.

Рим, яко духовість, з його етрусським підложжям, зближеним до егейського й трипільського, в повній гармонії надавався до змішування з праукраїнськими первнями. Землі на південний захід від Дністра — Кар-

пати, Ужгородщина, Буковина, а також вужче Чорномор'я, нераз дають доказ римської імпрегнації у своїй психіці.

Проте треба думати, що на цілості українських земель імпрегнація не була глибока. З одного боку сильніший і вчасніший гелленістичний первень, як і скрізь, де він був, ослаблював впливи римської культури. З другого боку безпосереднє зіткнення Риму-держави було тільки на частині українських земель (Кубань, Крим, гирла Дніпра, Богу та землі між Дністром і Дунаєм) і то в досить короткім відтинку часу (два-три століття). Були це землі для римлян не менш далекі, як імлістий Альбюн, і землі, виставлені спеціально на військову небезпеку. Фортеці й залоги грали тут головну роль, менше значила тут уміла адміністрація великих теренів, як то було в Галлії, Британії. Торговля, а переважно й адміністрація, зіставалася за час римської влади в руках гелленізованих місцевих людей.

Далеко важнішою імпрегнацією державного Риму був вплив римського права на українську державність. Знаходимо її на початках двох українських державностей: Великого Києва і Запорозького Ордену. В 911 р. Олег, навязуючи переможенням візантійцям договір, подає, як руське київське право, майже дослівний переклад з XII римських таблиць (С. Шелухин). Отже закони про спадщину, такі важні до сформування збірної психології раси, мав Київ із Риму.

Так само на початку козацької державности воєнні підстави її були взяті з Риму. У книжці Симона Старовольського з 1640 р. п. з. „*Institutum Rei Militaris*“ знаходимо підкреслення, що запорожці і взагалі українські козаки тому є одним з найкращих військ, що навчання їх є за римськими зразками, а бої провадять вони за римською воєнною наукою. Про спільність багатьох термінів козацтва з римськими можна б також багато сказати. Поза тим, що й „Руська Правда“, за виразом С. Шелухина, нераз „дихає римським правом“, поза безперечним впливом на орден і взагалі козацьку культуру, треба пригадати ще й про існування багатьох норм звичаєвого права, спільного українцям і римлянам, як, напр., „*causa potabilis*“ (С. Шелухин) і т. д. Цікавим теж є закид київській культурі, кинений колись московитами (С у-

з дальський Літопис з XIII ст.), що вона „безсоромно бере від мізерних римлян“ навіть їхні убори.

На західно-південних землях (Бесарабія, Буковина) легко можна зауважити трако-дакійську кровну домішку. Траки, споріднені в підложжі з населенням України, дали деяке забарвлення мистецтву тих земель. Треба підкреслити, що тракійські племена перебували на чорноморським побережжі та на всіх українських землях аж по Кубань уже в першій тисячелітті перед Хр. Нахил їх до міського життя був великий, і тому було багато траків серед архонтів і вищих достойників Боспорського царства. Пізніше багато волоських і молдавських аристократів було на службі спочатку Києва й Галича, а пізніш Чигирина, Батурина й Глухова. Немало волоської крові плило й у жилах українських аристократів (як напр. у Гоголя). З усіх сусідів сучасної України люди трако-дакійського походження наилекше розпливаються в українській расі. Проф. Ст. Рудницький ствердив, що на західно-південному відтинку кольонізація українців постійно и цілком натуральним способом посувається в напрямі на Дунай.

44. ІРАНСЬКА Й КАВКАЗЬКІ ДОМІШКИ.

Коли попередні домішки були домішками сучасних Галичини, Буковини, Бесарабії й Херсонщини, а тільки частинно обхоплювали Причорноморя й Крим, то ці дві домішки потрібні головним чином до характеристики Донщини, Кубанщини й почасті Тавриди. Як твердять етнологі, там можна викрити вплив іранців (сарматів) з південного сходу. Вони принесли обмеження прав жінки в подружжі й нову релігію мітрайську, таку зрештою пізніше популярну серед римських легіонерів. „Міг бути принесений і колядковий епітет Даж-бог. З ним звязане було й іранське Різдво, цебто народження Мітри, завойовницького, місяністичного бога. Тоді ж таки мабуть було принесено й іранське слово — цар; це взагалі був перший прихід іранців, які на сході України мали великий вплив на Боспорську державу (з головним містом Пантикапеєм).

Цікава доля осетинів, що з народу надозівського став кавказьким і звязує (як зрештою і багато інших ниток) населення над Доном і Кубанню з Кавказом. Свого часу кавказькі народи сягали своїми впливами на ці те-

рени. Та під натиском Києва (князівство Тмутаракань) кавказці відійшли раз назавжди в свої гори.

Про більший вплив кавказців на чорноморських осадників не можна говорити. Великою перешкодою взагалі для впливання чи злиття цих народів з українською расою є мусульманство. Ненависть мусульманства до людської подоби в релігії (напр. там заборонено робити образи людей, щоб не викликати єреси) супротивиться передусім героїчному поняттю людини в гелленським первні України. Одною з підставових правд гелленізму є власне те, що людина завжди може бути осідком божої ласки, а її характер виявом божої волі. Власне цей первень глибоко ввійшов в українське християнство і взагалі духовість.

45. НОРМАНСЬКА ДОМІШКА.

Норманська домішка крови, що її вияв хочуть бачити деякі дослідники в білявих дітях наддніпрянських сіл Полтавщини й Київщини (Т а р а щ а), була правдоподібно незначна. Норманів-варягів не було на Україні в такій великій кількості, як кельтів, або навіть і римлян. „Баряги (само слово це означає воячників) були дуже мало культурні, вони були купцями-воявниками. Коли вони осіли в українських городах, то попали в осередки значно культурніші“ (Щ е р б а к і в с ь к и й).

Коли прибували з півночі нормани на своїх човнах-дакарах (морське судно на 32 весла, так дивно подібне до морських „чайок“ козаків) — це було або наймане військо, або короткотривалий напад банд.

Нормани, відважні моряки, вояки доброї школи й своєрідні будівничі, на заході осіли головно в двох країнах, в Англії і Франції, і — це немов дві течії їх впливу. У Франції, закріпачивши селян, заклали вони окреме князівство, землю, дуже чужу для лігуро-кельто-латинської решти краю, що лишень у ХІХ-м столітті почала офранцузуватися (М а р с і я л ь). Навпаки, в Англії нормани знайшли расову співзвучність, — вони внесли в англо-саксонську духовість авторитет, гієрархію і навіть мову.

Імпрегнація норманів в українській расі є зближена до англійського типу. Можливо, що їх духовість знайшла глибокий відгук у готському елементі раси. В кожному разі норманська династія (що дуже швидко зли-

лася з культурою Києва) дала дуже багато до розвою експанзії української раси. Цікаво, що сам початок кермування норманів описаний слово в слово однаково і в київському літопису т. зв. Нестора і в анальогічній англійській хроніці Відукінда. Можливо, що відіграла тут роль подібність династичної політики. В кожному разі нормани дали Києву цю найблискучішу династію, яка коли-будь існувала між Балтією й Уралом. Недарма ж москвити, закладаючи в 1613 р. нову династію в Москві, щоб надати блиск наслідникам Романа Кошки — Романовим, випроводжували їхній рід від норманської династії Києва.

46. ЖИДІВСЬКА ДОМІШКА.

Жидівська домішка з крови (антропольогічна) є незначним чинником. Важною натомісь є релігійна імпрегнація (юдаїзм) і врешті психольогія (типового посередника).

Антропольогічну домішку жидівства назагал не можна устійнити з огляду на те, що жиди не творять расової одности. Піттар (Pitard) один із найбільших сучасних антропольогів, цілковито відмовляється від окреслення жидівського типу. „Довгоголовий, чи широкоголовий, — питається він, — високий, чи низький, білявий, чи чорнявий, блакитноокий, чи чорноокий?“ Знаємо, напр., що у польських жидів дуже розповсюджений т. зв. нордійський тип. Знаємо про чорних жидів в Абисинії, жовтих у Китаю і т. п. Властиво є це 15-ти мільонова релігійна діаспора із своєрідною психольогією. Можливо, зрештою, що таке середовище мішанців (їх є серед жидівства найбільше) саме тому є посередником серед рас і народів. Остання прегарна праця археольога-орієнталіста Отрана (Ch. Aulgan) п. з. „Мітра, Зороастер і арійська передісторія християнізму“ (1935) дає докази, що і в релігії жиди не відіграли іншої ролі, як посередників, що перенесли великі ідеї зороастрійського, арійського Ірану (апокаліптизм, відкуплення, месіянїзм, воскресення і Страшний Суд, янголи й демони, пекло й рай) до християнства через Біблію.

Яко міцні релігійно-матеріялістичні колективи (кагали), жиди були використовувані українською владою там, де треба було швидко організувати якісь ширші:

торговельні організації. Найвизначніший український дослідник жидівства, Михайло Тимофіїв, каже: „Жиди користувались цілковитою свободою і, будучи прибічниками київських князів у фінансових справах, діставали від них чимало полекш і привілеїв. Святополк (1093—1113) вперше вводить соляний монополі, який відразу ж віддає в оренду жидам“. Знаємо також про прихильне відношення до жидівських агентів Ярослава Мудрого.

За часів козацької державности по нещасливим для жидів польонофільстві приходять вони на службу й до українських гетьманів. Перший Богдан Хмельницький досить широко використовує жидів для своєї держави. Тимофіїв навіть докладно окреслює цю Богданову державницьку традицію у гетьманів XVII-го і XVIII-го ст.: „жидів не любили, але давали їм можливість працювати, стараючись використовувати для держави їх здібності, як фінансових агентів“ („Жиди й народне господарство України“). Зрештою, про відношення української раси до жидів в XVII віці знайдемо в актах такий звіт: „І багато жидів перехрещується і пристає до війська Хмельницького, а ляхи, хоч і хочуть хреститися, та їх не приймають і всіх побивають“. („Акти Юг. Зап. Р.“, 1648).

Серед українців інтелігентів з XIX-го століття, були два роди відношення до жидів (тоді до 3 мільонів на землях України). Перший був беззастережно прихильний. Прикладом цього може бути Дмитро Донцов, що в 1911 р. виступив проти антисемітизму українських націоналістів, а 1906 р. стояв на чолі боївки для оборони жидів проти антисемітів у Києві (див. про це його спогади „1906 р. у Києві“, „Наш Голос“ 1911). Інше відношення, обережне й недовірливе, висловив Михайло Драгоманов, що писав в 1875 р.: „Жидівське питання заключає в собі слідуєчі проблеми: а) жиди уявляють з себе елемент, що не творить цінностей; більше чи менше всі вони можуть бути підведені під категорію купців, б) купців цих є забагато, а тому утримання їх коштує задорого робочим станам населення“. Далі Драгоманов називає жидів „громадою з відсталою релігійною культурою“, що має ціхи паразитизму, бо не узнає законів конкуренції.

Підчас переломових років 1917—1923 жидівство дуже потерпіло на землях України. Цілковиту ж ліквідацію жидівства на Україні може спричинити сучасна совітська політика. Совіти цілком змінили стан розпорощення жидівства по краю, що є завжди таким важним для жидівських кагалів-посередників. Сучасне жидівство під Совітами або є виділене в спеціальних, дуже недогідних кольоніях (Біробіджан, Крим), або є в совітській адміністрації і тим самим є звязане з непевною долею адміністрації Сталіна. В кожному разі кагал там знищений.

Духова імпрегнація жидівства є невелика. І досі проти української раси виступають особи жидівського або мішаного походження (Кагановіч, Радивіл, Клушинська і т. д.). З другого боку одна з московських генеральних ідей, звязана з антисемітизмом, прийнялася на деякий час серед чорносотенців на Україні (1907—1917), а також і серед декого з сучасних інтелектуалістів. Це — пропагування т. зв. „Протоколів сіонських мудреців“, фальсифікату з сатири М. Жолі, зробленого на замовлення московської політичної поліції.

Проте окремих осіб жидівського походження бачимо в сучасній українській літературі, чи політиці. Були вони серед Старої Громади (Беренштам) і соціалістів (Гехтер). В недавній державній добі жиди були членами і монархічного (мін. Гутник), і республіканського (мін. Красний) українського правительства. В У. Г. А. був жидівський пробоєвий курінь. Врешті, Центральна Рада дала їм культурну автономію, щоб хоч частинно спаралізувати в них комуністичні московські симпатії.

47. ІНШІ ДОМІШКИ.

Звернімося до двох найменш важних для української раси домішок. Вони прийшли пізно, не діяли постійно і від початку зустрілися з дуже неприхильними відрухами раси, на що маємо свідоцтва не тільки в психології села й фольклорі. Проте одно й друге джерело домішок дали деякі психологічні комплекси в українській історії, а також дещо вплинули на українську еліту.

Про якісь впливи московського народу („великоруси“, „царські люди“ і т. п.) тяжко говорити. Поняття цього „народу“ самі московські історики неохоче розглядають ближче. Кільканадцять урало-алтайських номадських племен без культури й держави підбили київські, а пізніш новгородські культуртрегери в X—XII ст. і християнізували, навязавши їм богослужбову мову Києва, кріпацтво (для ліпшого економічного визиску) і назву, що вказувала на приналежність до Києва-Руси („русские“).

Монгольське поневолення, що тривало в них найдовше з усіх європейських народів, дало їм спільне глибоке відчуження святости влади, хоч би й найбільш бруталної, а зате призирило до індивідуальности своїх і чужих людей. Від полов. XVII-го частинно, а від XVIII-го століття цілковито (встановлення назви „Росія“ в 1722) народ цей навіть зрікається власного імени й обличчя, і так не дуже усталеного двома-трьома попередніми століттями, і йде під керму безгрунтової еліти мішанців Петербургу. Чисто московський традиційний націоналізм від протопопа Аввакума в XVII ст. аж до Леонтєва в XIX ст. був гнаний і поневірваний центральною владою, що врешті на поч. XX-го ст. створила адміністративно-воєнне поняття Росія, а не національно індивідуальне — Московія. Совітська Москва в цій хвилині — це лишень адміністративно-поліційно-воєнний центр. З трьох підстав Московії зісталась тільки насильницька влада: християнство, не звязане органічно з номадським фінським субстратом, упало, богослужбова мова Києва, що стала підставою т. зв. „русского языка“ — в розкладі. Знищення центральної влади в Москві правдоподібно привернуло б на тих землях стан із XIII—XIV ст. неміцного повязання кільканадцяти поганських фінно-уральських племен з досить численними, чисто фінно-уральськими островами, які навіть у межах Совітів мають свою автономію, як республіки чувашів, черемісів, мордві і т. п.

Зрештою, самий факт впливання московського народу, як маси, є дуже недавній. Лишень у XVIII ст. порожні простори між Московією і козацьким краєм виповнили українські кольтоністи (Слобожанщина). Там, де зіткнення було давніше, як Сіверщина і Донщина, обидва елементи не мішаються.

Взагалі, не знати, чи москвини в своїй масі мають якийсь експанзивний розмах на захід і південь? У XVIII і XIX століттях, всупереч намаганням Петербургу, вони не виказали цієї здібності, хоч воєнна й адміністративна влада цілими стадами переганяла москвинів на Слобожанщину, над Чорне море, Бессарабію і Крим, щоб хоч трохи обмежити натуральну експанзію українців. Та головна маса москвинів (4 центральні губернії) є обезсилена 1) нівелізаторським антимосковським способом правління (пригадаймо тільки еміграцію в XVII віці дуже цінної релігійної групи — „раскольників”, що пригадує еміграцію гугенотів із Франції), 2) примусовим вигнанням до колонізації, напр. до Сибіру, цілих областей і поколінь, 3) розпорощенням верхів московського народу виключно на адміністрацію серед чужинців, що є найчастіш вигнанням, врешті 4) само серце того народу, Московська область, завдяки низькій моралі й великому розвою фабрик, ще перед війною 1914 року була вижерта сифілісом, бичем цього розпусного племені.

Отже фізичних впливів москвинів на українську расу нема ніяких: в історії москвини були засланою індивідуальністю, щоб впливати й духово. Імпрегнація з їх боку була дуже незначна і не залишила слідів.

Яко відвіку хліборобська раса, українці не мають можливості прийняти московської духової домішки. Про це знайдемо в книжці В. Щербаківського „Етнографічний тип українця”: „На Московщині слідів хліборобства ми не знаходимо раніше 9-го віку після Р. Хр., а в Україні ми в землянках знаходимо перепалені зерна пшениці й проса ще з третього тисячеліття перед Хр. і при тім в звязку з трипільцями, або їх культурою, і ніде не знаходимо перерви хліборобства аж до князівської доби, як це видно з розкопів городищ”. Одним з найцікавішим висловників московського духа є безперечно М. Горький. Навіть сам характер фінського підложжя свого народу окреслив він згідно з сучасною наукою, як „народ злодіїв, волоцюг і розбішак”, отже ловецько-бродячий. В нього, в цього може найбільш расового, великого письменника Московії, знаходимо й цікаві описи зіткнення духовості українців і москвинів та абсолютної неспівмірності їх духовостей (хочби в таких „Шкіцах-перехожого”).

Далеко важнішою є імпрегнація т. зв. російщини. Це спосіб думання створений головною петербурзькою елітою, що його головною віссю було адміністрування цілком нічим не звязаних з собою територій. По 1917 році на б. російській території повстало сімдесят (70) національних держав із власним військом і монетою. В так званому „російському типі“ нема ніякого виразного расового підложжя. „Росіяни“ школять, але не родять. Так само й татарин, боярин Борис Годунов, і син німецького придворного аптикаря — Петро Перший і грузин-клерик Сталін — усі вони є найтиповіші росіяни, бо є найтиповіші адміністратори. Тому русифікація українця є назагал тільки назвою процесу опрощення його індивідуальності до ролі адміністратора, кільця в механізмі Росії.

„Російщина“ від князя Безбородька до наркома Гринька — це єдиний історичний вислів суцільства Москви, що однак з року на рік тратить своє значіння. „Російщення“ звязане лишень з урядуванням і не можна його поширювати на цілі українські традиційні вищі класи, чи верстви.

Зросійщення окремих магнатів не можна трактувати, як упадок цілої аристократії України. Її знищили матеріально (як і в Польщі) голод землі і розвій фабрик, а морально — відпекування від них батьків української інтелігенції (Куліш). Ще менше можна говорити про „зросійщення“ взагалі української козацької чи шляхетської еліти. Це був дуже великий відлам української людности: петербурзька статистика налічувала в 1805 р. — 132.687 осіб української шляхти. Це вона, ця шляхта, потрапила в XIX ст. ще гостро протестувати проти касування традиційного українського законодавства, що й зіставив царат для 4-х губерній аж до 1917 року. Еліта ця злилася знову з селом, що з нього вийшла (до 1917 р. існували козацькі і дворянські села на Україні).

Зістається однак іще одно питання: а чи саме тепер не може відбуватися занечищення москвинами української раси?

Москвини, яко домішка крови — це явище досі виїмкове в українській расі. Цікавим було, напр., положення московитських сіл (насаджених уря-

дом, властиво втікачів від релігійних переслідувань Москви) на українських землях. Українські села цілком відсепарувались від них. За ганьбу для себе вважала найбідніша українка вийти заміж хоч і за багатя-москвина. Найбідніші селяни не наймалися в московитських селах. Московські села абсолютно не мішалися з українськими (чого, напр., не можна було сказати про німецькі, молдавські чи голяндські села).

Цікаво, що такі ж самі московські кольонії серед киргизів, уральських і сибірських племен дуже швидко розпливалися серед тамтешнього населення. Так основно нераз, що покидали навіть свою християнську релігію для магометанства, а навіть поганства. В актах царської поліції упродовж цілого XIX-го століття аж до упадку царату знаходимо багато офіціальних донесень про такі факти. Зрештою і в сучасному журналі „Советская этнография“ знайдемо багато потверджень цього факту „дерусифікації“ москвинів серед поганського населення. Чим пояснити той факт, що обіч розпливання москвинів серед угро-алтайських тубильців є несприймання їх українською расою? Чи це звязаність крові з алтайцями?

Виразніше встановив споріднення московської крові з фінською — совітський учений в Ленінграді, проф. Е. Самойлов. На підставі його праць, видрукованих в „Архіві криминології“ 1926, т. I., можна ствердити, що від шлюбу москвина з татаркою, або фінкою являються діти з тотожними до батьківських кровяними групами. Від шлюбу ж москвина з вірменкою, чи полькою (отже не з фінсько-монгольським субстратом) — діти не наслідують батьківських кровяних груп. Тим самим біологічна антропология підкреслює споріднення москвинської крові з фінсько-монгольськими, а не з західньо-південними сусідами москвинів.

Взагалі, останні досліді над кровяними групами німецьких авторів (скажім, Саллера з 1935 р.) показують, що в українців, як і в цілій західній і центральній Європі, є 90 груп „А“, „АВ“ та „О“, а зовсім нема „В“, характеристичної для москвинів (20%) і взагалі для народів від Уралу до Паціфіку.

Таким чином фізичне мішання за законом Менделя дає завжди перевагу українцям і з погляду біологіч-

ного, і духового. Тим самим річ виключена, щоб могла повстати якась значніша московська домішка.

Значіння польських домішок теж звичайно перебільшують. Історично не могли вони мати великого значіння з огляду на неустійненість самого характеру польськості. Зрештою, звернімся до схеми польської історії, уложеної головно за проф. Курнатовським. Ця схема співзвучна з історією трьох польських столиць, викладеною геополітиком Ф. Буяком, з історією Гнезна-Познані, Кракова й Варшави.

Історія Гнезна-Познані з династією Пшемислідів обіймає історію лишень дуже невеликої частини польських племен. Християнське князівство — це, основне на балтійським номадським субстраті, тривало недовго і впало під наступом германів та своїх поган, не давши глибших традицій. Далі йде вже „поганська реакція, яка розгорілася на Познанщині, Поморі і Мазовії, що мали за сусідів поганських прусаків і поганські, лехитські племена” (Бальцер). Князь Маслав Мазовецький знищив майже цілковито християнство, лишень на невеликому терені на півдні, завдяки видатній допомозі могутнього володаря Києва — Ярослава Мудрого, утрималося християнство (Казимир Відновитель).

Тут на півдні, де передньоазійський субстрат є сприятливіший для християнства, під безупинними ударами потужної поганської Мазовії, розвивається Краків. На переході XIII—XIV. ст. вдруге рятує це християнське племя перед Мазовією галицько-волинський король. Галич і Угри попирають слабий Краків супроти Мазовії і чехів, і то так вдало, що врешті князь Локетек коронується на короля Польщі. Це властиво джерело першого первня польськості, зближеного до своїх дунайсько-дністрянських сусідів, християнського й гієрархічного, а навіть досить толерантного. Там торговельні труднощі розв'язують привілеями для жидівства, там зручна дипломатія присвоює собі одну з галузів Гедиміновичів (Ягайло), унешкодливлює її литовську (Кейстут) і українську (Витовт Великий) галузі і будує державну унію, звязану політичними договорами і торговельними користями. Краківський первень польськості — це найбільш вартісне, що є в ній.

Цілком інший первень принесло перенесення столиці Польщі до Варшави (1633), центру фанатичної Мазовії. Сама Мазовія з її бродячо-ловецьким субстратом, кількасотлітньою війною проти християнства і ненавистю до гієрархічної стабілізації піддалася Польщі лишень у пол. XVI. ст. Коли Краків був символом південно-християнського світогляду, що мало ріжнився від чеського, то Варшава, створена для експанзії до Естонії й Лотви, стала тільки опертям для кольонізаційної експанзії до Литви (єдиний народ, що його поляки асимілюють), і торговельно-економічної на придніпрянські землі.

Світогляд убогої, примітивної мазовецької шляхти (10% населення Мазовії), з її пихою, жадібністю і анти-традиційністю в центральній владі, став другим первнем польськості. Цілу історію Польщі XVII. і XVIII. ст. можна уяскравити, як чергування переваги й боротьби краківського й мазовецького первня польського характеру. Лишень від XIX. століття виразнішає і третій, значно слабший, подібний до германського, надбалтійський первень, що антропологічно тягнеться від Балтії здовж Висли майже до Варшави. Разом із ним приходить і реальний потяг до виходу до свого моря, що з ним зірвав іще Казимир Ягайлонець, надаючи в 1457. р. чужинецькій державі право контролю гірла Висли й побережжя.

Трудно сказати, чи була якась більша домішка польської крові до української раси. Рух утікачів — польських селян зпід Кракова в XIV—XVI. ст. не полишив слідів на Україні. Знаємо, що на Січі були тільки польські шляхтичі, що йшли туди як до школи (Скалко-вський). Можна починати рахувати на можливість більшої польської домішки тільки від часів унії в Бересті (1596. р.), коли поляки дістали право набувати землю на Україні. Але по 52-ох роках Орден і Богдан Хмельницький наново привернули однолітність раси. В революції 1648—1649. рр. згинуло, як облічують польські історики, коло 200 тисяч польських і жидівських осадників*). Можливо, що це були перебільшені цифри (жидівські історики подають навіть кількасот тисяч забитих і вигнаних), — в кожному разі це була ве-

*) Гурке подає тільки 15 тисяч жидів.

лика невдача імпрегнації з Заходу на землі між Случем і Ворсклою.

Правдоподібно, численні відділи і полки українців римо-католиків в армії У. Н. Р. 1919—1920 р. походили з сіл колишніх польських осадників. Однак іще за Центральної Ради обіч жидів і поляки на Україні отримали університети й школи від правительства. Їхня кількасот-тисячна меншість однак цілковито зникла, як національна одність під совітськими урядами Харкова й Москви. Таке є закінчення проби домашки крові, що почалася в XVI—XVII ст. Зрештою, досліди проф. В. Г р а б с ь к о г о показують, як легко асимілюється польський елемент в українській расі.

Цікаво, чи значною була духова імпрегнація Польщі, а спеціально в часах відносної політичної рівноваги обох країв, у часах унії?

Про таке перебування в одній державі (унія: Україна (Русь) — Польща — Литва) в своїй політичній синтезі говорить сучасний історіософ поляків К. С. Ф р и ч цілком слушно: „То були три різні народи. Три цивілізаційні сонця їх виховали, і вони в ції своїй одности даремно шарпалися, надарма шукаючи синтези”. Ця держава не мала польського характеру, як бідкається Фрич: „Не було польського характеру... Польща не могла жити тоді, бо поповнила добровільне самогубство, розтоплюючись у „річипосполитій трьох націй”. Отже трудно сподіватися, щоб молода неустійнена індивідуальність сусіда могла вплинути на стару українську расу. Через цю неустійненість і новітній будівничий Польщі, марш. Ю з е ф П і л с у д с ь к и й, в практиці навязував сучасну польську традицію лишень до недавніх часів повстань 1830 і 1863 р. р.

Однак імпрегнації спільного перебування в одній державі зістались, лишень вони носять негативний характер.

Революція 1648—49 р. р. втворила одну таку сильну негативну імпрегнацію, що ввійшла вже в підсвідомість раси, подібно, як від XV-го століття є негативна імпрегнація в підсвідомості французів у відношенні до Англії.

Похід польського католицизму, що його символом є теорія П. С к а р г и і практика А. Б о б о л і, теж втворив негативну імпрегнацію, яко жива

ідея української унії. Ця унія затримала римо-католицизм виключно в польських етнографічних межах.

Врешті третя негативна імпрегнація, викликана антиєрархічністю мазовецької шляхти, допомогла козацтву до встановлення суворої військової організації. Козацька еліта, спочатку маючи надію на розвій у межах варшавської держави, ішла до вивищення королівської гетьми, а вкінці вже й до власної держави з дідичністю гетьманів (спроби Б. Хмельницького, І. Мазепи).

Як бачимо, і московська, і польська домішки не вплинули цілком на біо-антропологічний склад української раси. Деякі впливи цих чужинців однак зауважимо в психології української еліти. Власне, вкінці спробуємо уяскравити їх найважливішу імпрегнацію, що від одного-двох століть вони накладають на світогляд української еліти.

Мова про річ, яка випливає з самого процесу боротьби молодших рас, опертих культурою на змісті старших, з тими старшими расами. Молодші раси й племена мусять понижувати тих, що з їх скарбниці вони скористали, бо факт позичання, а значить менше-вартости, суперечить із їх відчуттям серединности, їх гордістю. Вони, ці молоді племена, є перші, а не той, хто був перед ними перший. Узнання для старої духовности може бути тільки тоді, коли вона, як античні Атени, чи Рим, упаде. Коли ж та старша раса розвивається і відроджується наново, ці, найбільш несприятливі обставини для молодих наступників, дають їм жахливе почуття непевности. Тому треба руйнувати те, що свідчить про українську старовину, чи то буде антична Керч, чи старовинний Михайлівський монастир у Києві, чи замок Любарта в Луцьку.

Е понятті сусідів українці завжди є щось більш скомпліковане, складне, старіше. Скажім, для московських примітивістів - відруховців („широка натура“) українець завжди буде закладний („хитрий“), його воля занадто мало підлягає зовнішнім впливам („упертий“) і т. д. З другого боку примітивному мазовецькому світоглядові завжди не подобатиметься нахил українців до гієрархії і традиції („візантинізм“, „шапка Мономаха“). Зрештою цілком слушно разить москвина Горького власництво, а проф. Суйковського

консерватизм українців. Тому завданням еліти сусідів України є знищити відчуття історизму, бодай в українській еліті, коли не в расі. Цим позбавляють вони українську расу авторитету старої раси, це „відмолодження” дає їм поле до експанзії. Як приклад такого впливу, є заломання історизму Куліша польськими і московськими істориками.

Щодо інших домішок, то варто згадати ще литовську династичну імпрегнацію в XIII—XV ст., угорську домішку крові в еліті південно-західньої України, врешті вже в останньому столітті домішка німців з кольоній на півдні України, що досить легко асимілювалися з українським населенням. В боротьбі проти Москви в 1918—23 р. р. і чисто німецькі осади героїчно бородили українську землю.

48. ЦІЛІСТЬ, ВІДПОРНІСТЬ І НАСТУП РАСИ.

Досі ми описували українську расу, її первні і домішки, як щось, що творилося поза свідомістю її еліти, щось, що звязане більше з емоціями, які є поза всякими обліченнями. Крім того брали ми життя раси в часі минулому. Чи не далось б однак взяти це в сучасному, як свідому оцінку сил і можливостей раси? До цього мусимо розглянути поняття раси не в історичному аспекті, лишень як цілість, як організм, що на наших очах функціонує, живе, тобто відкидає або сприймає потрібний їй матеріял.

Займімося спочатку присвоєннями української раси, бо цих присвоєнь було немало на історичній дорозі українців. Зрештою, в історії кожної великої расової збірноти є щось, що притягує чужинців. Може енергія, розмах раси, її боротьба за великі цілі ваблять чужі шляхотні елементи. Поминувши вже три великі династії українців: боспорську — сарматсько-гелленістичну, Рюриковичів — норманську і литовську — Гедиміновичів, — скільки було окремих висловників ідей української раси, але не з її пня! Німець Гізел, волох Могила, син грека Капніссі — граф Василь Капніст, угорці і чехи в службі галицьких королів, шотландці, німці й греки в службі великих гетьманів! Чи не був англієць ген. Джемс Кейт (1740) на чолі української державности, як наказний гетьман? Чи сучасний українець не виструнчиться на звук німецького імені Кеніг-

сека з не меншою пошаною, як на звук імені іншого оборонця Батурина — Чечеля? Навіть, із сусідського боку маємо такі виразисті історичні постаті, як митрополит Велямин Рутський (XVII ст.), чи полеміст Симон Будний (XVI ст.), чи волинський князь Курбський. Вже в нових часах, хто знає, чи без чужинної домішки мали б ми невтомну моторність гетьмана Орлика в обороні державних прав України, або чи угорська домішка не допомогла піонерів історикові В. Антоновичеві, економістові Ст. Федякові, а чеська — невсипущому Франкові?

Чи ж відкидати ці чужинецькі позички крові взагалі, коли упорядкувати ці справи? Тим більше, що ці домішки йдуть безпереривно. Особливо в хвилях найбільш емоціональних для раси, як, напр., боротьба за державу. Чи сербські полки, захоплені боротьбою українців в Одесі в 1918 р., не пішли самохіть битись за Україну? Чи не спалили большевики в 1920 р. серба, дра Гелієва, провідника великого відділу повстанців? Чи не були в 1920 р. в складі української національної армії російські донські полки, а один — чисто польський, тільки з українським полковником? Скільки видатних постатей в армії, в суспільному житті, в літературі є чужого походження, або мають домішки чужої крові: шляхотний росіянин полк. Агап'єв, віддані бельгійські духовні в дипломатії, талановиті німці-вожді, як ген. Кравс! Чи мало є домішок: шведської (полк. Юр. Отмарштайн, С. Русова, ген. В. Петрів), чорногорської (Косач), німецької (Р. Лісовський, О. Бурггардт), грузинської (Дараган) і т. д., і т. д. Можна тільки тішитися з того, що вони є співтворцями української державности чи культури. Це є потрібні присвоєння.

А чи було й відкидання! Було дуже багато.

Бо чи ж не є небезпечним надмірне проглинання чужих світоглядів із іншою гієрархією почувань, з іншими відрухами, мораллю, традиціями? Пригадаймо, що в історії українська раса боронилася проти надмірного припливу чужого елемента. Пригадаймо вигнання жидів з українського Вічного Міста, прийняте зїздом князів в XIII ст. З другого боку, — на заході боротьба з зайшлим елементом Любарта і волинської шляхти, а Гербурта в Перемищині, що пізніш увій-

шла в закон проти західніх помішок Хмельницького. Цей самий гетьман перший розправився суворо з першою московською помішкою на Україні (загин москвинів під Гусятином). Знана є справедливість Сірка для потурченців і приклад синів Гонти. Неприязнь до чужих помішок виглядає і з козацьких літописів, і з „книг майстрацьких“ старовинного міщанства. „Як наша земля очиститься, тоді будем панувати“ — так мали казати козаки Острянина. Чисто по расистськи звучить гімн „Да не буде“. Нехіть до чужинців густо зростає в українським фольклорі і в літературі початку ХІХ-го ст. Останньо велика ксенофобія вибухнула серед українців за гетьманування Скоропадського, скермована проти російських фахівців, не завжди лояльних для України.

Такий маємо образ сприймання і образ відкидання в житті раси. Чи можемо знайти пояснення цього?

Коли мова про сільські групи населення, то там безперечно відіграє роль деяка спорідненість духовостей. Першу роль грають тут психічні моменти. На Херсонщині є багато московських сіл, осаджених там ще петербурзьким урядом, щоб утруднити українцям доступ до моря. Селяни сусідніх українських сіл не зближуються до москвинів, їх разить московське нехлюйство й жорстокість. Для найбільшого українця ганьбою було біти служити до „нехристиян“. Перешкодою асиміляції молдаван, як пише один із дослідників Бесарабії (Батюшков), є в тому, що їх мораль у шлюбному житті стоїть дуже низько. Із спогадів польських судивників в Ряшівщині й Лемківщині, де є обіч польські й українські села, українців відрізняє передусім глибоке відчуття правопорядку й справедливості в суспільному житті. Поняття спорідненості так окреслює В. Щербаківський у своїм „Етнографічним типі українця“: „Ніякий народ не міг уперше народитися тільки в якимсь відомім тисячелітті перед Хр., або впасти з неба, — кожен мусів мати своїх предків, і завданням історика свого народу є показати, коли, в який хронологічний момент наш народ одержав звязок із своєю територією, звідки він міг прийти сюди й де жив раніше. Отже показати кровне спадкоємство, або спорідненість з якимсь відомим народом старовинности.

Для установлення цього не можна базуватися на одній тільки мові, якою той чи інший народ говорить тільки сьогодні. Ми знаємо, що нинішні прусаки — це германізовані слов'яни, остатки яких ще й досі живуть у Лужицькій землі. Знаємо, що румуни, хоч і говорять романською мовою, не мають ніякої спорідненості з французами, які говорять теж романською мовою. Отже для установлення кровної спорідненості з іншим народом треба прийняти на увагу не тільки мову, а також расу і культурний круг, до якого належала дана територія і яка-будь інша. Тільки спільність усіх складників може говорити про спорідненість”.

Отже з одного боку чужинці не повинні бути чужі українським нормам моралі, звичаєвості й правопорядку. З другого боку, багато значить і саме відношення чужинецьких елементів до української раси. Адже-ж передумовою сприймання українською расою тих чужинців мусить бути їх прихильне відношення, бажання співпраці, неузнавання іншої расової збірності поза українською. В противному разі їх перебування в українській расі є небезпечне для них самих. Аналогій до таких ситуацій можемо знайти багато і можемо дуже добре зрозуміти сучасного французького патріота, що роздумує над ролю деяких чужинців, що захопили багато місць у науці й промислі: „Небезпекою для французької духовості є те, що ці німці-біженці не виявляють ніякого бажання стати французами. Воно правда, що час зробить своє, але чи раніше не заскочать нас політичні події?” (М а р с і я л ь).

Таким чином сприймання і відкидання расовим організмом залежить передусім від духової близькості цих чужинців, а також від їх наставлення (бажання стати українцями). Коротше кажучи, рішає тут генеалогія раси (її первні) і гордість раси (зближення до неї чужинців). Рішають духові чинники.

Отже поняття раси, яко цілості, це передусім поняття відрубної, окремої великої духовості.

Як же бореться расова цілість, якими способами? Розуміння цих засобів боротьби, як і взагалі поняття раси, тепер є дуже важне, власне тепер, коли провадиться боротьба чужинців на цілковите знищення української крові. Бо то вже не клясова, вже не національна, але далеко від них глибша расова бо-

ротьба розпочалась в 1917 р. на землях України і розвивається на наших очах.

Чи в цій боротьбі важна є т. зв. чистість крові, антропологічна однородність раси?

Цю однородність не легко встановити, хоч не можна повторювати й банального твердження істориків ХІХ-го віку, що в сучасності нема рас. Цілком справедливо обурюється на них біолог проф. Марсіяль: „Історики цілком непотрібно ще й досі трактують антропологію, як відсталу науку, обмежену раз назавжди до мірення черепів. А що ж вони собі думають про найновіші відкриття в біології і стосування в практиці антропологічної біології, що одного дня зовсім наново освітили квестію рас? Чи вони хотіли б відкинути закони Менделя в застосуванні до кровяних груп? І врешті чи правдивий науковець сміє обмежувати границі науки?...”.

Так, — антропології давнього типу тепер не вистарчає. Надзвичайний поступ біологічної антропології, отже й ділянки генетики, дають цілком виразні окреслення раси. Славний біолог з Кембриджу Галдейн (Haldane) в своїй „Праісторії в світлі генетики” (1937), описавши початки новітньої генетики (відкриття Ляндштайнером і Жанським кровяних груп і вияснення спадковости Бернштайном в 1924 р.), закінчує словами: „Отже ясно, що ми можемо брати гени кровяних груп, як показчик расового походження, а не як наслідки клімату чи впливів оточення”. Крім цього треба пам’ятати, що, за законами Менделя, осібняки чистої раси в даній органічній мішанці завжди можуть з’явитися в чистому вигляді, вони утриваються. З другого боку домішка антропологічно чужих первнів зникає в розмірно короткому часі за законом того ж Менделя. На цьому полягає, напр., очищення китайців від домішки білих. Так само цілком не знати вже (за дослідями Щербаківського) ніякої домішки татарів у сучасному українському типі.

Отже антропологічну відмінність у типі й кровяних групах знайшли б ми і в українській расі (хоч би у відношенні до сусідів), але не це є практично важне і не це вбирає в себе очі при спогляданні на українців.

Бо ж існування сучасних рас — це ж є одночасно і їх формування, і річчю взагалі маловажною

практично є здобувати вже тепер доказ повної уніфікації крові (як це робили спочатку в Німеччині).

Отже в боротьбі раси біологічна однородність не відіграє важної ролі. Чистість крові не є важна в боротьбі раси, бо її практично не легко ствердити. Напр., большевики в останніх часах просто заборонили провадити досліди кров'яних груп серед українців. До боротьби раси важним є ствердити не так однаковість кров'яних груп, як однаковість психологічних реакцій, однаковість у сприйманні життя.

Коли глянемо на Європу, то побачимо глибокі різниці між окремо сформованими духовостями. Ці різниці далеко легше окреслить психологія, ніж анатомія, чи антропология. В межах одної такої духовости можуть бути анатомічно різні типи, але є лишень одна психологія. Хочі серед англо-саксонців, і серед українців, і в німців можемо зустрінути один і той самий норманський тип, але духовості цих трьох груп є цілком різні. Отже найважливішою рисою для расової боротьби є окремішність духова, а не антропология.

Як же ця окремішність виглядає в наступі і відступі, як виглядає експанзія і відпорність раси?

Займімося відпорністю раси і спробуймо окреслити цю форму боротьби раси. Маємо багато прикладів нечуваної відпорности українців. Ось, напр., як описує сучасник психологію одної з найбільш занедбаних українських околиць: „Свідомість поліщуків на перший погляд мінімальна. Та як приглянутися ближче, приходиться втішно ствердити, що ця свідомість тверда як скеля, лише глибоко захована. Поліщук свідомий того, що за отвертий вияв своїх почувань його може стрінути всячина, а рекурсувати нікуди. Своє серце розкриває перед не-„тутейшим“ дуже обережно, аж як зовсім певно переконається, що ніщо за це не грозить. „Ми тутейші, — каже тоді, — такі самі хохли, як над Дніпром, чи в Галиції“...

Це — характеристичний приклад. Взагалі подумаймо, чому в розмовах українців з еліти про різні забуті українські закутини (Приамурський край, села на Мармароцині, чи в Бесарабії) вони певні, що, в разі приходу туди української влади, війська чи хоч шкіл,

ці околиці відживуть дуже швидко й стануть відразу на свідомішому щаблі загальнорасового життя. Чому така певність (підсвідомо, зрештою, обґрунтована на тисячах прикладів з минулого й сучасного)? Адже-ж там, на тих землях нема жадного проводу (чого вимагав би чистий націоналізм), ані навіть шкіл (чого б вимагали чисті культурники), нема, навіть, укритих військових традицій? Ця певність оперта на підсвідомому відчутті вартости якогось глибокого феномену в глибині раси. Що ж то за психольогічне явище?

Проф. Марсіяль дає цьому явищу назву — *la cellule incompressible* — клітина, затиснена до відпору, клітина, що не дається більше вбгаться. Зрештою, звернімося до самого винахідника цієї назви:

„Що це таке затиснена до відпору клітина? Це фізіольогічна чи анатомічна клітина, це думка, замкнена в такій клітині. Така „зібгана клітина“ витворюється в мозку кожної одиниці, що її мову, характер раси, чи релігію переслідувано. Можна заборонити одиниці говорити її мовою, можна вчити її дітей тільки чужою мовою, можна втискувати в їх голови цю чужу мову. Але чим натиск є раптовніший, сильніший, тим відпорніша затиснена клітина. Коли ж прийдуть, скажім, якісь політичні, чи суспільні події, які ослаблять цей натиск, наступає такий швидкий, такий потужний і цілковитий вибух клітин, що відбудова мовна, інтелектуальна, духовна й моральна стихійно затирає сліди всякого утиску”.

Цей процес „вибуху затисненої до відпору клітини“ описує ще ліпше Ернест Дені. Вибух цей він звязує передусім з вибраними одиницями. „Це є, каже він, розпросторення радості життя і продовження особистости одиниці на ціле середовище, що цю одиницю зродило”.

Добрі приклади до того вибуху могли б дати ті, що бачили маневри українських мас в 1917 і в дальших роках. Це ж у 1917 р. дуже невеличкому гурткові української еліти вдалося з ніби безфоремної, зденаціоналізованої військової маси виділити понад один мільон українців. Мінімальні зусилля вистачають на відділення запоморочених земляків з армій Врангля, чи Денікіна. І в практиці організації української стихії не можна обійтися без застосовування вибуху затисненої

клітини. Є нонсенсом плекати надію на можливість т. зв. денационалізації українців. Річ неможлива, щоб якась раса могла глибоко вхлинутися в другу, як цілковито неможливо одну одиницю вкласти в другу. Тим більше це є річ неможлива при недокладних (і часто ненавистних) контактах чужинців з українською расою. Та ця раса є, зрештою, одна з найбільш замкнених (скритих) і найбільш старих в Європі та може одна з найбільш розбудованими духовими звичаями і традиціями між Балтією й Уралом.

Явища „затисненої до відпору клітини“ бояться большевики, найздібніші чужі адміністратори на землях України. Їх бажання — „роззброїти“ цей психологічний феномен. Роззброєння большевицько-московського типу опиралося головню на широкому вживанні української мови (напр. 1932 р. — 4,5 міл. дітей в українських школах, 4—6 міліонів примірників — тираж українських газет під Совітами, 5200 назв українських книжок і т. п.). Однак не так важна тут мова. Знаємо, що в 1917 р. багато українців ішло вмирати за українську волю, говорячи по російській, так само, як не один шлезький чи познанський поляк бився в 1918 р. проти німців, хоч і не знав польської мови. Важнішим є в визволенні стисненої клітини відчуття власної справедливості, повноти власного расового вияву, чого не дасть ніяке чужинецьке „роззброєння“.

Отже в боротьбі українська відпорність майже необмежена людськими умовами і еліта в свій час завжди використає її до цілей раси.

Відпорність українців дає широкі можливості і для наступу, експанзії української раси. Відпорність українців стверджує велику силу їх підсвідомих, расових первнів. Первні ці є триваліші, ніж усі зовнішні обставини. Вони є щось **найпевніше** в душі українця.

Експанзія раси передусім повинна звернутися власне до окремих українців, що всупереч своєму расовому походженню випадково, чи примусово трапили до неукраїнського оточення. Не від українців мають відбирати людей, лишень українці (і то з більшим моральним і расовим правом) повинні відбирати своїх від чужинства.

Чужинецькі ідеї не можуть глибоко просякнуту в українця. На ні одного з них не можна дивитись, як на пропашого. Чи побут, чи жіноче тепло, чи почуття чести, мальовничости, чи історизму — все варто вжити, щоб тільки завернути одиницю назад до своєї раси. Дуже часто такі Павли, що навернулися із Савлів, є дуже цінним людським матеріалом.

Крики про „зраду” — це малодушність і гуртківство. Це найполохливіші вояки (що їм приходять на поміч найглупіші) починають кричати підчас боротьби „зрада!”, щоб оправдати свою невидержку. Раси не можна зрадити. Як можна від себе самого відійти? Обовязок — відібрати українську кров чужинцям. Не можна зрадити власної крові, можна її тільки понизити, навіть поганьбити. Чи ж не є це моральним обовязком українця свою кров спасти від пониження чи ганьби? Ще давніше можна було оцінювати всі українські явища з такого напр. пункту: коли ти не член моєї редакції, або не вчився зо мною разом у школі, або не походиш з мого села, чи там із Херсонщини, — ти є зрадник. Критерій історії є інший. Кавур обіцяв Наполеонові III. панівну роль французів в Італії і по усамостійненні Італії не дотримав обіцянки, — йому стоїть пам'ятник у Римі. А коли б французькі багнети змусили його виконати обіцянку, чи він був би зрадником? Тут на такі питання расове сумління еліти не завжди відповідь докладно.

У великих процесах історії, що в них рішається доля України, є широка скаля можливостей, де інтуїція раси грає найважливішу роль. Традиції і ритм раси існують від тисячеліть. Чи ж не сильніші вони від запаморочення одиниці? Коли ж така одиниця — сильна людина — зрозуміє весь свій упадок, чи ж бажання служити расі не буде в ній спеціально сильне?

Здавалося б, повищі питання — це тільки теорія. Однак в 1917—23 р.р. були сотні тисяч людей, які з жахом покидали московську духовість і благаали прийняти їх до українства, де б вони окупили працею, або й життям свій гріх супроти України. Ще й досі ці речі є неповажно трактовані. Тимчасом діються великі події і розвиваються нові методи боротьби раси. Ці методи далекі від романтично-соціяльних чи романтично-націо-

нальних. Це тактика і стратегія більш мовчазна, більш непримирима й твереза.

Скажім, те, що т. зв. українські большевики в хвилі боротьби Троцького і Сталіна були переважно троцькісти, чи це значить, що вони зрадили Україну для Троцького, чи радше те, що вони прагнули збройної міжусобиці в Світах, з якої Україна може вийшла вільною. Чи зрадник був Скрипник, коли назовні був визначним большевиком (і мав навіть представляти Україну в варшавському мирі, що його ждали большевики в 1920 р.), а внутрі боровся за зміцнення України? Характеристичні його слова, сказані в Парижі на питання: чи все добре? „Ні, не все добре на Україні, поки ми не закріпили міцно Донбасу, поки не маємо Криму й Кубані“. З ревеляцій Гл. Лазаревського цілком виразно виглядає жорстока боротьба з Москвою Григорія Гринька, розстріляного в березні 1938 р. І взагалі чи ж не значать чогось розстріли й самогубства українців псевдо-ленінців, чи псевдо-сталінців? Чи сальви московських розстрілів — це не сальви на честь вірності своїй расі? Чи врешті велика кількість українців, що „впадають у немилість“, і то не тільки в совітських урядах, теж нічого не значить? Чи ж не вимагає це деякого стримання в напастях на них? Адже-ж дуже часто ці „прислужники“ є саме носіями експанзії раси і нищать ворожі духовості ліпше, ніж бабакуни по безпечних кабінетах. Чи ж не потягнуло саме до такої праці „зриву з нутра“ безперечного патріота Юрка Тютюнника?

Це є експанзія раси серед одиниць, вона є й у культурних відносинах. Ідея „грабу й награване“ присвічувала і українським ученим під Світами, коли вони відбирали назад українські цінності, загарбані в XVIII—XIX ст. московською та іншими культурами. Ревіндикація українських первнів з тих культур є неминуча й надалі. Ревіндикація не тільки в малярстві, в історії, але і з духа законодавства і традицій. Те, що є українське, не належить чужинцям.

Які ж є можливості натуральної експанзії української раси, як цілості?

Передусім туди, де зможе розвиватися український спосіб думання, праці, суспільного будування й мистецтва — отже туди, де є відповідне расове під-

ложжя. Таким підложжям є передньоазійська раса, в якій одною з галузей є трипільці. Коли поглянемо на мапу її розпросторення в Європі, то побачимо, що найгустішим є її підложжя на Україні і по обидва її боки: на Кавказі й Закавказзі та по Дунаю, Балканах і частині Малої Азії. Крім того, за проф. В. Щербаківським, це підложжя розпросторене в Австрії, Баварії, Чехії, Мораві, Шлезьку, Саксонії, Тюрингені до Райну й Бонну. Врешті менші простори цього підложжя знаходимо в Бельгії між Брюсселем і Льєжом, в Голландії, в Еспанії й Франції (баски), а в перенесенні — в Швеції і півд.-східній Англії. Махімум густоти його — це Македонія, Подунайщина, Подністровя і Подніпровя. Підложжя це найповніше виявилось досі в державі Олександра Македонського, а пізніш у Понтійській державі Митрадата Великого. Тепер найбільшою расовою одиницею цього підложжя є Україна. Не в якихсь безґрунтовних ідеях, а там, де для неї є спорідненість, і школа, і, може, терен до експанзії і впливу.

Другим тереном, спорідненим з Україною, є землі, де українська раса наложила свою духову імпрегнацію, отже землі кривічів і надбалтійського Новгороду.

Частину свого призначення знайдуть українці крім своїх земель і в повищезгаданих землях.

В першій частині ми пізнали українські землі та їх дороги, потім перейшли до первнів української раси й раси, як цілості, до її тактики.

Тепер переходимо до стратегії раси, до її політичної історії, або, що є тим самим з погляду расиста — до характеру української раси, що висловлюється в її генеральних ідеях.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА.

»...Понеже ми все з Богом починзем і на Того
надежду імієм: од всіх врагів нас оборонить«.

Писан в Чигирині 1649 году, сентября в 29 день

Вашей Милости Желательний Приятель,
Богдан Хмельницький с Військом Запорозьким.

(Лист до москвичів).

»Найважнішим політичним завданням є зорганізувати народ, як натуральний організм, в державних
рямах із пошануванням добровільних груп«.

С а л я з а р, диктатор Португалії

49. ВИЯВИ ДУХОВОСТІ.

Річ цілком зрозуміла, що геополітичні явища повторюються, відживають наново в відповідній ситуації. Адже-ж мають підставу в самім терені, що не змінється. В відповідній порі відживе, напр., і „гребля Трої“, і „наступ Боспору“, і „Святославове знищення Волзького шляху“. Отже тим самим до деякої міри від цих геополітичних явищ залежить і будучина України.

Подібна річ є і в збірній психології українців. Генеральні ідеї теж повторюються. Зрозуміло — чому. Коли в геополітичних явищах незмінною є українська земля, то в генеральних ідеях — незмінною є українська раса. Так, як в українських теренах існують свої органічні, відвічні шляхи, переправи-броди на ріках, просмики в горах і порти на побережжях, так існують і свої органічні шляхи-синтези в збірній, українській духовості. Їх треба знати. Не одна з цих генеральних ідей буде ще діяти в душах українців, хоч і в зміненій формі.

Бо хоч історія не повторюється в цілості, то фрагменти її повторюються.

Але ж генеральні ідеї не всі є однаково тривалі й вартісні. Вони живуть і вмирають. Ось ідея „козацького маневрування“ між державами-сусідами геніального політика, князя Дмитра Вишневецького розвивається з одного боку в триєдину річпосполиту гетьмана-теоретика Виговського, з другого — в триєдину російськість інтелектуаліста Гізеля, а потім інтелігента Куліша, українського Спасовича. Багнети українців у Києві в 1917 р., а багнети большевиків у Петербурзі в 1918 р. — раз назавжди ліквідують триєдину російськість. Триєдина ж річпосполита зліквідована вже властиво з смертю Виговського. Коли ж Юзеф Пілсуд-

ський питає в 1920 р., як звичайно, півжартом: „А може б ми так зробили федерацію?“ — український амбасадор у Варшаві, Андрій Ливицький, на це міг відповісти тільки легким усміхом. Бо ідея „козацького маневрування“ вмерла і на захід і на схід від України і не відживатиме при найгірших обставинах. З другого боку ось інша ідея „помочі українцям, слабшим духово й матеріально“, постійно виринає в українській збірній духовості, почавши від проповідей київських митрополитів через Івана Вишенського, Сковороду й Шевченка аж до нинішнього торговельного й освітнього солідаризму.

Які ж з них вибрати? Які генеральні ідеї є найстійкіші, найменш залежні від чужинства, які найбільш українські?

Пізнати їх — це для еліти мати скарб більший, ніж усі матеріальні багатства. Пізнати їх — це пізнати дороги виявлення української зірної енергії. Тільки по таким пізнанні можна говорити про кермування, що є постійною орієнтацією в чужих намірах і в своїх можливостях.

Українські генеральні ідеї — це більш, чи менш глибокі вияви українського расового „я“. Можна їх узяти в тій, чи іншій гієрархії, підвищувати чи понижувати їх, але вони завжди існуюватимуть в характері раси. Бо цей характер є так само органічний, як і інші явища природи.

Які ж є межі характеру української раси, яке культурне підложжя, які його головні вияви, врешті, в якому напруженні чи ослабленні вони діють?

50. МЕЖІ УКРАЇНСЬКИХ ГЕНЕРАЛЬНИХ ІДЕЙ.

Історію української духовості, діяння її генеральних ідей можемо трактувати, як цілість, як одність. В тій одности є вагання, є немов звужування і розширювання одної мельодії. Ту одність часами висловлює голос видатної української одиниці, або цілого українського загалу. Це є межі висловлювання генеральних ідей.

Вони можуть втілюватися часами в неповторність одиниці, що своїм неповторним існуванням підкреслює потужність своєї раси. І цим дає вражіння нового.

Ще частіше одиниці для висловлювання генеральних ідей зникають в групі, в традиції, в повторності. Там підсилюють те, що відвічне в расі, і це дає вражіння потужности.

Сучасна психологія (Адлер, Юнг, Кретшмер) стверджує життєвість цих виявів повторности і неповторности навіть у типах одиниць (екстра — й інтро-вертичні, цикльо- й схізо-тимічні).

Чим старіша раса, отже чим глибше і ріжносторонніше виявила вже свій характер, тим більшу роль відіграє в ній традиція, повторність, а меншу — одиниця, експеримент, неповторність.

І коли б ми описували межі старої української духовости, то треба було б узяти музичний образ, одну з таких частих українських хорових пісень. На тлі потужного плаву стриманих голосів, що несе і провадить, виринає від часу до часу спів одного голосу, що однак швидко зникає в хоровому відвічному плаві мельодії.

В українській расі (зрештою, як і англо-саксонській) майже нема великих людей-експериментаторів типу Наполеона, чи Петра I-го, чи Джингісхана, цих висловників цілком чужих для свого оточення ідей.

Українські герої — це висловники туги й праці багатьох поколінь. Вони завершують собою повторність і уяскравлюють традицію. Їхня особиста творчість — це завжди тільки одна сильна мельодія, що вплітається в потужний спів раси.

Митрадат VI. Евпатор, великий цісар Понту, тільки кристалізує виразніше те, що перед тим сімсот літ оживляло Пантикапей і інші Чорноморські держави. Святослав Завойовник успішно підбиває волзько-закавказький шлях, але розпочали його підбивати пять століть тому ще готи знад Дніпра (а пізніш київський великий князь Ігор). Урочисте прийняття християнства Володимиром Святим прийшло по кількох століттях зросту християнства над Дніпром і Чорним морем. Не можна собі уявити потужних постатей Ярослава Мудрого й Осьмомисла без попередньої, дуже довгої системи традицій. Богдан Хмельницький завершував два-три століття козацької стратегії й устрою. Навіть Симон Петлюра не висловив би того, що висловив — без попередньої, майже столітньої муравлиної праці української еліти.

Це були б межі українських генеральних ідей, а яке було б їх підложжя, що з нього вони зросли?

51. КУЛЬТУРНЕ ПІДЛОЖЖЯ.

Передусім мусимо окреслити, до якого з двох культурних кругів в Європі належить українська духовість. Це — річ дуже важна, як показали синтетичні праці спочатку в Полтаві в 1917 р. В. Щербаківського, а пізніш (1926) віденців, В. Копперса і В. Шмідта. Вони довели, що культурне підложжя — витворене перед тисячеліттями окремою фізично і психічно расою, впливає далі на психологію належних до неї людей і, „подібно плянетній системі, не випускає людської психіки із своєї площини. Інакше кажучи, — як твердить дослідник, — кожен культурний круг консервує духовість належних до нього людей у певних рямцях. Духовість людей чужого культурного круга завжди здається їм незрозумілою і дивною, навіть ворожою”.

а) Культурні круги.

Уяскравлена характеристика цих двох прадавніх культурних кругів дає неоцінені прислуги для розуміння психології сучасних народів, племен і рас в Європі.

Пізнання кругу пастухів-номадів дає нам ключ до розуміння духовости деяких чужинців. Замість приписувати їм український спосіб думання, далеко важніше пізнати їх культурний круг.

Круг номадів захоплює велику частину сучасної північної і східної Європи. Нормальне номадське життя повстало головно в двох осередках: в центральній Азії і в Арабії. В одній бачимо дві номадські раси: урало - алтайську та індогерманську в другій — номадською є семітська раса. Номадська звіроловна, чи пастуша духовість витворила в родині абсолютне панування найстаршого ловця-батька, а з цілої родини примітивну комуну, що її члени не мали приватної власности. Врешті характеристичним для цього круга є великий нахил до насильства, до безгрунтовної фантазійности, а також і до швидкої тактичної орієнтації. Він є частинним підложжям Франції, Німеччини, а цілковитим змістом Прусії й Москви. Чи-

стий політичний ідеал того кола — це апотеоза сильної одиниці чи деспота (цар-самодержець, вождь пролетаріату), чи вождя (фірерство). Політична система цього кола — це скоріш диктаторство, як династія, абсолютизм, як демократизм.

Коли полювання, звіроловство і мандри створили номандський кола культури, то хліборобство й осілість дали другий, ще могутніший хліборобський культурний кола. Він найчастіше виявлявся в Європі в егейській і трипільській культурі, він є в підложжі Гелляди, України, іберійських, дунайських і балканських держав та в великій мірі імперського Риму. Створила цей кола круглоголова раса (передньоазійська, альпійська, динарська), що її настаріший центр лежав у Месопотамії.

Цей культурний кола дає найглибше підложжа духовости аж до наших днів. В сучасному він не перестав діяти. Найбільш витривалі народи Європи від України, Балканів, Швайцарії аж до Голандії, Англії і Швеції в своїй духовості прийняли його і до будови суспільства і до будови держави. В американського біолога Карреля знайдемо характеристику прикмет цього підложжа. Воно дає відвагу, почуття справедливости, гідність, відпорність і пристрасну любов до своєї землі.

б) Українська родина.

В центрі духовости цього кола стоїть жінка-мати, істота, що єднає коло себе родину. Найдавніший символ того агрикультурного населення — це образ Великої Матері, божества прапрадідів сучасних українців.

Зрозуміло, чому образ Жінки-Матері персоніфікує цей кола. Її перевага звязана з самим устроєм осілої хліборобської родини, де потрібні передусім вміння господарювати, витривалість у праці і традиціоналізм у праці. Фантазійність і неспокойність мужеського первня не знаходила виходу в щоденнім житті хлібороба. Навпаки, мужеський елемент хліборобського кола призвичаєний більше до самоопанування, узнання прав інших людей (початки демократизму), а також до погодження з приватною власністю окремих членів родини. Пригадаймо собі, що в українців до останніх часів існувала в родині за звичаєвим правом приватна власність матері („материзна“), що батько не

міг її навіть заставити і що переходила вона в спадщині до доньки.

Поняття матері за сучасною біологією — це поняття вище від мужеського чи жіночого первня, — воно сполучує в собі розуміння і відчуття обох первнів, це є нормативна стабільна сила в людському житті. Материнськість переносить традиції родини, а тим самим і раси, з покоління в покоління. З цього приводу вивчення первня материнськості в найдавнішому хліборобському крузі цілком зрозуміле.

Але чистого панування жінок в родиннім житті і в суспільстві не мали мабуть уже й трипільці. Як же уклалися відносини мужеського первня в підложжі української раси?

В українській расі є й мужеські складні, як жадоба до влади й експанзії, виразність уяви і зручна наскочність. Проте ці складні є обмежені і звязані з жіночими. Українське підложжя має характеристичні прикмети двопервенности. Рівноправність обох елементів є відпрадавна в українським селі. „Парубоцькі громади” і жіноче „понеділкування” є цілком самостійні. З другого боку все ж найважнішим у селі є родина. Парубок, хоч й сивий, є завжди „ти”, він підвищений до титулування „ви” тільки по одруженні. Тільки родина підвищує його мужеськість.

Експанзія українського підложжя є повільніша, як експанзія номадського підложжя, і менш ефектовна назовні, але триваліша. Коли мужеський первень, нераз дуже різькантий у своїх посувах, втрачує багато з того, що здобув, то жіночий тверезий первень з акр і плює і перепроводжує в традицію здобуте. В посувах раси, як у війську, посування перших відділів і стеж нічого не значить, як довго терену не обійме й не зорганізує головна маса армії з резервами й обо-зами.

В такім двопервнім підложжі, що розвинулося в хліборобському крузі, енергія мужеськості згармонізована з жіночим первнем і підпорядкована р о д и н і. Це є основне звено українського підложжя.

в) Українська культура.

Духовість Тараса Шевченка є найбільш українською з цього погляду. Це ж у нього обіч най-

більше демонічних, світоборних мотивів є мотиви найбільшої відданості родині, як „раю на землі“. Цього, може, часто не розуміють інтелектуалісти, виховані в російським, або німецьким номадизмі, а однак це одна з головних причин злиття творчості Шевченка з духовістю раси.

Чи така двопервенність, родинність українського підложжя — це зле з погляду загальнолюдського? Ні, це є найвища форма духової культури. Вона зменшує небезпеку безпосереднього вияву людських емоцій, що нераз є руїницькими. Існує взагалі тільки дві форми діяння емоцій, — коли вони безпосередньо кермують одиницею, і коли одиниця доцільно кермує ними, завдяки затримувальним звичаєвим нормам. Особливо, важне це є при полових емоціях і емоціях влади.

Власне, високе ставлення родини, як осі культури, це — стремління до перетворення нижчих, нераз небезпечних емоцій у вищі, продуктивніші, більш будівничі. Отже з погляду загальнолюдського, українське культурне підложжя є триваліше, більш гармонійне і здібніше до розвитку, ніж номадські підложжя докола нього.

г) Українське суспільство.

Ставлячи високо поняття родини й роду, створює українець підстави до моральної контролі над одиницею. Тому таким важним чинником українського *homo* роду, суспільства є громадська опінія. Не є вона така пересадно толерантна, як, скажیم, польська, чи румунська. Ще менш підстав до порівняння її з опінією в росіян, властиво москвинів, де товариське життя — це ряд скандалів, самодурств і надужить. В українців — це систематична контроля передусім особистої моральности. Кари, що накладає громадська опінія, є суворі. Особливо відзначаються цим села. Викинення з села, понизливе відзначення винних (напр. покриток) є значне. Донедавна ще на півночі України перелюбницю для сорому наго опроваджувано по селі.

Зближує це українців радше до наддунайських і англо-саксонських суспільств.

З другого боку це гармонійне підложжя лагодить відносини внутрі раси. В в і ч л и в і с т ь українця не має

зовнішнього, формального характеру, вона впливає з його культури.

Українське село має цілий кодекс своєї сільської ввічливості. Зустрічаємо згадки у чужинців про ввічливість і козаків, і української шляхти (К л е р к, К о л ь). Те саме можна сказати й про українську інтелігенцію. Цікаво, що тільки ті інтелігенти, що їх викоринила з рідного підложжя та чи інша номадська духовість, є неввічливі. Зрештою то є винятки — ці ненависники „рідної кучи“.

д) Українська військовість.

Як вплинуло поняття роду, родини на українську в і й с ь к о в і с ь т ь? Майже не можна уявити собі українця, привязаного до якогось вождя, начальника, без відчуття в тому вождєві джерела родинної зичливості. Найвищий вислів влэди, це — отаман, коли ж він є й господарем душ, це — б а т ь к о. Батько це той, що дає підвладному певність, що він, підвладний, є членом роду. Російські й чужинецькі кореспонденти на фронті в 1914—1916. рр. дивувалися, звідки то береться, що в українських своїм складом частинах нераз назіть молоді прапорщики „батькували“ над бородатими „хлопцями“ вояками. Батько — це титул вождя, що виріс з української раси. Батьком міг бути кожен керманич артілі косарів і чумацької валки, начальник повстанців і гетьман Хмельницький. А коли й дрібних отаманів, і Симона Петлюру однаково звали козаки батьком, це не понижувало вождя. В глибшій і ширшій понятті роду і є різниця між отаманією з її „когортами“ і традицією української державної влади.

Врешті ідеал роду, родини заважив і на типі у к р а ї н с ь к о г о в о й о в н и к а. Ціла так знана войовничість українців (козацький народ і досі в очах сусідів є символом народу войовників) не має в собі ідеалів ані германської (військово-чернечий орден), ані уральської (орда) войовничости. Скоріш подібність знайдемо в ідеалах римських, чи македонських легіонерів, що вислуговуючи собі землю і дім, і на війні не забували про родину. Пригадаймо собі козацькі думи, де непослух для батьків уважано за найбільший злочин („Дума про Олексія Поповича“). Чи й тепер це не є характеристичне, що кількадесят тисяч образів, мальованих во-

якими в таборах інтернованих, це на 95% — квіти, лагідні краєвиди й ідиллі. Ба, й у сучасних бойовиків підпілля побачимо лагідно коліровані й умаєні квітами герби. Зрештою, ця лагідність, а навіть „ніжність“, що її несправедливо дехто змішує з безсилюстю, не зменшує бойовости, ані не виключає жорстокости. Дуже часто в колядках, або гуцульських чи козацьких баладах зустрічаємо ніжну похвалу шабельці, а відрубана голова, злітаючи, „як мушка, бренить“. Це — певна елегантність думання старої раси. Це ушляхотнена родиною мужеськість.

Поняття батька в українській військовости приносить сумління і моральні підстави порядкування в цілій військовій родині. Батько — носитель моралі акції. Збірна історична традиція опертя — це край, як Мати, Ненька. Це — „Матка-наша“ гетьмана Мазепи аж до „Україна-Мати“ 1917. року. Почуття Роду отже є й у війську, і вдома, і в динамізмі, і в традиційності. Українець не може вийти з своєї Родини, хіба що викорінений, або запроданий. Родина стає прообразом української групи.

е) Українська група.

Українець є завжди в групі, він зв'язаний з групою. Провідник — це висловник родинности цієї групи. Між провідником і одиницею з групи є завжди договір, повсякчас справджуваний. Договір, опертий не стільки на спільній, докладно окресленій меті, скільки на почуванні, кліматі родини.

Сумою таких родин-груп є українське духове підложжя. І це надає цілому підложжю характер т в е р е з о с т и. Дуже тяжко примітивізувати духовість, що є така складна. Також сильні жіночі первні культури не дозволяють на більші скоки поза індивідуальність раси, поза її традиції. Примітивізму чи шаманству зі Сходу, містичним блєфам Заходу з істоти українського підложжя можемо протиставити тільки м о р а л ь н и й к о н с е р в а т и з м українського життя.

На такому консерватизмі була збудована не одна велика імперія від Дарія Великого аж до королеви Вікторії. Такий консерватизм обмежує розвій раси в грядущих традиції і в почутті спільної крові. А це зменшує одну дуже реальну н е б е з п е к у для раси — її р о з -

порошення. Де поділися і що зісталося від великих імперій монголів, збудованих виключно на номадській духовості?

Власне, міти українського підложжя дають багато до скупчення української раси, а не до розпорошення.

ж) Українські міти.

Міти українців є внутрі самого життя, включені в його ритм, у законодавство, звичаї, ритуали. Так, — кутя, міт хліборобства, включена в ритуал Різдва; так звичаєве право „материзни“, „понеділкування“ і т. д. — це відгомін міту Великої Матері, весілля — міт поєднання мужеського й жіночого первнів духовості. Зорганізоване почуття українців не висловлюється бомбастично й нахабно, як у людей із номадським підложжям. Але воно включене від століть у життя одиниці. Драматизм гелленського хору — Долі (Мойра) викриємо в хоровій українській пісні. Як кельти й геллени, висловлюють українці свої почуття історизму в баладах і рапсодіях (козацькі думи). Українські міти є переважно щоденні, не святочні, як у інших старих рас. Часто вони вже стали підсвідомими (як пошана до жіночости, а в жінок міт сексуальної чистоти).

Вони є триваліші від мітів, ззовні накинутих, мітів типу германського, — вони злилися з ритмом життя раси. Не можемо понижувати їх за скромність. Пригадаймо собі, що найсильніша раса в Європі й Америці, і взагалі серед білих, що творить свій понад півмільярдний англо-саксонський світ, не дала й досі таких бундючних і зухвалих „містичних“ мітів, як першаліпша повоєнна держава. Її міти, як і українські, є скромні і звязані із звичаями і з минулим.

з) Українські культурні тенденції.

На закінчення характеристики українського підложжя застановімся над тим, які тенденції воно в собі мало, має, отже й може мати в майбутньому.

Тенденції ці впливають із самої будови суспільства, опертого на цім підложжі. Цілу українську расу можемо собі уяскравити як суму різнородних асоціативних груп із чуттєвим, родинним змістом.

Українська група має тенденцію скоріш до обме-

жування індивідуалізму. Родинність клімату в цих групах одночасно перешкоджає і повстанню містичних масових рухів.

Зате ці немістично настроєні групи у власному інтересі створюють еліту, що є носителькою досвідчення, корисного для групи. Така еліта зосереджує в собі як найбільше знання, вартости й можливости своєї групи, зосереджує в собі знання традицій груп, а з нею і взагалі раси. Довше існування таких груп витворює з її традицій ще щось більш випробоване — духові інституції. В минулому, коли сусіди створили дуже вбогі і нечисленні касти (в Московії напр. через часті знищення ці касти були спеціально незначні), українське підложжя допомогло до створення дуже розгалуженої і органічно виростлої системи духових інституцій, державних, військових і торговельних. Недарма „Руська Правда” Києва стала взором і для поляків, і для Литви. Там є струнка гієрархія взаємовідносин людських духових інституцій і груп.

Не вождізм, лишень гієрархія і живі традиції будували найбільшу українську державність. Ця гієрархія дуже стара й витворена далеко раніше перед київською Руссю. Дуже цікава правнича праця дир. А. М. Андрієвського „Геттійський кодекс і українська правна культура” (Прага, 1925.) вказує на величезну подібність кодексу братнього народу трипільців, геттій (2500—3000. р. до Хр.) і гієрархії київської імперії. Як каже Андрієвський, „геттійська держава є до деякої міри прототип київської України-Руси часів „Руської Правди”.

До останніх часів будує українство свої групи з традиціями в тій чи іншій державній системі. Кооперативні групи (давніш чумацькі), освітні („Просвіти”, давніші братства), військові (традиції окремих частин, як, напр., від 1917. р. Запорожський корпус, синьожупанники, У. С. С.) і т. д., і т. д. Одночасно не забуваймо, що це все діється і зростає на підложжі прастарих сільських громад-груп. Загальні політичні ідеї, коли й мають можливість щось змінити в цьому, то тільки уклад груп у тій, чи іншій гієрархії.

Так виглядали тенденції українського культурного підложжя в минулому і у сучасності. Це є тенденції, що має кожне старе суспільство і стара

раса, — до створення свого роду, муравлища, в уліка людей, органічно зріжничкованого суспільства.

Ця тенденція є консервативна.

Чи це значить тенденція реакційна, до затримання, отже й до знищення раси в нерухомості? Коли географ проф. Суйковський називає українців найбільшими консерватистами на сході Європи, чи цим робить їм закид? Ні, консервувати — це не значить затримуватися, це є постійно поправляти, не знищуючи. Консерватизм не виключає поступу, лишень вимагає його. Вимагає сталої уваги до того, що вже збудовано, і обережного впровадження нового будівельного елемента. Обережності, чуйности й доцільности вимагає складна структура українського підложжя.

Проте пригадаймо, що український консерватизм не є бездушним консерватизмом звірят, бджіл чи муравлів. Це моральний консерватизм — і змістом його є відвічна боротьба добра із злом — що не вмирує. Це — зміст народів-синів вогня, зміст — принесений з Месопотамії й Ірану. Його символом є знак свастики, знак огня. Знак цей — найстарший знак трипільської культури і найчастіший старий орнамент українців (В. Щербаківський, Л. Чикаленко).

Ми знаємо в загальних рисах будову українського підложжя. Зміст підложжю дає однак цілий характер української раси.

52. ПІДСТАВИ УКРАЇНСЬКОГО ХАРАКТЕРУ.

В дуже багатьох дослідників при оцінюванні характеру українця ми знайдемо на першій місці такі і їм подібні окреслення: „Потяг до краси насичує ціле життя українця. Крім ділянки музичної і поетичної творчости видно це і в одежі, і в оселі, і в любови до природи... Багата поетична натура українця висловилася в незмірній кількості дум, побутових і ритуальних пісень, приказок, легенд і т. д.” („Побут і культура українців” — О. Пор-Леонович і Я. Ставровський, 1903.).

Ця риса, малювничий індивідуалізм — це те, що перше впадає до очей чужинцеві. Недарма описи України від Гердера до сучасних мандрівців підкреслюють цю прикмету українського характеру і надають цілому

краєві назву Гелляди. Правдоподібно, таки є звязок індивідуалізму українців із гелленським перванем раси.

а) Гелленськість.

Гелленськість українців — це може найяскравіша зовнішня прикмета характеру їх раси. Щоб цю прикмету докладно виділити, варто звернутись до характеристики гелленської культури в самій Гелляді.

Що ж то є властиво гелленство?

В Егеї і взагалі Середземю природа не була мацухою — серед неї міг розвинути ся творчий дух, що стало шукає, що не хоче піддаватися ніякому призначенню. Він сам є своїм власним призначенням. Природа Середземя не є незміримою: людина може зріднитися з нею і, зріднившись, опанувати, знаходити міру оточенню.

„Тому власне, — каже сучасний філософ, — слова Пітагора „людина є мірилом річей“ — це найхарактеристичніший, найживловіший вислів Середземя“ (П. Валєрі).

Віра в те, що людина є мірилом річей, відповідала другій вродженій прикметі геллена. Він вірив, що в нім, який є законом для матеріяльного світу, є принаймні відблиск світу нематеріяльного, є відблиск божеського елемента. Передусім бачив він божеський елемент в красі будови мистецького твору чи льогічного думання.

Ця прикмета в суспільнім житті давала великий розмах політичній ініціятиві. Ніякі попередні державні події не зобовязували геллена поступати надалі згідно з чинами попередників. Це було характеристичне для гелленських провідників, що дуже часто поступали в дусі політичних утопій Плятона. „Теоретичному розумові геллена, — каже проф. Р о с т о в ц е в, — ніщо не видавалось неможливим, оскільки льогічна будова теорії була струнка й гарна“.

Отже, як бачимо, гелленський тип вождя — це людина, що дає гарну будову своєму думанню, — це передусім мистець. Цей мистець керми має надати уже своєю особою цілком нове життя своєму суспільству. Йому вільно покинути усі попередні традиції. Для його проваджених повинна була вистарчати його творча фан-

тазія і воля до влади. Вищість вождя була передусім, як мистця.

Гелленізм, перейшовши до Малої Азії, зустрівся там із місцевими, головню іранськими впливами, що змінили в тім світогляді дуже багато. Там утворилася відміна гелленізму, де були й своєрідні доповнення, особливо в суспільному світогляді (Юр. Готьє, В. Щербаківський, М. Ростовцев).

Великі зміни в гелленстві сталися й по прийнятті його праукраїнським трипільським первнем. Передусім повинна була захитатися в гелленських осадниках віра у всесильність індивідуальности: природа українських земель далеко суворіша від Середземя і боротьба із невмолими стихіями не сприяли самовпевности одиниці.

У сформованій, у сучасній українській расі не знайдемо гелленського індивідуалізму, як правила. В устрої українського села нема надмірної окреміщности: селянин — це член солідаристичної асоціації, своєї громади. Хіба, яко чужий для раси (циган), або менше вартісний (бурлака), він є окремішний. „Не узнаючи нічого насильного, що б душило особу, чи то буде влада „большака“, чи більшість голосів у громаді, — пише дослідник, — українець одночасно є схильний до громадських організацій, основаних на взаємній згоді і гідности їх членів. Доказом цього є живучість преріжних товариств, братств, артілів і інших асоціацій” (С т а в р о в с ь к и й).

По війні й роках 1917—1923. здавалося, що еміграція викаже творчі самостійні індивідуальности серед чужого елєменту. Однак навіть військова еміграція виказала гін до закладання громад, а не до епопей одиниць. Скоріш солідаристичне підпомагання один одному характеризує й суспільство. Кілька гуртків інтелігенції, що в останніх часах проповідують потребу індивідуалізму серед українців (напр. „Вістниківці”) — це типові солідаристичні асоціації по своїй внутрішній будові. Їхня шалена нетолєранція до інших груп дуже добре характеризує те, що вони самі далекі від зрозуміння вартости індивідуалізму. А однак, наприклад, найбільш індивідуалістична раса Європи, англьо-саксонці, є саме найтолерантніша в духовому житті.

Найбільший синтетик і дослідувач форм українських асоціацій (спілок, громад) — проф. Ф. Щербаківський.

б и н а підкреслює, що „твердження про якусь расову нехить українського народу до асоціативного первня є цілковита нісенітниця. Українська історія повна актів боротьби за такі форми і відносини, що мають характер найбільш виробленого суспільного життя. Український індивідуалізм супротивиться стадності, однак особиста самостійність українця, його привязання до якоїсь власної ділянки праці дуже легко впливається у найрізніші форми й інтереси. Споконвіку артілі грали в економічнім житті українця (в хліборобстві, торгівлі, ловецтві) дуже важну ролью. Артільні засади лягли в основу навіть побутових явищ”.

„Врешті, — каже Щ е р б и н а, — ніде на землях під Росією нам не доводилося зустрічати такого ясного і розумного розбору прав і інтересів сільської громади, як в українців. Витривалість і завзяття українських громад при обороні своїх інтересів стали прислів'ям. І коли ці всі факти мало знані або й зовсім незнані нашої інтелігенції, то, звичайно, тут нема вини українського народу”.

Дійсно, коли переглянемо безконечне число українських торговельно-промислових солідаристичних груп (артілів), не можна не признати слушности великому дослідникові. Навіть в органічнім мистецькім житті України існували асоціативні форми (організації хорів, артілі кобзарів, вертепи, „коляда”, бурсацькі пиворізи і т. д.). Так само й осадництво українців ішло переважно громадами, або хоч родинами.

Протисупільницький індивідуалізм — це річ дуже рідка серед українців перед ХІХ-м століттям.

Гелленський індивідуалізм знайшов свій вислів деінде. Потяг української одиниці до необмежености і повноти життя втілює дуже ліричне українське мистецтво. Має воно в собі дуже багато спонтанічних первнів. Чужі первні перероблює українське мистецтво на своєрідні, неповторні і насичені силою. Там, де є українці, там завжди є їх мистецтво. На гряниці мистецтва й суспільного життя стоїть один дуже цікавий вияв характеру української психе — це нахил до будови суспільної утопії. Там знайдено таку гелленську рису, нічим не обмежену віру в переродження одиниці шляхом навчання і на підставі краси льогічної системи.

Знайдемо серед українців утопії в часах боспорського царства (спроба філософів запровадити устрій Спарти), і київської імперії (утопійний християнізм князів, напр., Бориса й Гліба), і за часів козацьких (пуританське опрощення І. Вишенського), і за часів останніх, почавши від натуризму Сковороди, в якого стільки позичив Лев Толстой, і скінчивши на клясократичній, ідеальній державі В. Липинського.

б) Готизм.

Проте, коли б ми шукали в українській історії прикладів чистої гелленістичності в організації української державності, то нам довелося б звернути увагу хіба на міста-держави перед боспорським царством. Та вже за боспорського царства є інші, тимчасові (іранські) впливи. Зате з приходом остроготів і злиттям їх із населенням українських земель усталюється інший первень української духовости. Це — готизм.

Готські первні не надають великої вартости або й заперечують у окремої, безгрупової одиниці існування хочби якого-небудь джерела сили. Можливо, що цей світогляд зродився там, де сили природи були занадто жорстокі (північ, тундри, суворі моря). Щоб перемагати ці ворожі сили, замало було ентузіазму одиниць — потрібні були збірні зусилля, збірний ритм. Але навіть у збірних зусиллях не можна було полагати на якісь наглім унесенні, спробі чи експерименті. Ці збірні зусилля мали бути провірені попередньо, цілими поколіннями попередників. Традиція збірних зусиль мусіла існувати, як найліпше справджена століттями.

Ця традиція була передавана через інституції і ритуали одиницям у категоричній формі. Збірнота предків і сучасників наказувала одиниці, що мала робити. Поза збірнотою одиниця була нічим, великість одиниці була в службі збірноті племенній, чи расовій. Великість провідників залежала від того, як глибоко вони висловлюють дух збірноти.

Великий вождь був для своїх підвладних тільки великим символом обовязку щодо духа збірноти. Одиниця — могла бути тільки більшим чи меншим висло-

вом збірноти, єдиної надлюдини, створеної зусиллями тисяч предків і мовчазною відданістю сучасників. Найбільшим обов'язком одиниці була солідарність з іншими близькими по крові одиницями.

Готизм починає повніше висловлюватися тільки після заломання державности Києва, що ціла органічно виросла головно з південних впливів, а навіть із південно-східних (В. Пархоменко). Важкі часи початків козащини (XV—XVI. ст.) висунули готські первні на чоло політичного світогляду українців. Про Козацьку Державу Богдана Хмельницького можемо сказати те, що сказав колись Мірабо про Прусію: „Це не є країна, що посідає армію, це армія, що посідає край“. Цілий край був властиво кермований попередньо вишколеними в Ордені адміністраторами. „Військо Запорозьке“ — це було джерело справедливости й законів і в його імені править Хмельницький „нацією українською“. Він успішно протиставляє устроєві Варшави (мазовецько-литовській шляхетчині) свій козацький устрій з готським підложжям.

Пізніше це органічне пов'язання військового устрою з суспільним життям українців прищепилося в усіх важніших проявах раси.

Цей готизм був розповсюджений по цілій Україні („де крак, там і козак“...). Поняття козак стало висловом і де а лу лю д и н и - у к р а ї н ц я. Недарма сама особа козака така висока в очах сучасників: „Грішить Богу — хто даєть козакам зневагу“, або іще міцніше: „Не тільки — ховай, Боже, нагану козакам давать, але треба їх як святих шановать“ (К л и м е н т і й, XVIII. ст.).

Козацькі форми організації зіставалися дуже довго по відході Січі з України. Подорожник К о л ь (1838) стверджує, що козацько-готські форми характеризують українську успішну колонізацію, а сучасний англійський геополітик Ш о р т у „Шкіці геополітики“ (1936) просто приписує розвій Росії цим українським формам осадництва. Врешті цікава є здібність українців до дуже швидкого формування військових добровольчих частин, що виказала праця Союзу Визволення України в 1916—1918 рр. серед українців-полонених у Німеччині й Австрії, а рівночасно стихійне творення війська в 1917—1918. рр. вже на самій Україні.

Мистецькість української природи майже нерозривна з військовістю її. Це як би два бігуни характеру: з одного боку потяг до безмежної насолоди життям одиниці, з другого боку сувора дисципліна, що нераз відкидає значіння одиниці та її життя.

Безтурботна насолода життям, що його висловлює мистецтво і загальний клімат життя українців з їх оптимізмом і лагідністю, має свої гряди. Не можна переступити ані відомих мистецьких меж, ані моральних приписів. „Не знайдемо цинізму в мові й учинках українця.. Взагалі українці славні чистотою обичаїв і чеснот. Не зважаючи на звичай женихання, спільного спання молоді після вечериць і „вулиць“, дівчата суворо бережуть свою честь і сумні випадки є дуже рідкі. Впливає тут і страх „неслави“, жорстокої кари українців“. Отже бачимо, що гелленство прийняло своєрідний зарис у характері українця.

Так само своєрідним є готизм українського характеру. Військовість, потяг до безпосередньої групової акції, обмежене відношення між начальником і підвладним. Нема там ані деспотизму, ані рабської підневільності. Є певна свідомість, що служить спільно чомусь ліпшому. Відносини ж між начальником і підвладним регулює договір. „Високе ставлення ваги особистости роблять українця ворогом сліпих авторитетів“ (Старовський). Хто обсервував українських вояків з 1917—1929. рр., той зауважив, що часом найтемніші з них, хоч і не розуміли пояснень начальника, але потребували цих пояснень для нормалізації відносин.

в) Військо Запорозьке.

Гелленство, і готизм — це дуже різні первні характеру, й існування їх побіч викликає дивне вражіння. Ці дві синтези життя — це ж майже супротивності, їх існування обіч може розсадити життя кожної організації.

Тимчасом найцікавіша расова асоціація українців — Запорозька Січ саме опиралася на цих двох прикметах українського характеру.

А втім, вже само історичне поняття козак має в собі цей дуалізм. Уже перша згадка про козаків у київських магістратських актах — це згадка про людей

воєнних і торгових, що воюють і продають рибу, футра, тощо. Козак властиво мав більшу подібність до кандійських трапперів, ніж до німецьких темплірів.

Гелленський характер Січі є безсумнівний. Маємо прегарний епос Січі з його ліричними відступленнями. Знаємо побут і звичаї. Лишень у самій столиці-фортеці був він суворіший, а в цілій Січовій державі, по її паланках, мав вільний тороговельно-промисловий характер. Змістом цього епосу й побуту є пошана до вільної і сильної людської одиниці. Сама Січ була цілком виразним, великим промислово-торговельним підприємством, що доводить ряд дослідників цієї держави, як ось проф. Слабченко й інші. Торговля, соляни, рибні та інші промисли давали прибутки. Двадцять різних старшинських ранг Січі — це були переважно ранги фінансового характеру. Великі прибутки для Ордену збирали „команди“ шафарів з підшафарими, писарями і підписарями, стягаючи мито („мостове“ і т. п.) з великого торговельного транзиту. Польський історик К у б а л я, окреслюючи геніяльність Богдана Хмельницького, не міг з дива вийти, звідки цей вожд брав значні капітали на ведення війни, платню наємникам-татарам і т. п. Тимчасом найвищі шафарі Війська Запорозького, що від його імені кермував гетьман, напевно не одно б могли сказати на цю тему. Взагалі, дуже б багато можна було сказати про економічну політику Зпорожжя, що його багатству так заздрила неси́та Катерина II.

Далеко більш знаний г о т и з м Війська Запорозького. В часах спокійних діяли передусім штаб і воєнні січові школи із трьохрічним курсом навчання. В разі воєнного стану, кошовий Ордену цілковито зміняв цілий реґлямент запорожців з їх 38-ма кадрами-куренями. Січовий „братчик“ відразу ж переходив від вільного мистецько-торговельного побуту до жорстокої, аскетичної дисципліни, де навіть за легку провину (напр. пиття горілки в поході) карано биттям киями й смертю. Звісну серед чужинців витривалість і стійкість козацьких військ у поході треба передусім пописати цій самохитній, пуританській дисципліні.

Геллено-готська організація Війська Запорозького не були чимсь випадковим. Найстарші й найоригіналь-

ніші українські артїлі мають в основі один спільний ідеал суспільного життя і відносин. Всі ці артїлі (асоціації) збудовані, так сказати б, на взір Запорозької Січі (Ф е д і р Щ е р б и н а).

Січ — це ідеал українських, органічних асоціацій майже аж до кінця XIX. століття. Треба згодитися і з Костомаровим, і з Максимовичем та Грушевським, що й підстави Січі зиресли з багатьох попередніх століть, принаймні XIV—XV. ст. Отже зовсім натуральне це звязання гелленства й готизму. Але що їх звязувало? Який закон давав таку глибоку, часто підсвідому моральну традицію нерозірвальности? Ось як виглядала атмосфера одної з „січового стилю” артїлів: „В гурті кожний старається працювати якнайчесніше і найзразковіше. Взаємне суперництво — найвиразніша прикмета праці. Всі намагаються вставати по можливості як найраніш, починати разом роботу й разом її кінчати. Лінощі в гурті незнані, так само, як і крадіж та крутіїство. Взаємні претензії й обман неможливі через зорові порядки цих зразкових артїлів. Ні одна з них не розпалась ще через внутрішні роздори й незгоди. Зрештою, деякі гуртові порядки, освячені звичаєм, є глибоко заховані в самім житті народу„ („Полтавська гуртова хліборобська артіль”. Ф. Щ е р б и н а).

Цікаво, що ж дає підставу тим майже ідеальним взаємовідносинам, тим „гуртовим порядкам”, що глибоко заховані в самім житті раси? Що є зразком для них, і то зразком давнім, може й , п р а д а в н і м? Який закон?

Читаємо в тім самім описі: „Склад, організація і взаємні відносини учасників завжди зазначені тільки в словах. Всі члени-господарі рівні між собою, а відносини молодших до старших і навпаки — мають родинний характер”.

Так, родинний характер. Навіть термінологія цих відносин: „батько, хлопці, брате” — це термінологія родини. Родина — це зразок солідаризму українського типу.

г) Трипільство.

Щоб зрозуміти своєрідний зміст української артїлі, треба зрозуміти дух української родини, а того не

дасться зробити без окреслення ролі жінки в українській родині. Для цього треба звернутися до духової історії української родини, до самих її прапочатків, до трипільської культури.

„Трипільська культура, — каже дослідник, — була безперечно матріярхальна. Трипільці на початку принесли з собою добре розвинену культурно жіночу жрецьку верству або касту. Трипільське населення уже в бронзовий період, мабуть, стратило свою жрецьку жіночу верству, але не стало патріярхальним ніколи, навіть і з прийняттям християнства. Завжди на Україні жінка лишалася рівноправною з чоловіком” (В. Щербаківський: „Формація українського народу”).

Знаємо, що патріярхат існує на Україні від часів злиття готів з трипільцями, і пам'яткою цього є ритуал весілля. Однак матріярхат, хоч і не в панівній ролі, лишвся надалі складнем української раси. Які є прикмети матріярхату з погляду суспільного?

Істотою матріярхату є перевага жінки в родиннім житті, а далі і в суспільнім. Сліди цього, менш виразні, ніж на Україні, бачимо в духовості багатьох народів західньої Європи. Найважливіше ж для нас є те, що, „в матріярхальнім суспільстві і родині існувала приватна власність його членів і переважали засади примітивної демократичности” (В. Щербаківський).

Отже духовість матріярхату, хоч і змінена, залишилася в українській родині, де жінка має дуже велике значіння. Вона ж, жінка, була й першим учителем українського солідаризму. Артїлі українців, що закладалися правдоподібно завжди, як спілка родин, перейняли цю духовість, яка стоїть коло праджерел української раси трипільства.

Трипільством можемо пояснити той „гуртовий порядок” українського солідаризму й його своєрідний демократизм. Трипільством можемо пояснити надзвичайну підсвідому силу такого поняття солідаризму, яке дозволяє на сполуку в українських суспільних організаціях таких суперечливих елементів, як пошана особистої гідности і безоглядна воєнна дисциплїна.

Не бачимо в приписуванні великої ролі матріярхату в українській духовості ніякого пониження українців. Навпаки, можливо, що українська родина, яка сполучує

в собі можливості для найбільшого розвитку не тільки мужеського, але й жіночого первня, є більш вартісна для культури, ніж чисто патріярхальна, чи матріярхальна родина.

В кожному разі для характеристики українських генеральних ідей треба пам'ятати про стремління української одиниці до особистої свободи і про моральність провідників, про вроджені здібности мас і груп до міцної воєнної організації і врешті, як про підставу, про солідаристичність українців і велику ролю серед них — жінки. Символами цього є назви: гелленство, готизм і трипільство.

г) Характер одиниці.

Як бачимо, український характер має сильні підстави, що доповнюють одна одну, але можуть і протиставлятися. Це викликає дуже багату гру почувань, спостережень і рішень. Правдоподібно, між Балтією і Уралом — це найскладніший характер серед інших народів. Навіть пересічний українець дуже часто може оглянути якусь подію, чи справи з кількох боків одночасно. Для українця скомплікованість світу є видніша, ніж, скажимо, для його сусідів. Тому може так нелегко українцеві прийти до якогось рішення. Хоч, коли він уже прийшов до цього, тоді і чужа думка, і обставини мало впливають на нього (українська „упертість“). Нехіть до надміру слів і увага до дійсности, до акції характеризує пересічного українця. Ця ж увага й обережність допомогли, як думає дослідник, „до вироблення в українців скритности, стриманости, що переходить у зручну хитрість, а нерозуміння розвиває дипломатичні здібности“ (С т а в р о в с ь к и й). Тому може стане зрозумілим вираз одного з найвидатніших етнографів України, що все повторював: „Великого гріха бере на свою душу той, хто осуджує нашого українця з його зовнішнього вигляду“. Врешті зазначмо, що можливість сприймання життя в його складности, а нерозуміння і суперечностях додає деякої філософічної риси думанню пересічного українця. Завважені ж ним суперечности і природні недотягнення людської натури покриває він легким оптимістичним скептицизмом („тонкий український гумор“).

д) Провід.

Коли перейдемо тепер знову до суспільної вартости українського характеру, то перше, що ствердимо, це те, що не легко добре провадити людей із такими складними характерами, як українці. Особливо не легко потягнути їх нагло за собою якимись психічними експериментами, — експромтом. Колись із сумом один з „Вістниківців“ ствердив, що українці не мають жадного нахилу до містицизму балтійського, чи уральського, а тим самим їх не „легко зрушити з місця“. То є правда, але то не значить, що український характер не має своєї „золотої легенди“, яка провадить його до акції.

Як впливає з українського характеру ідеал проводу і відчування батьківщини?

В гелленстві провідник — це мистець, щб творить усе наново, не зважаючи на попереднє. В готизмі провідник — це висловник ритму традицій своєї групи, чи племені. Трипільство має ідеал проводу в понятті „батько“. Провідник — це той, хто узнає в кожному із своїх підвладних „дитину“, „сина“. Загалом усі три елементи характеру представляють вождя, як того, хто собою висловлює щось вище і на підставі цього порядкує. Що є то вище в українському ідеалі проводу?

Спробуймо глянути на ідеал проводу і в історичнім аспекті. Як генеральна ідея, він прийшов з півдня, з Малої Азії, і був засвоєний боспорською державою, а пізніше Києвом і козаччиною аж до наших днів. Отже був це ідеал в своїх початках навіть не гелленський, а гелленістичний, змінений духом Македонії й Малої Азії.

Уже в гелленській релігії і філософії нема виразних меж між людським і божеським. Для геллена не було нічого дивного, що це божеське висловлюється в вождях, рятівниках і добродіях людства. Але лишень в Малій Азії вожд прийняв на себе цілу божеськість своїх підданих. Тим самим був передусім найсильнішим, всемогучим єством серед своїх підданих.

Найяскравішим прикладом такого єства був Олександр Македонський. Сам похід Олександра був чимсь чудесним. Катастрофа велитенської перської

монархії від одного дотику молодого македонця глибоко вразила містично настроєні нзроди півдня. Дуже вплинуло це й на уяву малоазійських та понтійських народів. Цілій Гелляді похід Олександра до Індії здавався дійсним повторенням містичного підбиття Індії Діонізом. Тому не диво, що влада Олександра ще за його життя була оголошена божеською. „В божеськість особи Олександра вірив і він сам, і велитенські маси населення його держави“. (Ростовцев). Легенда про божеського Олександра Іскандера живе й досі в Малій Азії, в Месопотамії і Туркестані.

Постать Олександра Великого відіграла велику роль в формуванні ідеалу вождя і в українців. Знаємо, що ще Митрадат Великий і його ціла династія звязували свою традицію понтійської держави з державою Олександра. Еліта київської держави, а також козацької, взяла традицію Олександра, як пратрадицію українців. Недарма ж і похвальна вірша кн. Конст. Острозькому, що в 1515 р. побив Москву, називає цього українця вождом „македонян“. В дуже популярній історіософії, генеральогії української держави, в „Синопсисі“ Інокентія Гізеля, що від кінця XVII-го до 40-х років XIX-го ст. мала багато видань, імя Олександра оживлює цілу традицію державности. В „Синопсисі“ зате знайдемо понизливе трактовання Цезаря, західноримського ідеалу вождя. Зрештою, духово й расово Олександр Македонський ближчий українцям, ніж усі Цезарі, Бісмарки й Наполеони.

е) Моральний наказ.

Але найцікавіше, як цей ідеал гелленістичного вождя вияскравився в українській гелленістичності. Легенда Олександра В. („Александрія“) — це була найпопулярніша книжка еліти Києва, а пізніш і Козацької Держави аж до кінця XVIII ст. Ще на початку XX-го століття знаходять дослідники відписи „Александрії“ по глухих, гірських селах („Тишівська Александрія“). Олександр Великий був символом володаря і для „дворянина Божого“ (лицаря) XIV-го ст., і для „товариша войськового“ (козацького штабовця) XVIII-го ст. Український Олександр побиває не тільки Асирію, Єгипет, Вавилон, він, з бажання його читачів, побиває в три дні і „сировоядів“, якими править цар москов-

ський і яких мови ніхто не розуміє, а які обросли до пояса „скотячим волосом“. Цей Олександр нищить не тільки потвори „глибокої сторони сівера“, — він у два місяці підбиває і західню Європу, „німецькую землю з потворами і нездобитими городами“, і римське військо із тисячами збройних людей і „гусарами з копіями“.

Але, що найважливіше, Олександр провадить усі ці завоювання, як скромний і розважний виконавець Божих розпоряджень. Його вищість — це моральна вищість. Він підбиває королівства, діючи справедливо, будує імперію для покарання злих і нагороди добрих. Вожд у гелленів має вищість мистця; у народів Малої Азії вищість божества, врешті в українців його вищстю є глибоке відчуття моральности. Такий є ідеал вождя українців. Чи то буде вибір отамана чумацької валки, або навіть парубоцької ватаги, чи пошана для королівського, або гетьманського маєстату — підставою буде завжди поза кваліфікаціями воєначальника, чи провідника — передусім його моральна вищість.

Тому найвищий, найвеличніший провідник для українця — це той, що найповніше висловлює собою моральну справедливість. На другім місці лишень треба згадати про те, що має він бути й особисто талановитим, і продовжувати давні традиції, і бути зичливим для людей української крові, як того вимагало гелленство, готизм і трипільство.

Тому потяг до справедливости — це найважливіший рушійний наказ української раси.

ж) Патріотизм.

Як же виглядає поняття рідного краю в українців? Це не є ніяке бомбастичне повторювання абстрактних гасел, це не є декорування власного краю всіма можливими (навіть чужими) декораціями. Про Україну і про свій патріотизм пересічний українець назагал не любить говорити. Хто пригадує собі тепер людей, що йшли на просту й скромну смерть за свій край у великих, недавніх роках, ствердить, що вони робили це без зайвих слів і без деклямацій. Те саме можна сказати й про віддану працю українських учених, коопера-

торів чи священства. Привязання до краю від цього не було менше, як у інших європейців, зате сам характер цього привязання був глибоко родинний. Це — дім, „своя хата“, де є „своя правда“.

„Хата“ — це ідеал українського патріотизму. Українські козацькі думи говорять не про бундючну, містичну країну, лишень про „тихі води, ясні зорі“, де — край веселий. Про власну велику простору Хату пише й Шевченко, і Куліш, і галицькі будителі. Там буде українська родина, цілий Рід. „Додому“ хочуть вертатися й сучасні українські політичні емігранти. Не до програм, а до привабливих, людських форм українського життя.

Може, яко формулу українського найглибшого патріотизму, і треба б прийняти нестерпне: „Де згода в семействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона!“. Не маємо соромитися ані цього ідеалу, ані формули — „Хата“. Бо є в Європі раса, що не соромиться свого „Доме, солодкий доме!“, а його фльота, найбільша морська фльота в Європі, офіційно зветься „хатнею“ фльоатою („Home-Fleet“).

Поняття краю, як Родини, як Хати, як Дому — це велика річ. Це значить, що для українця, в його свідомості, навіть не треба окреслювати докладніше українських земель. Там є дім, усе що найбільш людське, усі ідеали людини, праджерело усіх добрих почувань, і всі можливості розвою. Дім — це те місце, де найбільш людина є людиною. Це — осередок людства для українця. Він мандрує по всіх країнах, але то все є несправжнє, лишень коли він вернеться „додому“ — там є справжнє життя (Д а н и л о П р о ч а н и н). Власне ці терміни „хата“ і „дім“ найбільш характеризують органічність патріотизму українця.

Ми розглянули підстави українського характеру, а тим самим почасти і української історії, і українських генеральних ідей.

Лишень в границях власного характеру може бути поступ українців. Зрештою, навіть не поступ в значінні недавно ще модного технічно-машинового розвою, лишень розширення. Розширення, зміцнення і усвідомлення сильних сторін цього характеру — це є поступ. Не можна здобувати іншими способами, як

тільки українськими. Не можна йти вперед, як тільки розростом того, що було.

Поняття хронологічного поступу в українським характері? Як же це жалісно звучить. Митрадат, що підбиває Родос, захоплює путь до Єгипту й загрожує Риму, Святослав, що шукає на Закавказзі шляху до Індії, навіть недавній Мазепа з його союзом із Скандинавією (Швеція) і Малою Азією (Порта), а обіч сучасні стоси декляматорського паперу з їхніми декляматорськими, безсинтетичними „де шукати наших традицій?“, із закликом до „роздору в рідній хаті“ та призириством до „рідної кучі“.

Але звернім увагу на дві фази с и л и українського характеру: його розростання і опадання, — його серединність і пораженство.

53. ВІДЧУТТЯ СЕРЕДИННОСТІ.

До ідей-підлож належить відчуття повноти існування своєї раси й краю.

Це відчуття повноти існування опирається передусім на відчутті свого фізичного здоров'я і справності. Традиція пошани до них є стародавня.

Головний антропологічний тип української раси — передньоазійський (динарський) тип відзначається своєю тілесною пропорціональністю і здоров'ям. Є то так званий в біології мязневий тип (*typus muscularis*), що ріжниться, скажім, від травленого типу (*typus digestivus*), який переважає в уральсько-фінських народів. Тому піклування тілом і його зручністю були знані віддавна на українських землях, як вияв самої природи української людини. Дужання, гри і змагання знаходимо і на пам'ятках керамічних і ще більше в традиціях сільських ігор (напр. скраклі), показів збірної зручності (напр. підчас гагілок), дужань і перегонів (напр. у гайдарів і чабанів). Знаємо, що до програми трьохлітнього вишколу запорозького новика-джури входило також і фізичне довершування, як плавання, фехт і т. п. Збірні змагання молоді навкулачки (змагання „кінців“) по селах пригадували шотландцеві Клеркові (XVIII ст.) його рідний острів. Правдоподібно і гри, і дужання, як

і деякі танці, походять із трипільської доби української духовости.

Про культ тіла за часів понтійської доби знаходимо вже писані пам'ятки. Так, напр., в Ольбії з тих часів зісталися камяні плити з такими написами: „Тут говоримо про те, що славетний Анаксагор, син Демагора, вистрілив із луку на віддаль 280 сяжнів”.

Знаємо також, що в II—III віці по Хр. в Херсонесі систематично відбувалися змагання атлетів, вистунів (герольдів), сурмачів і поетів.

Врешті, були тоді й теоретики фізичного виховання. В Пантікапею проповідував в тих самих часах Сфер Боспоряннин поворот до життя, близького природі, з перевагою тіла, а не інтелекту. Він жадав відновлення стародавньої Спарти над Чорним морем.

В київській добі зустрінемо багато описів зручності українців в мореплаванні (походи на Каспій і т. д.), а навіть про їхні винаходи в тій ділянці (морські кораблі Ізяслава II. в 1149 р.). Зрештою і річна, лоцманська служба на порогах Дніпра мала дуже старі, ще великокиївські традиції. Про боротьбу вільну й навкулачки дає поняття літопис у згадці про Кирила Кожемяку, про поєдинок з Редедєю і т. п.

Козацькі часи — це не менший розцвіт культури фізичних здібностей, що впливало вже з самої суті тодішнього воєнного і торговельного руху на Україні. Похвала для фізичної справности — річ нормальна в письменників тодішньої України. Єромонах Климентій, побутовий віршар XVIII-го ст., похваляє козацькі воєнні ігри, „що звикли в військах держать, котрими в війнах на брань і на тріумф гласять”.

Від двадцятого століття збірна культура тіла виявилася в кількох формах організації, зближеної до загально-європейської — „Пласт”, до загально-слов'янської — „Сокол” і своєрідної української — „Січ”.

Ця традиція плекання тіла й гармонійного його розвою має в основі потяг до фізичного ідеалу, бажання осягнути фізичну довершеність у межах своєї раси.

Є цілком природно, що обіч цього існує віра в можливість осягнути духову довершеність в межах української крові. Це є певність, що все найваж-

ніше з людських почувань є в українських людях. Це — переконання, що найвищі й найважливіші здобутки людства зростали й зростатимуть в українській расі. І врешті, що єдина доцільна дорога для української одиниці до висловлення себе й розвою є лишень в українській духовості.

І звідти випливає переконання (нераз підсвідоме), що для українця центральним пунктом світу є Україна, українські люди й українські землі. Це є такаж нормальна річ для духовості — узнати свій край за середину світа, як для одиниці фізично здорової узнати передусім свій власний організм за довершенніший.

Відчуття серединности свого духового світу — це дуже велика річ. Без нього неможливою є всяка триваліша збірна акція внутрі й назовні цього світу. Так само цілком неможлива є яка-будь розсудна оцінка чужинського духового матеріалу без установлення, як мірила, власного світу.

Українці спеціально дуже глибоко досі відчували свій світ, як мірило, як критерій для інших світів. Можливо, що тут велику роль відіграло передньоазійське (трипільське) підложжя раси. Це ж підложжя найбагатіше з усіх, що досі були в Європі. Воно є джерелом усіх важніших культур, воно дало християнство, хліборобство, всі досі знані форми державности, торгівлю і багато з мистецтва європейських народів. І досі воно діє, не тільки на Україні, але й у найважливіших країнах західньої і середньої Європи, даючи творчих людей і твсрчі колективні форми. На нім може опертися расове відчуття серединности.

Дуже важко докладно окреслити, що то є відчужання серединности власної раси. Є це скоріш духовий клімат, що опирається на великім числі підсвідомих, духових явищ. Зате можемо вказати на головні зовнішні прикмети цього відчужання.

Першою прикметою є відрух до оборони свого рідного, своїх вірувань і святощів. Цей відрух був в українських землях від найдавніших часів. Коцевалов, описуючи духовість античних міст над українськими ріками, подивляє багате культурне життя тих держав: їхніх філософів, як Біон Бористеніт (Наддніпрянець), що жив в III. в. перед Хр. в Ольбії, як Сфер Боспорянин, Стратонік, Омікр та

інші. Між іншим наводить голос одного з мешканців Ольбії, занотований тодішнім гелленським мандрівником: „Ніякий Бористеніт не стерпить нападів на Гомера й Ахиля: другий, як ти бачиш — наше божество, а першого ми шануємо майже нарівні з богами” („Східній Світ”, 5).

Такого „нестерпіння нападів” на своє найглибше знайдемо в українській історії й духовості дуже багато від відрухової оборони своєї віри проти „вір поганих” аж до XVIII-го століття, коли на пропаганду московської духовості й державности відповідали українці, що поза їхнім власним добром „ніде нема нічого доброго, нічого корисного, нічого справді вільного, щоб могло їм (українцям) придатися” (скарга Румянцеве на українців перед Катериною II-ою).

Другою прикметою відчуття серединности, може ще важнішою, є своєрідний погляд з нутра раси на всі речі людського світу. Власна раса є джерелом, і мірилом, і правом. Хто може дати право українцям? Воно в них самих.

„Ми — люди і, дякуючи Богові, люди вільні. Хто відважиться відняти від нас дар Божий — нашу совість? У кого вистане сили перевернути нашу думку? В нікого”.

Це в найтяжчих хвилях України, в XVI-м віці, говорить київський громадянин (Христофор Филарет-Бронський, в „Апокрисисі”, 1597. р.).

Слова козаків з походу Острянина (1638) теж повні певности, що вони — „корінь і твердиня чести та вікопомної слави всього товариства воєнного”.

В „Слові о погібелі” з поч. XIII-го століття знайдемо довгі вилічування народів Європи над Балтією, Дунаєм і Уралом тільки на те, щоб ствердити, котрий із тих народів цілком, або не цілком, „покорений був Богом християнському народу і великому князю” київському. Київ є мірилом і для прочанина Данила, що оглядає Середзем’я і Єрусалим. Сама ріка Йордан подібна йому здається до його Снови на Сіверщині. Королів на заході зве він звичайними князями, тільки в Києві є Великий Князь за його світоглядом.

Із самої глибини раси повстав потужний гимн козацької України (XVII. ст.) „Та нема лучче, та нема краще, як у нас, на Україні...”

Ще в хроніках XVIII-го ст., ще в романах українського патріота Наріжного (1780—1825) є атмосфера того погляду на світ (навіть і на імперський Петербург) з нутра і з гієрархії своєї раси.

Цей клімат погляду з нутра своєї раси є і в найбільшого морального авторитета новітніх часів із його: „В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля”.

До XIX. століття не знайдемо того, щоб українець мав погляд на свою расу ззовні, що була б для нього засобом до чогось. Ба, і в XIX-м столітті цей погляд на світ з нутра раси висловить Ольга Косач: „Навіть трудно сказати, за які саме якості любиш своє національне; іноді вкажеш ці якості, а іноді ні, а ось любиш” (Лист до Драгоманова 1887 р.).

Найліпшу формулу цього дав Микола Гоголь. Це помітив у своїй праці А. Бєлий, ненависник українців.

„Україна — це „все, що тільки є на світі”, — ось фраза-рефрен, фраза-штамп першої фази творчости Гоголя”, — пише Бєлий.

„Все, що тільки є на світі”, має в собі раса для одиниці, всі можливості вияву одиниці.

Тому, власне, не легко одиниці відчуті цілу велчч раси; не легко характерові малого організму вчутися в характер організму, незмірно від нього більшого. Одиниця може лишень догадуватися, відчувати, врешті усвідомити собі, як багато є ще поза нею в її расі. Сил і здібностей одиниці не стало б до повного поглиблення і критичного усвідомлення цілоти раси в просторі, в формації, в часі. Безнадійним є бунт одиниці, що не хоче прийняти расових традицій, способів самозбереження і експанзії, які повстали дуже давно і коріняться вже тільки в підсвідомості. Зрештою, як можна собі уявити життя раси без цієї, дуже часто підсвідомої преемственности, серединности раси, одним словом — без сприймання предківщини.

Це сприймання предковичности, прадавнього, на віру від родини, від оточення, ба — від природи і, навіть, від ворожих побуджень — це є одна з найважливіших прикмет відчуття серединности раси.

Ці три прикмети: відрух оборони свого рідного, погляд на світ з нутра раси й сприймання предківщини — це немов зовнішній вияв українського характеру. Це — його своєрідні межі, його своєрідна ослона для самозбереження в історії, в небезпечній і жорстокій грі пригод народів і рас.

Глибоке підсвідоме відчуття реальності цих меж українською одиницею дає силу і їй, і українській расі. Напруження цього відчуття серединності в расі — це те, що охороняє її перед небезпекою. Ба, дає їй те підсвідоме переконання, що має кожен здоровий організм у житті, а саме вічної тривалости всупереч усім обставинам.

Може це мав на думці британський мандрівник Гессель Тільтман, що в своїй „Селянській Європі“ (1934) так багато пише про характер українців: „Українців прозвано „бритійцями Східної Європи“. Назва надається. Так само, як і британська раса, вони своєю працьовитістю і підприємчивістю створили і культуру, і цивілізацію — вищу від тої, що їх оточує. І так само, як і британці, вони мають ту фатальну хибу (з погляду їхніх противників), що вони ніколи не знають про те, що їх перемажено“.

Але буває, що це відчуття затьмарюється, виступає в расі інший духовий клімат, виступає поразенство.

54. ПОРАЖЕНСТВО.

Ніяка ідея не викликала понуріших наслідків, ніякий ворожий похід проти України та її земель не дав таких спустошень, як ідея обниження українства, підложжя поразенства. На ньому були й є збудовані цілі системи світоглядів, цілі окремі історичні події.

Самий потяг до опрощення, до втечі від свого є в деяких границях внутрі кожної великої раси. Бо одиниця (чи група одиниць) може не мати в собі сили на те, щоб прийняти, знести й служити цілій ріжносторонності власної раси. Вміти прийняти свою власну долю і власний характер, не заломитися в найгірших хвилях і попровадити себе самого певною рукою — яке це дуже тяжке! Як не легко відрізнити важне від неважного в ріжнородності власного „я“, або потрібне

й непотрібне в оточенні. Як же нераз болюче протестують проти власної долі внутрі раси і одиниці, і групи, і кляси.

Це один із бігунів духової діяльності, бігун негативний — цей протест проти надмірного ускладнення життя. З цього погляду український Скворода може подати руку швайцарському французові Руссо й англійцеві Раскінову. Те опрощення має в собі також багато із хвиливого відпочинку одиниці в мрії. Відпочинок продовжується і стає світоглядом. Мріяння поглиблює нехить одиниці, кличе до неприймання іншого життя, як власні мрії. Це те, що є змістом надгробної епітафії Сквороди: „Світ ловив мене і не спіймав“. Український світ його не спіймав. Хоч і сам протест Сквороди є український. це є українське пораженство.

Що ж є в тім пораженстві? Які воно має головні вислови в українській расі?

Розгляньмо, що то є властиво гасло: „Будь, як природа“, що то є те „природне опрощення“, втеча до затишку, нехить до складного групового життя? Чому власне ця втеча є природня, а суспільне життя — штучне?

Штучність у суспільному житті? Але вже зустріч двох одиниць вимагає деякої штучности для порозуміння, чи співділання. Уже звіриний світ знає деяку товариську й суспільну культуру, закони подружжя, лівів і війни. Звичаєве право людей є таким самим законом природи, як і прагнення свободи в одиниці. Лишень суспільна культура дає змогу знайти між ними практичну лінію поділу. Ні, „втеча до природи“ — то і є втеча від природи: то є втеча від частини свого „я“, то є зменшення себе, отже пораженство.

Втеча від суспільного життя — це зменшення себе, це — обниження вартости власного життя, це — нехить до продуктивности на ширшу скалю. Як же жахливо описав Гоголь таке пораженство одиниць і кляс! Вони звіряче малі й безсилі — ці с'варливі Довгочхуни, що викинули прадідівські шаблі, ці Афанасії Івановичі, що обжираються від рана до вечора, ці Коробочки і Собакевичі. Люди, що хочуть бути меншими, що залишаються при інстинктах і нижчих емоціях, бо вони нездібні до сублимації цих емоцій у вищі, більш су-

спільні. Це — Х у т і р, або українці на нижчому ступні духовости. Це те, що обіч доктринерського дефетизму зробило ХІХ-те століття малим століттям української сили. Нема більшої безнадійности, як хуторянська апотеоза нижчих емоцій. Це про таке пораженство сказав апостол П а в е л: „Іх Богом є черево, а їх кінець — погибіль”.

Можливо, що втеча до хуторянського примітивізму є підложжям державно-історичного явища (зрештою, знаного кожному народові) сепаратної акції окремих частин України. Скомплікованість організації і завелике ризико війни Митрадата Великого з Римом побудило Наддністрянщину й Кубань до повстання проти Пантикапею. Непевність долі великої махіни київської імперії, а пізніш блискучого галицького королівства побудила до „самостійного” існування примітивні, безгієратичні групи берладників, бродників, болоховців. В недавній боротьбі українців за державність так само внутрі Української Республіки озброювались, підпомагані чужими агентами, примітивні Тараща, Гуляйполе, Пашковецька волость. Бачучи цілий тягар зусилля для здобуття своєї великої державности, вже й на еміграції знайшлися примітивісти, прихильники відірвання кубанських земель. Причину цього недарма вбачає новітній дослідник у страху, який огортає пораженців на думку, що в новітню українську державність „вдарили занадто могутні тарани” (Б. О л ь х і в с ь к и й).

Однак пораженство людей татарських в державному житті раси, а людей хуторянських у суспільному не викликає ще такої нехіті, як інший тип пораженства. Втеча до фізичного примітивізму, до нижчої форми особистого щастя — річ часта в людей у всіх країнах. Коли це й є злочин, то злочин одиниць часто безвідповідальних у складних справах суспільного й політичного життя. Гірше є пораженство відповідальних осіб, тих, що репрезентують націю, народ, расу, — інтелектуалістів і вождів, що стоять на чолі. Їм не вільно до мірила особистих справ зменшувати відпорність чи сили раси. Можуть висловлювати або великі речі, або ніяких. Бо вони відповідають за маси в сучасному і за їх долю в майбутньому.

Пораженство інтелектуалістів — це явище дуже молоде в українській расі. Зaledве кількадесять літ тому вперше почули українці безнадійні Кулішівські прокляття на власну расу і на її минуле. Зaledве кількадесять літ тому деякі люди української еліти почали відмовлятися бути спадкоємцями. Не хотіли виконувати обов'язків наслідників тисячелітніх традицій. В середині XIX-го століття — надолі був бунт нижчих емоцій, Хутір, а нагорі — бунт інтелектуалістів, перепосених ідеями чужих номадських підлож.

М. Грушевський у своїй „Історії української літератури” присвятив кілька блискучих сторінок характеристиці психічного відчуження української інтелігенції другої половини XIX і початку XX ст. від традицій княжої доби. Як каже Грушевський, „національне життя добровільно бідніло, затіснявалось і звужувалось, лишаючи без відповідного використання багаті й сильні сторінки своєї історії”.

Відмовлення від обов'язків наслідника було легким: адже-ж так легко не захотіти перетравити, упорядкувати і знаходити силу в упадку недавньої козацької державности, що остаточно існувала в цілій своїй яскравості традицій іще в половині XIX. стол., як свідчать чужинці (Коль, 1837—1841. р., та інші). Так легко зненавидіти і свою расу, і себе самого за хвилеву програу раси можна тільки з кари Провидіння. Чи не бачимо цього ми тепер, по недавніх велитенських роках? Чи не хотів би дехто порвати в своїй гістерії всі нитки такого делікатного мережива, як історична духовна традиція раси? Що правда, тепер це — важче зробити, поки живі ще носителі військових та державних традицій*).

Але вернімося до пораженства Метлинського, Гребінки, Куліша, Костомарова. Спробуймо обхопити його розвій.

Костомаров пояснював упадок державних

---

*) »Нема квестії, що коли одного разу велитенське тіло російської держави розпадеться, українці будуть відразу самостійні. Раса звязання їх із Росією занадто вже виразна. Українці — це дуже численний народ з власною мовою і власними історичними спогадами. Будівельне каміння до того лежить готове. Може з бігом часу прийде й будівничий-герой, що його сполучить« (Reisen, Die Ukraine. 1841.)

змагань українців ніби-то їх нездібністю до державного будівництва. Інші вказували, як на причину, „пажерливість сусідів“ і „незавидне географічне положення України“. Врешті були й такі, що проповідували вмирання української раси і, напр., записували пам'ятки мови вже із вступами-некрольогами (Метлинський).

Врешті хуторянство Куліша пхало його до виголошування приходу нового етапу в українським розвитою: раса українців, правда, зрікається назавжди державности на користь москвинів, зате має (за його, Куліша, проводом) створити царство „невянучої краси“. Сублимація Хутора, коли не до державности, то хоч до мистецтва.

Врешті в Драгоманова знайдемо в істоті речі, подібні до Кулішівського прагнення, тільки не „невянучої краси“, лишень „невянучої“ соціальної справедливости. Теорії всіх інших дрібніших пораженців укладуться, як доповнення до вищенакресленої лінії („Схід Європи“, „Три Русі“, „Селянська держава“ і т. п.). Зауважмо однак, що в усіх цих політичних теоріях українці виступають, як організм слабший від московського, чи взагалі сусідського, але зъзжди, як самобутній історичний характер. Зауважмо, що хоч і Куліш, і Костомаров, і Грушевський перед війною відкидали швидку можливість повної незалежности українців, але не відкидали її окремої лінії розвитку в минулім. Для них усіх Україна була організмом.

Кульмінаційним пунктом пораженства інтелектуалістів була теорія, що відмовляла самобутности українській расі, нищила її, як окремий організм. За цією теорією інтелігента всі властивості України повстали із звичайної мішанки прикмет московських і прикмет польських. Теорія була абсолютно неісторична і антирасова, антинаціональна.

„Ми є якоюсь *species hybrida*, — каже її винахідник, — між народами сусідами (Польщею і Москвою). І це є наше прокляття!... Ми є народом бастардом (байстрюком). Ми є культурно-історичним *Zwischenglied*“... Далі автор цієї теорії попросту долучує риси москвинів до польських прикмет і називає це вірним образом України. Забирається він до цього без усякого історичного обоснування, не подає й причин,

чому йому розходиться про знищення української психе і її роздертя між чужими духовими осередками. Додає лишень: „Не буду застановлятися над причинами цього надзвичайно характеристичного, мною вперше зауваженого явища” (гл. мою статтю в „Tag”-у під наголовком: „Ein Kulturhistorisches Zwischending”).

В цій теорії „народу-бастарда” пораженство українських інтелектуалістів дійшло вже до абсолютного знищення органічності власної раси. Це вже не було самопоменшення, це було самознищення, остаточне поневолення духа раси.

А однак події відповіли пораженству. Стаття „Нарід-бастард” була вміщена в січневій книжці львівських „Шляхів” 1917. р., а за два місяці, в березні, сколихнувся той український організм із такою силою і з такими своєрідними прикметами, що механічна теорія бастардизму вже не встигла здобути ніяких прихильників, крім її автора.

Костомарівське триєдинство, прекраснодушє Куліша, демо-лібералізм, врешті безнадійний бастардизм тепер не мають значіння. Бо всі вони були втечею, неприйманням, частинним чи цілковитим, України. Тепер неможливо не приймати організму України, навіть для чужинців. Кожне таке інтелігентське неприймання занадто виразно виглядає на духові лінощі.

Взагалі тепер ніяка теорія пораженства, укрита чи явна, не допоможе маскуванню українцеві особистого безсилля. Український духовий організм є занадто яскравий, потужний і всеприявний. Українській одиниці не втікти від нього, не втікти від своїх обовязків спадкоємця і висловника тенденцій раси. Від недавніх великих років не зроджується ніяка нова пораженська ідея: дні тепер такі важні, що ніхто б попросту не звернув уваги на теорію, що їх, ті дні, маловажить. Коли тепер існує втеча від України, то вона має характер втечі в хаос, в гістерію одиниць, які не можуть, чи яких виховання не дозволяє їм, прийняти української дійсности такою, якою вона є. Але втеча в гістерію — це втеча в безсилість. Кулішівське „народе без пуття” тепер не імponує. Більше — наповнює призраством до того, хто це каже. Здається, розцвіт інтелектуалістичного пораженства скінчився.

В кожному разі бачимо на попередній добі, як глибоко може зайти фізичне й моральне поразенство внутрі раси, і то в часах якнайсильніших, якнайбагатших з погляду матеріяльного. Одночасно бачимо, що зворот до відчуття серединности раси принесли українцям саме роки найбільших фізичних утрат. Однак за вихід з поразенства варто було заплатити гекатомбою втрат, бо завдяки цьому українська раса знов іде власною дорогою призначення.

Яке ж воно є, це призначення українського характеру? Коли характер раси виявив себе найповніше в історії?

Тоді, коли найповніше виявив своє відчуття серединности, в часах а п о с т о л ь с т в а К и є в а, його великодержавности. Але перед тим спробуймо зясувати зміст української державности.

55. УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ.

Не завжди є корисне для України ставити на перше місце якусь доктрину чи навіть козацький запал і пиху. Це не відповідає характерові українського державного будівництва, не буде дійсного життя.

Найчастіше у цьому нас переконали останні десятиліття. Всякі „тверді закони доктрини“, і запал декляматорів, і „козацька гордість“ кабінетних ліриків — це найзвичайніша розпуста акція. Маємо в практиці „козацьку гордість“ аванюриста П о л т а в ц я-О с т р я н и ц і і інших віденських і брюссельських козаків. „Тверді закони волюнтаризму“ пхнули властиво до савовбивчої акції здібного ген. Ю р і я Т ю т ю н н и к а, використаного большевиками до їх пропаганди і застріленого. Ще менш імпонує тепер, така сильна в українців ХІХ-го століття, ліричність. Ще менше значать тепер заклики до офірности в словах, ліричні гекатомби. Гекатомби дійсности перевищують всяку лірику.

Доцільність акції — це те, що звяже поняття державности з дійсністю. Мала згадка з часів великої війни 1914—1918 р. зілюструє це твердження. Англійським підстаршинам було поставлено тоді питання: „Що є першим обовязком вояка?“ Нагороду в анкеті отримав один із підстаршин за таку відповідь: „Кажуть, що першим обовязком вояка є згинути для свого краю. Це — неправда. Першим обовязком вояка є дбати про

те, щоб як найбільше згинulo ворогів його краю". Чиста жертвенність (на яку такі багаті українці) — це ще не є здобування державности. Гиндуси-фанатики, що кидаються під важкі стопи слона британського генерал-губернатора, не будують держави. Але живих людей іще більше, як недоцільна офірність, нищить надмірне доктринерство. Бачимо не одну катастрофу державности, коли доктрину поставлять понад живим організмом, слова — понад життям. Багато цих прикладів на наших очах.

Маємо приклад на експерименті сталінівських доктрин. Всі совітські доктрини в практиці спроваджувано до одної: „Людина є ніщо, мета є всім” і вони спинили не тільки духовий, але й фізичний зріст кількадесяти народів під серпом і молотом. Не говоримо вже про знищення старшого покоління. На величезних просторах совітів катастрофально зменшилися уродини. Навіть беручи совітську статистику, ствердимо, що впродовж п'яти останніх літ в совітах шостикратно зменшилось число народжень (С т. Г л я с с). Чи згадувати фізичне знищення Іспанії? Кривава боротьба двох доктрин (своєрідний поділ на Санчо-Панци і Донкихотів) всередині краю на століття стягнула вділ цей край, що перетворився з сильної держави в — кольонію сильних держав.

Отже живий організм України, живий український характер ставимо на перше місце. Все є доцільне, що служить силі українського організму.

Від початку яким є, що тільки доцільність фізичного збереження раси може бути підставою розуміння державности. Не є першим обов'язком живого організму — згинуть, лишень не датися згинуть, вийти з небезпеки оборонною дорогою. Тому, коли хтось говорить про українську державність, то перше питання, що йому поставимо, буде: як уявляє він господарку не тільки духовими вартостями України, але й її фізичними силами, її людським матеріалом. Не можна прикриватися тим, що українці — це одна з шости найбільших груп населення Європи, отже завжди ріками крові проложать собі дорогу до перемоги. Цей російський спосіб думання навіть для 150-мільйонної Росії був більш, як небезпечний. Підчас війни, в кінці 1916 року, вибрані послы й сенатори („Асо-

боє Савещаніє”) подали цареві Миколі II. дуже характеристичну доповідь, що стверджувала цілковитий упадок гасла „шапками закидаєм” і грізні наслідки безлюддя для краю. Останні слова доповіді були: „Загалом, цілий державний механізм і все народнє господарство відчуває дуже виразний недобір у людях” (Головін). Такий недобір може бути не тільки підчас війни, — кожен день є війною для раси.

Отже, беручи доцільність тих чи інших українських державних чинників упродовж історії, справджуємо їх вартість для українців під оглядом збереження раси.

Таким чином доцільне господарювання кровю — це є перша прикмета державности, чи в явних, чи укритих формах. Забава в марнотравство крові — це один із найбільших злочинів щодо своєї раси. Легкодухи може думають, що не поносять відповідальности, коли легкодушно закликають до марнотравства крові. Однак це є найцінніше з усіх цінностей України, і нема пробачення для тих, що викликали безцільне для раси і Провидіння пролиття крові.

Є й інша доцільність. Доцільність духової господарки. Духові сили українських одиниць і груп є людські, а тому обмежені. Уміти збудити енергію одиниці, гармонійно сполучити з енергією цілої раси і, що найважливіше, дати ритм постійної продуктивности цілої державної збірности — річ не легка. Це є одночасно і організація праці, і утримування на доброму рівні морального напруження.

Не можна спиратись на дотеперішніх поділах і одиницях організації інших рас і народів. Скажім, в сучасних українців грязиці еліти й селянства не є дуже виразні. Та й само поняття „селянської кляси” ні в чому не відповідає такому ж поняттю в інших європейців. Про це, розмовляючи з Іваном Липою, так висловився митрополит А. Шептицький: „В Німеччині, та і в багатьох інших народів, селяни — дійсно нижча верства, що є надолі в порівнянні з іншими верствами населення. У нас, українців, це не є якась аналогія до кляси „дурних Міхелів”: ані школа, ані адміністрація, ані військо не довершили ніякої селекції, вибору кращих, здібніших одиниць. Найріжніших і часто

найздібніших людей має в собі українське селянство. Це не є ніяка окреслена кляса”.

Це є дуже важне питання: знайти елементи власної державности й відчуті органічний зв'язок між ними. Головним завданням міцної державности є дбання про те, щоб кожен її громадянин був на своїм місці, тобто там, де може виказати якнайбільшу продуктивність. В противному разі — це анархія, замішання і упадок держави, як недоцільної. Тому легко зрозуміємо слова останнього посла при царській Петербурзі, француза Палеолога: „Царська Росія мусіла впасти, бо там кожен не був на своєму місці”.

Які ж є методи до досягнення такої доцільности в державній організації?

Останніми часами англо-саксонці узнали це за дуже важну, чи не найважливішу суспільну квестію. „Кожда людина має бути на своєму місці!” — це гасло великої групи британських і американських учених. Послухаймо одного з найзнатніших в світі біологів, проф. Галдейна з Кембриджу:

„Генетика — це є галузь біології, що досліджує причину вроджених різниць поміж організмами. Поступ біології останнього століття провадить до признання факту вродженої нерівности між людьми. В науково упорядкованім суспільстві треба так само приймати вроджену людську різнородність, як приймаємо погоду, що її в значній мірі можемо передбачити, але дуже нелегко опанувати. Розбудсву відповідної техніки в цьому напрямі досягнуть покоління, так, як колись розвинули хемічну аналізу. В далекій будуччині людство мабуть буде поділено на касти, як гіндуси або терміти” (Галдейн: „Нерівність людей”).

Для українців мусимо взяти інші методи.

Не чистий індивідуалізм є характеристичний для українця, лишень українська асоціативна група, громада, артіль. Це є одиниця українського типу більшої організації. Сумою груп є і чумацька валка, і союз кооператив, і територіяльна курінна організація Січі. Інстинктом відчули це і соціялісти, будуючи Центральну Раду 1917 р. на засаді корпоративній (був це мабуть перший корпоративний парламента в Європі). Те саме можна сказати про Трудовий Конгрес

1919 р., чи Раду Республіки 1920 р. Репрезентували вони стани, професії, заняття і партійні комітети. Цікавою є організація сучасної української еміграції, що є далеко триваліша від російських еміграційних товариств, а стоїть під оглядом державним вище від росіян. Це є федерація територіяльних груп, що зв'язані з центром своїм виборним уповноваженим, що його тільки затверджує центр. Призначання до нічого не довели, лишень ця форма виявилася найбільш органічною.

Переїдемо до історичного змісту організації української державности.

Отже органічним складнем української державности є група. Коли вдасться нам окреслити її суспільний зміст, а також те, як органічно уклалися впродовж історії раси в заємини між цими групами, будемо мати образ органічної української державности.

Зміст української суспільної групи повстав із українського культурного підложжя, з агрикультурного кругу. Саму форму трактуватимемо, як річ другорядну; властиво найважливішою є засада, що кладе українська раса в ту, чи іншу українську форму. Найважливішою є засада, що вироблена віддавна і збереглася до останніх часів, бо це б вказувало, що вона відповідає українському характерові і дає вищі і доцільніші форми продукції.

Але чи існує така засада? Геніяльний дослідник форм українських асоціацій Федір Щербина відповідає в своїй блискучій синтетичній праці: „Ми переглянули найрізномірніші українські артілі (асоціації) і взагалі громадсько-суспільні форми організації, — отже всі вони мають між собою більш близький зв'язок, ніж би це нам здавалося. Всім їм однаково притаманна одна й та ж сама риса, що проходить через них червоною ниткою. Ця риса висловлює глибоко звичні для народнього життя явища. Риса дуже важна і істотна. Без розуміння її важніші прикмети українських форм будуть для нас цілком темні і незрозумілі.

„Отже головна прикмета українських артілів і громадсько-суспільних форм, що всі вони — чисто звичаєві явища соціального життя, продукт народнього звичаю і традицій. Ці форми вироблені не законодавчими регламентаціями і обіжниками (згори), а шляхом повсяк-

денного історичного досвіду і традиції... Це — відвічні народні звичаї, передавані з роду в рід, з покоління в покоління, від батьків до дітей і з поправками відповідно до загального розвитку життя" („Нариси", 1880).

Цей зміст є вічний в очах Щербини. Форми асоціації можуть розкладатися, а навіть гинути, але зміст зостається, бо має соціально-виховне значіння. В цьому змісті є можливість розвою вищих форм асоціативних відносин і праці, в них є сила і заповіт будуччини. Чому? Бо цей зміст є український.

Цей український історичний досвід і традиція — цей є той закон української асоціації. Пригадаймо собі, як для українця важним є, щоб усе було „по закону". „Законність" усього, що робиться — це є підстава асоціативного думання українця і чим ближчий він до своєї крові, тим сильніша в нім ця потреба „законности", справедливости, що регулює відносини українських людей на підставі їх власної традиції і звичаїв. Підлягання цій традиції — це вже запорук продуктивности і групи, і одиниці. Кара, яка приходить з рамени цієї групи, це не знуцання, лишень вказання, що проступник переступив звичай.

Яке ж є значіння одиниці в цій українській асоціативній засаді? Як її трактує закон?

Власне, з цих слів виходячи, застановімся над оцінюванням одиниць, селєкції людей в українському „законі". Одиниця (згідно з ним) є тоді найліпша, коли вона висловлює як найліпше традиції, дух своєї асоціації. Це є витворювання того, що ми б хотіли назвати породами українських людей.

Власне українці мають вроджені здібности — тривало репрезентувати і висловлювати свою асоціацію. В тім є їх сила. Придивімся до пересічного українця в його зіткненні з західнім індивідуалістичним ривалізаційним життям міст. Він не дає собі ради так, як би того можна було від нього сподіватися. Він звик до асоціації, групи, і то часто родинного характеру, і лишень там може дати максимум енергічної і витривалої праці та продуктивности. Можливо, що й так охоче підтримуваний сусідами міт про „вроджену недержавність" українців повстав з обсервації українців, які діяли поза групою, асоціацією. Гоголь у своїх

„Мертвих душах” власне дав нам образ таких жалісних уламків, викинутих Росією з групового життя українців.

Отже українські асоціації і „люди асоціацій”, — але в яких взаєминах, в якій гієрархії укладені? Правда, в обличчі раси є однаково дорогі і традиція асоціації опошнянських гончарів, і бесарабських виноградзарів, і січових лоцманів, і якогось чумацького села, чи волинського роду князів, або роду кравців чи шевців. Міт про шевця Кожемяку, що рятує від ворогів Вічне Місто на прозьбу цісаря Володимира, це дуже характеристичний міт для українського демократизму, рівності українських традиційних асоціацій в обличчі раси. Всі вони висловлюють якусь прикмету раси. Всі вони висловники зорганізованого характеру раси.

Але укладання і вияскравлювання цього характеру відбувалося в часі, в історії. До історії мусимо звернутися, коли шукаємо образу української гієрархії, і то до історії українського права. Чи тільки звичаєвого, не завжди зрештою докладно занотованого етнографами й правниками? На щастя, більше знаходимо велику безпереривність писаного права в часі, і воно до деякої міри висловлює тенденції звичаєвого права усіх земель України.

До останнього часу (до 1917 р.) діяли в серці України (в 2-х „губерніях Малоросії”) т. зв. „Права, що по них судять малоросійський народ” („Сводь Законовъ”, т. X.). Ці права виростили органічно із законів козацьких часів, із „Литовського Статуту” і врешті з великокиївської „Руської Правди”.

Останніми часами дуже важне відкриття зробив проф. А. Андрієвський, правник і б. член Директорії, в своїй праці в „Збірнику Українського Університету у Празі” з 1925 р. Він знайшов джерело, що освітлює правну культуру українських прапредків-трипільців, звязує їх правні поняття з „Руською Правдою” і звичаєвим правом українців і тим самим встановлює вісь української правної культури впродовж коло трьох тисяч літ. Це ще одно пояснення того вродженого українцям потягу до законности.

Андрієвський бере писаний кодекс геттітів (з XIV ст. до Христа), народу-сусіда трипільців того самого часу, і зазначає, що „правна геттітська культура, що від-

билася в кодексі, дуже близька до старовинної, а також і сучасної культури українського народу”.

Андрієвський знаходить дуже багато тотожностей в кодексі і в звичаях та законах старої й нової України. Однакові є форми землекористування (рілля, сінокоси, сад), однаковий побут еліти (весілля). Так само, як і в українців, в кодексі батько й мати мають однакові права щодо дітей („Литовський Статут”, звичаї), сепарацію дібр подружжя („Литовський Статут”), споріднення не по батькові, а по матері („Руська Правда”). Однаково, як у козацьких судах, була кара за перелюбства, те саме посвячення меж, знаний донині проступок пересівання і т. д., і т. д.

Дуже цікавою є гієрархія за кодексом. На чолі був король із духовенством і князями.

„За королем ішли ріжного роду воєнно-зобовязані. Це анальогії до старо-українських бояр і землян. Потім ті, що працювали на землях, більш-менш вільні хлібороби, подібні до наших „смердів”; за цим залежні люди, на зразок наших холопів, наймитів, звичайних і рільних закупів і вкінці — раби. Як бачимо геттійська держава є до деякої міри прототипом київської України-Руси часів „Руської Правди” (А н д р і є в с ь к и й).

Отже бачимо, що історія українського права дає нам підстави і до уяскравлення собі не тільки взаємовідносин моральних, але й суспільних, дає нам прототип гієрархії груп української раси. Ця гієрархія — це властиво вираз цілого характеру раси. Сполучені в ній групи-інституції, родини-асоціації, цехи й роди. Всі ці українські групи, витворені тисячеліттями, мають у власній крові сучасні українці. Вони, ці групи, були цілий час від Києва першого тисячеліття до теперішніх часів. Це є запорукою постійного відродження української державности, як довго існує українська раса. Це стала й конечна функція раси, — своя форма державности.

Під тими чи іншими назвами спонтанічно будуть відроджуватися українські асоціативні групи й сполучуватися в свою гієрархію. Правдоподібно люди вищої української гієрархії будуть іншого характеру, ніж „люди асоціації”, ніж еліта груп, станів чи цехів. Будуть потрібні до цього люди, які можуть оцінити, вгадати істотну вартість поодиноких груп і устійнити вза-

ємовідносини, найкорисніші для груп і цілоти раси. Врешті ці люди є здібніші до відчуття раси, як цілоти. Найбільші династії в українській державності були неукраїнського походження, як малоазійська династія Боспору, норманська Рюриковичів і литовська Гедиминовичів^{*)}).

Так виглядав би образ української державности, що органічно зріс з історії і підложжя раси.

Образ цей жив в українській еліті до початку XIX-го століття. Лишень від тих недавніх часів бачимо виразне роздвоєння цього органічного відчуття. Цей дуалізм лишень під впливом подій останнього двадцятиліття починає поволі ліквідуватися. Ми б окреслили це роздвоєння, як переріст готизму з одного боку, і гелленства з другого боку.

Праця своїх і чужих в XVIII. столітті зробила те, що деяка частина українців свою готську лояльність і відчуття дисципліни віддала владі Петербургу, ставлячи обовязок, як найважнішу рису одиниці. Відірваність Петербургу взагалі від якоїсь окресленої расової чи національної ідеї багато допомогла цьому. Гоголь, письменник і урядовець, пробував навіть мистецьки аргументувати це каліцтво. Це було українське служення владі, Петербургу, так, як йому зрештою служили, творячи владу, і німці, як ось Бенкендорфи, Бірони, Ренненкампи, і поляки, як кн. Чарторийський, Булгарин і різні люди з заходу.

Переріст українського готизму не потривав довго. Ще ген. Михайло Драгомирів, приятель Олександра III-го, міг думати, що зможе одночасно і вірно служити цареві, як його намісник на Україні, і зберігати побутові властивості краю, а вже такий магнат Родзянко, що синові Олександра III-го в 1909. р. подарував вишивану українську сорочку, був потрактований за це, як український сепаратист.

Цей надмір готськості, з відкиненням інших прикмет характеру, витворив людей службистів, урядовців, або людей, як у Галичині й Підкарпатті, що вірили в да-

---

*) Зрештою подібне явище є дуже часте у народів аграрного кола, де монарх є тільки репрезентантом справедливості для всіх груп свого народу і де ніяка окрема група народу не сміє мати спеціяльного, ближчого звязку з монархом-репрезентантом.

лекий престіл „білого царя“. Цікаво, що ці „малороси“ і „москвофіли“ виступали проти свіжезродженої української інтелігенції. Здається, разив їх найбільше в цій інтелігенції брак того, що вони мали в надмірі, тобто пошани до гієратичности і традицій влади. По 17-м році більша частина з них злилася з своєю расою. Частина однак пішла служити аж до фізичного чи морального кінця ріжним „правительствам“, як ось Денікінові й інш., ідучи вже до братовбивства. Їхня роля скінчена.

Переріст гелленства в державності еволюціонував далеко корисніше. Зродилося гелленство на цілком протилежній підставі — на почутті. Коли готизм твердив, що українська державність існувала тисячеліття, і лишень по Хмельницьким чи по Розумовським федерувалася чи злилася з Петербургом, представники надмірного гелленства починали цю державність наново, яко „кращу“ (Куліш), і опирали її виключно на власнім почутті і його відрухах. Коли в готизмі переважали адміністратори, то тут були представлені головно лірики й етнографи. Коли в готизмі була велика тривога за скомплікований державний механізм, державність „літературного типу“ уявляла собі творення держави чимсь на взір референдума з відчитами. В розумінні історії було ще гірше: її часто перемішували з особистими нападами на історичні особи, а знову милих письменників, як Котляревського, робили символом української історії. Останніми часами сентименталізм державницького гелленізму прибрав ліричне обличчя типу ніцшеанської бомбастики. Зрештою, літературність його не зменшилася від того і, читаючи Е. Маланюка, Телігу т. д., побачимо, що це наслідники Кулішівського гелленістичного примітивізму і відруховости. Але вже еклєктизм, закінчення.

Далеко важніші є події, що вияскравлюють справжні риси української державности. По 1917. році безперервно ростуть українські державні групи, інституції і традиції. Ростуть на історичному змісті. Старі інституції обновлюються і сяють силою. Нові набирають глибшого змісту. Все яснішим стає, чому переховалася в українській церкві корона короля Данила, все виразнішає історичний звязок із середньвічними братствами сучасних „Просвіт“, з давніми валками чумацтва — сучасних союзів кооператив. Навіть на еміграції в Європі,

Азії й Америці плакаються традиції військових частин. Не є випадком, що й еміграційна У. Н. Р. переховує клейнод Мазепи. Державність стає виразною, не як літературна історія і не як накинена чужинецька дисципліна, а як розвій асоціацій на підложжі власних традицій.

Тепер по окресленні характеру раси і характеру її державности перейдім до найвищого розцвіту тої державности і до генеральних ідей української еліти.

56. АПОСТОЛЬСТВО КИЄВА.

Як пізнати великість якогось періоду в житті раси? Чи шукати його в головних подіях військовости, мистецтва або адміністративної упорядкованости? Цього всього було б іще замало з погляду людського, а передусім з погляду української одиниці. Адже й воєнне діло, і мистецтво, і керма — то лишень вияв одної з духових сторін раси. Повнота вияву усіх українських можливостей — це українська великість.

Яке ж може бути мірило цього? Адже-ж в однаковій мірі не можуть бути виявлені окремі прикмети раси. Військові здібності, надміру розвинені, дадуть осоружну воєнщину, і безконтрольне мистецтво побуджує до анархії емоцій, врешті надмірна урядовщина смертельно змертвлює край. Якась гармонія мусить бути між цими і масами інших прикмет раси. Що є мірилом цього, цієї біологічної, здатної до життя гармонії раси? Мірилом, узнаним цілим краєм?

Українська людина. Свідомим і найвищим осягом вияву такої людини є доба Києва, Вічного Міста. Вічного не тільки хронологічно (правдоподібно Київ заснований перед IV. ст.), але передусім силою своєї печати на українцях.

Останні досліді багато дали до зрозуміння тої ролі. Київ панує над нами і тепер, — панує в мові і в церкві. Зникає цілком поняття якогось „словянського народу“. Хто його бачив, де його письменні пам'ятки, де його культура? Упадає поняття якоїсь „старословянщини“, спільної усім народам із подібною мовою. Цей ненауковий винахід цілком облічений тільки на політичні ефекти. Ніхто не сміє на півдні говорити про спільний „пранарод італо-франко-єспанорумунів“. Це виглядало б на ошуканство.

На щастя, праці славіста Івана Огієнка, археолога Вадима Щербаківського, музиколога Олександра Кошиця та інших так освітлили справу т. зв. старословянської мови й музики на Україні, що можемо їх просто називати мовою і музикою Києва, Вічного Міста. Богослуження, „старословянські“ співи й книги, що їх прийняли з деякими змінами й чужинці (москвини) — це не мова й музика, накинена ззовні греками чи болгарами, це створене расою власне багатство. Коли ж там і є чужі елементи, то вони перероблені і достосовані до потреб української духовости. Так званий словянський альфавит, що його прийняли із змінами й не українці, як болгари, серби, москвини — це переважно твір українського духа. Св. Кирило й Методій ширили цей альфавит і книги Києва, Вічного Міста, складені ще перед ними. „Як знаємо, — зазначає дослідник, — життя Костянтинове твердить, що Костянтин, буди р. 860—861-го в Херсонесі, знайшов був там євангелію та псалтир, „руськими письменами“ писані, а Костянтин Костецький у своїй „Книзі о письменах“ кінця XIV-го віку подає, що Костянтин-Кирил в основу мови своїх перекладів поклав був „тончайший і красніший український (роуський) язык“ (І. Огієнко: „Повстання азбуки й літературної мови в словян“, 1938). „Уже ці незвичайної ціни відомості, — каже далі дослідник, — наповнюють гордістю українського вченого“. Не тільки вченого, а кожного українця!

Чужинці, опановані цією витонченою мовою українською, приписують їй божеський початок. „Все разом скажу, — пише сербський учений XIV. ст. Костянтин Граматик, — всі божеські писання українською мовою писані, всі українською мовою прикрашені“. В чужинецькім рукопису з тих самих часів „Про смерть св. Кирила, учителя словянського языка“ знайдемо і про те, що книги для Морави писані українською мовою, і про стародавність тих книг іще перед св. Кирилом, і врешті, як завершення, слова захопленого чужинця: „Грамота українська явлена тільки самим Богом“.

Хто ж говорив тою мовою, що її лишили тільки до розмови з Богом, яка постать українця символізує Київ, Вічне Місто?

Вільні люди — це люди Києва. В одному з перших знаних актів Києва (договір вел. князя Ігоря з Романом царгородським з 945 р.) знаходимо вияв найглибшого почування людей Києва. Вони — і християни, і погани — всі присягають додержувати умовин договору. На яке ж найбільше нещастя для себе закликаються вони в разі недотримання договору? „Нехай не матимемо помочі ані від Бога, ані від Перуна, — кажуть вони, — і нехай зістанемося рабами і в цьому, і в майбутньому житті“.

Стремління до особистої свободи і відповідальність перед релігійними святощами — це перша й найважливіша прикмета київської людини.

Друга прикмета цих людей в очах письменників XVI—XVII століття (та й тепер) викликує може не менший подив. „Синописис“ XVII-го століття, бажаючи зсинтезувати характер людей, що дали початок „преславному, верховному і всього народу главному граду Києву“, приписує їх походження синові Ноя, Афетові. Що значить ця формула? Київський історіософ розшифровує: „Достояніє царсько, храбрость воїнственна і розширеніє племени єго, Афет бо толкується розширеніє“. Отже велика експанзія київських людей — це здавалося авторам „Синописиса“ найважливішим.

Власне в сполученні цих обох прикмет — стремління до експанзії та почуття особистої свободи разом із відповідальністю перед релігійними святощами — дало найблискупчий період Києва, добу його християнського патосу.

Недарма характеристичним для мистецтва Києва було виховувати рафінований тип людей, зближених у своєму горінні до божеських початків у людській душі. „Головною метою майстрів Києва, — пише історик українського мистецтва, — було величаво декорувати будівлю і в образах людей представити або Божество, або виїмкових людей, що власне наближались до Божества“ (Д. Антонович). Релігійний епос, легендарні постаті тих киян, що творять чуда і борються за красу душі, є незрівняний у всій тисячелітній українській літературі. Життя героїв „Київпечерського Патерика“ (поч. XIII ст.) — це суцільна пристрасть, що спалює їм душі, що шукає виходу в чині.

Сила християнської доби Києва саме в його апостольстві. Блаженний Мойсей діє чуда в землі князя Болеслава і терпить від нього муки (XIII. ст.), київські люди проповідують християнство найдикишим племенам і над Окою, і над Онегою, будують церкви і закладають міста аж над Білим морем (напр. Олонецьк в XII. столітті). Врешті за місіонерами ставлять залоги, християнізують, накидають свою мову і владу люди Києва, войовники й купці.

Ця поважна й суворя християнська архітектура, це екстатичне малярство, це напружене волею і вірою письменство світяться найбільшою довершеністю — внутрішньою красою. Недарма київська легенда подає, що один із дванадцяти апостолів приплив з півдня Дніпром, щоб положити основи для Міста-Апостола.

Які ж напрямні і традиції зіставила ця доба найбільшого напруження українського характеру?

Від сучасної Харківщини (Дінця) аж до Волині знаходили археологи, що розкопували оселі з VIII—X. віків, і молоти, і тиглі, і залізний жужель. Скрізь там вали зброю в тих часах (проф. Довнар-Запольський). І та зброя служила добре Києву — від Закавказзя і Задунайщини на півдні аж до Білого моря на півночі. Недарма перший український підручник історії уважає, що заняттям людей Києва було „упражненіє тільки в ділі воїнственнім” (Ін. Гізелъ).

Традиції територіяльної експанзії Києва не забувалися в історії українців.

Це ж на початку 1657 р. шведський посол Велінг сповіщає короля Карла-Густава про офіційну заяву канцлера Виговського від імени гетьмана Богдана Хмельницького:

„Козаки домагаються, щоб ваша королівська величність признала їм право до всієї стародавньої України (*jus totius Ucrainae antique*)..., де ще існує грецька віра і (ix) мова... Бо з них глузували б, коли б вони при теперішній нагоді не ревіндукували тсго, ...що було від них безправно відібране” (Б. Ольхівський, Варшава 1938).

Традиції вільної торговельної експанзії Києва. Треба памятати, що „через усю історію київської дипломатії червоною ниткою проходить обо-

рона свободи міжнародних шляхів, а особливо рік і морей" (Г. Вернадський). Нищення свободи торгівлі на Україні кагалами й старостами було одною з найголовніших причин революції Богдана Хмельницького.

Традиції права Києва є дуже важні, і невідомо, чи й у нинішніх часах українці не повернулися б до деяких із них. Тепер система приватної власності (опера на римським праві) захиталася значно, і то не тільки на Україні. Значіння київського поняття „функціональної власності" лишень тепер починаємо розуміти, хоч не розуміли цього соціологи ХІХ. ст. (Г. Вернадський).

Також дуже цікавим явищем, спільним з явищами старо-германського права, є така значна роля символів і емблем у київській правосвідомості. Зрештою, знаємо, що між Києвом і германами багато є подібних норм і звичаїв, як, напр., ордалії підчас процесів (Вернадський). Дуже цікавим є міжнародне право Києва, що на нім у значній мірі опиралася і дипломатія Козацької Держави. Знаємо, що праводавство Києва стало підставою права Москви-Росії, Польщі-Литви і Молдави.

Мистецькі традиції Києва. Проф. Федір Ернст, окреслюючи українське монументальне будівництво ХІ—ХІІІ. ст., говорить такими словами: „Церкви, як Софія, Лавра, колишні Кирилівська й Михайлівська церкви в Києві, Спас і Єлеца в Чернигові вважають тепер за пам'ятники світової ваги. Монументальні розписи цих будівель, і особливо мозаїки київської Софії й колишнього Михайлівського монастиря, ставлять пам'ятники українського мистецтва цієї доби поруч із видатнішими пам'ятниками Константинополя, Венеції, Равенни, Палерма й Риму" („Історія українського мистецтва", 1931).

Могли б ми додати ще одну традицію: збагачення духовістю Києва сусідів у мові, в правосвідомості, воєнних традиціях і мистецтві.

В кожному разі образ Києва, Міста-Апостола й Міста-Войовника, ввійшов майже в історичну підсвідомість української раси. На початку 1918 року перед парламентом із кількасот українців, соціалістів і безтрадиційних лібералів, повстав проєкт українця,

професора історії, але соціяліста-революціонера, проєкт символу нової української держави. Він був одногосно прийнятий, і під цим знаком розпочалася нова державна українська традиція. Був це тризуб — знак апостольства Києва, герб Володимира Великого.

57. ВІД ВИШНЕВЕЦЬКОГО ДО ГІЗЕЛЯ.

Щоб зробити догідний перекрій, скажім, долі української державности в р. р. 1919—1920, мабуть вистане тільки подати назви міст, де був розташований український уряд: Київ — Вінниця — Камянець — Станиславів — Камянець — Чорний Острів — Тарнів. Де був осідок уряду, там був і військовий, і культурний центр. Там також була й ідеологія, що виправдувала місце розташування.

Так само можна було б схематизувати й українські часи від XIV-го до XIX-го століття. Г а л и ч королівства галицького, В и л ь н о Ольгерда, володаря Чорного моря, В и л ь н о Витовта, другого чорноморського володаря, покорителя Твери й Рязані, Острог князя Острозького, що був *belli gerendi imperator**), найбільш тоді безперечно сильного українського князівства, далі дніпровські Пороги з їх торговельно-воєнною республікою, далі Чигирин великого Реформатора, а далі вже найрізніші пересування: Біла Церква, і Камянець, і Ніжен, і знов Чигирин великого Дорошенка, далі і Батурин, і Глухів, і Бендери, і знов Батурин гетьмана-графа. Столиці, столиці — то є ті сліди історії тих українських часів. Дивні часи, могутні часи живучости і непримиримости раси! Тепер, коли хоч на коротко, але столиця була таки знову в Києві, можемо глянути спокійніше на ці політичні маневри. Можемо вже тепер чуттєво не брати в них участі, не шукати ніяких інших прикмет, крім одної: за всяку ціну зберегти політичний центр української раси, за всяку ціну зберегти її історичні традиції від часів апостольства Києва. І це вдалося українцям. Бо вже тепер найновіші досліди українських історіографів довели непереривність тої традиції майже аж до половини XIX-го століття (1834).

*) *Summus cum Tartaris belli gerendi Imperator*, — як звали сучасники кн. К. Острозького (1530).

В цих часах цікавить нас тільки динамізм української політичної думки, те, що дослідник назвав би ниткою подій, мистецькою правдою стилю, а політик — політичною культурою.

Можна було б назвати часи XIV—XV. століття добою безпосереднього впливу Києва. Галицьке королівство, що стало на торговельних південних шляхах (Авсбург — Майнц — Генуя — Венеція через Прагу) перейняло від Києва не тільки його звичаї, судівництво, але певно й безпосередньо велику кількість адміністраторів і взагалі вищих достойників. Про велике князівство Ольгерда і королівство Витовта на шляхах дніпровсько-балтійських можемо сказати те саме. Воно напевне мало, як підставу, традиції Києва, й експанзію, що є безпосереднім продовженням експанзії і боротьби проти розросту золотко-балтійської державної концепції (Старий Сарай, Москва).

Але всеж це вже не був Київ — Вісь, це були великі відхили Києва. По цих відхилах Києва почалася друга доба — посереднього впливу Києва.

Як же бурхливо виглядає XVI-те століття! Це час найбільш виразної напруженої расової боротьби українців, але одна з найтяжчих діб державности. Властиво розсіяна ця державність скрізь по окремих князівствах, містах, ба — й селах, — бо ж центральної влади властиво (поза номінальною назвою) не знайти на українських землях. Анальоґії до цього стану хіба треба б шукати в розщепленні великого Риму на дрібні італійські князівства.

Скільки нових політичних сил зявляється довкола української раси! До невеликого краківського королівства, занятого більше боротьбою із наддунайськими країнами, в тридцятих роках XVI-го ст. прилучуються мазовецькі простори з Варшавою, і це дає інші, дніпряно-німанські напрямні полякам. Оборонена від Витовта Золотою Ордою Москва виростає і пнеться на верхівя Дніпра. Найбільша ж небезпека — це опанування Чорного моря Туреччиною з її примітивною, але великою фльоотою. Турецькі наймити, кримчаки (решта Золотої Орди в Тавриді), уважають українські (та й польські) землі за місце полювання на людей.

Кожна хата zagrożена, нема центральної влади, хоч у кожній українській людині вона може бути. Історія тих українських часів — то одна з найцікавіших сторінок вселюдської історії. Це історія нагої людини на нагому острові, — довкола ж нього стихія, що насувається, як загин. Це не історія солом'яних королів з титулами, позиченими від німців, або інституцій, крадених від англійців, — це вияскравлення найглибшого первня відпорности в українській расі, — козацтво.

Передусім — це синонім сили характеру. Навіть найбільший ненависник козаччини змушений її окреслити, як моральну силу: „Козаки, при безсумнівній мужности, виказували велитенську винахідливість в обороні, надзвичайну витривалість, силу волі, їх видавання з себе праці, здоровля, зусиль було незмірно велике” (Равіта-Гавронський).

Той характер був і в міщан, і в земян, і в селян, і в здобичників. Це „люди неосілі”, як окреслюють їх чужинці, але кожен міг зробитися неосілим на неохоронених землях від Сули й Дінця аж до Дністра й Гориня.

Саме вже в половині XVI-го століття різні урядові агенти (комісари, воєводи, старости), що придивлялися до цього нового явища, раптом із жахом нотують, що козаки мають „*cupiditas dominandi*” — гін до панування.

У що ж обернеться ця козацька „*cupiditas*”? Вона прийме всю культуру Києва і його головніші політичні традиції, ба, чужинці, як Тєпольо, будуть називати Київ столицею козацької країни. Але там ніколи не буде козацького правительства. Київ — це символ їх прадавньої політичної культури, як кажуть самі козаки, від Олега й „Володимира Святого, монархи роського”, але не більше. До Києва приходять умирати козацькі вожді. Там стане й могильний камінь гетьмана Сагайдачного (1622) з прегарною епітафією:

„Тут зложил Запорозький Гетьман свої кости,
Петр Конашевич, ранний в війні, дая вольности
Отчизні”...

Так, крім символу традиції політики й культури, там буде ще й акрополь героїв. Але політика козацька мала інший центр і тактику. Підойму-важницю козацької політики треба шукати деінде.

Перший, хто цю підойму знайшов, вхопив обіруч і спробував обернути історію довкола української осі — заслуговує на титул „засновника традицій козацької політики”.

Про нього, волинського магната Дмитра Вишневецького, пише великий історик Михайло Грушевський: „Є безперечна сміливість гадки, безгранична відвага в розмаху цієї енергії — те, що так цінне в людині всіх часів, і я певний, що ця авантурнича, неспокійна енергія не проминула безслідно, а заплодила певними ідеями, певними конкретними прикладами життя... Я бачу виразні аналогії, певні ідейні звязки з діяльністю Вишневецького не тільки в самій ідеї Запорожжя, як постійної твердині серед степового моря, але й у політиці пізніших козацьких вождів — в їх змаганнях грати міжнародню ролю, озираючися на сусідніх державах, що їх інтереси сходилися тут”...

Впродовж тринадцяти літ (1550—1563) своєї діяльності Вишневецький геніяльно утверджує дві традиції: 1) на початках 1550-х рр. „на острові Хортиці, проти Конських Вод, коло кримських кочовищ”, ставить він замок і громадить навколо себе козацтво; 2) використовує в політиці державне суперництво Литви Жигимонта-Августа, царської Москви й турецької Порти для зміцнення позиції Хортиці. Іздить до Царгороду і має успіхи, іздить до Москви й йому допомагають. Його крім цього оваційно вітає литовський сойм; він бере участь у ливонській балтійській війні, претендує на престол молдавського господаря, погромлює черкесів на Кубані, врешті, полонений у війні, гине в Царгороді.

Його смерть, як і життя, викликає подив. Німецькі, французькі, литовські, польські легенди подають чудесні подробиці про нього. Про нього й досі співають українці одну з найгарніших козацьких балад.

Його правдиво українська, рішуча й творча постать пригадує іншого українця, що заснував місто, недавно відкопане коло устя Гориня, князя Давида Ігоровича з XII-го ст. Того князя, політика, капіталіста й войовника, що закладав і руйнував міста від Кубані й Наддунайщини аж до Гориня й Балтійського моря. Та Вишневецький був не тільки мальовничою постаттю. Всі походи й дипломатичні посуви Вишневецького — це прообраз майже всіх пізніших посувень ко-

зацьких вождів. Це ж, як він, Тиміш Хмельницький претендуватиме до волоського трону, це Тетерю, як і його, вітатиме сойм, Самойловича — Москва, а Орлика — Туреччина. Ще може потім були додаткові подробиці, договори з іншими контрагентами (Швеція, Австрія, Венеція), походи до інших країв (Альпи, Фінляндія), але засада зосталася та сама: використовувати конфлікти і суперництво сусідів для зміцнення козацької державности.

Ключ тої державности — Військо Запорозьке, Орден. Геополітично це був іззовні ключ до Києва (пригадаймо хоч би печенігів і Святослава), а знутри — ключ до Чорного моря. Чи то важне, що номінально цей Орден узнавав то владу польського, то шведського короля, то царя, то султана? Мальта була тоді ключем до Середземного моря, але узнавала владу то італійців, то французького короля! Німці-хрестоносці на Помор'ї чи не узнавали так само з тактичних вигод владу польського короля? Це були форми, влада мусіла бути назовні репрезентована якимсь монархом. Але скільки разів Орден підписував договори, скермовані саме проти того ж самого „опікуна“, монарха?..

Коли Вишневецький закреслив межі козацької політики, то напрямну цій політиці дав Хмельницький. Та напрямна затрималася майже до кінця козацької державности — опертя України на Чорне море, на державу, що володіла тим морем, на наслідницю Східного Риму, на Туреччину.

„Вся діяльність Богдана Хмельницького, — каже сучасний дослідник, — це його відверта туркофільська, всупереч усім традиціям того часу, орієнтація. Ця орієнтація вперше зорганізувала протягом девяти років державно-політичні взаємини між Україною й Туреччиною” (В. Дубровський: „Про вивчення взаємин України та Туреччини”, 1928).

Найблисучіші гетьмани — Дорошенко й Самойлович, Мазепа й Орлик вірили в велику реальність цієї напрямної Хмельницького.

Вона давала опертя Україні на найсильнішій державі тодішнього культурного світу. Державі, певнішій і толерантнішій від тодішніх християнських сусідів України. З другого боку давала доступ до нової економічної експанзії України на Чорному морі.

Адже-ж інші християни вже використовували природне поле української експансії. Як твердить мандрівник Шарден, підчас його подорожі (1672—1673) на Чорнім морі була оживлена плавба. Річно, він облічує, на морі бувало не менш, як 1500 торговельних генуезьких і венеціанських кораблів. Ці кораблі з північних (українських) берегів вивозили ікру, зерно, масло, сіль і солону рибу на ціле Середзем'я, а навіть до Індії. Провозили ж сюди тканини, аптекарські товари, металічне знаряддя і т. д. Отже навіть на узбережжі було велике поле до попису для відвічних чумацьких українських валок.

Політику козацьких вождів визначив Вишневецький, найреальнішу напрямну тої політики — Хмельницький, історичний зміст дав Київ, Вічне Місто. Що ж привело до занепаду козацьку державність? Адже-ж була вона побудована на засадах воєнної організації, отже тим самим завжди була здібна до оборони й наступу.

Саме з тої занадто великої військовости й зроджувалася часто небезпека для козаччини, аж вкінці знищила Козацьку Державу. Уміння козаччини битися, неснабидячи, і „ворогові поклін давати“, трактування лицарськості, яко змісту держави — зашкодило. Занадто високе поняття про значіння договорів і надавання ваги міждержавним зобов'язанням знайдемо навіть у Богдана Хмельницького. Віру в ненарушимість конституційно трактованих вольностей заховала козацька шляхта Гетьманщини аж до остаточного її зліквідування.

Цікаво також визначити, коли саме прийшли зміни в самій ідеології Козацької Держави. Коли властиво посередні впливи Києва почали виразно зменшуватися і серед козацької еліти почали затьмарюватися поняття першенства крові, отже тим самим зменшувалося відчуття серединности раси? Хто був ідеологом цього?

У 1674 р. в Києві з'явилася книжка (брошура), до 1680 р. вийшло її чотири видання, від 1736 р. виходить вона вже в побільшеному вигляді в Петербурзі, а потім у великих накладах виходить її до року 1836 — двадцять кілька видань. В передмові до неї сказано, що „ця книга за браком інших російських історій була єдиним підручником“. Єдиним підручником упродовж ста літ (аж до праць найманих німців-істо-

риків, пізніш Карамзина і т. і.). Отже на ній виховувалися люди еліти в дуже важний час для України (поч. XVIII. до поч. XIX. ст.). Вплив її на формування думки величезний і для людей Москви, і для людей Києва. І то аж донині.

Це — „Київський Синопис, або короткий збір (відомостей) від розмаїтих літописців про початок українського (славеноросійського) народу і первоначальних монархів Богоспасаємого града Києва“. Писана вона українською мовою, а підставою її є старі (до XIV. ст.) літописи київські й волинські. Написання цієї історіософії приписують Інокентієві Гізелеві, архимандритові Києво-Печерської Лаври, ненависникові Москви (знаний є його протест в 1666 р.).

Справді, на початку „Синопис“ має подібність до всіх тодішніх козацьких історичних синтез, от хоч би й Лосицького (1670), чи Софоновича (1672), що на них він до деякої міри опирається. Там підкреслює Гізель, що від півдня почалася українська державна традиція. Так само, як Митрадат Евпатор звязував свою династію з воєводами Олександра Великого, звязує з ним Гізель людей Києва, що „помагали й великому цареві Олександрові Македонському, і батькові його Филипу підбивати під владу цього світа держави. Там же за славні чини і труди воєнні цар Олександр дав їм написану в Олександрії грамоту на злотім пергаменті, вольності і землі утврждающі, перед Різдом Христ. року 310; і Цісар Август (що за його володарства родився Цар Слави, Христос Господь) не смів („не держаше“) із вільними і сильними людьми Києва розпочинати війни“.

Підкреслена також і друга тенденція „самодержавства“ київського, його релігійної і політичної сили. Правда, це „самодержавство“ в 1205 р. переходить до „Галицького княженія“, але вертається знов до Києва і там, врешті, в 1321 р. завдяки Гедимінові воно „спиняється“.

Власне цієї зупинки нема в інших козацьких історіософіях. Тимчасом історичний великодержавний зміст знаходить „Синопис“ деінде, в землі „Мо с о х а, прародителя мосховитів“, де єсть „Москва, народ великий“. Більше — хоч в дуже невиразній формі є там також

згадка, що і над Волгою живуть „россіяни“, бо ж то люди, що по багатьох країнах (м. і. і по Дунаю) є розсипані. Звідти ж зрештою походить і їх назва „розсіяні — россіяни“. Цих „розсіяних людей“ першим „самодержцем всея Росії і всего російського государства“ був Володимир у Києві з пізнішими наслідниками і там „самодержавіє київське тривало 431 рік“, потім зупинилось, а потім, немов між іншим, Гізель знаходить його по кількостах літах у Москві, в царя Олексія Михайловича. Отже нехай живе самодержавіє московське.

Правдоподібно, сам Гізель не привязував ваги до свого історіософічного фортелю. Це була така сама присвята книжки чужому монархові, як і в інших книжках Гізеля, попросту для отримання грошової допомоги-подарунку. Річ часта в тих часах і маловажна.

Однак брошурці пощастило, її поширили, видали, як підручник, у свіжезбудованім Петербурзі.

Вона стала за підставу історіософічної пропаганди так само, скажім, як совітофільський фільм „Звенигора“, накручений колишнім генералом національної української армії*) в р. 1928, став підставою баламучення опінії заходу та й української щодо дійсного характеру боротьби в 1920—23 р.р. на українських землях. Тривало це, що правда, коротко.

Брошура ж Гізеля ділала ціле вісімнадцяте століття, стала підставою теорії єдиної Русі-Росії, роздробленої докладно всякими німецькими спецами, як ось Фридрих Міллер. Катерина II. під загрозою тюрми заборонила як-будь підкопування проти цієї історичної концепції. Лишень по утвердженні теорії триєдинства і преемственности російського самодержавства перестали в Петербурзі видавати „Синопис“ і він востанне вийшов у Києві у 1836 р. Він уже був непотрібен до генеальогії влади Петербурга, він уже недокладно обілював узурпаторів влади Києва. В цім останнім київськім „виданні допроваджено там чиймись руками генеальогію місце-

---

*) М. Бажан у книжці про «Звенигору» залічує бідного Юртика (Ю. Тютюнник) до «творців легенд і творців історії». На щастя, пропаганда тепер відограє менше значіння в історії України.

вої (міста Києва) влади до перфекції: спис намісників, воєводів, далі генерал-губернаторів (1700—1855), а вкінці вже тільки статистика „Кієвской губернії“ і цифрою „казьонного доходу з кієвской губернії“ закінчують видавці цю фатальну книжку.

Так, здавалося б, закінчився посередній вплив на Козацьку Державу політичних ідеалів Києва. Але книжки й пропаганда — то ще не все. Недарма ж Катерина II., офіційально впроваджуючи автоматизм „триєдинства“ в своїй державі, назовні мусіла рахуватися з дійсним станом річей. Це ж її амбасадор зложив у Варшаві в 1764 р. декларацію, що „ані вона (цариця), ані її наступники і не думають уживати титулу всеросійських цісарів і підносити які-будь права на землі й краї, які під іменем Росії*) або Руси належали до Польщі, або й до Великого Князівства Литовського“.

Та й українці мали вже інші ідеологічні історіософії, оперті на природних правах бути „вольним народом“, хоч би в ім'я зближеної до Бога свободолюбности й моралі.

Це вже над „Історією Русів“ XVIII-го ст. з трепетом схиляється велика сила XIX-го і XX-го ст., Тарас Шевченко. Це ж нею початково захоплюється й нерівний Пантелеймон Куліш, батько відомого політичного відламу сучасної інтелігенції.

Бо це вже зближається століття мрій українських інтелігентів, мрій, що в 1917—19 р. сублімували в державність, а злилися з характером раси і на наших очах затираються в зусиллі цілої раси до глибшого відчуття серединности.

58. ІНТЕЛІГЕНТИ.

Коли по невдачі Наполеона на деякий час між Азією, Балтією і Чорним морем врешті устійнився російський порядок — в країнах під Петербургом запанувала велика догідність лучби. Зрештою, не тільки матеріальної комунікації, але й духової. Тоді власне (одночасно з розвитком російських університетів більш-менш від 30-тих років) повстало явище суто-російського типу, — інтелігенція.

---

*) Слово «Росія» тут ужите в найдавшому своїм значінні, як збірне скреслення всіх православних грецьких епархій.

а) Російські інтелігенти.

Це не були звичайні інтелектуалісти, що виростили по всіх країнах Європи із власної крові й ґрунту. Це було б дуже небезпечно для Петербургу мати в своїй семидесяти - національній державі інтелектуалістів, виростлих із крові й ґрунту кожної з цих націй. Бо ж Петербург не вагався гнобити навіть і московський націоналізм (опозиційні московські словянофіли). Бо ж найяскравіша людина Петербургу, Микола І., сам переглядав листи усіх видатніших росіян. Бо ж жандармський шеф був творцем життя. Досить пригадати, що в програмі третього (жандармського) відділу був догляд над чужоземцями, порядкування відносин між довжниками і кредиторами, мужами й жінками, дітьми й батьками і т. д... Тут уважно перечитували кожен друкований рядок і розмовляли з інтелектуалістами. Одних засилали на Сибір (Д о с т о с в с ь к и й), других оголошували божевільними (Ч а а д а с в), третіх заманювали дружніми листами й обіцянками посад (Д у б е л ь т — К у л і ш). Взагалі, коло колиски російської інтелігенції (1820—1835) були рожеві добрі заміри і блакитний мундур політичної поліції. Не могла ж поліція дозволити, щоб органічні сили народів і рас розсадили цей великий штучний твір, що його призначенням було воювати для війни, а змістом — адміністрація, поліція і військові паради з молебнями.

Може головним завданням Петербургу було зломати моральність інтелектуалістів, а потім відірвати від рідного ґрунту за ціну посади. Треба признати, що адміністрації це переважно вдавалося. Чужинець, поляк, що кільканадцять довгих літ перебував у Петербурзі в час народження російської інтелігенції, ставить її дуже невисоко: „Пізнав я, — каже він, — аристократію російської науки й журналізму. Вона не багато варта. Не знайти в них ані сили характеру й переконань, ані щирости й шляхотности, ані незмінности й безінтересовности. Знаний поет Н е к р а с о в був розпусний і брудний до неможливости в грошевих справах; П а н а є в був безсоромний злодіяка. Знав я й Ч е р н и ш е в с ь к о г о — творця нігілізму в Росії, півбога молоді.” Мемуарист оповідає свою розмову з Чернишевським:

— А знаєте, панове, — сказав, ідучи від міністра В а л у є в а, — він мені запропонував не менше й не

більше, тільки продати йому своє перо й журнал „Современник”.

— Звичайно, ви відмовились, — зауважив я.

— Відмовився. Уявіть собі, він мені пропонував п'ятнадцять тисяч рублів у сріблі, тоді, як редакція дає мені шість-сім тисяч рублів річно. Коли б принаймні запропонував п'ятьдесять тисяч, но, то я б іще подумав.

— Ви жартуєте? — спитав я здивовано.

— Ах, Іване Федоровичу, ви людина розсудлива і розумієте, що муру головою не пробеш. Не мене, то іншого куплять...

В місяць по цій розмові Чернишевський був арештований і кинений до казематів петербурзької цитаделі, а за рік вивезли його на Сибір. Людина ця стала великою і святою для молоді лишень тому, що замало її давали за зраду переконань, виголошуваних прилюдно... Та він іще був з російських письменників найпорядніший і найсимпатичніший. Інших можна було купити за кілька рублів, даних на розпусту, або за чарку горілки” („Мої спогади”, 1831—1910, полк. Струсь).

Безгрунтовність інтелігенції випливала з різних причин: її не допускали до урядів, її відмежовували всіма силами не тільки від мас, але взагалі від реального життя. Алкоголізм, сексуальні квестії і брак моральних обов'язків — це те єдине, що рекомендував петербурзький уряд, скажім, своїм молодим студентам. Остаточно зіставляв інтелігентам ще безконечне теоретизування.

Може взором того теоретизування була залізниця, що недавно прийшла тоді до Росії. Був простір Росії і легке залізничне пересування по ньому. Станція Іркутськ, станція Київ, станція Баку не різнилися в очах інтелігента-росіянина. Не цікавили його збірні індивідуальності країв у російських межах, — він дивився на них згори, з точки погляду розкладу залізничних валок. Він не мав відчуття дійсності цієї землі, а тим більше не почував ніяких обов'язків щодо своєї крові й ґрунту.

Інтелігент потребував попросту духових струсів, щоб відчути реальність життя, тому стільки вкінці було імпортовано до Росії західних інтелектуальних пікантерій від анархізму Штірнера до безбожництва Бокля. Інтелігент не узнавав співмірності зусиль, часу і наслідків.

Життя так приходило легко до нього самого, що він не уявляв собі інакше поступу, як якогось казкового вибуху. Звідси може й повстала його тенденція до революційності й анархізму. Зрештою, може й мав рацію Е. Золя, коли вбачав істоту анархізму і мрійництва в лінощах.

Може тому ненавидів російський інтелігент і традицію, і то не менше від російського адміністратора (що, зрештою, робив це з уряду, для „гляхшальтунгу“). Ненавидів традицію, бо традиція дає відповідальне і важке життя, без моральних і інтелектуальних ексцесів. Може тому ненавидів і минуле, був антиісторичний.

Був той інтелігент антиісторичний, бо, зрештою, історію в Росії робили касарні, поліція і коханки престолу. Але не хотів бути неісторичним, — хотів творити історію, але на свій спосіб. Хотів впровадити утопію в світ російської сітки залізниць і поліції від Владивостоку по Каліш. Це була його амбіція. Скинути поліційну сітку, а дати сітку фанатиків-доктринерів. Чим далі, тим більш екстатичний, він супротивлявся своїм інтересам Петербургу (японська війна).

б) Російський соціалізм.

В кількадесять літ маточники інтелігентів, російські університети, фабричні гуртки ідеалістів і містечкові гетта випродукували досить людей, щоб починати боротьбу за владу.

В 1898 році на Білорусі, в Менську, відбувся перший російський соціалістичний конгрес. Там були вже люди вироблені: і теоретики-„ямщікі ідей“, і професіонали-„ляндскнехти революції“, на взір сучасного Сталіна і т. п.

Це був уже російський соціалізм, дитина російської інтелігенції, з його нехиттю до історичного індивідуалізму (історичний матеріалізм), особистого (примусова рівність), расового й національного (расові, підсвідомі первні оминали цілком; національні мала знищити боротьба кляс). Соціалізм цей з великою експансивною енергією не був тривалий, російські інтелектуалісти не вмiли сублімувати нижчих емоцій мас. Проводили їх дуже коротко і вигинули в масакрах останніх літ.

Світогляд російських інтелігентів не був органічно зв'язаний з культурним кругом українців. Українці в Росії не дали багато суто інтелігентській соціалістичній думці. Що правда, як виконавців, їх притягало дещо: теорія промовляла до їх гелленістичности, трипільський солідаризм сподівався багато від майбутніх соціалістичних фаланг. Врешті почуття протесту гноблених знаходило свій вихід у замахмах: на території України було значно більше бунтів і соціального неспокою, ніж у решті земель під Росією за час другої половини ХІХ-го століття. Впливав дух російського соціалізму, не зміст.

в) Українські інтелігенти.

Всеж еліта України творилася окремо від російської. Багато причин вплинуло на це і расового (інше підложжя й минуле), і національного (видатна українська державницька традиція до полов. ХІХ ст.), і освітнього характеру (західні чужинці — професорами київського і харківського університетів). Врешті багато значило й те, що джерелом української інтелігенції було село. Коли російські інтелігенти були зайдами на селах, то українці упродовж кількадесяти літ перед 1917-м роком творили діяспори зайд у містах. Ці „українські громади” по містах були зв'язані між собою зїздами і відвідинами. Члени громад знали один одного переважно особисто. Моральність їх стояла дуже високо. Коли в 1917 р. дослідники (Л. Гримало-Сідлецький) переглядали жандармські архіви на Україні, не знайшли серед членів громад поліційних агентів. Було щось із весталок і резерватів у тих громадах: бажання донести хоч українську „віру”, хоч мистецтво, хоч моральний клімат, хоч історичні спогади й мову. Може девізом їх могли б бути дипломатичні слова П. Куліша в листі до москвина С. Аксакова: „Нас — горстка таких, що укриває віру в свою будучність, яка, за нашим глибоким пересвідченням, не може бути однаковою з будуччиною московського народу” (28. X. 1858). Вони виконали це всупереч десятиліттям гноблень і обмежувань. Уже перед 1917-м р. висловлювання духа раси частинно перейняли українські соціалісти (значно ближчі до своєї крові від російських), а по 1917-м р. роля громад була скінчена.

Варто було б придивитися до головних прикмет членів цих громад, до головних трьох родів діяльності для раси.

Праця громадян дуже проста, майже чернеча й непомітна. Смиреніє в праці і пуританізм звичаїв назовні. Сама стабілізація назви української раси була характеристична. Тепер це не були ані старо-київські „сини Слави, славено-росси“, ані козацько-барокові „Роксоляни“, чи „Савромати“, ані ніякі „первоначальні слов'яни“, „русини“, ані романтичні „малоросіяни“, — лишень „Україна й українці“. Вибрали найпростішу назву, правда, згану, від тисячеліття („Слово о Полку“), освячену Хмельницьким, але часами вживану досі всеж, як простонародню. Зрештою ця термінологія вже назавжди устійнена, бо пережита генієм і викупана в крові раси.

Було щось Сквородинське в інтелігентським сприйманні історичної місії України. Вони могли б не раз повторити за філософом, що їм миліший свій чесний швець, ніж „безрідний державний радник“.

Перша прикмета їх праці була м у р а в л и н і с т ь. Працювали щоденними, дрібними зусиллями. І як же їм перешкождали в тій праці російська адміністрація, поліція і російські інтелігенти!

Один видатний громадянин Харкова, отримавши листа, дякує і додає: „Нарешті до мене дійшов, а довгенько десь ходив. Як примітно, мабуть його нюхали“ (А л е к с а н д р о в). Як же-ж старалися і гнівалися за кожную дрібничку російські петербурзькі обнюхувачі! Адже-ж І в а н А к с а к о в в петербурзьких часописах за те, що П. Куліш видав свою „Хуторну Поезію“, в друку, публично домагався Сибіру для поета. Як кричав жандармський шеф України на молодого поета В. С а м і л е н к а за привезення зза кордону Біблії в українській мові, як обіцяв його згноїти в тюрмі за те, що той займається „малоросійськими гадостями!“ Висилка до диких місць Росії за навчання української грамоти річ звичайна, хіба що винний „покається“ і „буде з ним, генералом, зовсім щирий“. (Лист Х. М. Лазаревського з 21. VI.. 1850). Бо ж цей закид ніде тоді в світі поза країнами під Петербургом не практикований: „діяльна участь в утворенні гуртків грамотности для викликування нехиті народу до правительства з ме-

тою відірвання України . Після такого обвинувачення сидять Шевич і Стронин кільканадцять літ у Петропавлівській жахливій фортеці.

Але при цьому всьому українські інтелектуалісти працювали і не раз давали дуже цінну працю. Скільки ще знайдемо корисного матеріалу до будови нинішніх днів у синтетиків і аналітиків української духовости, як Федір Щербина, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Микола Костомарів, Кость Харламович, Степан Томашівський, Б. Барвінський, Лазаревський, В. Модзалевський — і багато їх.

Справді, треба вірити в муравлиний інстинкт цих інтелектуалістів. Вони своїми працями дали матеріал до будови українського „мурашника“ духовости. Вміли цю працю укрити в форму найбільш „захисну“ перед очима ворогів, а однак під тою формою ховали найнебезпечніший зміст, органічну, расову духовість.

Яка упертість життя в цих людях української раси!

Може ця важка упертість і зробила їх нездібними до чогось рухливішого в житті. Їхні прагнення оберталися в таких вузьких формах: статейка в газеті, реферат на зборах, недільні школи, „просвічування“, несистематичне популяризування маловажних відомостей, виховування без політики виховування. Цю муравлину пересаду, що стала дивною в свободніших часах, осудив М. Хвильовий в своїй „антипросвітянській акції“ в тридцятих роках ХХ-го ст. Занадто вже мало історичне було тоді те просвітянство.

Зрештою, проти такої вузькості були протестанти вже й тоді, в ХІХ-м столітті. Властиво це й є друга прикмета праці українських інтелігентів: з протесту — утеча до власного еготизму. Люди просто казали: „Нема історії? Добре, — то від мене починається історія!“ Найхарактеристичніший тут є світогляд великого культурного муравля й таланта, а рівночасно хоробливого еготика, Пантелеймона Куліша.

„Від українців, — писав він, у листі (1, 1, 1862), — по ідеї не знайдемо нічого кращого, але в дійснім житті я не почуваю до представників українізму спеціальної пошани“.

Куліш був переконаний, що назагал усі „представники українізму“ нічого не варті з погляду історика.

Окрім одного, — самого Куліша. Займімося цим пораженством, бо воно з легкої руки декого завітло тепер серед українців. Формули цього історичного пораженства подає найліпший дослідник П. Куліша — В і к т о р П е т р о в: „Куліш не належав до тих осіб, що, нехтуючи сучасне, покладають надії на прийдешнє або утворюють культ минулого... Він вірив у сучасність, бо вірив у себе й своє призначення. Він вірив, що йому призначено в століттях зробити те, чого не зробили його попередники і чого не зроблять наступні покоління. Куліш дискредитував минуле задля сучасности. Дискредитація минулого задля сучасного — характеристична риса для всієї... діяльності Куліша... Як на себе, так і на свою добу він дивився, як на осередок, як на „сосредоточіє“ всієї української історії, як на час оновлення нації“. („П. Куліш у 50-ті роки“, 1929.).

Знайомі, знайомі ці формули, — дуже знайомі й тепер українцям. Скажім коротко: мегальomanія, плюс історичне пораженство.

Одночасно, яка спроба зриву з прадівщиною: як гостро виступав Куліш проти української воєнної традиції, традиції великого Києва! Нарікають на українську шляхту часів Куліша, але вона не зробила такого антиісторичного зриву, як зробив це „гарячий Куліш“. Ані Кочубеї, ані Галагани, ані Дорошенки, ані інші шляхтичі й аристократи не зривали так з історією, як еґотики-інтелігенти. Здається, що без цього зриву інтелігентів дотривала б українська шляхоцька еліта в такому ж стані до 1917-го р., як дотримали правобережні дідичі до повстання своєї Польщі. Нездарма ж, описуючи за часів Куліша козацькі села й українські замки Лівобережжя, мандрівник К о л ь каже, що там побожність для слова „Україна“ (Мала Росія) є не менша, ніж до слова „Польонія“ у шляхти на Правобережжі. Від інтелігентів типу Куліша був удар у цих „служилих людей“ української історії.

Втеча до еґотизму українських інтелігентів — це своєрідний світогляд. П. С т е б н и ц ь к и й, пишучи про

Куліша, окреслює його „надзвичайну самовпевненість“, „невпинну завзяту боротьбу, яку він провадив проти власної минувшини“, його „злісне нищення і заплывування старих ідеалів, які проте не давали йому спокою до кінця днів“, і врешті його оскаженілість, з якою він „накидався на своїх „ворогів“, як Дон-Кихот на вітряки“. Власне пригляньмося до цього дон-кихотства в суспільній думці. Зрештою, його добре описав один із сучасних інтелігентів.

Передусім дивує площинність цього дон-кихотського світогляду: все є ясным, як залізнична лінія Київ — Святошин, або Львів — Рудки. Україна — це поле, де стоять вітряки, де торгують свинями мясарі, а мукою — мельники, де важко ходять Санчо-Панци і легко їздять Дон-Кихоти. Їздять, маючи в собі вогонь абсолютного динамізму. Все, що їм до голови прийде — роблять. Старі, скромні млини видаються їм відьомськими, малоросійськими замками, свині, призначені на поживу, вони забивають замість драконів, відривають Санчо-Панцу від щоденних простих обов'язків, — і ніколи не оглядаються назад ані на своє минуле, ані на минуле своєї раси.

Але й у Сервантеса еготиків-Дон-Кихотів обсервує з блакитної даліни палац г у б е р н а т о р а. Це влада Петербургу обсервувала українських еготиків і, признаймо їй, назагал дуже лагідно поводитися з цією пороною українських інтелігентів. Петербург толерував і муравлів, і дон-кихотів. Лишень третього роду діяльності української (як і своєї) інтелігенції не зносив. Не зносив соціалістичних бунтарів.

г) Українські революціонери.

Бо все ж, помимо своїх абстракційних доктрин, ці українські соціалісти стреміли до опанування українського села, а потім і міських мас.

Правда, своїм плоским світоглядом і звичайністю українські соціалісти нераз безжалісно нищили характер і культуру українського села, значно вищу від усяких марксизмів, — на то не було ради.

Зрештою, нищення села ішло і з другого боку в дуже швидкім темпі. Залізниці на Україні були не тільки до перевозження інтелігентів.

В найцікавішій (а може : взагалі єдиній цікавій) книжці В. Лєніна „Розвій капіталізму в Росії” (1899—1907) розріст капіталізму на Україні займає чи не найбільш важне місце. Це був час попросту вибуху продуктивних сил. Процент зросту промислу пригадують такі ж самі пропорції на початку совітських п'ятиліток. Скажім, загальне число кінських сил зросло трикратно в рр. 1876—1892. Кількість товарів (в пудах), перевезених залізницями в 1868—1904 рр., зросла 25-кратно. Прикладів гарячкового зросту міст коштом села повно є в праці Леніна. „В Кривому Розі, — пише він, — зросло населення від 6.000 в р. 1887 до 17.000 в р. 1895, в Кам'янській з 2.000 до 18.000 осіб”, і т. д. і т. д. Край ставав капіталістичним. Можливо, що це пониження для традицій української раси, що в її еліті запанували нижчі міти сублімації інтересів мас над розвитком одиниць. Але, з другого боку, це усувало велику небезпеку дегенерації еліти в ліричній відосібненості від своєї раси.

Соціалізм в історичному аспекті — річ конечна після Кулішівського культурництва і народницької пересади з популярним шкільництвом, як самоціллю. Українські соціал-демократи, а навіть соціалісти-революціонери, були відрадним явищем в расі в порівнанні з анархічними ліриками, дон-кихотами. Соціалізм витягнув інтелігентів із їх затишків і зв'язав з масами. Та й масам пригадав, що бути українцем — не значить лише читати книжки, співати й деклямувати. Крім того дав провідників, що хоч трохи були обзнайомлені з відрухами мас. 1917. р. міг би випасти жахливо, коли б перед тим не працювали серед мас соціалісти. На щастя, також роки 1914—16 вишколили в війську значне число молоді сільської інтелігенції (старшин і підст.). Ці люди разом із соціалістами були ближчі до характеру раси, ніж воднисті теоретики-ліберали, і вони винесли гідно першу хвилю наступу росіян в 1917 р., наступу російських соціалістів.

Це було прегарне явище, цей 1917-й рік, коли нова російська соціалістична еліта по поваленні попередньої, царської, кинулася із своїми преріжними грошовитими „всеросійськими союзами” і т. п. організаціями на Україну, що опанувати українські маси. Кинулася, несучи знані гасла із знаними наслідками, — кинулася і зустріла скажений опір невеликої групи українських

революціонерів, що супроти всіх законів простору й часу десятирилися і двадцятирилися на землях України, щоб не допустити до проводу чужинецького елемента. Без уваги на те, яку ліцитацію гасел вони при тому перепроводжували. Знаємо, що всі так звані тактичні угоди з росіянами українці зривали відразу, як тільки почували, що вповнили рідний ґрунт потрібним їм змістом. Назовні, натурально, говорилося про всесвітню революцію, братерство соціалістів і т. п. В цій боротьбі імена цілого ряду українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів зістануться в історії, як постаті патріотів власної раси.

Зрештою про те, що не соціалізм був тоді для них найважливішим, свідчать хоч би факти: блискуча національна організація полонених у Німеччині й Австрії „Союзом Визволення України“, що дала десятки тисяч кадрів національних інструкторів (коло 50—60 тисяч), або Берестейський мир, де зручність українських соціалістів заімпонувала німцям, або блискуча мобілізація опінії України в „Третьому Конгресі“ 1919-го року, скермована з фурією проти большевицької пропаганди в часі наступу Москви, і т. д., і т. д.

Що вожд української армії вийшов, власне, з цих ідеалістично-гуманітарних теоретиків — це теж характеристичне для психіки українських соціалістів, що всеж, поза помилками в головному, у боротьбі були синами раси.

Соціалізм, дитина ліберальної інтелігенції, в 1917 р. хоч частинно зрівноважив всю шкоду, що неактивність лібералів могла принести. Далі в 1919 р. енергію раси репрезентувало вже українське військо.

Властиво в останній військовій історії українців гине інтелігентське, кабінетне думання. Тут, в обличчі загальної небезпеки, розвіювалися всі інтелігентські „відсебєтництва“. Що допоможуть фрази, коли треба було знати дух свого людського матеріялу і можливості маневрування ним серед ворогів. Тому в військовій історії України висунулися на чолі спеціалісти військові з російських вищих штабів (Юнаків, Сальський), і прості, як простим був Клемансо в 1917 р., журналісти (Симон Петлюра) і сільські

вчителі (Г. Коссак, Юр. Тютюнник). Теорії їх були часто суперечні з чинами. Офіційні висловники боротьби клас стреміли до об'єднання всіх клас України, як соціалістичне правительство, визнавши парламентаризму попирали диктатуру, скажім, Головного Отамана, мирні кооператори засновували армії, вихвалювачі легальности і традиційности влади робили військові „пучі“, як у Рівному в 1919 році. Був навіть вибраний диктатор і талановитий проповідник безжалісної боротьби з Москвою, що під час тої боротьби винісся до Швейцарії. Були різні парадокси, але, хвала Богу, не було одної страшної речі: ідолопоклонства перед теорією. Спочатку були чини і люди, а потім слова. Нарешті була боротьба раси з усіма її емоціями, усіма добрими й злими прикметами характеру українців.

59. ПОБІЧНІ ІДЕЇ.

Побічні ідеї — це або подуми, створені чужинецькими урядами, або накинені українцям чужинецькою опінією. Правда, вони відіграють іще деяку роль в світогляді пересічного українця, але не мають ані рушіяного характеру, ані значіння для будучини. Всі вони походять з ХІХ-го століття. Це скоріш псевдо-генеральні ідеї.

а) Схід чи Захід!

Протиставлення Заходу Сходові — явище досить недавнє серед українців. Зрештою протиставлення це цілком зрозуміле в Англії (Кіплінгівське: „Схід є Схід, а Захід є Захід!“), що географічно лежить в найдальшому західньому куті Європи і справді є уосібненням Заходу. Менше зрозумілим є таке протиставлення до України з її дуже серединним становищем. Ще менше є ясным те, до якого саме „Заходу“ залічити Україну? Бо ці „Заходи“, „Сходи“, „Європи“ — це все агітаційні штучки, скермовані проти сусідів. Для француза з Парижа східнім сусідом є німець з Кенігсбергу, для німця з Кенігсбергу уосібненням сходу є саме ті, що мають охоту репрезентувати на Україні Захід. Що то є врешті—Захід? Парляментаризм, династії, лютеранство, гітлеризм, марксизм, лібералізм,

вільне будівництво і т. д., і т. д.? Можна згубитися в цьому всьому, але не віднайти себе. Географічно й культурно землі на захід і південь від України поділені на два морські сточища — Балтію й Середзем'я, що відповідає приблизно двом підложжям: германсько-номадському й агрикультурно-передньоазійському. Головна роля останнього й додаткова першого в формації України є значна. Так само є знане повязання України від праісторії з півднем. Але це все не дає підстав до віддавання першенства тій чи іншій державі на „Заході“.

Навпаки, стара генеальогія раси (XVII—XVIII ст.), хоч би і в „Синописі“ Гізеля, або в козацьких хроніках, з нехиттю згадує про „ветхий Рим“, що „древніми Русами, продками нашими року 470 бил взятий“, а про Цезаря згадує, як про маловажну постать в порівнянні з Олександром Македонським. Що ж до німців і Балтії, то до XIX ст. нема й згадки про пошану до них. Коли, описуючи велич Києва, „Слово о погібелі“ (1238 р.) і згадує їх, то тільки на те, що цей молодий народ „радувався, далеко (від Києва) перебуваючи за синім морем“, обіч Литви, що зі страху „з болота не виглядала“. Врешті найближчий наш західній сусід досі ще не є властиво дуже балтійський. Ціла краківська доба Польщі, — це доба повної переваги середземноморсько-чорноморських впливів.

Може о б о р о н а З а х о д у*), як генеральна ідея, виглядає ліпше від протиставлення Захід і Схід? Ще до недавна можна було твердити, що київська держава впала, щоб затримати блискуче зорганізовані хинсько-монгольські армії. Тепер однак це не вдасться, коли знаємо, що і головні причини упадку Києва були інші, і наступ монголів цілком не був загамований. Азійські кінні армії напоїли коней в Адрії й Балтії, а вернулись на наказ з Азії, не д б а ю ч и про підбиття „Заходу“. Не говоримо вже про „оборону Заходу“ в XV—XVII ст., коли той „Захід“ пактував за плечима козаків із „Сходом“. Врешті недавно відбулася така „оборона Заходу“. А чейже Лєнін назвав у своїй відозві серед „шіснад-

---

*) Про ідею »передмуря християнства« скажемо словами тверезого О. Гурки: »Ролю цю приписували собі Угорщина, Астрія, Румунія, Сербія, Болгарія, Росія, навіть Грузія, бо це є улюблена діалектична фраза«.

цяти західніх імперіялістичних держав, що оповістили війну СРСР Союзі — і Україні. Чи це дало право представникам її уряду хоч увійти до Женевської Ліги Народів? Чи можна таку ідею вважати за поважну й реальну в житті? Тепер найбільш істотним явищем серед народів є протиставлення своєї власної долі мітові Європи, Заходу.

Зрештою цю „оборону Заходу й Європи” на деякий час взяв на себе й Петербург, поки, перейменований на Ленінград, не знайшов ліпшої пропагандової ідеї. Повстання цієї ідеї мабуть треба завдячувати великій кількості німців в початках російської історіографії (XVII ст.), які охоче впоювали російській сліті генеральні ідеї германського світу.

б) Кочовики.

Подібною псевдо-генеральною ідеєю є друга, не менше популярна теорія, що її Гурко-Кряжин, В. Пархоменко і ціла плеяда молодих українських істориків залічує до „закоцубілих схем”. Говоримо про те, що ніби змістом державної України є боротьба з кочовиками, зі степом. Це мало ніби вплинуло навіть взагалі на характер українців.

Знаємо однак, що підчас формації української раси і т. зв. переселення народів степ не відігравав майже ніякої ролі в житті українських земель. Та й пізніше, вже за київських часів, як пише Гурко-Кряжин, „замість безпорядкової зміни населення, за М. Соловйовим — якогось марша кочових народів, ми спостерігаємо тут складніші процеси етногенії... при дивній стійкості місцевої осілої людности”.

Хижаки, кодро степу, злобні варвари в світлі нових дослідів не виглядають так страшно і не їм, натурально, можна приписати упадок Києва (причини — упадок дороги до Середзем'я і виродження еліти).

в) Ліс і степ.

Схема російських істориків від М. С. Соловйова аж до В. О. Ключевського (з їх українськими наслідувачами), схема „лісу і степу” відходить цілковито. Гурко-Кряжин висміює таке речення Ключевського, як „Степ втручався в це життя у лісній смузі тільки злими

епізодами, татарськими навалами та козацькими бунтами" і називає це „смішно плитким окресленням, як страшний „хо-хо" старої няньки. Метода яфетичного мовознавства, археологія, протоісторія змінюють цілковито це поняття”.

Обережно заперечує „лісо-степову" схематичність і великий знавець історії київської держави, В. Пархоменко. „Хозари, алани, черкеси, печеніги, тюрки, половці та інші мешканці степу, ...не тільки інколи напали на слов'яно-руську територію, але втягували її людність до свого життя — з торговельними, скотарськими й іншими інтересами, за якими стояли різні культурні впливи путящого Сходу". („Про походження Русь").

Зрештою кочовики брали участь у боротьбі князів між собою. Їх дружини закликували собі на допомогу українські володарі, як, скажім, дружини яких-небудь християнських князків. Пригадаймо собі, що опорою київських князів були кочовики, Чорні Клобуки, спеціально поселені під Києвом.

Аналізуючи київсько-половецькі відносини, акад. Покровський зауважує, що в дійсності вони в нічому не різнилися від княжих усобиць і взагалі „уявляти собі половців, як якусь чужу й темну „азіятську" силу, що важкою хмарою висіла над представницею „європейської цивілізації" — Київською Державою, ми не маємо найменшої підстави”.

Зрештою, постійно в кожній державі є відосередні течії і зовнішні руїнницькі, і нерозумно було б сподіватися, що може існувати держава цілком безпечно.

Та і в тих нападах були свої підстави. Це була політика. Кочовики, напр., були в зв'язку з Царгородом і виступали спеціально проти норманської династії в Києві. Кочовики над Доном (бо там був їхній центр) мали свою столицю, а над Чорним морем навіть визначні власні торговельні порти, як, напр., половці. Їхні податкові і митні системи були ліпше впорядковані, як у тодішніх надбалтійських племен. Не бракувало їм і власних культурних цінностей, тривалої гієрархії й аристократії. Не можна їх навіть прирівнювати до так званих „руських" людей, угро-фінів над Окою.

„Степовики (і печеніги, і половці) грали велику роль, як посередники в торговельних зносинах між

Руссю і Сходом. До половців ішли товари зза Каспія, Хорезма і аж з Закавказзя через аланів". Вони не відділяли, а скоріш (зрештою, для власної користи) вважали Русь із багатством Сходу. „Торгові каравани воювники пропускали іноді навіть крізь свої боеві лінії” (Вернадський).

Г1 Монголи.

Коли В. Пархоменко і Гурко-Кряжин нищать міт про „забороло половецьке”, В. Покровський те саме робить із мітом про „монгольське забороло”. Уже від давніших істориків знаємо, що Київ в перших роках по підбитті його під протекторат Азії провадив давню жваву торгівлю, але Покровський іде ще далі. Він розглядає „степових хижаків”, татарів, на підставі новітніх дослідів і стверджує в них „високий рівень військової техніки, наявність власної державної політики, брак патологічних руїницьких тенденцій і, вкінці, високу адміністративно-фінансову техніку”. Розкопи в столиці Золотої Орди („Старий Сарай”) лише доповнюють ці дані пам'ятками надзвичайно розвинутого міського побуту (штучне зрошення, центральне ogrівання, брукування вулиць і складна архітектура).

Знаємо, що відвічні чумацькі валки йшли з земель Києва через велитенські митниці монголів над Окою і Волгою через Хорезм аж до Хин монгольськими безпечними шляхами з військовими і відпочинковими станціями. Працювали в глибині Азії так само сницарі й юбілери тодішнього Києва. Пляно Карпіні бачив в 1245 р. русича-юбілера Кузьму при дворі цісаря монголів. Трон цісаря був роботи Кузьми. З другого боку монголи дбали і про вихід товарів до Балтії через Новгород. Зберігся лист до новгородського князя з 1270 р.: „Менгу Тимурове слово до Ярослава князя. Дай путь німецькому гостю (купцеві) в свою волость (державу)”. У відповідь на це був лист Ярослава до міста Риги: „Путь ваш чист єсть (без мита) по мойй волости”.

Не можемо говорити про заломання добробуту Києва татарами й кочовиками, можемо говорити хіба про заломання духа великості Києва в тих часах, але причини заломання духа є в нім самім.

Звідки однак з'явилася теорія „відвічної ненависти й боротьби з кочовиками і Сходом”. Покровський вважає, що повстала вона, як одна з головних ідей петербурзького уряду підчас його війни з Туреччиною (1877—78). Тоді треба було нашвидку спрепарувати „відвічну ненависть слов'ян до сходу”. Подібні речі тепер робить уряд Сталіна, пропагуючи „відвічну ненависть до Німеччини” і спираючись у тому на середньовічним суперництві Великого Новгороду з тевтонами.

д) Слов'янофільство.

Ще одна псевдо-генеральна ідея, хоч і була розповсюджувана російським урядом і суспільством, зродилася не в петербурзькій державі. Це — слов'янофільство, настроєва ідея, що відповідає до деякої міри народам з агрикультурним підложжям, які розмовляють зближеними до себе слов'янськими мовами.

Почалось це від чехів, почалося від літературного романтизму, найбільш еkleктичного з напрямків у літературі. В 1824 р. словак Коляр видав поезію „Донька Слави”, де закликав: „Потіште вашу матір-Слов'янщину — ви, росіяни, серби, чехи і поляки, об'єднайтесь в одну батьківщину”. Треба слов'янам, як пояснював Коляр, „зробити зусилля над собою і вернутись до початкової одности, до джерел”. В 1837 р. з'являються знаменні Шафариківські „Слов'янські стародавності”.

В джерелі чеського панславізму є саме поети і фільольоги. Назовні виглядало це на фільольогічний романтизм, утопійний расизм. В основі цього своєрідного расизму лежала й чеська ненависть до німців, і чеське захоплення німецькою філософією. „Чеський панславізм, — каже польський дослідник, — вилонився з німецької доктрини Гердера. Натуральною, хоч переборщеною, конвенцією її на чеській терені є зречення індивідуального національного зусилля на користь штучного твору, Славії”. (М. Шийковський: „Пereгринації”).

Це був попросту крик чехів і словаків: „рятунку!”, звернений до Петербургу. Однак спочатку відгукнулися на нього не Петербург, лишень гноблені народи. Спричинився до цього і бунтівничий рік 1848. Він надав трохи бунтівничо-жалісливого настрою книгам поем і книгам філософії. В політичній програмі властиво було тільки

розчулювання. Попросту не випадало говорити про народи, що не мучаться, не натякають на зрив і не мріють. „Словянофільство, — каже французький дослідник, — мрія людей 1848 р., легко прийнялося у словян тому, що їх наукове виховання, як і їх політичний досвід, рівнявся зеру” (Ернест Дені).

Але швидко петербурзький уряд зорієнтувався, що панславизм може придатися в експанзії, як вигідна генеральна ідея. Спочатку російський міністр Уваров засновує в Москві словянський музей (1837), а потім і катедру словянської фільології з патріотом-українцем, О. Бодянським. Однак ідеї панславизму, хоч які романтичні, дають на території України революційно-утопічну організацію „Кирило-Методіївського Братства” із скептичним Шевченком і добродушним Білозерським.

Заарештовані братчики представляють справу досить туманно. Як сказав на допиті Василь Білозерський: „Діяння словяністів є в тім, щоб розлиттям загальної освіти доводити племена до того, щоб вони самі зливалися в одно” (Допит з 28. V. 1847 р.). Але другого українця, грізного намісника Польщі Паскевича, ці наївні слова не ошукали. Місяць пізніше в своєму рапорті до царя він просто зазначає: „Так, як германізм розбудив провінціяльні народи, а не спровадив німців до одного народу, так і словянізм, відродивши провінціяльні ідеї, суперечні з ідеєю російської народности, не тільки її не зміцнить, але навпаки — зрушить її з основ”.

Кирило-методівці та інші прояви словянофільського міту в Росії змусили Петербург бути обережнішим із словянофільством: воно було гноблене в краю, і в Москві, і в Києві. Зате експортоване (як тепер комунізм) в чистому вигляді до держав, де були словянські первні. Від походу в 1849 р. Паскевича на Угорщину починається виразний словянофільський рух у Словаччині й Чехії та в Галичині, де він носить докладнішу назву москвофільства. До деякої міри і одно і друге було матеріально підтримуване петербурзьким урядом аж до наших часів. В трохи іншому вигляді було словянофільство й на Балканах.

Міт словянофільства є типовою механічною доктриною. Недарма творець 1-го інтернаціоналу (1864),

анархіст Бакунін (1814—1876), так нею захоплювався. По упадку царського Петербургу, по вигасненню фільольогічного романтизму зісталася тільки власне ця механістичність панславїзму, а в чехів страх перед Німеччиною. Власне висловом такого страху й є новий претензійний проєкт Славії чеських панславїстів із столицею-центром десь коло Нового Санча та двома-трьома народами, що говорять зближеною мовою в трикутнику Будапешт, Львів, Бреслав. Що словянофільство чехів було досі скермоване проти українців, мали ми докази в 1918 р. Тоді беззахистний чеський корпус отримав від Центральної Ради дуже значну томіч у грошах і зброї, однак відразу ж тою зброєю розпочав боєву авантуру із союзником України (бій під Бахмачем). Так само й теперішня боротьба за мову навчання кидає цікаве світло на прагнення чехів відірвати галузку українців, що живуть на Закарпатті, від матірнього народу і його поросійщити. Бо ж це не випадок, що чехи назвали ту країну не „Карпато-Рутенієн“, лише — „Карпато-Руслянд“. Чейже для празького уряду багато доцільніше, щоб українці набралися російської національної свідомости, ніж би мали духово й культурно злитися з українством поза межами держави... Думка чехів, щоб російщенням Закарпаття забезпечити собі підставу для коридору до Московщини, має вже більше, як 80. років. Вже в 1854—1867. роках коло 80 панславїстично настроєних чеських загорільців намагалися прищепити на Закарпатті свої русофільські ідеї. Є то смутні факти, однак не тратьмо надії, що цей невеликий торговельно-промисловий народ у власнім інтересі змінить керму свого словянофільства.

В сучасних українців однак є нехить навіть до самого поняття словянської культури, не кажучи вже про братерство. Федір Ернст у своїй „Історії українського мистецтва“ ледве кількома словами згадує про „злиденні елементи словянського мистецтва, що прийшли до нас десь коло IV—VI ст.“, цілу увагу присвячуючи понтійському мистецтву та іншим елементам української культури. Хто такі, властиво, ці „словяни“, чи була якась прасловянська група серед європейців?

В Західній Європі, а спеціально в Великій Британії, досі живуть кельтійські організації (колегії бардів Великої, Малої Британії, Галлії і т. д.), що мають серед себе

визначних людей (згадаймо тільки Льюїд-Джорджа), що студіюють велику спадщину друїдів і мріють про відродження кельтів насамперед у Франції, далі в Люксембургу, Швейцарії, еспанській Галіції, Тиролю і т. д. В працях своїх вони підкреслюють походження словян від кельтів. В кожному разі ця теорія значно обнижує самостійне значіння словянства, а передусім цілком нищить поняття т. зв. прасловянщини. Поняття це зрештою і так уже більш зависає в повітрі по новітніх дослідах сумлінних учених.

Поняття прасловянщини відкинено. Ніхто не бачив цих прасловян і вони не залишили ніяких прасловянських пам'яток. Не прасловяни жили на Україні, лишень пра-українці. Що ж до спорідненості словян, то за синоптичною таблицею В. Щербаківського є їх дві цілком різні групи. Україна разом із болгарами, сербами і чехами належить до групи із осілим і хліборобським підложжям.

е) Комунізм.

Від тенет словянофільства перейдім до іншої, теж для українців псевдо-генеральної ідеї, до комунізму - лєнінізму.

Цей російський комунізм-большевизм не є твором українських людей. У рядах большевиків до 1917 року обіч великого ядра жидів і москвинів було 155 естонців, 102 білорусина, 274 поляки, 1259 лотишів і тільки 273 українців (С. Діманштейн: 10 літ нац. політики партії). Так само серед теоретиків лєнінізму не було українців. Расово він не відповідав українському характерові. Великі групи українців (як ліві есери) та окремі визначні особи (Скрипник, Шумський) ввійшли до партії й адміністрації большевиків, намагаючись діяти, як державники, в рамках комуно-совітського устрою. Зрештою ці українські представники лєнінізму, як і інші їх колеги, вигинули вже по запануванні військово-поліційного деспотизму на землях під Москвою. Та державність українська в совітсько-лєнінській добі була знищена Москвою значно швидше, ніж попередня козацько-гетьманська. Петербург підтинав її систематично півтора століття (до пол. XIX ст.), сучасна Москва для знищення У. С. С. Р. видала тільки 15 літ. Своєрідною кінцівкою розповсюдження безжалісної доктрини лє-

нізму був факт в Ужгороді на здвизі „Просвіт” дня 17. X. 1937, коли українські комуністи присягали на вірність українському народові разом з іншими національними групами українців.

Усі ці генеральні ідеї є нереальні, вони заслонюють дійсність?

Як можна відкидати Схід? Схід не ізольований світ від Заходу, він тісно з ним зв'язаний переплітанням впливів, зіткненням інтересів і замірів. Не можна вивчати життя України, не знаючи Сходу. „Не можна в студіях над історією України, опертися тільки на осудах романо-німецького світу”, — каже сходознавець В. Бартольд.

Слов'янофільство закаламутило поняття про народи над Дунаєм, Вислою й Дніпром так, як закаламутило поняття про землі між Уралом і Балтією плоска доктрина лєнінізму.

Це не тільки побічні, псевдо-генеральні, нереальні ідеї, — це шкідливі неморальні ідеї. Затушовуючи індивідуальності рас і народів, вони перешкоджають усталенню тих індивідуальностей, нищать можливості заіснування рівноваги й гармонії між ними, а тим самим сіють знищення і руїну на землях між Балтією, Уралом і Чорним морем.

60. СУЧАСНІ ІДЕЇ.

По кількалітній фурії (1917—1923 рр.) української інтелігенції, що хотіла при мінімальних засобах збудувати українську великодержаву в Європі, розпочалась реакція. Річ, звичайно, не в поразках і втрацях, що ждуть кожну державу в світі, а річ у тім, як прийняти цю поразку. Безнадійності, скиглення німецького типу по Віденському конгресі (1814—1815), чи російського по большевицькій окупації Петербургу (X, 1918) — не було майже цілком і нема. Це не відповідає ані характерові, ані зрівноваженому підложжю українців. Але цього мало. Треба признати, що є атмосфера гордості в поглядах на роки 1917—1923. Українці не приписують пажерливості сусідів свої невдачі. Причини поразки свого 45—50 мільйонного народу в боротьбі з понад 130—140 мільйонною масою сусідів вони приписують тільки собі.

Від 1922—23 р. р. і досі українці пошукують, навіть досліджують, хто відповідає за недавню державну невдачу України?

Таке неспокійне, гнівне, нераз аж розпачливе шукання має й свої великі позитивні сторони. Шукання причин поразки вже вийшло з кабінетів політичних і військових стратегів і ввійшло майже до щоденного життя. Врешті зробило своє і ненависне заглядання в очі окремих людей (ба, окремих груп, партій, частин суспільства) з запитанням: „Може, власне, ти винен у тім, що ми, нехай хоч хвилино, програли?“ Обудилось і бажання перепробувати наново всі дотеперішні вар-тості українців.

В одному з військових спогадів про великий від-ступ української армії в 1919 р. є речення: „Хто знає, може той вартовий старшина, що вночі полінувався зі-рватися до полевого телефону, завинив найбільше у від-ступі цілої армії?“ Це є, власне, найхарактеристичніший вислід того ревізійністичного неспокою, що закиди ви-новности в історичній події перекладають уже на щоденних людей і майже щоденну їх діяльність. Бо вла-стиво в історії все є важне. Непідготованість сигналіста може впровадити в блуд цілі штаби, а генерал, що спізнається під Ватерльо, нищить імперію Наполеона.

Раптом стає виразним, що великі речі звязані з ха-рактером людей, які ті речі виконують, а не з їхніми програмами. Українці мали націонал-соціалістів (Ма-каренко) ще в 1903 році, Лігу Народів (М. Грушев-ский) в Києві в 1918 р., а врешті прегарними програ-мами і теоріями будови держави (В. Липинський, Міхновський, чотири проєкти конститу-ції і т. д.) могли б обдарувати з десятків держав Європи.

Отже треба пізнати характер українців і їх збірнот у будівництві й руйнуванні. Це ж така дуже важка річ — пізнати (і пізнавати вже потім цілий час) себе і діяти відповідно до свого характеру.

Коли б стався такий перелом в духовості україн-ської еліти, поразка недавніх років цілком оплатилася б

По цьому тільки вступі, по окресленні тла роздуму-вань — можемо приступити і до самих роздумувань про сучасні ідеї українців. Для виразнішого окреслю-вання не прив'язуємо спеціальної ваги до котроїсь із

них. Зрештою всі вони мають одно гасло, так часто виписуване на золотоблакітних прапорах 1917-го року: „Вільна Україна“.

а) Український соціалізм.

Найповніше висловила себе в межах українства ідея українського соціалізму. Тепер вона є предметом дуже жорстоких нападів, її дехто обвинувачує, як причину недавнього упадку української державности. Теорію будування Української Республіки на базі чистого розуму й суспільної утопії — відкидають з обридженням сучасні критики українських соціалістів. Правдоподібно теорія ця вже не відродиться.

Але поза теорією були й люди, і навіть дуже видатні українські люди, соціалісти. Дехто хотів би викинути їх із українського роду. Проте пригадаймо, що і перші селянські протицарські повстання, і останні протибольшевицькі були в великій мірі чином соціалістичних провідників. Першими речниками ідеї державної самостійности України за часів Великої війни були соціалісти; перші полки Придніпрянщини, організовані в таборах із полонених у Німеччині й Австрії у 1917 і 1918 р. — це було діло соціалістів із „Союзу Визволення України“ Олександра Скоропис-Йолтуховського, Андрія Жука, Маріяна Меленевського, Володимира Дорошенка й інш. Відбирання соціалістам 1903—1917—1923 р. всякої заслуги для раси сучасними демагогами пригадує таке саме відбирання заслуг українській шляхті XVIII століття народниками на взір Куліша.

Дехто подає думки, що треба було б вождів-соціалістів 1917-го року з їх гаслами замінити вождями-демагогами з 1937 р., і маси були б тоді несоціалістичні. Це — неправда. Можливо навіть, що вожді 1917-го року по духу були найменш соціалістичні. Зате в низах і серед рядової інтелігенції багато було таких, що хотіли жити і вмирати тільки за таку Україну, яка має в руці червону квітку, символ соціальної справедливости. Не один із тих, що гинули за український соціалізм, були характерами, що їх треба тільки шанувати. І те, що їх надхнуло, є в кожному великім народі. Знані є люди і групи людей, що навіть своє особисте життя і щастя приносять у жертву для полекші долі гноблених зли-

днями людей. Не соромляться цього в цілім світі, а розуміють таких навіть у розбійничих бандах. Це є в натурі сучасної цивілізації.

Коли будемо шукати джерел соціалістичних мітів людяности через Генріха де Мана і Фурієра, Сковороду і Руссо аж до Еразма з Роттердаму і Франца з Ассизу, то знайдемо, що виріс він із двох дуже органічних течій людства: із гуманізму Ренесансу і християнської колективістичної традиції. Як цілком слушно зауважив Стахнюк, навіть марксизм спирається на попередніх англійських і французьких дослідів. Збочення марксизму полягає на впровадженні на перше місце — ненависти. Цей міт має свої підстави і в колективістичнім трипільстві українського характеру.

Тим пояснюємо поєднання українського соціалізму з українською кооперацією. Кооперація України, що її духовим батьком мабуть треба уважати українського магната Галагана, приятеля Куліша і Шевченка, уже від початків двадцятого століття і донині перебуває головно в руках українських соціалістів.

Цікавою рисою українських соціалістів, головно з Наддніпрянщини, є їх не вороже, а навіть зичливе відношення до християнства і духовенства. Можливо, що тут грало ролю і духовне походження багатьох соціалістичних лідерів. Правда, на заході України були напасти на український клир, але й там великий радикал Іван Франко складав віддані й захоплені вірші для митрополита графа Шептицького.

Коли українські соціалісти зроблять за вісь свого світогляду творчу енергію й ініціативу одиниці в рядах солідаризму, вони знов зможуть придатися до експанзії раси, хоч і не в такій формі, як у минулих роках. Зможуть вирвати з рядів комуністів, особливо російських, не одну одиницю і групу, корисну для України.

б) Український націоналізм.

Повстання українського націоналізму треба в історії звязати з іменем Богдана Хмельницького, що як твердить П. Меріме, „здається, перший ви-

найшов в Європі боротьбу національностей^{*)}). В історії новітнього українства честь називатися першим українським націоналістом належить Ользі Косач (Олені Пчілці).

Ще в 1887 році, в часі найбільшого ліберального донкихотства і відірвання від землі й раси, вона твердить, що „націоналізм існує у людей і по своїй природі мусить бути у людей”. Видаючи в 1911-1912 р.р. в Полтаві журнал „Рідний Край”, вона широко розвинула програму українського націоналізму з гаслами економічної самовистарчальності, з симпатією до духovenства і всебічного розвитку українського державного життя. Тоді ж проти неї виступили найскрайніші українські марксисты (Донцов). Націоналізм Ольги Косач мав характер скоріш расистівського солідаризму.

Пізніш треба пригадати програм „Братерства Тарасівців” (1891—1893), брошуру М. Міхновського „Самостійна Україна” (1900); перевидану Союзом Визволення України 1916 р., далі публікацію У. Н. П. в Чернівцях „Справа української інтелігенції”, а відтак „Катехізм українця” (100 тис. наклад, вид. „Вернигорою” (1918 р.).

В часах недавньої державности було кільканадцять політичних груп із націоналістичним світоглядом, як українська народня партія, група „Вернигори”, „Братерство Мазепинців” і т. д. Вони не відігравали важнішої ролі і врешті на зїзді в Києві об'єдналися в т. зв. партію самостійників, що поставила собі за ціль опанувати своїми людьми провід армії. Не завжди добре дібрані люди її програли на користь соціалістів (Оскілко).

Націоналізм по 1923 р. — це скоріш реакція на програму соціалістів. Найповажніші ідеологічні спроби зявлялися в часопису „Розбудова Нації”. Книжка Донцова „Націоналізм” є блискучою ліричною реакцією на пасивність українців, без глибшої української синтетичної думки. Це — властиво інтернаціональний націоналізм, дуже подібний у своїй концепції до марксизму (головний двигун — ненависть і руїна внутрі раси).

^{*)} В листі до поляків з дня 27 грудня ст. ст. 1647 р. Хмзґилицький уперше говорить в імені «Нарсду українського і Воєська Запорозького».

Праця Донцова, як публіциста, досягла свого найбільшого напруження в роках 1922—1932. Це була головню антисовітська полеміка, що демаскувала облуду їх пропаганди в Галичині. Тут Донцов стоїть обіч інших протисовітських діячів еміграції. Але головню терор Москви відкрив очі найбільш незрячим. Тепер, коли Москва почала будувати тип „совітської людини“, Донцов не має в собі нічого до протиставлення їй „української людини“: його роля не є ролю конструктора.

в) Відрухи й традиції.

В пошукуванні себе і своїх традицій нетерпеливість пхає українців до духового явища, що його можна було назвати потягом до ворожбитства. Висловлюється він виявами нижчих емоцій і браком відповідальности в відношенні до власної раси. Багато спричинилося тут деяке відчуття меншевартости по поразці, що висловлюється в помпатичній демагогії. Зрештою цю демагогію бачать українці і в чужинців з номадським культурним підложжям. Так само звідти приходить розуміння історії, не як постійного зусилля раси, лишень як вибуху мальовничого запального ентузіазму, як на скок, з пізнішою заплаатою за це безтурботним життям, своєрідною посадою. Назагал гасла, пропаговані в цій атмосфері, є чужинецькі і то переважно з сусідських, ненайкращих взірців. Критика ворожбитів наївна. Непошана до засад еліти і гієрархії відбивається передусім на тих, хто висловлює цю непошану. Тло до цих усіх теорій творять особисті відрухи і претензії. В цілому ворожбитстві найважлишим однак є не інтелектуальна істерія, а нехіть цих преріжних ворожбитських гуртків бути спадкоємцями в українській історії. Це майже цілковите повторення явища культурницької Кулішівської нехіті. На щастя, тепер є інші часи, — тепер є духові сили, що успішно протиставляються цьому неспокоєві і пораженству. Це — сили традиціоналізму.

Найближчий у часі є воєнний традиціоналізм. Культ боротьби недавніх років зростає поволі, але певніше від усіх відрухів. Ще замало розуміють сучасники, якою великою річчю були вимарш на фронт лєгіону У. С. С. в 1915 р., вступ до Києва в 1918 синьо-ісіро-жупанників, зорганізова-

них Союзом Визволення України, і врешті — полки Богданівців і Полуботківців. „Війна, і тільки війна, підносить до найвищого напруження всі засоби енергії людей і зазначає своїм стигматом великі народи і раси” (Муссоліні). Спеціально серед молоді вилонюється свідомість значіння тої боротьби. По-кіль-що є лишень культ жертв (Базар, Крути, М. Міхновський), але зближається вже й глибше розуміння боротьби, не як жертви, лишень в и т р и в а л о с т и *).

Новітній державний традиціоналізм українців, або скоріш легітимізм, може мати в майбутньому величезне значіння. Все залежить від того, як довго зможуть носії державности всупереч усьому поступати так, як би ця державність існувала далі.

В українським, досить слабим монархічним легітимізмі тепер тяжко зорієнтуватися. Невідомо, чи цей монархізм для його носіїв є традицією верховного морального авторитету, символу традицій раси, як у Британії, чи скоріш кондотієрсько-фірерівською тенденцією? Великим мінусом українського монархізму є брак хреста крови, брак воєнних традицій.

Цікаво, що серед іншого, без порівняння сильнішого, демократично-республіканського легітимізму на перше місце висовуються історичні, гетьманські традиції, а майже зникли соціалістичні. Культ гетьманів плекають майже виключно українські демократи, а не гетьманці.

Врешті не можна поминути ще одної ідеї, а радше історичного клімату, що дає багато традиційного сучасним українцям, — це клімат західнього Пемонту України.

В кінці XIX. і початку XX-го ст. західній Пемонт відіграв не меншу ролю від східн. Пемонту — Гетьманщини, в кінці XVIII-го і на початку XIX-го ст. Його індивідуальність виразна й творча. Це — одна з найцікавіших земель в історії обіч чорноморсько-таврійського державного центру, князівського Києва і гетьманської Полтавщини та Чернигівщини. Тут менше відчувається мореплавський характер української раси, зате тут

---

*) Для курйозу варто пригадати одно з популярних гасел: »Ми є мілітаристи, але признаємо тільки таку армію, що постійно йде вперед«.

тільки zostалися великокиївські традиції. Пошана до своєї аристократії зменшилася недавно, а нехить до власної гієрархії пробуджена заледво кільканадцять літ тому. Але хоч тут уже нема українських аристократичних родоводів, проте ще є родоводи іншої гієрархії: в україно-католицьких „Шематизмах” легко знайдемо традиції XI—XIII століть.

Властиво духовість цього Пемонту була менше змінена козацькою традицією і мілітарним устроєм Козацької Держави XVII—XVIII. ст. Як слушно каже дослідник, „еволюція Галичини повільніша, лінія цієї еволюції простіша” (Б. Ольхівський).

В теперішніх часах ніяка земля не дорівнює галицькій в одній дуже важній стабілізаційній позиції української духовости: витворення добре вишліфованого типу українського громадянина, свідомого своїх прав і обовязків, і хоч і не з мальовничим, але дуже глибоким українським солідаризмом.

В сучасних українських генеральних ідеях бачимо велике багатство і ріжнородність. Правдоподібно формальна ріжнородність їх тільки буде збільшуватися. Але, реально беручи, ці всі ідеї можна вкласти в дві тенденції. Одна, гелленського типу, творчість базується передусім на надхненні, на красі льогіцизму, нераз попросту на більш, чи менш примітивному експромті — несподіванці. Друга тенденція — це чисто готське прагнення вкласти ціле буття українських груп і одиниць в один розмірений ритм, повязаний традиціями. Обидві тенденції часто переплітаються в сферах українських ідей.

Можливо, що тільки глибоке відчуття підложжя української раси, солідаристичного трипільства, помогло б усталити гієрархію для обох тенденцій українського характеру. Свідомість цього характеру і його вислову в історії може б зблизила українців до поняття дійсної еліти, носительки цієї свідомости, а передусім дала б одність організації, одність історії і одність погляду на будуччину.

61. ОДНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ.

Син київської землі проф. Михайло Грушевський для чужинців був символом великої потужности — і наукової, і моральної. Менше був щас-

ливий у практичній політиці, як, скажемо, у чехів Тома Масарика, але його монументальна історія України знайшла узнання навіть у ворогів. Це була несподіванка для росіян — такий порив енергії в одній людині. Сотні томів праць (сотні!), звязані з іменем Михайла Грушевського — чи ж нема в нім якоїсь таємничої сили? Московський письменник-україножер А. Бєлий бачить у добродушному професорові-науковцеві Грушевському якогось чарівника, діявольського Чорномора, що пориває українську Людмилу від петербурзького Руслана. Українці назагал не люблять складати за життя признання своїм визначним людям, однак устами Івана Франка назвали працю Грушевського „величавою основою української історичної науки та невичерпальним джерелом національно-політичного й соціально-культурного самопізнання і освідомлення. Історія ця вводить нас справді вперше в сімю європейських народів“. Не менше признання було серед німців і англійців, а навіть французького і російського ученого світу.

Однак цей сутоукраїнський характер, повний неспокою і будівничої творчості, не працював сам. Він не любив навіть розмов про значіння одиниці в праці. І досі є згадки у львівським храмі Мінерви про методу праці цього титана науки. Михайло Грушевський побуджував до праці цілу групу. Його прибуття до Наукового Товариства було мірилом напруження праці в видавництвах, пошукуваннях і збиранні матеріалів. Грушевський репрезентував цілу історичну секцію Товариства і був признаним авторитетом для членів секції. Це була асоціативна група українського типу. На самій горі творчого інтелектуалізму, — ствердім це, — була українська асоціативна група. Така сама група, як і в підложжі раси, звязана неписаним внутрішнім договором її членів із своєрідним отаманом. Це явище серед української еліти є правилом. Із цього правила впливає і характер провідника, і характер провідництва, і зміст суспільного життя українців.

Найхарактеристичнішою рисою українського духового провідника є скромність. Вона впливає з відчуття залежності українця від української групи.

Є вона навіть у письменників: Шевченко завжди був зв'язаний із „земляками“, і співзвучність з ними була для нього своєрідною моральною контролею. Знайдемо цю саму громадськість (і зв'язану з нею скромність) також у Івана Франка. Біограф Франка підкреслює, що він мав „ясну, здорову думку, невичерпану енергію та працьовитість. Незвичайна скромність, великий розум, простота, ввічливість, а при тім esprit, скептицизм та іронія окрилювали Франкову постать і робили її приємною при зустрічі. Ані дрібки гордості, чванства, пиhi ви ніколи не помітили б у Франкові“ (М. Мочульський). Про скромність засновника київської школи істориків і провідника українства в кінці ХІХ. ст., Володимира Б. Антоновича, ходили цілі легенди. Врешті почуття своєї зв'язаності з групою і особисту скромність мали також і недавні воєнні вожді українців. Поминувши менші прізвища, пригадаймо, що по перемозі в грудні 1918 року, в відповідь на тріумфальну зустріч киян, „Симон Петлюра, як завжди, зрікався усяких похвал, перекидав увесь успіх на мужність своїх співробітників, особливо вихвалював таких героїв, як Болбочана“ (С. Рова: „Мої спомини“).

Ніякий індивідуалізм українців не сміє вийти поза межі групи, межі звичайности. Провідник українських людей — це їх висловник. Він не накидує їм своїх фантастичних експромтів і не ексцитує екстатичними видами, як це є в людей номадського кругу. І це є традиція провідництва. Візьмім, напр., опис ролі провідника-отамана пересічної чумацької валки з кінця ХІХ-го століття (пирятинської). „На чолі валки є отаман, керманіч, голова і начальник. Йому безпосередньо підлягають всі члени артілі, хоч його влада обмежена чумацькими звичаями і взагалі цілком не є широка й самовільна. Отаман старається докладно виконувати чумацькі звичаї і постанови. В противному разі йому завжди загрожує заміна“ (Щербина). Чумацька приказка говорить: „отаманом артіль-кріпка“, і це був зміст провідництва — завершення групи із власними традиціями праці. Така роля є кожного провідника українців аж до нинішніх часів.

Група дає поле до діяльності кожному із своїх членів, а найбільше провідникові, однак великість

і тривалість акції належить до неї. Розмах є вже в самій давності існування чи торговельно-воєнної, чи просвітньої групи, чи попросту оселі. Одиниця лишень виконує біологічні функції існування, експанзії, чи оборони групи. Є річчю неспівмірною провадження українців без їх на те згоди. Їхні суспільні емоції назагал є проти всяких політичних експромтів і зик-заків, і в цьому вони ближчі до британців, шведів і данців, ніж до німців, поляків чи росіян.

Типовим є вивищення Симона Петлюри в бурхливих українських роках. Підтримуваний комунофілом Винниченком в суперництві з евентуальною кандидатурою М. Міхновського й інших, виріс без театральних жестів і несмачного еґотизму, як головний отаман військ. В очах українців був вищий і від надмірного фантаста Винниченка, і від „завчасу 50 літ родженого” М. Міхновського. Називає його О. Лотоцький „поплавком” на поверхні стихії подій і людей на Україні. Петлюра був передусім висловником кермівних груп української еліти. І за вміння висловлювати їх, за видержку, справедливість і за особисті прикмети став вождом відроджених українців.

Варто приглянутися до сучасної політики західних українців. Упадають там усі спроби фірерівства. Ці спроби кінчаються найчастіше тільки створенням ще одної асоціативної групи в українському суспільстві, а ідеологічно цікавіші ідеї по частинах присвоюють собі інші суспільні групи. Не в російського типу орді, і не в змеханізованій по німецьки масі можуть висловити себе українці, лишень у традиційних і міцних групах. Добровільне об'єднання тих груп коло одного суспільного явища, чи засади — то є сила українського суспільного життя, підстава його організації.

Тому одиниці, що самохіть виходили з груп, своїм поведженням підкреслюють тільки силу і тривалість груп. Брати, полковники Мурашки (XVII. ст.), тільки підкреслили своєю анархічною акцією традиційність і силу елітарних груп хмельничан. Суспільна необдумана акція Куліша тільки підкреслила міцні підстави старих громад над Дніпром і традиційність тодішньої галицької еліти.

Узнання груп для якоїсь акції є велитенської ваги річ, бо за цим узнанням часто йшла вірність і без-

пссередня акція групи. Українське село-громада — це теж одна з найважливіших українських груп. Москаль Бражнов, що приїздив з карними експедиціями на Лівобережжя, і поляк К. Прушинський, що обсервував діяльність адміністрації на Волині — один і другий бачать в українським селі-громаді дуже міцну, дуже важну і своєрідну духову фортецю. Підчас Зимового Походу 1919 1920 р. р. розуміли це і українські державники. Це в тих часах ген. Омелянович-Павленко оповідав з гордістю „як українське село організується, само своїм власним розумом розпочинає справжнє громадське будівництво“..., а селяни вітали українську армію і казали: „Це наше військо“ (С. Русова).

Група, союзи груп, провідництво в групі, узнання груп — в основі своїй те саме, що мали селища трипільців, те саме, що було підставою гелленістичних міст упродовж тисячеліття. Те, що було підставою князівських зїздів за часів Великого Києва, Генеральної Ради вже скристалізованої Гетьманщини, а навіть у корпоративности Старих Громад ХІХ-го століття. Те саме, що в економічнім житті валка чумаків і сучасний союз кооператив, що — братства і „Просвіти“ в культурі, що — хори, цехи і мистецькі асоціації в мистецтві.

Українська раса — це раса солідаристів, яких суспільний ідеал — група, з не індивідуальність. Найприродніше місце українця — це перебування в групі, а ніколи — поза групою. В групі розвивається він найліпше. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин груп.

Тому нема іншої дороги до організації української раси, як тільки укладання взаємовідносин українських груп. Ніяка імпровізація, ніякий експромт-гісторія, лишень — договір груп, як вияв одности характеру раси.

В своїм рефераті в 1909 р. на Просвітньо-Економічнім Конгресі у Львові Андрій Жук подав схему організації і впорядкування раси на широку скалю. Додорогою до цього мали б бути асоціативні групи кооперативної форми. „Кооперація зорганізує нас у націю. — казав він. — Коли розпорошена тепер народня маса

буде організована в економічні і культурно-просвітні інституції, коли вся сіть наших інституцій буде об'єднана в союзи і федерації — тоді наш народ прибере форму організму, нації" („Економіст", 1909).

Форма, вигляд організму, сіть об'єднаних асоціативних груп — це є найстаріша українська традиція внутрішнього впорядкування. В „кооперативному націоналізмі", як його згирдливо назвали тодішні ортодокси (Порш), власне відродилося відчуження українських прастарих форм організації. Назв'їм його „кооперативним расизмом". Бо, прийнявши в себе зміст (традиції) раси, така система організації українців буде найбільш зближена до їх духовости.

Зазначмо, що об'єднання українських груп внутрі раси завжди відбувалося шляхом добровільним, шляхом договору. Чи то буде „спрягання" в праці, чи „загони" в війську, чи інші українські об'єднання — ніколи не буває згноблення української групи, лишень добровільне відступлення частини своєї сили й поваги для створення надгрупового проводу. Це забезпечувало найбільшу продуктивність груп, а тим самим і цілости.

Чи ж усе повище сказане має тепер якесь практичне значіння? Адже-ж на чотирьох п'ятих частинах української землі (під Москвою) знищено підставу цього — українську групу. Чи реально тепер говорити про українські асоціативні групи, як підставу організації раси?

Пригляньмося до організації праці в т. зв. „советській" Україні. Там відбувалася найсильніша боротьба між Москвою і українською расою в р.р. 1930—1932—1935. Боротьба економічна передусім. В 1931 українське село повстало єдиним фронтом проти новоутворених колективних господарств, одверто саботуючи заготовлю збіжжя і споживчих продуктів". В р. р. 1932—1933, — як пише дослідник, — Росія провадила на Україні справжню кольоніальну війну". Однак по цих роках цілковито змінено політику організації українського села. Змінено під натиском цього села.

Про це говорить представник дуже заслуженого роду Лазаревських у своїй цінній праці (Г л і б Л а з а р е в с ь к и й: Земельний устрій Советської України, 1938, „Варяг").

Мова про утворення милої для Москви форми „радгоспів”, сільсько-господарських комун, де було б „усе спільне, тобто належало б комуні, а звідки всю продукцію контракувала б і забирала держава, отже члени комуні були б по суті самі робітники, що одержували б платню від держави”.

Але цього не сталося. Радгоспи-комуні, „фабрики збіжжя”, в великій мірі зліквідовані і передані колективним групам іншого типу — колгоспам. Цей тип прийняло українське село. Цей тип більше нагадує традиційну, українську асоціативну групу.

Ба, „пам'ятаючи про свої недавні неуспіхи, воліла Москва піти назустріч українському селу і в лютому року 1935 запроваджено новий статут с.-г. артілів” (Гл. Лазаревський).

Артіль перемогла комуну. В кожному разі цей тип групи, а не доктринальний „радгосп-фабрику”, прийняло українське село.

„Але чи така система сільського господарства, ця компромісова форма с.-г. артілі, може задовольнити психологію українського селянства?” — питається дослідник і відповідає: „Українські колгоспники мають у цілковитому власному розпорядженні присадибну ділянку, тобто сад і город, потрібний с.-г. реманент, продуктивну худобу — інстинкт приватної власності до деякої міри може буди задоволений. Залишаються усуспільненими земля й прибуток з неї. Але, коли ми пригадаємо стихійне зростання сільсько-господарської кооперації на Україні по революції й особливо за роки 1922—1927, стихійне утворення сільсько-господарських товариств, машинових товариств, товариств спільного оброблення землі тощо, то не можна не прийти до висновку, що форма колективної, чи, краще сказати, кооперативної сільсько-господарської співпраці, не є ворожа психіці українського селянства. Максимум спротиву, опозиції, невдоволення викликає скоріш найсуворіша регламентація сільсько-господарського життя, податкове визискування з боку чужої окупаційної влади, ніж усуспільнення засівної площі, її оброблення, її продукції”.

Це ствердження найбільшого знавця практики

підсовітських відносин має величезне значіння. Українська артіль далі є основою українського села.

Отже реально беручи, українська асоціативна група, що стала на початку української раси, стоїть і донині, як підстава української організації.

З другого боку українська еліта під Сівітами не має можливості до індивідуального діяння. На інших українських землях індивідуальна ініціатива в еліті існує, але всеж головну роль грає так само асоціативна група.

Бачимо, що існує на всіх землях одність організації, одність, звязана з українським расовим характером. Тому еліта українців, носителька традицій і державности, висловниця одности організації, нехай не переступає меж і не гвалтує одности української історії.

62. ОДНІСТЬ ІСТОРІЇ.

Окреслення терену діяння української раси, опис її формації і виявів її зайняли головне місце в цій скромній праці. Може найважлишою річчю в цьому всьому було виявлення духової великості України і її цінности для світу.

Тепер приходимо саме до найважливішого, до висновків. Які можна поробити висновки з багатства, різнородности і своєрідности українців? Висновки ці, річ ясна, мали б дати щось практичне для будуччини. Це мало б бути щось може таке, що „направляє“, „пятиліткує“, „пророкує“ чи хоч творить атмосферу пересади. Але це було б однак чуже українському характерові, як чуже йому шаманство, юродивство сходу або блеф і натягання заходу. Чи така асекурація себе формулками не була б самоошуканством, ба — втечею від історичности? Втечею від практики життя?

Може єдиною формулою було б: будь приготований до власної історії! Гляньмо на політиків британської держави. Вони б при своїх інтелектуальних ресурсах могли приготувати тисячі „пятиліток“, „динамістичних певників“ чи плянів і ними б кермувалися у політиці. Так не є.

В своїх „Порадах французькому державному мужеві, що їде до Англії” (1938) підкреслює А. Моруа: „Не вимагайте від британських політиків завеликої докладності в плянах. Вони ніколи не уявляють, що є можливим для людей наперед організувати будуччину. Вони приготовлюються, але не вірять, що можна передбачити вередливі посуви долі”.

Отже властиво найважливішою річчю в реальній зустрічі з історією була б готовість бути історичним краєм. Отже на першому місці — відчуття історичності. Яке ж воно є в українській еліті?

В деяких українських письменників, що беруть на себе відповідальність інформувати про Україну, — ба, й про „душу України” чужинців, зустрічаємо згадку про фрагментарність, розшматованість історії України. Чи ж так є справді? Адже-ж великий організм, поки він живе, не може бути розшматований, — всупереч усьому він існує. Те, що тепер українська раса жива, — це ж є передусім запереченням того, що вона була більш чи менш розшматована.

Ні, розшматовані є такі сучасні інтелектуалісти, що „приймають чи не приймають”... українську історичну постать, явище, чи подію. Ці „цензори” власної раси — самі каліки, розшматовані власними суперечностями і поразенством. Бо коли б мали просту, суспільну душу, змогли б прийняти свою історію, як суцільність. Коли хтось не може прийняти постаті своєї матері в цілості, нехай нарікає на себе, що є недобрим сином. Коли хтось має заслабі очі, щоб устежити за всіма ширяннями орла української історії, нехай не дивиться. Хто не може знести в сїх проявів українського характеру, нехай не береться до української історії. Поки в ХІХ-м столітті злякані інтелектуалісти і „відсебетники” не забралися до української історії, мали українці поняття України, яко цілості в минулому.

Одність історії України — це підстава, хліб насущний тих, що живуть нині. Все, що було досі на Україні, все є близьке сучасним українцям. Бож і нині, і вчора — це ж одно, це — характер раси й його прояви. Це — одність акції української раси. Все, що було, все є недалеко від сучасності, і в житті окремої людини, і в житті раси.

Не берім справи цивілізаційних догідностей, як чогось важного. Душа раси не змінилася. Пізнавати свою історію — це просто пізнавати в с и с и л и своєї раси.

Раса з погляду історика, — це ж передусім сума здібностей і відчужань українців у віках. Всі можливі засоби українського життя, що досі дала українська раса, треба зберегти. Були доби, коли розвивалася та чи інша українська прикмета характеру і звязані нею групи українців, але завжди то був той самий, що й нині, український характер. Українська історія — це не те, що перейшло, що проминуло, це — така ж сучасність і така ж майбутність, як те, що робимо нині.

Нічого нема дивного, що, як і підчас збирання данини для басків сімсот літ тому, так і тепер, населення України воліє переховуватися в лісах. Напевно політична еміграція з київсько-чернигівських князівств до Володимира і Галича в XIII—XIV. віках мала тоді не менше значіння, як тепер, в останніх десятиліттях, і за-порожці в 1918. р., виступивши в Криму проти німців, властиво боронили значіння і можливості Боспорського Цісарства та висловлювали наміри козацтва з XVI—XVII. століть.

Історія дає передусім можливості зрозуміння власного характеру: як же-ж можна хоч найменшу дрібницю відкинути в ній, не стараючись навіть зрозуміти її. Як нужденно виглядає таке „цензурування“, калічення, що пригадує скоріш зусилля хочби большевиків, що переіменовують місцевості, нищать портрети і рукописи, щоб тільки українці не побачили свого характеру в історії, а значить і своєї великості.

Батько сучасних істориків України, М и х а й л о Г р у ш е в с ь к и й, висловив розуміння історії, близьке до сучасного. В своїм вступнім викладі у Львові (дн. 12. X. 1894) він зазначив, що хоче зрозуміти в історії „стан економічний, культурний, духовий цієї маси українців, їх пригоди, їх бажання й ідеали“. Отже й для нього, що може не вмів підійти до тієї „маси українців“, як організму, всеж найважлишим було те, що висловлює пригоди, бажання й ідеали — х а р а к т е р р а с и.

Одність історії, як вислів характеру — це в сучасних європейських країнах нормальна річ. В Великій Британії, що розвивалася нашарованням, збереглися

політичні звичаї й ідеї зперед кількохсот літ у щоденнім житті. В грудні 1937. р. Самюель Хор, міністр внутрішніх справ Британії, сказав в парламенті з нагоди обговорення закону про протилітунську оборону: „Я звертаю вашу увагу, що наші заходи в дійсності суперечні з ідеалами кількох поколінь. Ми обертаємо годинник докладно на тисячу літ назад. Ми пригтовлюємо плян, щоб відірватися від звичайного цивілізованого життя мужчин, жінок і дітей“. Коли так з уст міністра падають слова про поворот до X-го століття, то це є реальність. X-те століття живе і допомагає англійцям орієнтуватися в сучасності.

В „Моїй боротьбі“ Гітлера зустрінемо такі вирази, як „ми (німці) наново починаємо те, що скінчили шість століть тому“. Чи ж згадувати, що й сучасні італійці в своїх посувах більше рахуються з посувами своїх політиків зперед п'ятнадцяти століть, як із Кавуром, чи Ніттім.

Ця зрозумілість давньої історії має своє пояснення: людина не має поступу в своїх емоціях. Цей біологічний підхід до історії одночасно є найпрактичнішим. Це ж таке просте, що з покоління на покоління діють ті самі емоції в українській расі. Нема ріжниць, чи українська пиха буде убрана в туніку герольда Борістеніта з Ольбії, що понижує криком ринкових купців десь знад Сожі або Бистриці, чи та пиха промовлятиме убрана в кармазини січового підшафаря, що ганить чернь, чи то буде пиха сучасного паперового „донкихота“, що випишує про свою кров: „народе без пуття“. Не зміниться й українська жадібність — все одно, чи буде вона озброєна тільки сітями керченського рибака оселедців, чи модерними машинами до видобування нафти на Бойківщині, чи золота на Кавказі.

Такі б були зариси відчуття історичности. Лишень яка дорога є до того відчуття? Не легко дістається й окремій людині відчуття власного шляху, ще тяжче здобути відчуття власного расового історизму.

Лівінгстон, що шукав джерел ріки Нілю, мав багато труднощів, щоб розібратися в заплутаній сіті африканських рік, водоспадів і порогів в хащах та пралісах. Неґри, що жили над водою, дивувалися з його розпитувань:

— Ви питаєтеся про джерело ріки? — говорили вони. — Пощо? Ми пємо з неї скільки захочемо, а решта води нехай пливе собі далі...

Треба брати образ раси, як цілість. Бо ж не можна бавитись у наповнювання „бляшанки“ абиякої доктрини і тільки цим обмежувати своє відношення до „ріки“ раси, що пропливає в нас і — нами.

В кожному разі мряка ХІХ-го століття, інтелектуальна нівеляція континенту Європи розвіюється, і тепер може лекше буде знайти індивідуальність своєї ріки-раси.

Європейські сучасні раси (особливо ті, що спізнились) спішать з окресленням себе в минулому.

Останній (1937) зїзд передісториків у Німеччині був дуже характеристичний. Протоісторики (як і біольоги) надають напрям сучасним духовостям. Що ж німцям дав цей зїзд? Ще одно відірвання Німеччини від Європи в свій окремиий світ. Погляд на всесвітню історію виключно з погляду інтересів германської раси. Б а й м л є р подав такі свої тези в історії світу: дві доби, нерівні щодо важности, складаються за думкою німця на зріст світу: перша — від Олександра Великого до за-непаду античного світу — це доба загального хаосу, мішанини духовостей; друга — від виступу німецьких племен аж донині — це епоха організування німцями світу, що закінчиться перемогою Німеччини. Загалом цілий зїзд був одним спільним зусиллям учених вижолобити окреме ложе для німецької ріки-духовости не тільки в минулому, але й на віки вічні, на майбутнє. Вони хочуть цією амбіцією окремішности не тільки збудити енергію своєї раси, але й замкнути її в доцільності, зберегти від розпорошення.

Отже — шукати своєї власної одности історії. Це легка річ для англо-саксонця, італійця, німця, але важка для українця. Так мало зроблено в синтезі української історії.

Але коли є відчування одности, то вже з нього можна сформувати методу шукання тої одности. Бо це відчування є прагненням наситити себе українською історичністю. Отже спочатку візьмім історичність довкола. Берім усе, що є історичне й українське!

Так. А людські слабости? Незгідність між малістю людини і високістю світогляду, що вона переносить з покоління в покоління, висловлює історична анекдота про будівничого держави Петербургу, Петра І-го. Десь у глухій провінції він увійшов до церкви, вислухав служби Божої, а потім підійшов, щоб поцілувати руку священникові. Переляканий москвин сахнувся: „Ваша Величносте, — сказав, — як же Ви мені, простому попові, руку цілуватимете? — Мовчи! — відповів суворо цар-тесля. — Не тобі, дурню, руку цілую, а цілую хрест, що на тобі висить.

Варто пригадати це тим сучасним українським хатикам, що не шукають хреста традиції в українцях. Тимчасом традиція є скрізь довкола. Як прегарно заховувалися українські урядовці по поразці! Як голодували, гинули від хороб, не мали житла й опіки, але вірно роками трималися своєї української державної групи. Як вірно несли традицію українські воєнні групи з усіх українських земель! Як всупереч усьому до смерти несуть її не раз і донині. Позбирати з них відблеск їх історичних хрестів, позбирати подробиці історії і разом — яку ж історичну великість та одність дасть це збирання! Дуже багато вже зроблено, дуже багато (особливо в воєнній історії) ще треба зсинтезувати.

Але цього мало, цієї недавньої історичности. Недарма ж вибрали ми за методу одности — не наситне шукання української історичности. Адже усі ці „вірні русини“ і „вірні малоросіяни“ не були з порожніми руками: вони пригорщами несли з собою традиції принаймні XVIII-го століття. Чи з ними маємо відкинути цю Україну, так, як зробили це члени Центральної Ради на одному з засідань у 1917. році? Тоді прийшов на салю старий сивий генерал і промовив до них, як до нової України: „Приходить до Вас стара Україна. Цілий свій вік на війнах Росії, почавши від турецької, організував я військо. Я робив це чесно, бо вірив у фантом Росії. Але я — із старої козацької родини. Тепер жаль гнітить моє серце. Дайте мені можливість окупити мою вину щодо України. Всі сили, всі відомості, що були так цінені чужинцями, хоч віддати своїм“.

В шуканні одности, треба взяти і їх до скарбниці раси. Напр., думки єдиного теоретика російської вій-

ськовости Михайла Драгомирєва — це думки українця, і то великого українця. Вони належать до української раси, до української воєнної історії. Українська кров в особі графа Розумовського опікувалася геніяльним Бетовеном, українська кров подорожувала світами в особі Миклухи-Маклая. Що з того, що Василь Наріжний писав мовою Петербурга? Він ненавидів Петербург і написав може найгарніші й найпатріотичніші повісти про Україну.

Далі за традиціями XVIII-го ст. бачимо історію козаччини з традиціями підбиття Риму (Одонацер), врешті — Київ, Вічне Місто, що продовжує традиції Боспорської Таматархи в руській Тмутаракані.

Душа сильної людини мусить бути суцільна і душа раси в історії — одністю. Це є закон Провидіння.

Але коли для здобуття одности з недавньою історією не треба посередників, то для одности з давніми віками треба істориків із суцільним переживанням історії. Тоді виросте велика історія. Лишень треба визволитись. Треба визволитися від змови істориків. Легко на війні вогнем бити в позиції ворога, тяжче вгадувати чужі пропагандивні й провокаторські посуви в українськiм житті, — але річ незмірно тяжча дослідити, хто і як, чому й де затроїв українців чужим історизмом. Затроїв — треба це підкреслити, бо не тільки накинув корисні для чужої індивідуальности погляди, але й дав те, що в істоті своїй нищить українців, паралізує всякий розвій.

Як дивно виглядають чужинецькі схеми історії! Як пригнобливо ділає така нерасистівська історія на читача. Як низько, як нелюдяно гнобить людську душу. Якийсь Хтось зіпхнув Когось, щоб стати на його місце, — і в цім є зміст безпросвітньої чихарди перескоків один через одного, цих Хтосів і Когосів. Часами це якісь особи (династ, гетьман, фірер), часами — це форми устрою (демократія і автократи), часами це кляси (робітники і визискувачі), часами абстракційні ідеї (резкція і поступ), чи навіть літературні типи (Гамлети і Дон-Кихоти російських універсантів, Санцо Панци і Дон-Кихоти „Вістниківців”) і т. д., і т. д.

Яке сплющення індивідуальности раси, яке знищення гряниць раси, відкинення її островности! При чому на цій безборонности українського історизму чужі народи

і раси залагоджують свої порахунки. Пропаганда і просто ненависть роблять чудеса. Напр., щоб знищити славне українське поняття „козак” і „Козацька Нація”, чи ж недавно не прозвала Москва киргіз-кайсаків козацькою республікою, і чи тупоголові чужинецькі подорожні послушно не почали описувати „типові азіятські обличчя козаків і калмуків”?

Між історизмом західних народів і деяких номадського кругу народів між Балтією і Уралом є лишень одна різниця. Зясуймо це в короткім прикладі. Коли французький лицар здобув еспанський замок, він полонив власника замку, але зоставив старі замкові папери в порядку. Коли московський чи інший подібний войовник здобув український замок, він або спалив старі замкові папери, або ще частіше попідроблював там підписи і дати.

Але не вдалося знищити одного — незнищимого історичного інстинкту української раси. Незнищимого, бо опертого на культурнім підложжі і одности характеру раси. В ній є одність історії.

По цім обговоренні практичних і теоретичних підстав одности української історії — послідовно виникає думка: які ж висновки з тої одности історії? І взагалі з цілих попередніх роздумувань над одністю території і одністю раси?

Дуже легко було б дефініювати — тепер це робить який-будь „спец від плянів” дуже легко, але це є звичайне вгадування. Зрештою задокладне дефініювання в житті раси є річ і небезпечна.

Запитаймо про це одного з найбільших практичних політиків Європи. Говоримо тут не про політика, що живе світоглядом пятидесяти мільонів французького світу, чи ста мільонів германського світу. Це політик пятисот мільонів британського світу.

Недавній премєр В. Британії Болдуїн (Baldwin) мав надзвичайне глибоке чуття відповідальности перед своєю расою. Коли збунтований емоціями й інтелектуалізмом Едуард VIII. допровадив британську імперію до гряниці катастрофи й розпаду, Болдуїн урятував Британію. Він репрезентував расу в обличчі небезпеки. Це могло йому дати принаймні нечувані овації в парламенті при виході з міністерства. Та він передав

слово на засіданні іншому і підчас промов вийшов по-тай бічними дверима. Він не потребував овацій. Він не привязував до них ціни. Його, як сина своєї раси, завданням було те, щоб раса справно й успішно функціонувала в своїй державі. Можливо, що він є найбільшим англійцем наших часів.

Його характер варто пізнати. „Дехто, — пише біограф, — уважав його за ліберала, або навіть за соціаліста, інші за стопроцентowego консерватиста. Не посідав блискучих талантів. Але часами виявляв, особливо в своїх останніх промовах, предивне вичуття тенденції раси. Не довіряв людським здібностям і мав велике недовір'я до „високодумних“ людей. Дуже часто повторював:

„Передусім уникаймо дефініцій. Коли б ми хотіли занадто докладно окреслити нашу конституцію, дійшли б до розтинання імперії на кусні. По такій операції вона б уже не прийшла до себе“.

Передусім уникаймо плянувань, дефініцій, льогіцизмів, декляматорства, — вичуваймо і шануймо як найглибше своє власне призначення, що його в собі носять українці.

Всі властивості раси, всі прикмети терену і всі генеральні ідеї однак мають щось, що не є формулкою, але є тривале, не є дефініцією, але завжди зістанеться важним у практиці і врешті є цілком українське.

Ті поняття є прості, але вони є певні, вони є важні, вони були відвіку.

Це — великі заповіді української раси. Вони лишень можуть дати одність будуччини, в оперті на одности організації і одности історії.

63. ОДНІСТЬ БУДУЧЧИНИ.

Шукаючи великих заповітів раси, не берім під увагу того, чи вони є популярні в сучасних політичних групах еліти. Нерозумом було б шукати української ідеї серед ідей, що йдуть за чужою модою з Заходу. Адже мова йде про заповіді раси, що є старіша від більшости цих західніх чи східніх держав. Так само не можна зважати і на те,

що в середині української еліти гістеризується кілька груп, чи одиниць, які хочуть взагалі відірватися від історичності раси, від її „прадідівщини”. Це — звичайне пораженство.

Модні чужинецькі ідеї курсували від тисячеліть по українських землях і так само завжди були якісь незадоволені безтрадиційні групи, однак довершувано тільки той подум, що виростав органічно з характеру раси, з терену й обставин.

Характер раси і терену дає нам одність історії й організації, зате обставини вияскравлять сучасність.

Воля зарисовується, як відповідь, як протиділання на ворожі обставини. Зачнім від найважливіших.

Що зістається українській расі, коли їй відібрано величезну частину її матеріяльних цінностей, відібрано спокій, а еліта її роздріблена?

Відібрання українцям майже на всіх просторах матеріяльних цінностей, виволікання українців з їх затишних кутків і хуторів — це велика проба характеру. Масам дає вона багато: привчає їх, і так схильних до колективізму, до відчуття вартости чисто расових посувів — великих походів, переселень типу орди і т. п. Інтелектуалізм еліти теж має свій час проби. Кожна нежиттєва концепція інтелігента (а тих концепцій є сотні!) відразу виставлена на пробу очевидности. Так само відрухи тепер не дають нічого більше понад відрух і відразу розвіюють покладені на них надії. Треба чогось масивнішого. Шарпливість і сварки слабшої частини української інтелігенції, як реакцію, збуджують усе глибшу тугу за одністю в боротьбі раси. Все менше місця на фрази, пози і лірикування. Є туга за чимсь більшим, а то більше може здійснити тільки органічна солідарність української раси.

Відродження сили українців часто виступало по попереднім знищенні їх матеріяльних можливостей. Можливо, що упадок матеріяльних пут визволяє душу раси. Надмір духової сили в цих руйнаціях і нещастях викличе потяг до релігії. Потяг до свого власного релігійного вислову — це те, що жде українців іще в більшій мірі, ніж досі.

Захитане є їх привязання до землі, захитаний є їх побут і історичні традиції. Та це все лишень назовні вдасться знівелювати: і побут, і геополітичні традиції в більшій своїй частині зробилися вже підсвідомими в одиниці чи в родині. При першій можливості відживе, як заповіт, прастиара українська вісь.

Вкінці образ морального занепаду, що тепер часто трапляється і в своїх, і в чужих, викличе, як реакцію, потребу вияскравлення моральних підстав, і то в першу чергу в самій еліті.

Одність, власна релігія, власна висока мораль і відвічні геополітичні підстави — це є величезні заповіді. Заповіді ці є в самій українській крові: щораз сильніші і жорстокіші струси тільки дозволять на виразніше відчужання тих заповітів всіма українцями, як призначення України.

64. СОЛІДАРИЗМ РАСИ.

В початках раси завжди знайдемо зорганізовану військову масу, що прийшла як Військо, або в кожному разі, як Осада. Коли вглянемося уже в цілком сформовану расу, то знайдемо в ній всі ціхи окремішности від сусідів, всі прикмети духового Острова.

Гряниці — це найхарактеристичніше для живого організму раси чи народу. Стреміти до якогось неформального духового контакту — це нищити органічність природи. Нищення це однаково небезпечне і для того, хто наступає, і для того хто відступає. Спеціально небезпечне є це серед європейських рас і народів з їх такими виразними індивідуальностями. Контакти народів, що мають різні підложжя, культурні круги — можуть викликати тільки катастрофу.

„Пропаший час” сказав, напр., про духовий контакт із Росією один політик, що в минулому столітті стільки зробив для цього контакту (М. Драгоманоу): Пропаший час — може сказати не тільки українець, але й поляк, бачучи, як у XVIII. ст. близький духовий контакт із східнім сусідом нищив індивідуальність одного й другого. Пропаший час! — повинен сказати й москвин про XIX. ст., коли політика Петербургу московськими руками знищувала чужі індивідуальності, а одночасно не дала висловитися й московській.

Для добра людства треба пам'ятати про цей „пропавший час” всяких більш чи менш виразних асиміляцій. Вибух психічної „затисненої клітини” робить незвичайні шкоди, а негативна імпрегнація, що потім зістається — це найбільша небезпека для розвою рас і народів.

Недарма мудрі раси: давніше геллени і римляни, тепер англо-саксонці (а останньо й германи) підкреслюють свою нехить до асимілювання.

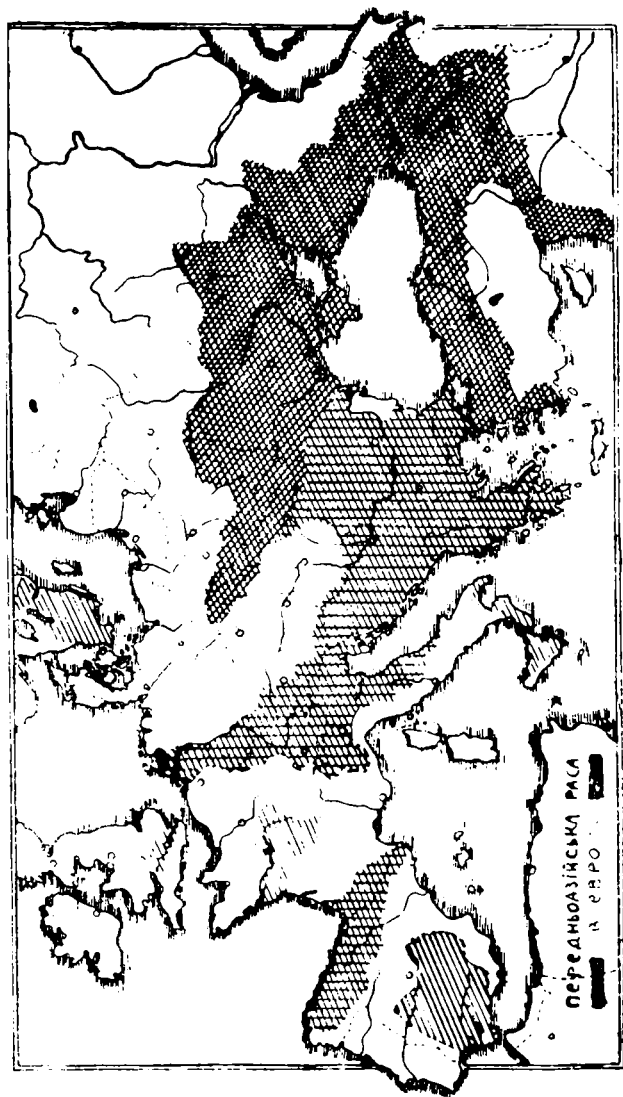
Українська раса є островом серед сусідів. Це — острів із власним життям, з власними святощами і вселюдськими цінностями. Чужі, накинени духові цінності не мають ніякого значіння. Та й не накинени цінності приймаються тільки по своїм часі спроби внутрі раси. Злочином проти Провидіння і природи є втручання до чужого духовного життя.

Українська раса є острів і в тому її вартість. Всі цінності людей міряє за своїми цінностями. Для українців найголовніший меридіан світу це той, що проходить через Україну.

Перша найважливіша думка про Україну — це з погляду ззовні. Ніякі починання від внутрішніх подумів. Як можна говорити про живий організм, не окресливши його меж, не виділивши його з чужого оточення?

Нема іншої глибшої ідеї тепер, у часах тотальних воєн на знищення, як ідея расової солідарности. Дехто її пробує висміювати, як лібералістичну ідею „згоди” XIX-го віку. Це — неправда. Вік XIX-й не повернеться, його вказівки також. Можна й треба очищувати сучасне українство від деяких решток цього віку, але треба дивитися і вперед. Там ждуть українців віки, скоріш подібні до XVII-го чи навіть VII-го. Довкола українців є тільки неукраїнці, чужі їм або ворожі. Ніяка з давніх ідей XIX-го ст. тепер не має сили.

Расова солідарність — це не зїзд, не зібрання, не арифметична сума груп, це відчуття організму раси. Відчуття неекзальтоване, відчуття — не як вибух, а як тривалість. Вибух ентузіазму був на місці 1917 р., тепер нема чого його повторювати. Тепер на першій місці — це відчуття расового організму, постійно загроженого ззовні. Як оцінювати доцільність

Передньозіське (трипільське, динерське) підложжя в теперішніх часах обіймає Україну, Балкани, Австрію, Чехію, Шлезьк; Баварію, Саксонію, Тюринген до Райну, потім Бельгію між Брюсселем і Льєжом, країну бзскіх, врешті значну частину Швеції, півд. Англії, Іспанії й Італії. Максимум густоти цього підложжя — над Дунаєм, Дніпром і Дністром. Густа рис на мапі означає густоту домашки передньоазійської крови. (За В. Щербаківським)

уживання груп і одиниць внутрі раси? Тільки з погляду примату зовнішньої політики раси, тільки оцінюючи її здатність до безпеки і пружності в боротьбі. Поняття здатності раси до боротьби назовні — це важніше, ніж усі генеральні й негенеральні ідеї раси. Це так просте, як те, що сила й здоровля людини є для неї важніше від усіх теорій і наук оточення.

Сучасність працює, щоб українська раса була островом. Ніколи може за ціле існування української раси не було більшої ненависти і підозріння до кожного, хто має українську кров, як тепер. Це — надзвичайно яскраве відділення. Розбуджені номадські первні чужинців є супротивленні агрикультурним українським первням. Іде боротьба в расовій площині, боротьба з породою. В цій боротьбі виразні прикмети обох сторін: на ворожу акцію відповідають українці видержкою груп, здібністю до укривання своєї вороженечі. Десятиліттями вміють укривати свою ворожість українські одиниці (напр. Шумський, Скрипник, Гринько і їм подібні). Комплекс укривання для несправного ока зменшує нераз властиву силу українців. Однак це лиш звичайна нехить українців до негрупового чину і, як теорія показує, завжди в слушний час комплекс укривання є відкинений. Це не номади, що легко падають духом і змінюються.

Зате ця сама острівність раси вимагає у порядкування внутрі раси.

Порядкувати внутрі раси! Але не на підставі якогось ідеального типу людини, скажім, з часів Руссо (ліберали), чи людини-автомату з теорій Маркса (комуністи), чи навіть людини-ліричного ніцшеанця (літературне державництво), — не на підставі того, що хочеться мати, але того, що є. В кожному українцеві є хоч відблиск здібности до суспільної будови. Метою ж будівничого лишень і може бути віднайдення цієї здібности, а не фантастичні „перевиховування”. Отже впорядкування того, що вже є біологічно в українцях, їх відвічних будівничих цінностей. Це є матеріял до впорядкування.

Як мірило ріжничкування, візьмім українську асоціативну групу.

Змістом цього упорядкування є велика українська культура, свідомість характеру раси, свідомість у державності, торгівлі, освіті і кермі.

Швидкими кроками зближуються українці до найбільшого відчуття серединности своєї раси. Матеріальні й моральні обставини діють безжалісно і змушують до одности раси, а то дасть багато. Дасть напруження українських продуктивних форм енергії.

Першою такою формою є почуття хліборобськості. Не значить це, що Україна знов має бути збіжевим шпихліром. Може земляки з Канадійської Манітоби виручать її з постачанням збіжжя для світу, і засів пшениці не буде головним заняттям українця. Ні, хліборобська енергія, — це передусім збірна сумлінна праця і почуття відповідальности. Це вироблений від тисячеліть подив для традиції, чого не вдасться знищити ніякою, ні своєю, ні чужою, безґрунтовністю. Це те, що є силою його методичної і працювитої натури. Цей стабілізаційний і завжди чинний характер хлібороба й зробив те, що Україна давала в свій час стільки первнів культури на захід і на схід від себе. І це власне ставить українців у ряді найкультурніших рас світу, культурних в цілій своїй масі передусім. Бо тепер ніхто не міряє висоти культури кількістю видатних одиниць, — в оцінку входять передусім форми праці, співжиття і керми.

Це тривале й завзяте українське хліборобство — це може найбільш продуктивна духовна енергія між Балтією, Балканами й Уралом.

Опановування теренів — друга форма української енергії. Навіть, властиво, вона, а не хліборобськість, характеризувала українців в очах чужинців. Пригадаймо похід Івана Підкови до Альп, Святослава до Іранського роздоріжжя, пригадаймо морські походи до Родосу й берегів Італії. До XIX-го століття сусіди не давали Україні назви селянського народу. Московські хроніки XVI—XVII. ст. повні згадок про жахливих для москалів „воєнних черкас“, що від них можуть відборонити тільки небесні сили. Для білорусинів українці й досі є „разбойничеє плем'я“, не кажучи вже про подив поляків для козацьких походів. У французькій королівській армії XVII-го століття (полк Мазарена), в давньому Римі

(сарматські легіони), в Атенах (скити знад Дніпра), ба, навіть у давній китайській імперії — скрізь перебували українці-войовники, представники в о й о в н и ц ь к о ї ф о р м и української енергії.

З цим виявом українського характеру звязаний інший — кольонізаційна енергія. „Здається ні один народ, — пише Коль, — не має таких здібностей до закладання військових кольоній, як українці”. Кубань, Сірий Клин і Зелена Україна в Азії — це пам'ятки недавнього осадництва, Судомира, Новгород і Тмутаракань — пам'ятки античного.

І в завойовництві, і в кольонізації є вислів здібностей до упорядкування незнаного терену і себе в тім терені. Тут є поле до висловлення і для готського відчуття самодисципліни і ферментації крови, тут є можливости для гелленських емоцій пошукування і відкривання звязку річей. То є енергія до творення нових українських цінностей.

Але й завойовництво, і кольонізаційність від самих початків були звязані з торгівлею. Перші згадки про укр. землі — це згадки про землі, що торгують. Перший писаний трактат Києва (IX. ст.) говорить про закон, торговельні вигоди і честь. Все виразнішає значіння Січі, як найбільшого українського торговельного центру, що був завжди під охороною війська. Все яснішає вага українських форм енергії чумацтва і кооператизму, як одного з найважливіших висловів української раси. Торговля — це ж найповніше висловлення здібности до оцінювання найрізніших обставин і людей, це і для хліборобськості, і для завойовництва посередництво в творенні.

Зрештою, згадаймо іще одну форму української енергії, інтелектуальну. Вона завжди є обіч, або на другім пляні інших форм енергії, вона разом із мистецькою енергією встановлює певність і рівновагу дії українських річей. Вона усвідомлює традиції і шукає закликів Провидіння, завжди до останнього століття послужна його наказам. І в ній є завершення великої будівлі української солідаристичної культури!

Що ж буде на тому українському острові? Чи починати вгадувати, чи будувати утопії, чи, принаймні, представляти собі будуччину, будуючи ачальогію до

часів Великого Києва? Багато треба буде ще і розпачі одиниць, і відданої праці груп, і жорстокого творення меж раси, щоб увесь цей матеріал виявити в неслухнянім людським м'ясі, на твердій українській землі.

Побачити новий український світ! Ця річ не для одиниці. Покоління треба на те, щоб уміти поглянути на себе. Тепер є лиш одно певне: цей світ по ударах виросте ще сильніший, іще упорядкованіший, іще більший.

Можемо в нім тепер відрізнити тільки дві осі: відвічну вісь української землі і відвічну вісь українського духа.

І про це мова в двох дальших розділах.

65. ВІДВІЧНА ВІСЬ.

„Схід і Захід, — каже історіософ Польщі Артур Гурський, — це польська ділема. Історія наша (польська) постійно відбувалася між Заходом і Сходом”. І має рацію: недарма сотні польських ідеологів це твердять від віків. Пересунення Польщі на схід, відірвання від заходу, від моря — це початок небезпечного процесу. Так, роля Польщі бути посередницею здовж своєї осі-Висли, отже бути між сходом і заходом.

Але чи українські землі були коли лучником між Польщею і Московщиною? Так, були. Це тоді, як Україна по Андрусівським тайнім договорі (1667. р.) була роздерта на дві половини і „московський беріг” Дніпра був насупроти „польського берега”. Тоді був Схід і Захід українською ділемою: в цьому роздертю — доктрина була найліпше використана. Бо це найбільше ворожа Україні доктрина. Нема певнішої для знищення України. Прикладім „схід-захід” до українського релігійного життя — і будемо мати релігійну війну; прикладім „схід-захід” до політичних орієнтацій — і будемо мати вдячне поле до попису чужих агентів; прикладім неуцьку форму „народу-бастарду” до окреслення українського характеру — і будемо мати джерело пониження до кінця світу. „Схід-Захід” — формула тільки українського поразенства, а не відчуття се-рединности.

Зрештою, пригляньмося до геополітичних тенденцій України. Вони є реальні, вони — двигуни історії.

Бо ж передусім не схід і не захід є джерелом України. Підложжям її раси, підложжям її культури й світогляду від самого початку і до останніх часів був — Південь. Звідти прийшло оформлення християнства, тільки туди була єдина спроба перенесення столиці з Києва. Південь, Дунай і Закавказзя — це напрямні головної експансії київських князів, Середземне море — напрямна політичної і торговельної експансії античного Понту.

Визначення напрямної на схід чи на захід — це передусім нищення власного характеру, духовости, що прийшла з півдня. Духовости, що зросла над південними морями й вододілами і розпросторилась, як кров по жилах, ідучи вгору Дніпром, Дністром, Дунаєм, Богом і Доном, несучи до найглухіших закутків українських земель подих півдня. Чи ж не видно цього в егейських і геттиських взорах Старобільщини, чи ж не грає він павиними перами колядок на Полтавщині, чи не звязаний із звичаями знад Дінця? Де ж поділася Америка йонійського й малоазійського гелленства, як не в крові українців.

Нарешті друга напрямна українських земель і раси — це Північ. Звідти прийшла династія норманів, звідти, як і з півдня, прийшли користі торговельного посередництва, культурної виміни. Звідти ж прийшов такий важний первень раси, як готи. Бо де ж поділася гсловна маса остроготів і їх велика держсва, коли не перейшла в кров українців? Врешті на північ була військова експансія київських князів, там була найбільша домінація Києва — Новгород.

Тільки вісь Південь-Північ є віссю українських земель. Як у добі античній і київській, так і в добі козацькій. Успіх революції Богдана Хмельницького правдоподібно був уможливлений підтримкою османів, так, як, скажім, успіх французького короля Фрэнца I-го на Середземнім морі — опертям на могутність Порти. Для козаків передусім — опертям на південь. Недарма гетьман Самойлович вказував союзникам-москвинам, що не похід проти османів, але дружба з ними відповідає інтересам України. Самойловича замінили Іваном Мазепою, але й той у союзі з королем із Півночі опинився вкінці в Бендерах, на землях південної імперії османів.

Зрештою ця українська вісь Південь-Північ є одною з найатрактивніших геополітичних осей на просторах між Балтією й Уралом.

Польський історик О. Гурка підкреслює в своїй „Рації стану Польщі на південнім Сході” (1934), що Польща завдяки звязаности з козацькою Україною цілком непотрібно, зі шкодою для себе, далася втягнути в конфлікти на Півдні (Дунай, Чорне море), що їй геополітично цілком чужі.

Так само звязання з Україною цілком змінило вісь експанзії Москви. До половини XVII-го століття ціла експанзія її була до Білого і Балтійського моря, а з другого боку — до Сибіру. Канцлер Олексія Михайловича, — Ордін-Нащокин був висловником цих геополітичних напрямних. Зате від XVIII-го століття вісью московської політики, як стверджує Покровський, стає вісь України. „Від другої половини XVIII-го ст., від Катерини II-ої і до Миколи II-го включно, це була боротьба за Чорне море й проливи, що провадять з Чорного моря до Середземного, боротьба за південні торговельні шляхи. („Зовнішня торгівля Росії”, 1926). Коли тепер на деякий час червона Москва відійшла від цієї осі, то це пояснюється хвилевим перенесенням тягару совітської політики до Азії. І цим можна пояснити хвилеве відпруження між Москвою й Анкарою.

Оборона своєї осі Південь-Північ — це найважливіше завдання України в історії. Тому може треба було б тут підкреслити стремління української держави над басейном Дніпра знищити значіння конкурентної торговельно-державної осі, що над Волгою.

Пригляньмося до цієї великої геополітичної ідей-заповіту. Це — заповіт Святослава Завойовника.

Справу цю добре висвітлили і старі дослідники-чужинці (археологи — Арне, Смірнов та інші), і новітні українські учені, як Пархоменко.

„Торговельний рух Волзьким шляхом — твердить археолог, — починається з доісторичних часів і розвивається до IX—X. ст., коли Волзький шлях віддає першенство Дніпровському” (П. Смірнов).

Не так то легко віддала Волзька путь своє першенство. Велика хозарська держава (з опертям на Тавриду й Кавказ) сполучувала мешканців Скандинавії з Ара-

бісю. В твердині хозарів — Саркелі („Sauerkland“ скандинавських рун) зустрічались і скандинавські купці, і купці з Малої Азії й Туркестану. Хозари мали велике наємне військо до оборони своєї торгівлі.

За князя Ігоря була перша спроба Києва знищити хозарів. Вона не вдалася, і землі над Волгою багатіли далі. Минуло двадцять літ. Син Ігоря, Святослав, у 965. році бере спочатку фортецю хозарів Саркел, а потім і саму столицю Ітль на долішній Волзі. Двома ударами знищена одна з найсильніших тодішніх держав. Два роки ще підбиває Святослав Тавриду, північний Кавказ і врешті нищить іще одно зveno Волзько-Скандинавської магістралі — місто Бердаа на Закавказзі.

Київські князі приймають титул каганів, володарів Волги, до Києва переселюється купецтво тої магістралі, і — лишень тоді можна сказати, — почалося першество путі „із Варяг у Греки“, а одночасно припізнилось може на кілька сот літ повстання ворожої для Києва держави над басейном Волги.

Святослав згинув, шукаючи ще одної південної дороги для імперсько-торговельної експанзії Києва, але зістався його заповіт: не дозволяти розвиватись Балтійсько-Волзькій магістралі, зморі Києва. Отже передусім — Москві.

Ольгерд, монарх наслідництва Києва, виконував цей заповіт і в кінці 1340-х років Москва була дуже загрожена. Величезна армія Витовта, коли б не заступництво монголів під Ворсклю (1399), вчинила б з Московією те, що з Ітилем — Святослав. Зрештою Витовт раз спалив місто Москву. Гетьман литовський і князь Волині Костянтин Острозький в 1515. році нищить Московію і українські поети величають його за побіду:

„Дай Боже здоровє і щастя вперед ліпше:

Як нині побив великую силу московську”

(„Похвала Кост. Ів. Острозькому”).

Далі йде, теж славлене тодішніми поетами, спалення половини Московії гетьманом Конашевичем, далі спроба Хмельницького розбити Московію Донською і Нижньоволзькою революцією на чолі з Анкудіновим. Так аж до часів нинішніх, коли в 1917-м році один із українських полковників-штабовців пред-

ставив урядові У. Н. Р. проєкт запобігливого нападу і спалення Москви корпусом української кінноти.

Не можна поминути й акції української раси в обороні своєї геополітичної осі так само і з Заходу. Походи київських і волинських князів, найчастіше в союзі з мазовецькими на Прибалтію, битва Литво-Руси під Грунвальдом (1410), врешті ріжні посуви Хмельницького.

В кожному разі це є несприймання і Сходу, і Заходу. В кожному разі це — боротьба за відвічну вісь українських земель: Південь-Північ і її утвердження між Балтією й Уралом.

Та вісь зістається й надалі. Справжнє її утвердження при свідомій будові українського Роду, при уставленні Хати — є дуже важне. Без опертя на півночі, без виходу на півдні нема можливостей розбудови цієї Хати. Геополітично беручи, для української державности потрібні є принаймні Чорне море і верхівя Дніпра, — в усякому разі завжди південно-північна вісь.

Лишень з такого геополітичного українського порядку може вирости іще більший творчий розмах. Тому творчий, що він відповідає характерові землі й раси.

66. МІТ АПОСТОЛА АНДРІЯ.

„Неуніяти і зєдинені“, „папіжники і благочестиві“ — ці терміни в церковно-релігійному житті, що нераз просочуються в щоденний український побут, разять, як „ділема схід-захід“. Здається, що й протиставлення їх, як контрастів, в українськiм сучаснiм світогляді не було б своєчасним. В кожному разі таке протиставлення було б більш потрібне тим, хто хоче знищити солідаризм української раси.

Минуле не оправдує цього протиставлення. Українці в минулому від самого початку християнства виказували однаково багато пошани як для християнського Риму, так і для християнського Єрусалиму, чи Царгороду. Скоріш ворожість їх була спрямована передусім проти тих чужих сил, що нераз прикривались східними, чи західними церковними гаслами, маючи ворожі для українства політичні цілі.

Землі надчорноморські вже на самім початку зв'язані з папою і з вселенським патріярхом. Знаємо, що

перший глибокий культ на українських землях — це культ св. К л и м е н т а, третього по св. Петрі папи римського, засланоного гонителями християнства в українську Таврію, де були його чуда й мучеництво (Херсонес). Туди ж у 654. році був засланий і папа Мартин 1-й, що вмер там і був похований 655. р. Підкреслюємо, що найвищою реліквією християнського Києва аж до наших часів є власне голова св. Климента.

Не таку вже важну роль відігравали візантійські священники. Властиво перший єпископ Києва, на просьбу вел. княгині Ольги, висвячений в Майнці (960. р.), Либутій, і другий — Адальберт (961) були німцями. Не згадуємо тут уже про готів-несторіян, що їм певне треба приписати початки християнства на Україні (В. Щербаківський). Хрещення своє в Києві в 987. році прийняв вел. князь Володимир із рук англійського священника (Г. Вернадський). Степан Томашівський вважає, що взагалі християнство в своїх початках ішло в українські землі через готів, хозарів та скандинавів.

Цікавим є й те, що навіть по розділенні церков Київ прийняв римо-католицьке свято „перенесення мощей св. Миколая в Бар”. Візантія не uznавала цього свята, вважаючи перенесення за крадіж. „Правдоподібно, що автор утвердження цього свята, митрополит Єфрем, був самостійним митрополитом Києва, що стояв у зв'язках із Римом” (Ст. Томашівський). Врешті в 1075. році київський монарх Ярополк Ізяславич із дружиною Іриною був коронований у Римі папою Григорієм VII, що в імені св. Петра передав владу над монархією Києва синові „короля Русів Димитрія” (християнське ім'я Ізяслава).

Знаємо, що і Витовт Великий, хрещений у римо-католицтві, потім перейшов на віру грецьку, щоб знов вернутися перед коронацією на римо-католицтво.

Так само даремно будемо прив'язувати велику вагу до легенди про спеціальну „православність” українського козацтва. Острянин, вожд найбільшої обіч Хмельницького революції, посилає на початку свого повстання послів до папи римського з проською взяти його під протекторат, „подаючи умовини, що цілу Україну піддасть волі папи і, коли братиме під свою владу міста і замки, робитиме це в його імені” (1638).

Ще менше мав якоїсь нехиті до римо-католицизму Богдан Хмельницький, вихованець єзуїтів: серед його маршалів-полковників бачимо обіч кальвінів також римо-католиків. В його універсалах не знайдемо ворожости до унії. Зате можемо в нього знайти навіть велике недовіря до київського православного митрополита, що гетьман йому нагадує про можливість „піти під воду Дніпру” вразі непослушенства.

З другого боку трудно не підкреслити і значіння візантійського релігійного елемента, його канонічного праводавства. Адже-ж єпархії Кубані й Таврії були від початку безпосередньо підчинені царгородському патріархові. Нераз і на чолі Києва стояв малоазійський грек. Найцікавіші часи експанзії релігійної думки Царгороду були XV—XVII. ст. Греки, фанатичні ненависники заходу по зруйнованні Царгороду хрестоносцями, прагнули коли не відновлення потужної грецької християнської імперії, з розмахом на взір імперії Олександра Македонського, то принаймні якоїсь потужної митрополії грецької віри. Фантом „Россії” створений греками. Це не національна назва, це фантом парохії-світу, з озброєними арміями, з грецькою релігією і з грецьким завданням: помстити на Римові руїну Царгороду і якимсь способом відродити велич Греччини.

Грецькі релігійні фанатики-мандрівці від Балкан до Уралу шукали за такою монархією-парохією, що дала б світові піднесення упалої християнської духовости Царгороду. „Самодержець всеросійський” — це термін грецький для авреолі тих, хто бється з Римом і хто зможе відродити блиск грецької духовости. Бо ніколи гелленізм (чи гелленістичність) ані за часів Риму імператорів, ані за папського Риму не uznав себе за покаяного.

Тому таке значіння для греків мала революція козацького краю. Тому, як оповідають акти, дня 8. листопада (ст. ст.) 1650 р. прибулі з півдня митрополит Коринту і митрополит Назарету миропомазали Богдана і Тимотея, гетьманича, назвавши Хмельницького „государем Великої Россії”). Ст. Томашів-

---

*) Титул цей є нічим новим для українських володарів. У козацьких літописах уже Володимир Святий стоїть на чолі «Російського государства», князь Роман Галицький

ський спеціально підкреслює значіння цього акту: „Помазання на цісаря уважалося в Візантії за однозначне з тайною священства, а навіть хрещення. Помазанець мав значіння таке ж, як учитель Церкви”. Це все показує, яку вагу привязував Царгород до вивіщення Хмельницького, бажаючи в нім відродити цезаропаїзм Царгороду.

До деякої міри Хмельницький виправдав надії, на нього покладені. Він у своїх пересправах із Варшавою репрезентує завжди релігійні справи „россіян”, розсіянних поза територією козацької держави. Він (зрештою, як до деякої міри попередники, а особливо наступники) завжди висуває постулат оборони грецької віри і в містах князівства Литви чи Корони, як Львів, Перемишль, Замость, Дорогичин, Берестя, Пинськ, Витебськ, Орша й Вильно (Б. О л ь х і в с ь к и й). Він мав найвищу санкцію грецького Царгороду до оборони своїх „россіян”; таку саму, зрештою, як дістали її інші „государі російські” на півночі. Недарма ж Хмельницького найбільший володар мусульман, а не менший опікун православя, султан Порти, в своїх грамотах титулував „найславнішим із монархів Ісусової релігії” (А. К р и м с ь к и й, „Історія Туреччини”).

Отже бачимо обіч коронації папою короля київського Я р о п о л к а (та галицького — Данила) миропомазання в Чигирині — Богдана Хмельницького. І Р и м, і Візантія є в традиції українських генеральних ідей.

Але це не значить, що за прихильністю до Візантії укривалась прихильність до Москви, а за прихильністю до Риму — до Варшави. Ніяким народом так не гидився Богдан Хмельницький, як Московою. З його автентичних слів, що збереглися донині в актах, можемо вибрати цілу низку прикрих виразів про московського співвизнавця грецької релігії. Зрештою знаємо про накази гетьмана витинати в пень московські помічні війська за їх дикість (Г у с я т и н). Так само ніяке духовенство підчас московських завоювань так безоглядно не

є «Самодержавець Російський». Росія тут не в значінні національним, тільки релігійним. Пригадаймо, що першими посідачами слова «Росія» були митрополити грецької віри («митрополит Всея Росії»).

боролося з московським клиром і Москвою, як власне українське в пол. XVII. і XVIII. ст. Врешті і в народній творчості, і в політичних творах знайдемо нехить до „московської віри“. Чи ж автор „Історії Русів“ не характеризує релігійну систему москалів, як „саме мужицьке маячіння, що не варте ані богословських диспут, ані розборів (розглядів)“. Міти про „православне братання“ українців з москвинами є того ж самого порядку, що недавні легенди „пролетарського братання“. Вони були тільки московським пропагандовим супроводом до московського катування українців.

Так само з початками унії на Україні. Потій, Рутський і св. Йосафат — право, зміст і душа українського греко-католицизму — були українськими патріотами. Всі вони „змінювали зверхність Царгороду на послух Римові, але бажали вдержати назавжди свою зєднану церкву, як українську церкву“ (Яблоновський). Цілком не тишило митрополита Рутського те, що за його часів частина української шляхти почала переходити на римо-католицизм й польщилася. „До 1624. р. двісті душ шкільної шляхетської молоді, — пише він, — змінили обряд і рівно стільки тих, що служили в війську і на дворах“. І Рутський ціле життя бореться з цим, не бажаючи цілком підсилувати Варшави.

Врешті найболючішим докором з боку православних був для нього той, що „унія позбавила Україну найкращої прикраси, що нею є лицарський стан і стала тільки помостом до латинства“. Це було найбільшим боєм духового вождя греко-католиків, прихильників Риму.

І це було найбільшим боєм його сучасника, Мелетія Смотрицького, духовного вождя грекоросіян, прихильників Царгороду. Як розпочає в „Треносі“ (1610) грецька українська церква: „Нема кому потішити мене — всі повтікали від мене... Де дім князів Острозьких?... Де інші славні доми українських князів... княжата. Слуцькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі, Сангушки, Чорторійські, Пронські, Ружинські, Соломирецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини і інші нечисленні, які довго було б вичисляти зокрема?...”

Здається, обом вождам були важні не тільки зовнішні авторитети (для одного — Італії з Римом, для другого — Малої Азії з Візантією), але в глибині душі є передусім внутрішній зміст: в своїй церкві повинні бути всі свої люди. Скажемо виразніше, церква повинна відповідати характерові раси, бути українською для українських душ, і тільки українською для їх єднання з Богом.

Власне, стремління українців мати розмову з Богом, яке таїнство тільки своєї раси, було від початку християнства на Україні. Власне цю генеральну ідею, збо, ліпше кажучи, цей заповіт раси називаєм легендою апостола Андрія.

В київських літописах від XI-го до XIX-го століття („Синопис” 1836) ясніють слова пророцтва апостола Андрія, що ніби в путі з півдня на північ зупинився на київських горах. Апостол Андрій, як упродовж 800 літ побожно повторювали вуста українських читачів, сказав своїм ученикам, показуючи на Дніпро і гори:

„На цих горах возсіяєт Благодать Божія”.

Від безпосереднього ученика Христа дістали українці Божу благодать. В літописах сказано: „Первое убо крестися славенороскїй народ еще от святого Апостола Андрея Первозваннаго”.

Первозванний Ученик Христа частину свого первозванства дав владі і народові київському. Безпосередньо, а не через чужинців спливає благодать на українців. Це є змістом багатьох старих мініятур і образів. На мініятурі, що збереглися в Римі, сам Христос коронує в 1075. році київську королівську пару, Ізяслава й Ірину. На побожних князів із родинами, на шляхту в жупанах спливає благословенство Боже на іконах українського середньовіччя і ренесансу. Під омофором Богородиці в небі стоять суворі запорозькі гієрархи (ікона Покрови), і під благословенством Христа плывуть запорозькі озброєні галліони (стяг з XVIII. ст. в Ермітажі).

Зрештою, конкретно треба взяти цю легенду, взяти, як важну, як живу історіософічну традицію України. Недарма Петербург, прилучаючи чужі краї до себе, старався до своїх новотворених інсигній і орденів брати те, що було найважливіше в тих країнах.

В Петербурзі усталили, як дальший тяг традиції Польщі, орден Білого Орла; в тому ж Петербурзі устійнює Петро Перший орден св. Андрія Первозванного і надає його тільки собі та гетьманові України*). Так само був символічний хрест апостола Андрія на штандартах чорноморської фльоти.

Але перейдемо до церковної традиції св. Андрія, традиції змагання до чисто української церкви.

Знайдемо її вже в найстарішій літопису, в тих звеличуваннях Володимира Святого, де кажуть, що він є „новий Костянтин великого Риму, що хрестився сам і людей своїх охрестив”. Ще виразніше про джерельність чину Володимира говорить „Слово о благодаті”: „Це наш учитель і наставник, як у римським краю апостоли Петро і Павло”.

Однак митрополитами київськими до 1051. р. с чужинці, лишень у цьому році Ярослав уперше усамостійнює Українську Церкву з її митрополитом-українцем, Іларіоном. Пізніш Собор 1147. р., скликаний Ізяславом, не знайшов нічого протиканонічного у свяченні мощами київськими нового українського митрополита Кліма Смолятича. Це є дві великі дати в українському церковному житті.

Старання литовських великих князів про українського митрополита по 1326. (перехід і смерть київського митрополита в Москві), а потім старання Коначевича й інших гетьманів у Царгороді про відновлення митрополичої катедри в Києві, не мають такого значіння в історії, як зусилля Велямина Рутського створити цілу церкву, що відповідала б українському духові. Про нього з ентузіазмом пише В. Липинський: „Митрополит Рутський незвичайно цікава постать нашої історії. Був у Польщі владиком з українським національним переконанням і міг щиро, не надуживаючи національного імени, бажати в ім'я загального добра народу”. Як із синами й братами, зродженими в однім українським народі — уживаймо його слів: „бажаю добра і мира з незєдиненим духовенством”. Міг, як українець, мріяти про такі, на велику скалю закроєні пляни, як особний український патріяр-

---

*) Про це цікава граця Вяч. Прокосевича, одного з значущих української дипломатики.

хат". („З історії України"). „Як характер, це була потужна сила, як українець, бажає він вчинити унію національним ісповіданням, — пише дослідник, — і то тоді, коли свої самі стають дезертирами національного фронту, скріплюючи ворожі східні чи західні лави"...

Врешті, в цій церковній традиції св. Андрія треба згадати ще про автокефалію української православної церкви, що в 1918—1919. рр. перепроводжували її міністри О. Лотоцький, Ів. Липа і Ів. Огієнко. Однак не зривали вони ще з Царгородом.

Цілковитою емансипацією української православної церкви був рух автокефалістів уже під большевицькою владою, що розвинувся головню в 1922—1927 р. Ця незалежна українська церква оперлася на традиції київського Собору 1147 р. і аналогічно до висвячення Кліма Смолятича вісімсот літ пізніше висвячено в Києві митрополита Василя Липківського. Церква зростала дуже швидко. Це був стихійний рух: автокефалісти мали 30 єпископів, 10 мільонів вірних і тисячі священників. В 1930 р. большевицька влада почала жорстоко нищити гієрархію, усунула другого митрополита, Миколу Борецького, та розстріляла чи закатувала 42.800 священників, а церкви позамикала. Рештки цієї церкви зісталися ще серед українців в Америці.

Легенда апостола Андрія ще втілюється далі в житті України.

Є річчю найбільш моральною власне звертатися до Бога в тій індивідуальній формі, в яку Бог убраз частину людства, що її звемо українською расою.

Говориться тепер дуже багато про розмах і наступ українців. Але з якою душею і в ім'я чого має бути той розмах? Хіба в ім'я того, що є в українцях ліпше, вище, краще в порівнянні з чужинцями, в ім'я чогось, що більше взнесене до Бога. Врешті, якже-ж можна успішно боротися проти чужинецького і свого власного хаосу, не маючи гармонії в своїй душі, гармонії, що дає безпосередня молитва до Всевишнього?

В ім'я цієї безпосередньої молитви українського характеру треба задуматися над грядучим втіленням апостольства св. Андрія на Україні.

Це не значить, що треба починати якусь „релігійну революцію", як пропонує дехто. Для раси — прагнення

до власної молитви є однією в часі, воно триває від початку існування раси. Трудно собі уявити, щоб якийсь короткий фрагмент часу зсинтезував і виявив найглибшу й натривалішу прикмету раси. Тільки рідними, прастарими обрядами можна оформити прастарі релігійні почування раси.

Сучасна українсько-католицька церква зберегла в собі тих обрядів більше, як усяка інша сучасна українська християнська церква. Українське православля догорає, а польське, румунське й інші православля гублять ці традиції. В цій церкві є традиція молитви української раси. Але які є її люди? Правда, уже й тепер велике імя Андрія Шептицького багато зробило. Чи ж будуть інші великі імена в цій церкві, чи вона ще буде зростати?...

Є ще голоси (особливо тих, що повертаються зпід Сопіт) про можливість в сприятливих обставинах на звільнених від Москви землях створити інший тип церкви, дуже простої, назовні зближеної до кальвінізму. Мовляв, москвини зогидили ритуал церкви. З тим не можна згодитися. Ритуал і його чар, укладаний впродовж багатьох століть, не буде знищений нужденною пропагандою кільканадцяти літ. Зрештою українсько-грецький богослужбовий ритуал захоплює і чужинців своєю духовою й зовнішньою красою. Українець в богослуженні завжди знайде непереможний чар здійсненої, мистецької мрії, що зрослася з його душею тисячами ниток.

Стремління різьбара М. Гаврилка мають паралелі лишень тепер у „германській церкві“ за Гітлера. Гаврилко сподівався, що не елементи християнські переживуть у будуччині, лишень поганські, що тепер співживуть в українській церкві: свято сонця (Мітри) і Різдво, русалії й Зелені свята, свято Івана Купала і т. д. Тимчасом еволюція веде скоріш до прибирання під крила церков не тільки старо-українських традиції, але й нового національного українства (напр. Зелені Свята щораз частіш сполучують із культом поляглих).

В кожному разі українські сучасні церкви живуть, то не віддільно від життя, але тісно звязані з переживаннями своїх вірних. При цьому всьому треба підкреслити ще й те, що українська раса нині є засолідарна,

щоб у ній можна було тепер викликати якісь братовбивчі, релігійні війни. Зрештою це було неможливе і в давніших часах.

Толеранція українців є в досить широких межах. Коли були війни церков, то дрібного характеру. Зрештою, про суть тих братовбивчих війн Мелетій Смотрицький, що сам перейшов з благочестія на греко-католицтво, висловився дуже гарно: „Сліпі проводирі. Вони роздрочили людей і посіяли ворожнечу”.

Життя ще втілить український відвічний міт апостола Андрія, міт про українську церкву, ту церкву, що сіятиме не роздор, не ворожнечу в українській расі, а велику, глибоку одність і любов до свого призначення.

Відродженню релігійности в українській расі помагає сама висока моральність українства. Пояснім це.

Прагнення до чогось вищого, кращого, сильнішого від окремої людини довіку буде жити в українцях. Знаряддям цього прагнення є раса, — в тому ціла моральність її існування. В існуванні України висловлюється і буде висловлюватись найгарніше, що має людство, і в тому є моральність бути українцем.

Назву цю — „українець” прийнято в XVIII—XIX ст., як офіційну для раси, що, здавалось, упала. Прийнято тоді, коли, здавалось, найбільше принижено й обнажено дух раси, — і власне від того часу, від століття, зростає моральне значіння слів: українець і Україна. Померхли старі назви, нема гіпербореїв, нема русичів, нема козакорусів, минули їх слави і чести, зате росте честь, розгортається слава українців. З тим словом є звязане слово: справедливність і правда.

Разом із терміном українець утвердилось життя і творчість Тараса Шевченка, найвеличніша апофеоза духовости типового українця, з усіма його суперечностями, розмахом і тривалою силою. Власне в словах тих, що хотіли хоч частинно бути висловниками Тараса, в „Символі віри” Тарасівців (1891—93) знайдемо, слова, може найважніші з цілого символу, що служення Україні „вимагає моральне почуття наше”.

Служення расі, як моральний обов'язок! Моральним обов'язком одиниці є визволити, згармоні-

зувати свою душу і вільними устами хвалити Бога. Моральним обов'язком її дбати про визволення і гармонію більшої від неї душі раси, бо таке визволення і гармонія зближать її расу до Провидіння. Сила є аргументом, але змістом України є справедливість.

Недарма близькість Бога відчував у своїм розцвіті Київ, Вічне Місто, а молитва була умовою вступу до Запорозького Ордену. Зрештою, і в новітніх часах, всупереч усім інтелектуалістичним теоріям — українство відчувало Бога. Як можна вірити в будучину, як можна вірити в правду керми без відчуження Його близькості? А українське відродження XIX—XX ст. так часто мало за девізу слова Лесі Українки: „*Contra spem spero*”. В цих словах перебуває Провидіння.

Тому може український гімн, що його починали в 1917 р. словами „Вже воскресла Україна”, має прикмети християнської псалми, або прочанської присяги. Тому може найбільш революційний і соціалістичний уряд модерної України, уряд Директорії, розпочав свою керму по взятті Києва в 1918 р. богослуженням на Софійському майдані.

Відродження XIX—XX століть має багато різних прикмет, не одна з них іще зблідне, не одна вияскрається, але найважливіше видно від самого початку й донині. Воно розпочате в кліматі великого морального напруження.

„У нас нема зерна неправди із собою!” Люди, що починали із такими словами і в такому пересвідченні — добре почали. „До чистого діла треба чистих рук” — сказано добре, і добре це тепер повторити в час національних і міжнаціональних рухів. Сила моралі перших відродженців XIX—XX ст. була така велика, що недарма звала їх душа сучасника-поета першими християнами.

Цей моральний клімат дав десятки тисяч незнаних героїв в останніх десятиліттях. Ми звикли не нотувати навіть їх прізвищ. Цей моральний клімат дав навіть подекуди аж шкідливий нахил до спонтанної жертвенності, жертвенності життям.

В кожному разі доки українська еліта з її генеральними ідеями буде в цім кліматі морального обов'язку перебувати, — їй не загрожує ніщо на світі, бо вона має близькість Провидіння.

А час є слушний. Є всі фізичні дані до того, щоб по світі англо-саксонським, римським, германським повстав світ четвертої великої раси в Європі, понтійської, української раси. Але ні кількість, ні багатство, ні фізичні можливості не творять світу. Творять його моральні підстави. Це — спадщина.

Українські моральні підстави важні не тільки для українців, але й народів Європи, особливо східної Європи. Пояснім це.

Між Уралом, Балтією і Чорним морем діється неморальність: маскарада, какофонія, Вальпургієва ніч. Поняття не мають виразної назви, речі людські убрані не в свій убір, слова не називають нічого, збезцещено минуле, затуманено докладність подій. Сплощення всіх нерівностей, обезцінення всіх цінностей — це ж є удар по життю. Життя там не має змісту, бо ніколи невідомо, що в нім є справжнє. Балтійська і уральська легкодухість відібрали справжнім людським річам вартість — все стає фантомом. Або відрухом, — жадібністю, знищенням, страхом. Що на цьому може зрости велике, органічне і людське? Нічого, бо не ма морального мірила, нема справжності історії.

Коли ж на цих землях утвердиться, як колись за апостольства Києва, — індивідуальність скромної і великої раси, — утвердиться моральна вісь. Дійсність народів нарешті буде дійсністю, бо матиме мірило на Україні. Не імперії з татарськими, грецькими чи балтійськими назвами мають бути між Уралом, Кавказом і Скандинавією, бо це — гляйхшальтунг, це — нищення, це — ошукування, це — поліція, бюрократія, а слідом за ними вічні революції. Мають бути — індивідуальності рас і народів, має бути розвій їх на хвалу людям і Провидінню. Але для цього потрібна моральна вісь народів між Балтією, Кавказом і Уралом — існування української держави.

Петро Кривоносоюк підкреслює значіння моральности української раси в її солідаристичних організаціях, а в будучині і для цілої Європи, бо „українці, — каже він, — нічого не внесли із того зіпсуття в аріосемітську культуру, що розідає тепер Європу”... („Школа й Культура” 1937). Отже треба бути, ставати самим собою.

Таке — перше моральне завдання української раси. Провидіння вкаже дальші, Провидіння вкаже місцю української раси в світі.

Тимчасом не вільно піддаватися ані оптимізму, ані песимізму.

Пощо забагато тішитися при перемогах? Понизливим для раси є надмірне умаювання себе перама пихи і бубнення в барабани самохвальства. Незгідні з великістю призначення раси викрики щастя з приводу власного вивищення. Хто знає, може не одно вивищення є лишень на те, щоб принести пониження, є лишень спробою Божою, важкою спробою на рівновагу в щасті. Важнішим є перебувати в згоді з власною моральною місією і чекати дальших наказів Провидіння.

Манія великості є безбожна, смішна і небезпечна. Не від неї починалися великі будівлі людства, а від скромності і послуху. Недарма стверджує це історик, описавши насамперед високий моральний рівень і скромність римлян. „Так римська держава впродовж не більш як півстоліття із союзу італійських міст і племен обернулася в світову державу, що не мала суперників ані на Заході, ані на Сході. Сталося це внаслідок ряду подій, що їх закінчення ніхто в Римі не передбачував і не міг передбачити” (Ростовцев). Але Рим виховував себе в покорі Провидінню. Отже не гордість служення собі, лишень служення Провидінню — це нагорода раси в її історії.

Нема причин, щоб одиниця розпачала й гістеризувала підчас невдач раси. „Кожне плем'я в кожній хвили може покликати Всевишній перед віттар слави”. Адже-ж значно більше від української Пондита мав наїздів Британський острів, а тепер одна його назва звучить у світі, як найбільший вияв потужности білої людини. Адже упала на наших очах Німеччина, а тепер її назва звучить, як фанфари тріумфу.

Українська раса переживає тепер процес найбільшого зоднороднення (гомогенізації). Духові традиції раси є незнищимі, їх завжди можна відродити в масах. Зусилля одиниць є великі, як і живою є віра у власне призначення, власну путь.

Чим же є в тій путі раси окрема людська одиниця? Може це відчув Франко, коли назвав себе і свою ве-

лику творчу індивідуальність тільки сторожовим собакою, що гарчить на сторожі своєї раси.

Чи нема в тому надлюдської радості бути висловником чогось тривалішого від нужденного короткого людського життя?

Мимоволі тиснуться образи з Біблії, цієї книги мудрости народів.

Гляньмо очима віри, як і крізь сучасне життя і в минулих тисячеліттях іде́ по х і д р а с. Упадають і підносяться велитенські культури, державні системи, могутні заміри. Український світ з його свідомістю минулого і характером людей є в тім поході. Провидіння дало йому призначення, а уділом одиниці є лиш одно: знати, що і в її житті, як і в житті раси, в і р а в р я т у є в і р н и х. Віра в Того, що створив і дав людям окремі лица, а расам окремі дороги до своєї величі.

ЛІТЕРАТУРА

I.

- В. Гурко-Кряжин: Великі шляхи світової історії М., 1926.
" " Близький Схід і держави М., 1925.
" " 10 літ сходознавчої думки (Н. В., XIX).
" " М. Покровський і вивчення історії Сходу, та інші.
- Юрій Готьє: Нариси з історії матеріальної культури Сх. Європи I, 1925. (рос.)
- В. Пархоменко: Каганат Русь. Про походження Русь ("Сх. Світ") і інші.
- Ф. Ернст: Історія українського мистецтва, 1931.
" "Кіїв", провідник, 1930.
„Трипільська культура“, збірн. Укр. Акад. Наук.
- В. Щербаківський: Етнографічний тип українця (рукоп.)
" " Українська протоісторія („Наша культура“), 1937.
- В. Щербаківський: Формация Українського народу, 1937.
" " Венр у великодньому обряді на Україні, 1930 — і інші.
- М. Кириченко: Соціально-політичний устрій Запорозжя, 1931.
- Н. А. Загорівський: Життя Чорного моря, 1928.
- Хв. Слісаренко: Митридат Евпатор і населення України, 1930.
- М. Слабченко: Матеріали до екон.-соціальної історії XIX ст.
- Равіч-Черкаський: Історія К.П.Б.У. — X., 1923.
- І. Я. Рудченко: Чумацькі народні пісні. К., 1874. (рос.)
- Ф. Щербина: Нариси українських артілей. Од., 1880. (рос.)
- Геродот: Скітія, з передм. Т. Кострубн. Львів, 1936.
- А. Дидрієвський: Геттійський кодекс, 1925 (36. Укр. Ун. Прага).

- А. Річницький: Основи українознавства, Хр., 1929.
 С. Шелухин: Україна. Пр., 1937.
 А. Річницький: Проблеми української реліг. свідомості.
 Володимир, 1933.
 Ст. Смалъ - Стоцький: Українська мова, 1933.
 Ст. Томашівський: Вступ до історії церкви на Україні.
 Львів, 1932.
 Б. Ольхівський: Вільний народ. Варш., 1938, а також
 інші праці українських авторів і періодичні видання, вказані
 в тексті.

II.

- G. D. Clarke: Travets in various countries of Europe, 1817.
 Dubois de Montpereux: Voyage autour du Caucase,
 Crimée t. VI, 1843.
 R. Martial: La race française. P., 1943.
 Gobineau: Inégalité des races humaines,
 Gordon Child: L'Orient préhistorique.
 Sirelius Tallgren: Eurasia septentrionalis, Hels., 1926.
 M. Ebert: Südrussland in Altertum. 1921.
 E. Short: Equisse de Geopolitique. P., 1936.
 I. Stoye: L'Angleterre dans le Monde. P., 1935.
 R. H. Towner: La philosophie de la civilisation. P., 1928.
 Ch. Autran: Mithra Zoroastre. P., 1935.
 W. Pahl: Les routes aériennes du globe. P., 1937.
 A. Maurois: Histoire d'Angleterre. P., 1937.
 " Lyautey, P. 1931.
 L. Dumont-Wilden: L'évolution de l'esprit Européen.
 P. 1937.
 G. Chinard: La doctrine de l'Americanisme. P. 1919.
 A. Rambaud, E. Lauisse: Histoire générale t. I. P. 1922.
 „L'évolution de l'humanité“, Bibliothèque de Synthèse histo-
 rique“. (E. Pittard, V. Chapot, C. Huart, A. Jardé, L.
 Delaporte, J. Declareuil etc). Histoire de l'Orient ancien:
 J. Capart, G. Contenau. L. Stoddard: Le nouveau monde de
 l'Islam. P. 1921.
 St. Ruđnyěkyj: Ukraina, Land und Volk. Wien, 1916.
 A. Penck: Die natürlichen Grenzen Russland. B. 1917.
 E. Franzel: Abendländische Revolution. Bratisl., 1936.
 J. B. S. Haldane: The causes of evolution. L., 1933.
 " The inequality of men. L., 1932.
 W. J. Perry: The Growth of civilisation. L., 1937.
 O. Stapleton: Last and first Men. L., 1937.

а також інші праці чужинських авторів і періодичні видання, вказані в тексті.

III.

- M. Handelsman: *Historyka*. W., 1928.
I. Kurnatowski: *Historja społeczno-gospodarcza*. W., 1930.
E. Bujak: *Studja geograficzno-historyczne*. W., 1925.
- *Historja osadnictwa ziem polskich*. W., 1920.
E. Konieczny: *Skrót dziejów włascianstwa w Polsce*. Wilno, 1921.
A. Świętochowski: *Historja chłopów polskich I, II*. Poznań, 1927.
I. Mossegi: *Moskwa a narody podbite*. W., 1931.
A. Górski: *Niepokój naszych czasów*. W., 1938.
O. Górka: *Historyczna rola Polski na połudn. Wschodzie*. W.
W. Hubert: *Historja wojen morskich*. W.
H. Бердяев: *Смысл истории*. Берлин, 1923.
H. Головин: *Мысли об устройстве буд. российской вооруж. сил*. Белград, 1927.
Г. В. Плеханов: *История русск. обществ. мысли*. М., 1914.
Н. Н. Баранский: *Экономическая география СССР*. М., 1936.
I. A. Вітвер: *Экономическая география капит. стран*. М., 1937.
M. Горький: *Крах германской оккупации*. М., 1936.
Г. В. Вернадский: *Оши истории Евразии*. Берл., 1937.
- *Звенья русской культуры (I)* Берл., 1938.
- *Начертаиэ русской истории (I)* 1927.
С. Платонов: *Москва і Запад*. Берл., 1926.
Амфітеатров: *Одержима Русь*. 1929.
M. Покровский: *Внешняя политика России в XX в.*
- *Марксизм і особенности развития России*.
M. Ростовцев: *Очерк истории древняго міра 1924*.
- *Еллиство і иранство на юге России*.
B. Бартольд: *Иран*. 1926.
Городцов: *Археология (I)*. 1923.
H. П. Смирнов: *Россия*, т. 7 і т. 14. СІВ. 1903—1910

З М І С Т :

Вступ	3
Частина перша	
1. Європа без європейців	9
2. Стиль маршевої кольони	12
3. Кровна спільнота	15
4. Підсвідомість в основі	17
5. Світська мішанина	20
6. Маневри українських мас	23
7. Генеральні ідеї	25
8. Велика втеча Москви	27
9. Марш, світський чудодій	32
10. Український організм	36
11. Трипільська культура	39
12. Динаміт археології	41
13. Закохані професори	45
14. Велитенський матеріал	51
Частина друга	
15. Значіння території	57
16. Трипільці і пшениця	59
17. Геттита і залізо	61
18. Між Егеєю і Понтом — Троя	62
19. Розмах гелленів	65
20. Армада Перікля	70
21. Рах <i>Bosphoricum</i>	74
22. Чорноморська Картагена	77
23. Чорноморський Ганнібаль	80
24. Плян Нерона	82
25. Магістраль готів	85
26. Путі Святослави	86
27. Монгольська магістраль	89
28. Шабля Богдана Хмельницького	92
29. Англійський грач	94

30. Німецький грач	98
31. Московський грач	102
32. Відвічні чумацькі валки	105
33. Повітряні шляхи	112

Частина третя

34. Значіння раси	121
35. Поняття раси	122
36. Головний первень — трипільці	127
37. Другий первень — геллени	131
38. Третій первень — готи	134
39. Утвердження раси в київській державі	137
40. Значіння домішок	139
41. Домішки кочовиків	140
42. Кельтійська домішка	145
43. Римська й тракійська домішки	146
44. Іванська й кавказькі домішки	148
45. Норманська домішка	149
46. Жидівська домішка	150
47. Інші домішки	152
48. Цілість, відпорність і наступ раси	161

Частина четверта

49. Вияви духовности	175
50. Межі українських генеральних ідей	176
51. Культурне підложжя	178
52. Підстави українського характеру	186
53. Відчуття серединности	201
54. Пораженство	206
55. Українська державність	212
56. Апостольство Києва	222
57. Від Вишневецького до Гізеля	227
58. Інтелігенція	235
59. Побічні ідеї	246
60. Сучасні ідеї	255

Великі заповіді

61. Одність організації	262
62. Одність історії	269
63. Одність будуччини	277
64. Солідаризм раси	279
65. Відвічна вісь	285
66. Міт св. Андрія	289

ЗАУВАЖЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

ст.	рядок	Надруковано :	Має бути :
18	згори 41	статистичних	статичних
57	" 13	наростами	паростями
66	" 40	скарбиться	скаржиться
66	" 41	сестерцій	сестерцій
74	" 23	Alexandrum	Alexandrem
81	" 28	римлянин	римлян
95	" 2	збали	дбали
95	" 19	запримітивного	вожда запримітивного
105	" 10	Дністра	Дніпра
106	" 23	вибрані	вироблені
109	" 15	відбували	відбували вони
116	" 6	Beaverhovk	Beaverbrook.
119	" 17	Men. The	Man The
122	" 24	шазьон	шашьон
126	" 42	урядування	урядовому
142	" 25	нишили	не нишили
145	" 10	Ruthene	Ruthena
149	" 12	божої	Божої
150	" 9	москвити	московити
154	" 35	найцікавішим	найцікавіших
160	" 16	накладають	накладають печать
188	" 14	спряли	сприяла
189	" 40	знайдено	знайдемо
193	" 3	кандійський	канадійський
209	"	примітку дати	замість слова „традиції“ до слова „Коль“.
220	" 13	рездвоєння	роздвоєння
289	" 38	гаслави	гаслами
292	" 41	гретької	грецької

ІНШІ КНИЖКИ Ю. ДИПИ:

- Союз Визволення України (історія й діяльність) Одеса, 1917.
 Королівство Київське по проєкту Бісмарка. Одеса. 1917.
 Українські відзнаки. Одеса. 1917.
 Гетьман Іван Мазепа. Одеса 1917.
 Табори полонених українців. Одеса 1918.
 Світильник негасимий. Каліш. 1924.
 З історії вільних будівничих (XVII—XVIII ст.) В. 1932.
 Від п'ятилітнього пляну до податкової політики 1933 р. В ва. 1934.
 Козаки в Московії. В. 1935.
 Бій за українську літературу. В. 1935.
 Українська доба. В. 1936.
 Нотатник I. Львів. 1936.
 Нотатник II. Львів. 1936. Нотатник III. Львів. 1937.
 Українська раса. В. 1936.

